

B 876,274

M

M

M

M

M

M

M

M

M

Original from
UNIVERSITY OF MICHIGAN

M

M

M

M

M

M

M

M

M

M

M

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MICHIGAN

M

Iorga, Nicolae

ISTORIA ROMÎNILOR

DIN ARDEAL ȘI UNGARIA

(De la mișcarea lui Horea până astăzi)

:: CU O PREFAȚĂ ::
DESPRE EPOCA MAI VECHĂ

Lecții ținute la Universitatea din București

de

N. IORGA

BUCUREȘTI

1915.

DB

926.5

, R8

I64

1915

Διότι καὶ τῶν παλαιῶν τὰς ἱστορίας ἀναγινώσκομεν, μὲ ὅλον ὅπου εἶναι
παρεληλυθότων διήγησεις, ἐπειδὴ καὶ δι' αὐτῶν λαμβάνομεν ἄποιον φῶς
εἰς τὴν πείραν τῶν πολιτικῶν πράξεων.

Pentru care și cetim istoriile celor vechi, cu toate că sînt în-
șirarea celor trecute, căci și prin ele căpătăm vre-o lumină pentru
cercetarea lucrurilor politice.

*(Constantin Cantacuzino Stolnicul către Patriarhul
Hrisant Notara ; Iulie 1714.)*

MEMORIEI SFINTE
A
TINERILOR ROMINI
CARI AU CAZUT
SUPT STEAGUL UNGARIEI
IN RAZBOIUL EUROPEAN
IN SPERANTA
RASCUMPĂRĂRII NAȚIUNII LOR.

P R E F A Ț Ă.

Românii sînt cei mai vechi locuitori ai Ardealului și părților vecine,—afirmăm noi ; Românii au venit cîndva, prin secolul al XIII-lea, din Peninsula Balcanică,—susține o școală care, pornind de la un publicist doritor de noutate și lipsit de orice pregătire istorică specială, tipărindu-și opera senzațională sub un pseudonim (Robert Rösler), s'a desvoltat apoi în Ungaria sub înrîurirea unor interese speciale maghiare.

Nu se poate vorbi despre trecutul neamului nostru în Carpații ardeleni și maramurășeni, în văile Crișurilor, Murășului și Timișului fără să se atingă această chestie, care, dacă pentru știință a ajuns, cum se zice „oșioasă“, nimic nou neputîndu-se aduce înaintea de adversarii continuității, cari totuși, din alte motive, nu înțeleg a renunța la punctul lor de vedere, continuă să se amestece, ca element de scădere pentru noi și de întărire pentru alții, în polemicele politice.

Această prefață nu caută să presinte toate ideile generale ce se vor găsi în cursul ce se va ținea—dacă vor îngădui împrejurările—de la 1-iulianuar 1915 înaintea despre viața Românilor ardeleni de la început până la răscoala lui Horea. Ea vrea numai să dea lămuririle de nevoie pentru cine iea, astăzi, în mîna această carte.

Aceluia îi putem spune încă de aici că teoria părăsirii teritoriului dacic de către Români, timp de vre-o mie de ani, se sprijină pe două credințe, de o potrivă de greșite.

Întîia, că numai aici în Dacia vechiul substrat tracic a fost desnaționalizat de Romani și anume sub forma cuceririi militare a lui Traian, așa încît, dacă, peste Dunăre, se află Români pe la anul 1000, ei trebuie să fie veniți de aici. Pe cînd, de fapt, desnaționalizarea pomenită s'a făcut asupra țăranilor tracii prin înceata și ne-

conținută pătrundere a țăranilor romani din Italia, iar Dacia n'a fost decât ultimul punct spre Nord pe care l-a atins această expansiune sub scutul luptătorilor lui Traian. Dar administrația engleză ar putea să plece din Canada, fără ca populația de limba engleză de acolo să se iea după dînșii. Tot așa s'a petrecut cînd Aurelian și-a retras legiunile din Dacia pe la 271. Ori, dacă s'a retras legiunile din Britania, coloniștii romani au plecat și ei de acolo ?

Al doilea, că în Balcani s'ar fi petrecut în ultimele veacuri din evul mediu ceva care să îndemne la o trecere spre Nord. Aceste veacuri din urmă sînt însă tocmai acelea în care pe malul stîng era dominația nomazilor turanici, iar pe cel drept domniă, oricum, ordinea de Stat a Țaratului bulgăresc.

Ființa Romînilor în Ardeal și părțile vecine din cele mai vechi timpuri o dovedește întîi nomenclatura geografică, în care numele de astăzi, sau vechile nume care se ivesc în documente, sînt slavo-românești. Nicăiri aiurea în Ungaria nu se întîlnește o asemenea înfățișare a numelor de rîuri — care sînt străvechi —, de munți și de așezări omenești, ci pretutindeni ni se înfățișează formațiuni ungurești specifice. Numele vechi slave vin toate prin mijlocirea Romînilor. Dacă ar fi altfel, ele ar fi tratate ca acelea din alte părți ale regatului. Nici într'un cas, Romîni n'a putut aduce în veacul al XIII-lea ori în al XIV-lea nume slave, căci ei ar fi stabilit mai curînd exclusiv nume în legătură cu colonizarea, nume de acelea în —ni și —ști de care se întîlnesc pe tot teritoriul național.

Așezarea Sașilor în veacul al XII-lea nu s'a putut face în „pustiul“ de care vorbesc documentele și care era tot așa de puțin deșert cum e „pustiul“ basarabean din documentele de proprietate moldovenești ale veacului al XV-lea : de fapt, pustiul însemna lipsa unei proprietăți recunoscute de Stat, deci pretextul pentru așezarea altor locuitori. Cu nevoile lor superioare de cultură, coloniștii de la Rin cereau neapărat o pregătire a terenului și un ajutor, pe care numai Romîni îl puteau da. De la dînșii au luat noii stăpîni ai pămîntului datinele de plugărie, de creștere a vitelor, și, dacă nu forma locuințelor și curților — care a rămas pînă astăzi caracteristic germană —, dar îmbrăcămîntea și tot ce e în legătură cu dînsa. Cuvinte săsești n'are țăranul român de loc, pe cînd numărul cuvintelor românești e foarte mare în dialectele Sașilor, și el atinge mai totdeauna noțiuni de cultură elementară. Pe lîngă aceasta ele se deosebesc de la un Ținut săsesc la altul : de la Sibiu la Brașov și de la Brașov la Bistrița : cea

ce înseamnă că atingerea s'a făcut treptat și deosebit. Astfel s'a făcut însă așezarea Sașilor, pe cînd venirea, năvălirea Romînilor ar fi fost un fenomen unitar, care ar fi adus aceleași cuvinte, și numai pentru noțiuni de război, iar, în schimb, țeranul romîn venetic ar fi luat noțiunile de cultură. Să se compare în această privință cuvintele france, germane, în limba francesă, începînd cu guerre (war, englezeste), și cuvintele grecești în limbile Tatarilor și Turcilor otomani (gümruk, vamă, de la κομμάριον, capudan, καπετάνιος, galeongî, etc.).

Înlăturîndu-se acte vădit născocite în vremi mai nouă, Romîni se găsesc în actele ungurești înaintea de anul 1220, și trebuie să se ție seamă de faptul că mai toate arhivele regatului au perit cu prilejul năvălirii Tatarilor pe la 1250, că n'avem decît aproape numai actele săsești ori actele înregistrate, copiate, intercalate la Curia română. În niciunul din aceste acte nu se constată vre-o imigrare, ci toți cîți apar sînt locuitori vechi, așezați de multă vreme. Ei sînt agricultori, chiar dacă dreptul la pădure înseamnă creștere de turme, cum, de alminterea, făceau și Sașii în aceste „păduri ale Valahilor și Pecenegilor“ (adecă Romînilor cari fuseseră înaintea supt stăpînirea acestora). Actul de donație a Olteniei către Cavalerii Ioaniți în 1247 arată de altfel o țară dezvoltată supt raportul economic, și aici nu erau decît aceiași Romîni cari se aflau în Ardeal. Și, dacă atunci s'ar fi petrecut venirea de peste Dunăre a Romînilor, am pune două întrebări. Cum des'a făcut imediat așezarea lor în sate cu ogoare și mori, pășuni, pescărie, cu fruntași, cu cneji (=juzi) și Voevozi, și cum de s'au simțit Romîni îndemnați a trece vadurile tocmai cînd vijelia tătărească străbătea distrugătoare în părțile de la Nordul Dunării? Traducerea unor nume românești de localitate în ungurește și săsește nu trebuie să ne înșele: în Apus se făcea din „Mimars“ „Medius-Mars“, și diecii slavoni de la noi prefăceau nu odată în limba documentelor numele obișnuite în popor. Să amintim și prefaceri așa de ciudate ca Rufa Arbor pentru Rucăr, în acte mai nouă.

De alminterea e dovedit că numai în vremea regelui Ștefan, după anul 1000, cele d'întăiu cete ungurești—poate chiar fără a excepta pe grănicerii secui de la hotarul răsăritean al Carpaților—pătrunseră pe valea Murășului, pe la cetatea slavă a Bălgradului (=Cetatea-Albă), căreia-i zicem Alba-Iulia, în acest teritoriu, din care au cunoscut „pădurea“ munților apuseni, „pădurea regelui“, păstrată pentru vînat, din numele unguresc al căreia, „Király Erdély“, s'a făcut „Ardealul“. Pe urmă numai, trecîndu-se de hotarele ei se ajunsese la

noțiunea de Transilvania, „țara de dincolo de pădure“, cum Țara-Românească a fost apoi „Transalpina“, țara de peste munte. Și chiar felul acesta de numire nu e unguresc: doar pământul de dincolo de Balcani se zicea la Bulgari Zagora, nume care ajunsese a însemna Bulgaria. Cele d'întăiu așezări ungurești fură numai cetăți: văr, în locul gradurilor slavone (ruinele lor sînt „grădiștile“, care corespund târgoviștilor, pentru locuri neîntărite).

S'a dovedit că povestea în latinește despre cucerirea și așezarea Ungurilor care se zice: „notariul anonim al regelui Bela“ e alcătuită numai la începutul veacului al XIII-lea și că la baza ei sînt cîntece populare, balade. În această cronică se pomenesc însă lupte și învoieli cu „duci“ (adecă Voevozi) „valahi“ și „bulgari“ (după exemplul celor din Împărăția lui Ioniță, contemporană cu scriitorul). Dacă numele și faptele ar fi potrivite cu adevărul, am avea de sigur o mărturie a prezenței mai vechi a Romînilor în aceste locuri, unde au fost aflați de năvălitori. Dar tocmai păstrarea prin legendă, prin cîntec a acestor amintiri, oricît de schimbate, firește, în amănunte, arată mai mult decît o adevărată mărturie patriotică, și anume adîncă întipărire pe care aceste lupte grele au lăsat-o în sufletul popular al cuceritorilor.

Ardealul a rămas un Voevodat, în margini care nu cuprindeau însă Țara Oltului, Țara Hațegului și Țara Birsei care deci vor fi fost în afară de pământul regal. Caracterul deosebit al acestor Ținuturi se vede din aceia că ele erau desfăcute pentru donații: către Teutonii (Țara Birsei, după 1200), către Domniile muntene (Țara Oltului, după 1360), precum erau desfăcute (pe la 1250) pentru Ioaniși: țara Jiiului (cu Ioan și Fărcaș), țara Lotrului (cu Litovoiu și Bărbat), — dar nu și țara Hațegului, — țara Oltului (poate pe amîndouă malurile), a lui Seneslav din Argeș, apoi a lui Basarab și a urmașilor săi. Nicăiri decît în Ardeal nu se află, sub coroana Ungariei, un Voevod, — ceea ce înseamnă că el a fost găsit aici. Rosturile lui, „descălecările“ (descensus) ce le făcea, în activitatea lui de judecător și strîngător de bir regal, sînt cu totul ca ale Voevozilor de dincoace de munți, la începuturile lor.

Ardelenii și-au zis Romîni ca și noi. Alte neamuri au fost Turci și Tataři, Greci, Nemși, Sîrbi, Șchei, Leși, Liteni (Litvani). Numele de „Romîni“ înseamnă însă lipsa unei dominații barbare în formă de Stat. Dar pentru aceasta trebuie ca populația romanică ce-l păstra să fi avut un teritoriu, să fi avut înaintea de toate un teritoriu, iar nu un simplu cîmp de rătăcire.

II.

Dacă Romînii n'ar fi fost băştinaşi, situaţia lor ar fi fost mai bună, nu mai rea decît aceia pe care o constatăm în vremuri mai nouă şi pe care o putem urmări în dezvoltarea ei necontenit aproape descendentă.

Să ne gîndim în adevăr la alte populaţii admigrate. La cele care au fost chemate: Saşii din Ardeal, Germanii, Armenii din Polonia, minierii din Bosnia, ba chiar sătenii din Moldova cari au fost colonisaţi în veacul al XVI-lea pe pămînturile regelui polon, la străinii aşezaţi în sloboziile moldovenesti şi muntene. Ei au toţi privilegiu, largi, solemne, statornice. Aberigenii nu le pot înfăţişa niciodată, chiar dacă, nefind pe deplin organisaţi politic, nu dau ei asemenea privilegii acelor pe cari-i poftesc la dîşii.

Dacă o populaţie admigrată a venit de la sine, ea luptă, distruge ori e distrusă, şi lucrul se pomeneste în izvoare. Său localnicii admit elementul cel nou şi-i dau imediat şi neapărat o situaţie legală. Astfel Țiganii, cu Voevozii lor purtînd semne domneşti şi avînd dreptul de viaţă şi de moarte asupra celor ce li erau supuşi,—Țiganii cari păstrează situaţia lor privilegiată şi în țerile dunărene şi în Ungaria şi pretutindeni unde se răspîndesc. Astfel Evreii, legaţi pretutindeni de Cămara stăpînitorului, pe care o hrăneau cu birul lor special.

Voevozii, cnejii Romînilor n'au fost, ca acei ce au condus pe coloniştii cei noi în Polonia mai tîrziu, şefi de emigranţi, asemenea cu gherebi, cu conţii Saşilor. Altfel ei ar fi avut, ca aceştia, un rost cu mult mai mare şi cu mult mai mic. N'ar fi ajuns stăpînitori de țară une ori şi, alte ori, simpli birăi, juzi de sat. Dacă-i aflăm în veacul al XIV-lea supt acest aspect, aceasta se datoreşte unor măsuri ale regilor angevini, cari, în dorinţa lor de a stabili aceiaşi ordine în tot regatul, nu coborau la o situaţie mult mai modestă ducî degeneraţi, ci, ca Turcii de mai tîrziu cari au pus, la Galata, Constantinopolei un Voevod care nu mai fusese pînă atunci, întrebuiţau un vechiu nume de conducător, care avuse odinioară cu totul alt rost, pentru a şti către cine să se îndrepte în sate pentru a-şi avea veniturile şi ajutorul militar.

Acest ajutor se cerea de la Romîni. De la Țigani, de la Evrei, nu; de la Saşi numai în marginile locale prevăzute de privilegiu. În Ungaria au mai intrat însă Pecenegi, Cumani, Ismaeliţi sau Bosormeni, cum intraseră înainte de această atîşia cavaleri germani. Toţi

fac parte din garda personală a regelui, rămân simple bande în jurul acestuia, în această calitate se consumă și pier. Românii sînt iobagi, după o datină care nu e ungurească, ci pecenegă, din vremea unei stăpîniri barbare anterioare; rostul lor e la cetăți mai ales. Și în apărarea cetăților la noi nu se întrebuințau niciodată elemente admigrate, robite, Tatarî de pildă, ci satele vecine, vechile sate din jurul cetății care se ridicase.

Mai târziu, în veacul al XV-lea, Iancu din Inidoara, Ioan Hunyady, unul din ai lor, împarte pe Romînii grăniceri în Scaune (sedes). „Scaunele“ însă sînt „Scaune de judecată“, județe prin urmare, întocmai ca județele de la noi. Scaunele săsești nu sînt ele însele decît o imitație a regimului românesc, de juzt, sup Voevozi, care se găsise înainte.

Până sup Angevinî, până în veacul al XIV-lea, se întîlnesc nobili romînî, — să amintim numeroșii „bani“ din veacul al XIII-lea, cîte un meșter, „magister“, din aceeași epocă —, cari sînt puși în rosturi mari și de încredere: la ocne și la alte venituri regale. Nobili cumani însă sau nobili țigănești nu se întîlnesc nici după creștinarea acestor strădini. Un popor venetic poate păstra clasele lui superioare în organizația proprie care i se recunoaște, dar el nu poate da elemente nobiliare care să rămîie în mijlocul neamului și totuși să figureze alături cu elemente asemănătoare din mijlocul stăpînitorilor.

Decăderea elementului țerănesc din Ardeal — alcătuit din Romînî în cea mai mare parte —, decădere pe care o zguduie revoluții (cea din 1437 de la muntele Bobîlna, a „Țarului Negru“ pe la 1520, a lui Doja Secuiul îndată după aceasta), se petrece într-o vreme cînd în Europa apuseană clasa rurală tocmai se ridică. Fenomenul acesta se întîlnește numai în trei țeri: Ungaria și mai ales Ardealul, Principatele românești și Polonia (unde se provoacă răscoala socială a Cazacilor în veacul al XVII-lea). Condiții speciale acestei regiuni au hotărît aceasta. Aceleași condiții, — și oare în Polonia, în Moldova, în Țara-Românească se apasă strădini, fiindcă sînt străini, nu poporul de jos?

III.

Încă de la început, Romînii ardeleni și ungurenii au făcut parte din aceeași Biserică cu noi, Biserică a cărei existență se constată documentar, ca fiind răsăriteană, cu Vlădici, în stare a duce lupte cu catolicismul Teutonilor, Sașilor, Ungurilor, la 1234.

Nimeni nu pretinde că Românii ar fi venit din Balcani ca păgîni, ci se admite că ei aduceau cu dînsii creştinismul ortodox. Dacă ar fi fost venetici, oare clerul catolic ar fi îngăduit această divergenţă religioasă? Şi oare, îngăduind-o, nu s'ar fi căutat a se fixa şi o nouă organizaţie ierarhică, potrivită cu interesele Regatului? Să se gîndească numai cineva la îndelungatele discuţii ce se fac în jurul atîrnării religioase a Saşilor şi a legăturii decanatelor lor cu episcopia ardeleană, la conflictele, în rîndul întăii ierarhice, dintre viaţa religioasă specială a Teutonilor colonizaţi şi între Biserica regelui!

Oricum, măcar în vremea de catolicism ofensiv, prigonitor, a Angevinilor, s'ar fi cheltuit mari silinţe pentru a rupe legătura dintre ortodoxia Romînilor de peste munţi şi a noastră, care ea însăşi era săpată de propaganda Dominicanilor şi a Franciscanilor. Atîta era hotărît că nu poate fi nobil, fără a face convertirea sa, cel de lege răsăriteană.

Ei bine, nu. Într'o vreme cînd toţi Ruşii din Polonia îşi sfinţiau preoţii în Moldova, până la măsurile ce fură luate la începutul veacului al XVI-lea de regele Sigismund, atîrnarea ierarhică a ortodocşilor ardeleni de noi era absolută. Dacă se fac episcopii ardeleni, ele se datoresc Domnilor noştri, cînd îşi au feude ardeleni. Aceia de la Galaţi Făgăraşului poate fi în legătură chiar şi cu măsurile de organizare ale lui Vlaicu-Vodă; Ştefan-cel-Mare, căpătînd Ciceul, întemeia în apropiere, la vadul Someşului, episcopia Vadului; prezenţa lui Radu de la Afumaşi ca stăpîn de moşie la Stremţ fu pricina întemeierii episcopiei Geoagiului. De o episcopie de Feleac nu se poate vorbi, ci numai de un Vlădică grec oploşit în acest sat de la porţile Clujului şi care-şi lăsa urmaşi la cîştigul său.

Numai calvinismul, cu tendinţe energice de Biserică de Stat, încercă să atragă pe Romîni la biserica domnului ţerit. Supt Ioan-Sigismund Zápolya, al doilea principe al Ardealului, se încercă, pe la 1560, un superintendent, pe care-l găsim, nu în vechi sălaşuri de Vlădici (Vad, Geoagi), ci în apropierea Capitalei politice. Astfel el putu să se apropie de Scaunul Bălgradului, unde-şi avu un popas. Înfruntarea lui Mihai Viteazul îi dădu un caracter permanent şi legal, care se întări prin cucerirea Ardealului de Domnul romîn şi rămase şi pe urmă, ca Mitropolit, fără a putea înlătura alţi Vlădici cari se menţineau, prin Bihor, prin Maramurăş, unde separatismul ierarhic se păstră până în veacul al XVIII-lea.

Calvinismul fusese biruit. Relaţiile cu Țara-Românească ale Mi-

tropolitelor trecuseră în tradițiile oficiale ale Guvernului ardelean. Prin ele căpătă-Vlădica și o însemnătate politică tot mai mare, care, oprită prin persecuții, supt Iorest, se impuse, cu toate aceste persecuții, prin Sava Brancovici. Numai în părți bândătene, ca în Lugoj, în Caransebeș, reforma se menținu cîtva timp. Impunerea unor programe în sensul calvin pentru fiecare episcop nou rămînea fără nicio urmare reală, un neascultător venind după altul.

Străbătută de elemente din Principate, ba chiar de elemente grecești, această Biserică ajunsese din ce în ce mai mult să fie o formă culturală și politică unitară a Romînilor din toate provinciile de peste munți și cea mai strînsă legătură cu viața liberă a Romînilor din Principate.

IV.

Atunci veni cucerirea austriacă, pe care o consfinți pacea de la Carlovăț, în 1699.

Împăratul aducea cu el propaganda catolică a Iesuiților. Ea lucră iute și cu succes, înlăturînd resturile calvine din Biserica Romînilor și întrebunțînd inferioritatea de situație a clerului român, umilînța și nemulțămirile sale pentru a-l cîștiga. Prin actul din 1697 supt Vlădica Teofil, prin cel din 1701 al lui Atanasie se primia unirea cu Roma, precisîndu-se patru puncte capitale de dogmă.

Dar acest episcop unit nu putea să steie în situație de paritate ăingă acela al catolicismului curat și deplin. Alba-Iulia nu putea să încapă canonic doi arhiepiscopi rivali. Și acela care nu trecuse cu totul la legea română nu putea fi, ca Mitropolit, un arhiepiscop. Vlădica se prefăcu deci într'un episcop simplu, și reședința i se mută, la cel d'întăiu pretext bine venit, în Făgăraș, veche reședință de protopopie calvină și centrul Oltului românesc. Apoi de aici el fu adăpostit definitiv într'un simplu sat, precum Armenilor uniți li se dăduse Gherla în condiții asemănătoare de dotație și supraveghere.

Legătura cu țerile noastre era ruptă. În zădar protestă Mitropolitul muntean Teodosie și însuși Vodă Brîncoveanu. Austria nu admitea ca vre-o putere de peste hotare să lucreze, în orice domeniu, pe pămîntul său ardelean. Brîncoveanu fu bruscat și amenințat la cea d'întăiu încercare. Până și cărțile ereticilor fură oprite.

O mișcare de împotrîvire se datorî, nu atîta fanatismului religios, cît instinctului național de apărare. Se făcură și la Petersburg plîn-

geri, care nu rămaseră fără urmări. În jurul unor călugări sîrbi (Visarion Sarai), ori unor popi romîni (Sofronie, Nicolae din Balomir) se duse lupta. Ea nu putu smulge altceva decît dreptul pentru episcopul sîrb din Buda de a îngriji și Ardealul (1761), unde patru Vlădici se succedară în această calitate.

Prin aceasta se salvă și partea unită a Romînilor de o confundare cu catolicii. Caracterul românesc osebit trebui să se afirme tot mai mult pentru a împiedeca întinderea desertărilor. Ioan Inochentie Clain, al treilea episcop după Atanasie, deveni un campion al drepturilor românești politice pînă la suferință și exil. Blajul se izolă tot mai mult de catolicism, iar aducerea, sup Petru Pavel Aaron, pentru studii, la Viena și Roma a tinerilor clerici de aici — Samuil Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior — n'avu urmările prevăzute. Prin Roma bisericească ei văzură Roma lui Traian și prin aceasta ei se întoarseră cu toții, foarte reci în materie de confesiune, la poporul românesc, pe care se siliră a-l înălța sup raportul politic la romanitate.

În aceste împrejurări apare cel d'întîi fenomen politic popular la Romîni de dincolo și numai la dînsii, fără amestec social cu alte nații, ca în veacurile al XV-lea și al XVI-lea, la răscoala lui Horea, cu care începe acest volum ¹.

¹ Deocamdată, amănunte pentru epoca schițată până aici, în N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal* (în „Noua Revistă Romîna”, 1901-2, și aparte, 1902).

Mocan ardelean (Badea Cîrțan).

I.

Înnainte de răscoala lui Horea.

E nevoie a se cunoaște întâi situația supt raportul politic a deosebitelor elemente din care se alcătuia dincolo de munți națiunea românească în general în momentul răscoalei lui Horea, pe care este bine s'o trecem, ea și multe alte lucrări, din domeniul sentimentelor, din domeniul exagerărilor, care, într'o formă științifică, se întâlnește oarecum și în lucrarea, așa de bună, de almintrelea, a lui Nicolae Densușianu, într'o altă formă, care să fie aceia a realităților istorice.

În poporul român de dincolo la 1780 nu se poate zice că existau clase bine determinate.

Astfel de clase bine determinate n'ar exista într'un anume sens nici astăzi, de oare ce elementele clasei conducătoare se recrutează neconținut din țăranime. Clasele ce par a exista astăzi sînt cu totul noi; aceste clase nu au bazele statornice pe care le au clasele aiurea, în măsură bine definită, în situație legală, prin legi făcute anume în acest scop. Și astăzi clasa care domină „dincolo“ în sens absolut, prin număr, prin valoare, dacă nu prin manifestarea în fiecare moment în viața publică, este tot clasa țărească. Același lucru, natural, în mai mare măsură se întîmpla și la 1780.

Cu toate acestea, începuturi de osebirî sociale, mai mult osebirî pe profesiuni, pe chemări decît pe clase în adevăratul înțeles al cuvîntului, asemenea osebirî se întîlnesc și atunci. Avem trei începuturi de osebirî de acestea sociale și, înnainte de a

ajunge la țărănime, căreia îi revine și meritul și demeritul acestei mișcări, trebuie să vedem cum se înfățișa clerul românesc de atunci și, în al doilea rînd, cum se înfățișa inteligența românească din acel timp. Natural că, în treacăt, vom vorbi și despre rolul pe care putea să-l aibă un slab început de viață orășenească, în legătură cu comerțul și industria, în viața Romînilor de dincolo.

O castă de preoți, o lume clericală n'a existat la frații noștri din Ungaria niciodată. În ceia ce privește vechea lor viață bisericească, aceasta, care-și are o importanță escepțională, represintînd părțile culminante, vizibile, acelea care se pot urmări de un istoric politic, în ceia ce privește deci pe preoții lor, cu protopopi, cu Vlădici în frunte, situația lor era a unor oameni nu prea intelectuali, țeranî trăind în mediu țărănesc, influențați de tendințele și moravurile acestea țărănești. Preoțimea noastră până la începutul veacului al XVII-lea avea un număr excesiv de restrîns de cărturari.

Aceasta explică, de altfel, și ușurința cu care anumite curente pot să se strecoare și tind să trăiască în această lume de preoți. Foarte mulți din ei în veacul al XVIII-lea aveau ca singură învățătură știința pe de rost a unor anumite rugăciuni și molitfe. Preotul, care pe lîngă știința cetitului avea și pe aceea a scrisului, putea să figureze între marii învățați ai națiunii. Așa erau împrejurările, și să ne felicităm că era măcar atîta. Din punctul de vedere al spiritului dogmatic nu se puteau cere cunoștințe întinse nici din partea fruntașilor acestei clase ; aceasta explică și ușurința cu care anumite învățături dogmatice erau primite mai mult de formă de fruntașii acestei clase. Era foarte ușor pentru un propagandist să cîștige la confesiunea sa pe cea mai mare parte din clerul romîn. De aceea discuțiile dacă ei, înainte de unirea cu Biserica romană, erau ori nu erau calvinisanți, nu au absolut niciun rost. Aceasta ar însemna ca și cum s'ar întreba un absolvent de patru clase primare care sînt părerile sale asupra filosofiei lui Schopenhauer sau asupra ideilor despre istorie ale lui Lamprecht.

Deci, dacă prin *alte* lucruri decît prin înțelegere aceste lucruri străbătuseră în sufletul lor, adesiunea pe care li-au dat-o nu avea niciun folos. De aceea preoții,—și ei nu erau așa de slabi de fire, cum s'ar părea prin cedarea lor imediată față de o propagandă

religioasă străină, nici atîta de stingaci cum s'ar părea în schimbarea unei îndreptări confesionale cu alta,—cari au încheiat la sfîrșitul veacului al XVII-lea, printr'un act formal, și la începutul veacului al XVIII-lea printr'un alt act formal au confirmat, în cea mai mare parte a lor, am zice: în majoritatea evidentă a aceloră cari erau în stare să ia o hotărîre și s'o iscălească, pentru întăia oară un act scris de alianță, nu de contopire, cu altă lege, nu puteau da o valoare teologică acestui act.

Acesta este actul de unire, care act de unire poate să fie încă multă vreme un subiect de discuție pasionată între representanții, mai ales din cler, ai inteligenței Romînilor de dincolo. Lucru foarte regretabil, dar, pe lîngă caracterul acesta regretabil, pasionat, al acestei lupte în jurul valorii actului de unire cu Biserica catolică și în jurul caracterului său efectiv și al efectelor sale bune sau rele, pe lîngă aceasta, discuția are și o parte folositoare, și anume pentru că scotocește toate punctele acestui eveniment istoric, ceea ce pentru o națiune cum este a noastră, neavînd un interes excepțional pentru lucruri spiritului, face ca problema trecutului să fie de un interes actual.

Din punctul nostru de vedere, ne interesează actul acesta al Unirii numai în ceea ce privește influența pe care a putut-o avea asupra caracterului politic al preoților romîni de ambele confesiuni. Actul unirii ni putem închipui foarte bine că n'a fost un act de convingere religioasă, căci asemenea acte vin totdeauna dintr'o îndelungată propagandă. O problemă trebuie să fie agitată multă vreme prin scris și prin grai, pentru ca ea să pătrundă în conștiințe și să ajungă a transforma conștiințele acestea în alt sens decît în sensul în care erau îndreptate la început. De fapt, dacă unii din protopopii de dincolo și doi Vlădici, cari stăteau în fruntea lor în momentul în care se introduce stăpînirea austriacă în Ardeal pe baza tratatului de la Carlovitz, la 1699, în locul cîrmuirii maghiare, prin prinți independenți, se supuneau unor motive de ordin politic, dacă se supuneau și unui indemn de conveniență particulară sau de conveniență de clasă, dar ei se supuneau, în același timp, și în rîndul întîi, —și aceasta este mai important pentru noi,—unor motive de ordin politic general, național. Se supuneau unor motive personale, fiindcă, natural, decît să fi Vlădica Atanasie, care nu poartă lanț de aur la gît, care nu ești consilier imperial, care nu ești primit în audiență la Viena, care nu te bucuri de aten-

țiunea cercurilor oficiale, care nu iei parte la ședințele dietei ardelenene, căruia nu ți se acordă titlurile cele mari ale lumii oficiale austriace, e mai bine să le capeți pe toate printr'o simplă iscălitură înseilată supt o hotărîre de valoare dogmatică a căreia nici nu-ți dai sama. Este o pornire explicabilă din partea cărturarilor uniți de a prezenta, dacă nu pe Teofil, care nu este acela care a încheiat definitiv unirea, ci acela care a îndrumat-o numai, măcar pe Atanasie, urmașul său, ca pe o personalitate de valoare. Toate aceste încercări rămîn însă zădarnice. Era un băiat de țeran, care s'a făcut Vlădică aici, dar care a practicat moravurile pe care le văzuse în casa părintească sa în lumea satului de unde plecase ; un om de petreceri, cu lăutari, cu vinuri bune la masă, și prin urmare unui astfel de om nu i se poate cere eroismul de a spune : arunc blidul de linte și păstrez tradițiunea noastră bisericească, de care este legată și demnitatea și mîndria noastră națională. Nu trebuie să fim nici prea aspri pentru dînsul, dar nici închinători față de o morală omenească absolut mediocră.

Iar protopopi care au iscălit împreună cu dînsul actul se gîndiau fără îndoială și la interesul lor de clasă. Ei vedeau ce este popa ungar, calvin, ce este popa săsesc, luteran. Popii aceștia aveau pămînt, aveau venituri garantate de Stat ; prin urmare, alături de credincioși mai bogați decît cum erau credincioșii romîni, era și o favorisare, manifestată prin venituri, din partea Statului. Pe vremea principilor ardeleni li se zicea : d-voastră nu sînteți o națiune ; națiunii sînt acelea care s'au întemeiat în evul mediu și s'au legat apoi prin unirea celor trei națiuni, „unio trium nationum“, care a servit ca basă a dreptului public ardelean. D-voastră nu sînteți o națiune, și pentru clerul care nu este al unei națiuni, noi nu avem nimic. Treceți la calvinism, intrați în națiunea politică ungară—nu li se cerea sacrificiul de limbă ; era de ajuns sacrificiul deosebiri confesionale—, și atunci vă veți bucura de toate drepturile pe care le acordăm, acestei națiuni, cler și credincioși. Uniți *primia*.

De ce n'ați trecut cu toții în masă, iscălind un act de uniune cu calvinismul ? Răspunsul este foarte ușor de dat. Ba chiar sînt două răspunsuri. Unul este că poporul nostru a ținut totdeauna ca anumite forme ale cultului să fie păstrate ; formele acestea i-au fost nesfîrșit de scumpe. Sînt popoare abstracte care ridică lucrurile concrete la abstracțiunile cu care sînt deprinse să trăiască,

dar sînt și popoare care reduc toate abstracțiile la icoanele vieții reale, concrete, cu care sînt deprinse și pentru care sînt făcute a trăi. Un cult fără icoane, un cult fără lucruri vizibile nu zicea nimic sufletului poporului nostru. Pe de altă parte, poporul nostru a avut totdeauna scîrbă pentru renegarea sensibilă. Renegarea în materie de idei poate să fie indiferentă pentru cineva care nu a avut de fapt ideile pe care le-a părăsit, cum n'o să aibă niciodată ideile pe care le-a îmbrățișat. Dar este un lucru dureros pentru un popor pe treapta aceasta de cultură, să treacă de la o situație în care *se vede* într'o situație în care nu se mai vede. Și calvinismul cerea curățarea, purificarea de toate urmele eresiei : înlăturarea icoanelor, înlăturarea molitfelor, înlăturarea a tot ceia ce în cursul veacurilor ajunsese să fie mai strîns legat de sufletul Romînului.

În al doilea rînd ar fi trebuit să cedeze principelui Ardealului, căruia locuitorii romîni îi ziceau „Craiū“, cum i-au zis și lui Mihai Viteazul în lunile lui de stare în Ardeal. Craiul n'are dreptul de a i se jertfi legea. Acuma însă, la 1699, era Împăratul, la numele căruia înviau amintiri din povești. Toată imaginația poporului nostru a fost plină de icoana Împăratului. Și astăzi chiar, cărturarî cari umblă în redingotă, cărturarî cari au toată aparența și toate elementele interne ce formează omul cult, la singură noțiunea de Împărat se emoționează. Dar cu cît mai mult elemente din poporul nostru care au trăit mai ales în contact cu viața populară și fără voie au luat o parte din sufletul poporului în ele, puteau fi dispuse să se miște cînd venia vorba de Împărat. Și legea se dă pentru Împărat !

Prin urmare era și motivul acesta cînd se încheie actul Unirii cu Roma. Dar mai erau multe. Alt motiv era tendința instinctivă a unui popor ale cărui puteri au crescut în toate domeniile, și în domeniul cultural, și întru cîtva, în unele părți, și în domeniul economic, tendințele firești ale aceluî popor de a se manifesta și în chip politic. Nimic nu poate împiedeca un neam care dispune de avere și cultură de a avea o tendință spre viața politică activă. Nu este nevoie de exemple, dar aceasta se vede în fiecare moment. Că este bine, că este rău, că trebuie să se împiedece sau nu, este altceva, dar cine-și închipue că poate să lase pe cineva a se împărtăși de avere, de cultură, fără ca a doua zi să ceară să ia parte și la viața politică, acela se înșală. Prin

urmare poporul român avea nevoie de a se manifesta în viața politică, și nu se putea manifesta.

Pentru toate aceste cauze s'a încheiat actul de unire, despre care unii zic că este un act de părăsire a dreptului său național din partea poporului român. „Națiune“ înseamnă în diferite timpuri lucruri foarte deosebite, și ceea ce e națiunea acum, națiune etnografică, nu avea sens la 1700, când în toată lumea „națiune“ însemna alt lucru, însemna: națiunea politică, privilegiată. Astăzi, pentru ca o nație să dovedească altora că există, trebuie să vorbească o limbă, trebuie să aibă un trecut, trebuie să ajungă a reprezenta în forme superioare de cultură viața sa. Acestea sînt documentele unei națiuni. De aceea, înainte de a ne întreba: sîntem o națiune, sau nu?, trebuie să ne întrebăm: cultivăm limba noastră, sîntem în stare să reprezentăm în forme proprii viața noastră? După cum vi s'o părea într'un fel sau într'altul, veți da răspunsul la întrebarea dacă sîntem sau nu o națiune. Pentru filosofi franceși de la 1789, „națiune“ însemna un grup de cîteva mii de oameni la dispoziția cluburilor, cari vin și fac scandal în parlament, cerînd libertate, egalitate și fraternitate și amenințînd cu cuțitul ghilotinei naționale franceze. Aceasta e o concepțiune absolut inferioară și de o valoare istorică cu totul relativă, de care nu ne ocupăm.

Pentru tot evul mediu și o bună parte a timpurilor moderne, până s'a ajuns la concepția organică a unei națiuni, pe care nici acum 30 % a oamenilor de Stat n'o aŭ — de aceea fac diplomația pe care o fac și ajung unde aŭ ajuns —, națiunea se documenta prin privilegiu. Ungurii aveau privilegiul episcopatului de Alba-Iulia, aveau privilegiile lor de nobleță, — erau o națiune; Sașii aveau privilegiile lor de întemeietori, de descălecători orășenești și sătești —, erau o națiune; Secuții aveau privilegiul lor de apărători ai granițelor Carpaților într'o anumită direcție —, erau o națiune. „Al carte, al parte.“ Noi, ca să avem parte, trebuia să avem „carte“. *Actul de unire a fost o carte pentru noi.* Intram printr'un lucru scris în viața națiunilor recunoscute de Imperiu. Și, într'o țară care până astăzi păstrează ceva din principiile monarhiilor veacului al XV-lea, actele acestea, privilegiile acestea sînt de o însemnată valoare. Toți domnii aceia cari-și închipuie că este destul să aleagă pe un popă oarecare ca Vlădică pentru a face *alături* de dînsul viața politică a poporului

român de dincolo, nu pricep nimica. Nu are decît să fi ascultat cineva zece lecțiuni de drept public unguresc pentru a ști cît de mult drept medieval se găsește în dreptul acesta, și, de oare ce toți oamenii culti din Ungaria au învățat acest drept, felul lor de a judeca toate chestiunile va fi tot felul de vedere al oamenilor din veacul al XVIII-lea. Acolo este o țară veche : nu se judecă acolo cum se judecă aici, la noi, numai cu lucruri scoase din viața de astăzi și din teoriile generale filosofice franceze sau din dreptul roman.

Prin urmare actul de unire se explică, se legitimează prin această tendință de a se valorifica viața noastră națională pe baza unor privilegii fără de care intrarea în congresul națiunilor ardeleni era imposibilă. Dovadă că așa era, că acesta era sensul, este că n'au trecut decît 30 – 40 ani și s'a văzut un Vlădică, Ioan Inochentie Klein, care, ca membru al dietei ardeleni, ca reprezentant politic al poporului său, a cerut crearea noii națiuni politice române. N'a izbutit, s'a retras la Roma, a murit acolo ; urmașii săi s'au ocupat cu clădirii de școli, foarte folositoare fără îndoială, în care nu trăia însă decît spiritul seminariilor și colegiilor iesuite din veacul al XVIII-lea. Nu vrea să critic pe Petru Pavel Aron, întemeietorul acestor școli, care și-a găsit apărătorii săi între oamenii de frunte ai Ardealului ; *trebuiau* școli, dar școala nu folosește prin clasele ei, nici prin mijloacele bănești care stau la îndemînă, nici prin programe, *nici chiar prin valoarea științifică a profesorilor*. Din punctul de vedere al unei națiuni, școala folosește cît spiritul care se desface, cît sufletul care emană din ea. Iar din școlile lui Petru Pavel Aaron nu ieșea niciun suflet decît iubirea pentru Dumnezeu și pentru Împărăteasa Maria-Teresa, la moartea căreia s'au vărsat lacrimi dureroase din partea tuturor Românilor.

Așa dar aspirațiile clerului format după Unire nu s'au realizat, nici în tabăra unită, nici în tabăra care se desfăcuse de Unire, pentru că făgăduielile făcute de Austriaci nu se îndepliniseră, pentru că, și supt raportul financiar și economic, și supt raportul politic, vorbele Împăratului se dovediseră zădarnice. Preoțimea noastră rămăsese în cea mai mare parte o preoțime foarte săracă, foarte incultă și aproape fără nicio împărtășire la viața culturală superioară, însuflețită de un ideal. Ce-am folosi dacă am zice altfel, cînd miî de documente ar răsări din toate păr-

tile ca să ni dovedească adevărul? Un popor se ridică, nu prin ascunderea păcatelor sale, ci, din contra, prin recunoaşterea lor, şi, cu cît va fi mai dureroasă această conştiinţă, cu atît va fi mai puternică tendinţa de a îndrepta starea de lucruri care s'a văzut.

Avem o sumedenie de acte referitoare la preoţimea romînă prin anii 1760-1770, cînd a fost crisa Bisericii ortodoxe, cînd s'a pus întrebarea : Guvernul ardelean va permite oare existenţa unei Biserici româneşti ortodoxe aici, fie în organizarea veche, fie numai ca un episcopat? Natural, s'a zis din partea administraţiei: Noi am făcut o Biserică, una singură; am instalat-o într'un colţisor din Făgăraş; poate că pe urmă s'o mutăm la locul dorit de noi şi cu veniturile curgînd din tezaurul împărătesc, la Blaj; Biserica romînă îşi va avea forma ei ierarhică: una, mai multe nu. Austria era foarte bucuroasă de faptul acesta. Preoţimea unită putea să aibă legături cu catolicismul maghiar—, cum a şi avut, cum, din nenorocire, mai are şi acum, de multe ori prea puternice, căci astăzi este vorba să participe preoţimea noastră la congrese catolice —; dacă însă se formează o Biserică romînă ortodoxă, ea va avea legături, nu cu lumea catolică maghiară, nu cu lumea oficială austriacă, nu cu Tyrnau, cu Buda şi cu Viena, ci cu Principatele romîne, şi erau prea multămiţi cîrmuitorii austriaci ai Ardealului de faptul că vechile legături între Biserica ardeleană şi Biserica Terii-Româneşti şi a Moldovei fuseseră rupte, că Vlădicii nu se mai sfinţiau la Bucureşti, că nu mai veniau de la noi cărţile de slujbă şi învăţătură dogmatică, că orice pas care s'ar fi făcut dincoace de Carpaţi, ar fi putut să fie interpretat, din punctul lor de vedere, ca un act de trădare, în acelaşi timp religioasă, pentru că se mergea la schismatici, şi politică, pentru că se mergea la Turci. Deci, în anii aceştia de crasă, în cari preoţimea noastră de legea veche se luptă pentru a avea măcar un episcopat, cînd au venit şi misionarii sîrbi, şi mai buni şi mai răi, în vremea cînd lumea ortodoxă se agita pentru crearea unei organizaţii, avem o sumedenie de documente din arhiva celui d'întăiu episcop care s'a dat pentru noi ca şi pentru Sîrbii lui, din Buda, Dionisie Novacovici,—acte păstrate în arhivele din Buda. Nu le-am tipărit, căci unele din ele sînt indecente. Viaţa acesta era atît de grosolană, lipsită, nu numai de bunacuviinţă religioasă, dar şi de orice

Tirgul din Braşov (pe la 1780).

bunăcuviință umană, încît nu se poate tipări orîce; multe se pot numai întrebuința în oarecare direcție. Din actele acestea rezultă că era o luptă înviersunată între popii uniți și cei neuniți; își smulgeau bisericile unii de la alții, și acela care lua biserica de la cellalt o considera ca o biserică spurcată și trebuia să facă ceremonii pentru sfințirea ei. Între preoți și credincioși dominau relații care, adese ori, de o parte, nu puteau servi ca exemplu de decență și, de altă parte, nu erau o dovadă de ascultare în cele duhovnicești. Cutare preot era denunțat că joacă, el sau preoteasa lui, cu cătanele din sat, și altele. Nicî preotul unit, nicî preotul neunit însă nu aveau conștiința exactă a deosebiriî dintre unul și altul, nicî unul, nicî altul neavînd o pregătire teologică.

Acesta era clerul de atunci, de la 1780. Clerul acesta nu numai că nu avea o valoare într'un sens general, dar nu avea o valoare nicî măcar relativă, față de poporul nostru. El nu era în stare să funcționeze în calitate de conducător al poporului român. Veți zice: dar Vlădica și canonicii lui de la Blaj? Este vorba de Vlădica unit, național, nu de Vlădica neunit, care era Sîrb, prin urmare nenational, și care trăia în împrejurări de o toleranță umilitoare. Lîngă Sibiiu, la Rășinari, unde a fost inaugurat monumentul lui Șaguna, se văd încăperile unde au locuit episcopii aceștia sîrbi, trei la număr: locuința aceasta e ca a unui simplu țeran, iar Curtea Vlădicăi se alcătua dintr'un scriitor care-l scria românește, fiindcă el nu știa, și un preot, doi, cari stăteau lîngă biroul Prea-Sfinției Sale. Nicî nu era episcop de *ceva*; era, pe lîngă toate, și episcop al Romînilor cari nu îmbrățișaseră confesiunea catolică.

Dar noi ne gîndim numai la lumea bogată, cultă, cu legături oficiale, de la Blaj. Lumea aceasta putea ea funcționa la 1780, în momentul crizei, ca o lume conducătoare?

Răspunsul este: nu. Ortodoxia are o mulțime de neajunsuri. Preotul, trăind încunjurat de familia sa, cu toate neajunsurile acestei familii, poate să nu fie de multe ori edificant, în anumite împrejurări, dar lumea s'a obișnuit să deosebească darurile preotești, sfinte, de apucăturile preotului, lumești. Ortodoxia noastră însă în ceia ce privește clerul, are un mare avantaj: acest cler crescut și trăit în mijlocul mirenilor, acest cler care este interesat în tot ceia ce privește viața mirenilor, prin întregul viitor al unei familii, de obicei destul de numeroasă, e cu

mult mai potrivit pentru a juca o misiune națională decât clerul catolic. Clerul catolic pe baza tradiției romane, tinde, de la sine, chiar cînd este numai un cler unit, care primește căsătoria, de și recomandă celibatul și-l impune canonicilor, să se alcătuiască în clasă, în castă. Blajul avea ziduri de cetate, care nu se vedeau. Atîtea inițiative frumoase au plecat din Blaj: Ioan Inochentie Clain a fost cel d'întăiu apărător al drepturilor politice românești; urmașul său a întemeiat școli care trebuiau să se desvolte mai târziu; mai apoi, Vlădica Maior a plecat cu lacrimile pe obraz din palatul episcopal; din vechiul castel de magnat ungur pe care l-am putea numi palat episcopal, a plecat în pribegie fiindcă n'a putut apăra pe deplin cauza poporului său. Dar în general viața de acolo era o viață locală, o viață specială. O viață locală, nu numai în ceia ce privește pămîntul, în ceia ce privește anumite tradiții, care se fixaseră odată pentru totdeauna pe acel pămînt; legați foarte mult de o oficialitate, legați destul de mult de Roma, acești fiți de țeranți, acești învățători de fiți ai țeranilor, cari se grămădiau la școala din Blaj, erau prea puțin țeranți ei înșiși pentru ca în cugetul lor să se poată înfripa visul ardelean al naivilor și simplilor, la 1780.

Aceasta era situația clerului nostru în Ardeal. Pe lîngă acest cler mai era o clasă care se ridicase, clasa intelectualilor mirenți. Ea se ridicase, fără a face parte dintr'un cler său dintr'altul, tot din mijlocul țeranilor și tindea să se organizeze; era o clasă de funcționari laici. Acum, din clasa de intelectuali mirenți făceau parte și oameni, cari purtau, cu toate acestea, veșmîntul preoțesc, dar cari n'au ajuns niciodată măcar canonic, necum episcopi, și al căror punct de vedere era așa de puțin fixat și așa de puțin interesant în fond, încît ei au putut să critice, făcînd parte din Biserica unită, cu cea mai mare asprime defectele acestei Biserici: casul lui Gheorghe Șincai și lui Petru Maior, al lui Samuil Clain, care, într'un anume moment, a trecut aproape de la Biserica unită la Biserica neunită.

Învățătorii cei mari ai neamului românesc din Ardeal, de și purtau haina preoțească, fără care n'ar fi putut să capete învățătura și n'ar fi fost în stare să desvolte o activitate culturală și literară,—pe care n'au desvoltat-o laici, de și aceștia erau mai independenți de tradițiile bisericești decât clericii,—n'au fost niciodată în legătură prea strînsă cu ierarhia bisericească. Ei în-

vătaș la școlile din străinătate, unde nu bătea numai vântul ideilor religioase, și încă mai puțin al ideilor profesionale. Întorși în țară, erau în legături cu Românii din aceia cari nu erau numai Români; îi vedeaș pe aceștia alergând după funcțiunii laice, trăind ca niște dregători al Statului cu o ocupație laică.

În afară de acești călugări însă și protopopii, era deci o lume mireană, care, negăsindu-și rostul în viața națională a Românilor, ce nu era garantată încă, prin recunoașterea noastră ca nație, intraș în serviciul unui Stat care din ce în ce mai mult devenia interconfesional, până să ajungă nereligios și ireligios, și din ce în ce mai mult devenia internațional din punctul de vedere german, introducând limba germană ca limbă de școală, ca limbă de Stat fiindcă limba reprezintă singură forma sufletească internațională în care puteaș trăi deosebitele națiuni din monarhia habsburgică.

A trăi în funcțiune de Stat pe vremea aceia nu însemna o trădare față de națiune. Ar fi așa ceva în timpul nostru, în care se cere un act de renegare, pe care niciun om nu poate să-l facă. Lipsa de interes pentru viața culturală a poporului nostru, schimbarea numelui pretind o abdicare de conștiință. Cineva zicea dăunăzi: „la noi sînt ușile deschise“, dar pentru aceasta trebuie mai întâi o pregătire, o prefacere, și aceasta este lucrul cel mai greu pentru omul care are un suflet. Și acesta e cazul pentru cineva care, în împrejurările de astăzi, ar căuta să facă parte din lumea politică ungară, ce trebuie să fie o lume politică *maghiară*. Atunci nu era așa. Un funcționar era un dregător al Împăratului, un om al Împăratului, și, fiindcă țeranul însuși se simțea al Împăratului, fiindcă Biserica însăși era a Împăratului, el nu se desfăcea din lumea ideilor fundamentale ale națiunii sale.

Se găsea atîția administratori, atîția judecători mai târziu (Petru Dobra), cari, fără să se desfacă din viața națională românească îndeplineaș din bunăvoința Împăratului și pentru folosul Statului împărătesc o anumită funcțiune. *Nenorocirea însă era că acești oameni nu puteaș să îndeplinească un rol național*. Și aceasta se observă în cursul răscoalei chiar la unul din fruntașii lor, la acela care putea să se destineze și științei și vieții culturale mai mult decît oricare altul, la dr. Ioan Molnar von Müllersheim (ceia ce nu înseamnă decît Ion Morariu), care era oculist, vestit doctor de ochi, care știa să dea leacuri spre a reda vederea bol-

navilor de ochi, dar n'a putut reda orbilor politici vederea intereselor lor reale.

Prin urmare nici cercul acesta nu putea funcționa național, dînd o aspirație politică bine definită. Tendințele instinctive ale unei națiuni sînt de sigur cea mai gravă nenorocire pentru acea națiune care în anumite împrejurări este așa de nenorocită încît nu poate da, prin clasa ei suprapusă, aspirațiunii superioare culturale sau politice, ce trebuiesc neapărat date de *dînsa*, pentru că așa-numitele clase inferioare nu sînt capabile decît de a da o interpretare pasională, tragică, tendințelor instinctive către viața politică. Ei bine, s'a văzut în răscoala lui Horea această manifestare pasională, care, afară de casuri extraordinar de favorabile, știm bine la ce duce: duce la desastrul unei represiuni, la urmările de prigonire ale acestei represiuni. De aceea nu poate să fie nimic mai necesar pentru un popor decît a readuce, fie și cu silă, clasa sa dominantă în marginile nevoilor naționale. Forțat trebuie să fie adusă la locul ei, sau, altfel, clasa conducătoare să fie înlocuită imediat prin alta, în legătură cu poporul, capabilă de a-l înțelege, de a-l reprezenta.

Rămînea deci clasa țărănească, și atunci, dacă ne punem din punctul de vedere al lui Nicolae Densușianu, țeranii romîni aveau la 1780 o nemulțămire socială atît de puternică, încît „revoluția” trebuia neapărat să se îndeplinească. Și, al doilea, de oare ce apăsătorii apar în rîndul întăiū ca Maghiarii, căci Secuții reprezintă numai o populație de graniță, iar Sașii erau locuitori din orașe, cari aveau și domeniile lor agrare, dar pe dînsule Romîni aveau o viață cu mult mai bună decît pe domeniile aristocrației ungare,—ei bine, mișcarea contra tiraniei feudale, ridicarea șerbilor împotriva domnilor usurpatori ai pămînturilor, trebuia să se manifeste de la început cu un caracter național bine definit.

Aș recomanda, pentru cine vrea să înțeleagă mișcarea lui Tudor Vladimirescu de la 1821, încunjurată de atîtea legende și interpretată într'un chip „național” atît de puțin inteligent, să studieze mișcarea lui Horea, și, pentru cine ar vrea să înțeleagă mișcarea lui Horea, s'o studieze pe aceia a lui Tudor Vladimirescu. Iar, pentru cine vrea să le înțeleagă mai bine pe amîndouă, să studieze toate mișcările populare ale Romînilor din Ar-

deal, și încă mișcările țărănești analoage din vremile corespunzătoare la alte popoare,—cum este mișcarea Sîrbilor împotriva unei anumite oligarhii otomane, iar nici de cum împotriva Sultanelui, care a rămas până la sfîrșit foarte respectat de răsculați.

Ca să înțelegem mișcarea lui Horea, trebuie să ne gîndim deci întâi la deosebitele mișcări prin care poporul român a dovedit în timpuri deosebite aspirațiile și nemulțămirile sale.

Noi avem înaintea de veacul al XVIII-lea două mari mișcări țărănești în Ardeal și părțile ungurești vecine. Una este aceea de la sfîrșitul domniei regelui și Împărat Sigismund, cealaltă, mișcarea lui Doja, la începutul veacului al XVI-lea, care, de și era condusă de un Secui, de și avea în fruntea sa o mulțime de elemente străine, cuprindea și o mare parte de Romîni, și în legătură cu aceasta am putea pune și mișcarea, ceva mai tîrzie, a lui Ioan cel Negru „Țarul Ivan“.

Iată ce sînt aceste mișcări: La sfîrșitul domniei lui Sigismund se poartă o luptă înviersunată împotriva Turcilor. Pe vremea aceea o mare parte din țeranii romîni erau șerbi, dar trăiau în anume locuri alții, cari se găseau într-o situație de independență, de importanță militară și, supt raportul moral, aveau toate elementele sufletești, de mîndrie care derivă dintr'un rol militar îndeplinit zi de zi; erau așa-numiții *castrenses* sau *iobagiones*, — iobag fiind atunci un titlu de cinste.

Pentru înlăturarea acestei primejdii turcești, părțile apusene din Ardeal căpătaseră o organizație specială. Era încă apropiată vremea cînd din mijlocul acestor funcționari militari ai clasei de țeranii romîni se ridicaseră cei doi Hunyady, Ioan și fiul său Matei Corvinul, cari, Romîni, și-au părăsit ceva din caracterul lor național ca să joace un rol politic, mai întâi, în Ungaria și, apoi, un rol universal în viața lumii, luînd rolul de apărători ai creștinătății împotriva Turcilor. Atunci, la sfîrșitul domniei lui Sigismund, erau elemente care puteau să răscoale pe Romîni. Este totdeauna periculos pentru o cîrmuire străină, sau pentru o apăsare socială, cînd în nația sa clasa apăsată există mai multe grade: totdeauna acela care se găsește într'un grad inferior tinde să aibă locul celui care stă în gradul superior lui. O parte din Romîni era liberi, puteau să dea căpetenii împotriva Turcilor, puteau să ajungă uni din ei guvernatori în Ungaria,

puteau să hotărască pe care frunte va sta coroana ungară, și atunci se întrebau cellalți: de ce ei da și noi nu ?

Al doilea, niciun popor nu rămîne fără conștiința că un Stat se sprijină pe dînsul, și vin anume ocași cînd el o poate constata. Starea sufletească a țeranului nostru în momentul de față vine din faptul că a căpătat credința cum că Statul român, conservarea și înaintarea lui, se razimă pe umerii lui, și această credință produce stări sufletești cu urmări incalculabile.

Apoi găsim pe Romîni ce au luptat supt Doja Secuiul, care a fost învins, pus pe scaunul înroșit în foc, cu coroana cea de batjocură și de tortură pe frunte. De ce atunci, și nu altă dată, s'a manifestat iarăși tendința aceasta revoluționară la Romîni? Răspunsul este foarte ușor. Pentru că în vremea aceia armatele ungare erau amenințate în fiecare moment de Turci, pentru că se făcea apel la elementul popular spre salvarea acestor armate. Atunci oamenii și-au dat din nou samă că soarta Statului se razimă pe umerii lor și și-au pus din nou întrebarea: de ce noi să fim într'un fel și cellalți să fie într'altfel? Și ei și-au reclamat valoarea politică pe basa însemnătății lor reale în viața Statului și pe baza situației privilegiate acordate unora din ei, pentru serviciile pe care toți le făceau sau erau în stare să le facă.

S'a ajuns apoi la epoca aceia de luptă pentru Ardeal, care ține de după 1550 până la jumătatea veacului al XVII-lea. Acum, încă din vremea lui Mihaî Viteazul, care a intrat în Ardeal ca domn, un început de răscoală țerănească s'a produs, Oriunde trecea Mihaî, lumea satelor se ridica, tăia drumurile și ardea castelele. Mihaî Viteazul însă, cu o lealitate perfectă față de Împărat și cu o conștiință deplină a datoriei sale față de întreaga populație a unei țeri care i se supusese, a împiedecat acest proces.

Dar, mai târziu, cînd Gheorghe al II-lea Rákóczy cade victimă a Turcilor, cînd ei așează în loc pe un Romîn, Acațiu Barcsai, pe care până la sfîrșit adversarii săi politici l-au tratat cu cuvîntul de batjocură de „Valah“, în momentul acela țeranii au fost iarăși solicitați să lupte de o parte și de alta. Și au luptat. Iar în sufletul poporului s'a întărit conștiința de valoarea sa politică.

A mai trecut vreme : au venit Austriaci, și împotriva lor s'a

ridicat elementul calvin, elementul unguresc. A fost răscoala lui Francisc Rákóczy, care a stîrnit masele populare ungare pentru cauza independenței maghiare în Ardeal și comitatele vecine, cauză pe care instinctiv o simțiau că este a lor. S'a dat o luptă îndelungată, la care au participat, cum o recunoaște toată lumea, în foarte largă măsură și Romîni. Și steagurile cucerite de Romîni aceștia se păstrează și acum în cutare biserici maramureșene, steaguri smulse de la dușman în luptă dreaptă. Și această agitație războinică, fără succes, n'a rămas însă și fără urmări.

Și acum încep turburările în contra Unirii, făcute din neghiobia Guvernului austriac, care a lăsat pe Ioan Inochentie Clain să cadă față de intrigile Ungurilor. Pe cînd era posibil ca Romîni să aibă o viață politică a lor, concentrată în mîinile episcopului unit, care atîrna mai mult decît oricine de Austriaci, stăpîniți țerii au făcut formidabila greșală de a lăsa ca episcopul unit să se închidă în lumea sa bisericească de la Blaj, crezînd că în felul acesta misiunea politică pe care el o părăsia nu va fi reluată de nimeni. Și, atunci, el neputînd s'o lase clasei intelectualelor laici, a luat-o adîncul nației, au luat-o masele populare, —ceia ce nu prevedeau Austriaci. În luptele acestea, cete întregi țăranești încunjurau pe cîte un predicator în folosul vechii tradiții ortodoxe. Popa Visarion Sarai a tîrît după sine întregi mulțimi de țărani și, după ce se isprăvia în fiecare sat lupta religioasă, țărani se simțiau pregătiți pentru o altă luptă, de alt fel. Căci omul nu se specializează pentru o singură luptă; dacă este odată pregătit pentru una, cînd va veni ocazia, va ști să-și întrebunțeze pregătirea cîștigată și pentru alta.

Și nu e numai atît. Într'un moment Statul austriac, foarte strîmtozat, neavînd forțele militare necesare ca să ție piept, pe de o parte, înaintării Prusiei în Germania și, pe de altă parte, revanșei turcești dincoace de Carpați, a căutat forțe militare ieftene. Statul cel mai lacom, condus de contabilii perfecți ai valorii fiscale și militare a supușilor săi, a fost Statul austriac. Apelul la Romîni a fost însă o lipsă de inteligență din partea administrației austriace, o lipsă de inteligență mai mult decît de orînduială. Un Stat care nu reprezintă o nație avînd tendințe spre progres, un Stat care avea de apărut teritorii atît de întinse și, pe lîngă aceasta, și prestigiul coroanei imperiale, un astfel de

Stat, care înțelegea să joace un rol așa de mare cu mijloace umane, mai ales cu mijloace *morale* umane așa de puține și cu mijloace financiare așa de mult întrebuințate, trebuia să se adreseze, în ultima instanță, la populație. Ceia ce a salvat tronul Mariei-Teresei au fost cetele acelea de Talpași, de Croați, de Unguri, care încunjurău cu anarhia lor zburdalnică tronul în primădie al reginei ungare. Și mai departe s'a căutat această întrebuințare a națiunilor supuse pentru scopurile monarhiei, și atunci s'a creat instituțiunea grănicerilor. S'a alcătuit grăniceri pe lângă Secui și pe lângă Sirbi, cari și de mai înainte erau așezați în număr mare pe pământurile Habsburgilor, cu privilegiu foarte întinse, ca să joace un rol militar.

Și, anume, s'a făcut trei mari grupe de grăniceri români: un grup care avea de apărut hotarul către Țara-Românească, pornind de unde isprăviau Secuii, din împrejurimile Brașovului, și întinzându-se până în țara Hațegului, până la Porțile-de-Fier. Și astăzi, n'are decît să cuture cîteva satele din vecinătatea Sibiiului, ca să observe în cultura și în apucăturile oamenilor, în situația lor economică, culturală și bisericească, urmele acestei organizări grănicerești. Căci grănicerii erau soldați, dar stăteau acasă și totuși ei puteau să fie întrebuințați în orice moment; cu alte cuvinte, un lagăr permanent, care ducea în împrejurări obișnuite viața țerănească.

Al doilea grup de grăniceri pornia din regiunile de către Moldova, tot de unde isprăviau Secuii, la Nord, și se întindea până în vecinătatea Maramurășului. Erau, între altele multe, acele sate care au fost botezate de administrație cu numele latine din formula, simpatică nouă: Salve, Romuli, Parva, Nepos.

În sfîrșit era și un grup militar de dragoni, de cavaleri, răspîndit într-o mulțime de locuri.

Organizarea aceasta grănicerească a avut pentru poporul românesc exact același efect pe care-l avusese chemarea la luptă împotriva Turcilor la sfîrșitul domniei lui Sigismund, apoi în urma luptei de la Mohács, și, în veacul al XVII-lea, în momentul crizei ungare. Oamenii au alergat bucuroși de pretutindeni și s'a înscris sup steag. De o bucată de vreme, nici nu mai era nevoie, dar tot veniau din toate părțile, cu vechea furie credincioasă a neamului. În general răscoala lui Horea prinse o sumă de țerani de aceștia, cari mergeau la cutare sau cutare colonel,

pentru a-î însurui și înscrie în rîndurile grănicerilor. Mișcarea era odată determinată, și țăranii își dădeau seamă că ei pot fi și altceva decît ce fuseseră mai înainte. În zădar li se spunea că este de ajuns, în zădar observaseră oficialii mărimea primejdiei; mișcarea pornise, și cine-și închipuie că poate să dea drumul zăgazurilor, să pornească valurile unui popor, fără ca aceste valuri să-și cheltuiască toate puterile de mult acumulate în ele, acela nu-și dă seamă de marile fenomene populare.

Ce ar fi putut să scape principatul ardelean, asupra căruia era îndreptată această furie țărească? Doar un mare război împotriva Turciei sau împotriva Rusiei. Dar *n'a fost*. Și oprirea aceasta a lăsat întregi puterile, care *aș trebuit să-și caute drum în altă parte*.

Aceasta era starea clasei țărești în ajunul revoluției lui Horea. O parte din țăranii erau iobagi și doriau să nu mai fie, fiindcă vedeau pe alții că erau, sau mai liberi, pe pămînturile săsești, sau liberi cu totul, în schimbul unei anumite plăți în bani, pe pămîntul Statului, pe domeniul erariului împărătesc, pe cînd atîția erau în sfîrșit liberați în calitatea lor de grăniceri. Cei cari fuseseră liberi totdeauna supt administrația austriacă, care, cu toate defectele ei — le vom vedea —, garantă întru cîtva pacea, liniștea, erau țăranii privilegiați, gata să se puie în fruntea unei mișcări pornită de la tovarășii lor de ocupație și de viață rurală, mai nenorociți și mai mulți decît ei.

II.

Împăratul și răscoala lui Horea.

În cercetarea împrejurărilor revoluționare din 1784 s'a comis greșeala istorică, foarte simplistă, care s'a comis și față de mișcarea lui Tudor Vladimirescu, de a vedea în acest fenomen un act de ridicare socială, cu conștiință de clasă, și cu tendință națională, venită dintr'o conștiință generală.

Natural că este foarte comod să se presinte lucrurile așa, însă evenimentele istorice de obiceiă au cause mult mai complicate și aspecte mult mai tulburi, mai nelămurite de cum crede cineva. A fost și așa ceva, dar nu numai atât.

Pe de altă parte, în judecarea mișcării acesteia a lui Horea s'a mai săvârșit și greșeala, care este în legătură cu o anumită direcție politică permanentă în viața Românilor de peste munți,— și astăzi poate fi în legătură cu forma cea mai recentă pe care o înfățișează această direcție. Românii de peste munți au ținut totdeauna la Împărat, sau, cum se spune în termeni mai familiari, la „drăguțul de Împărat“¹.

În legătură cu această iubire exclusivă, plină de încredere, de adorație către Împărat, care era un fel de continuare a Împă-

¹ V. plîngerea episcopului Grigorie Maior (Maier) pentru moartea Mariei Teresa (3 Decembrie 1780): „fostu-ne-au adevărată Împărăteasă, dară ni-au fost adevărată și maică... Dăruitu-ne-au și pre noi, nevrednicii, cu toate acestea ce vedeți în Blaj și aiurea prin țară; făcut-au acum nu de mult acolă în lăuntru în cetatea Beciului pe sama neamului nostru un Coleghium minunat și biserică mai minunată decît aceasta din Blajul nostru“. Se amintesc fundațiile din Sibiiu, darea de odăjdii, suma lăsată pe patul de moarte pentru săracii romîni (*Studii și doc.*, XII, pop. 292-3, no. XXVIII).

raților romani de odinioară, a Împăratului din basme, povestea, atât de interesantă de la un capăt la altul și tragică la sfârșit, a lui Horea și a tovarășilor săi de răscoală se înfățișează cam așa:

A fost cîndva un Împărat bun și niște Unguri răi. Și Împăratul acesta bun,—de altmintrelea ca toți Împărații, cari au fost și pot să fie,—Împăratul acesta era gata să acorde Romînilor cele mai largi concesiї politice. Din nenorocire erau Ungurii răi. Te întrebî dacă Împăratul bun este făcut pentru Ungurii răi sau Ungurii răi pentru Împăratul bun. Eu cred că și una și alta. Ce ar face Ungurii răi dacă n'ar fi Împăratul bun? Ar fi revoluție. Și ce ar face Împăratul bun dacă n'ar fi Ungurii răi? Ar fi dreptate națională. Și, cum nu întîlnim nici revoluție, nici dreptate națională, atunci trebuie să ajungem la conclusia aceasta că, în adevăr, pentru Împăratul bun au fost făcuți Ungurii răi tot așa de mult pe cît pentru Ungurii răi a fost făcut Împăratul bun.

Va să zică Împăratul Iosif al II-lea, pe care toată lumea îl cunoaște, din rolul pe care l-a jucat în istoria universală, ca un iubitor de popor, un dușman al tiraniei de clasă, un prieten al șerbilor, un adversar al privilegiilor istorice, un raționalist filosofic după moda veacului al XVIII-lea, în sensul lui Voltaire, Rousseau, Diderot, Împăratul Iosif al II-lea, care a provocat o nemulțămire generală în toată ungurimea și o nemulțămire specială în Țerile-de-Jos autonome, fiindcă era revoluționar în sensul acela de a ridica pe cei de jos sus și pe cei apăsăți de-asupra apăsătorilor, pe cei cari după rațiunea politică trebuiau să însemne ceva, față de aceia cari însemnau ceva numai în puterea forței politice, el, bunul și dreptul, a vrut să facă același lucru și în Ardeal. — Eu spun povestea. — Și atunci s'a întîmplat ceia ce se întîmplase și pe vremea lui Ioan Inochentie Clain. Pe vremea aceea Împăratul dăduse ce putea fi mai prețios, din minile sale: diplome. Cîte diplome n'au primit cei de dincolo, din Ardeal, și tot nu s'au săturat până acuma, — nu-și poate închipui cineva! Va să zică Împăratul dăduse diplome, dăduse episcopilor romîni lanțuri de aur, dăduse titluri de consilier imperial; deschisese ușile dietei ardelene lui Clain însuși. Împăratul admitea ca acest represintant al Romînilor să ceară pentru nația sa egalizarea națională, primirea la privilegiu, împărțirea de

situații mai ridicate, ca și celelalte națiuni. Era liber Ioan Inochentie Clain să apere interesele poporului său în Adunarea ardeleană ; nimeni nu-l împiedeca, și chiar, dacă ar fi biruit el, ar fi primit felicitări din partea Curții. Dar pentru ca el să poată birui nu-l era de ajuns puterile lui. E întocmai cum ai deschide ușile peșterii lupilor pentru un miel ambițios ! Mișuinea aceluia care a deschis ușa nu este să stea de-o parte și să vadă cum se descurcă mielul cu lupii ca să-l presinte felicitările sale cele mai călduroase în cazul când i-ar mânca pe toți, sau condoleanțe din adâncul inimii sale dacă s'ar întâmpla contrariul și lupii ar porni ei să-l mănince. Aceasta era însă situația Vlădicăi romănesc. Sînt persoane care-și închipuie că Viena nu este inteligentă astăzi sau că n'a fost inteligentă altă dată. Viena a fost totdeauna foarte inteligentă. A avut tocmai inteligența ce-i trebuia pentru națiuni mai puțin inteligente sau care știu mai puțin să se folosească de inteligența lor. *Foarte* inteligentă Viena ! Inteligentă fiindcă știa foarte bine că cine va ieși din dietă nu va fi națiunea maghiară, umilită față de cealaltă națiune, ci bietul călîngăr român, care abia știa nițel ungurește, care învățase o latinească de seminariu, care avea ideile politice pe care le putuse căpăta în cei cîțiva ani de zile de învățatură la o vîrstă înaintată și care găsia în jurul lui numai dușmani și niciun prieten. Clain, nereușind, a plecat la Roma, unde a și murit. Ce-l privia însă pe Împărat lucrurile acestea ? El era Împărat pentru toate națiile din Imperiul său. Că unul din aceste „meine Völker“ n'a putut să izbutească --, regretabil, dar nu era nimic de făcut. Dacă acest lucru s'ar fi întîmplat și după trecerea de o jumătate de veac cu țeraniî din Ardeal, Împăratul ar fi căutat să-l îndemne la luptă și ar fi pîndit ceasul când să poată aplauda victoria lor. N'a izbutit; natural, aș tras ei consecințele. Dar, trăgînd consecințele învinșii, Împăratul rămînea totuși în lumea lui superioară, făcător de dreptate, judecător fără părtinire între deosebitele națiuni, deosebit sprijinitor al cauzelor populare, al celor săraci și nedreptățiți de pe lumea aceasta.

Aceasta este legenda, care se menține cu îndărătnicie, și în contra căreia mă înscriu de la început. Cred că voi dovedi că lucrurile n'a fost tocmai așa, că, unde a fost bunăvoință, n'a fost în același timp și acțiune în sensul acestei bunevoine și

că din această unire a unei bunăvoinți, pe care o admit ipotetic, cu lipsa de acțiune, auz rezultat între al noștri încercături mai mari decât dacă n'ar fi fost *nică* bunăvoința.

Dar, pe de altă parte, mă întreb: dacă această bunăvoință exista într'adevăr, Împăratul avea motive s'o manifeste prin cuvinte? Ca să răspundem la această întrebare și ca să nu mai silim, cine știe, pe alți țărani în viitor să umble tot așa cu hîrtii împărătești, adevărate sau nu, și cu cruci blagoslovite de la Viena, spre a termina pe roată, pentru aceasta este bine să urmărim politica austriacă în Ardeal încă de la început.

O greșeală foarte obișnuită este aceea de a vedea toate Statele, toate autoritățile, toate Guvernele supt raportul formei lor politice, fie și supt raportul formei lor naționale, supt raportul, une ori, și al formei lor culturale, și nu din punctul de vedere al esenței lor. Fîndcă între *un* Împărat și *alt* Împărat, între o monarhie și altă monarhie, între un Stat european și alt Stat european în orice epocă este o foarte mare deosebire. Numele nu sînt acolo ca să ascundă lucrurile, ci, din potrivă, ele îngăduie să *înțelegem* lucrurile pe care le represintă. Cuvîntul, cum s'a mai zis, este făcut une ori și ca să ascundă ideia, ca s'o facă adese ori inutilă; dar oricine vrea să înțeleagă lucrul, trebuie să înlătore acest cuvînt, care este une ori o formă fără legătură neapărată cu marfa pe care o represintă și mai ales cu calitatea mărfii, și trebuie să vadă ce însemnează marfa însăși care se vinde de fapt, ori care stă în prăvălie.

Prin urmare ca să înțelegem istoria politicei românești în Ardeal timp de aproape 100 de ani, trebuie să ne gîndim la înseși principiile politice ale puterii austriace. În veacul al XVIII-lea exista mai multe monarhii în Europa. Monarhiile acestea sămăna în aparență, n'aveau însă același fond, cum nu aveau aceeași origine și, deci, nu puteau să aibă aceeași direcție. Cutare monarhie ajunsese să represinte o națiune fără să fi plecat de la cerințele naționale; ajunsese să fie echivalentă, în ceea ce privește rasa, limba, sufletul locuitorilor, cu o națiune. Nu națiunea francesă a întemeiat monarhia lui Ludovic al XI-lea și a lui Ludovic al XIV-lea, dar la capătul acestei monarhii francesă, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, la falimentul absolutismului, de și națiunea se ridică împotriva acestei monarhii, ea re-

presintă, în ceia ce privește calitatea națională a supușilor săi, aproape în întregime națiunea franceză. O persoană, o familie, prin urmare o dinastie pot să creeze anumite forme politice cu anumite tendințe, însă de la o bucată de vreme se substituie tendințelor pe care le-aū avut ei, tendința care se desface din lucrurile însele. „L’homme propose, Dieu dispose.“ „L’homme propose“, de sigur, dar acel Dumnezeu care dispune sînt condițiile inexorabile pe care de la o bucată de vreme izbutește a le impune, a le face să biruiască, realitatea.

Anume monarhiū aū putut de la o bucată de vreme să reprezinte interese economice în rîndul întăiū: Monarhia englesă. Statul la început n’a avut însă tendința economică pe care ajunge s’o aibă pe la jumătatea veacului al XVII-lea și care represintă în rîndul întăiū nevoia de acaparare a tîrgurilor mari ale globului, de dominație asupra Oceanelor și Mărilor lumii întregi, de avînt și de triumf al unei rase supt raportul producției și schimbului mărfurilor.

Și în monarhia franceză, pe lîngă motive naționale, se mai întîlnesc și alte motive care o susțin și o legitimează în ochii omenirii. O legitimează chiar pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, și legitimarea continuă și supt Domniile cele din urmă. Motive ca: necesitatea culturii franceze pentru stratele de sus ale „spiritului“ ca și ale nașterii, cultură care capătă un caracter general european și pătrunde pretutindenī. Astfel iată o monarhie, care, creată pentru scopuri egoiste, de persoană saū de familie, ajunge să aibă un sens național și cultural, cum monarhia, feodală ca origine, din Anglia ajunge să aibă un sens economic.

Dar Austria, monarhia habsburgică, a avut ea vre-odată, fie un sens politic, național, fie un sens economic, fie un sens cultural? Răspunsul este: nu. Ca să reprezinte națiunea germană a trebuit să apară, în veacul al XVII-lea și mai ales în veacul al XVIII-lea, o nouă formațiune politică; a apărut Prusia, care este în luptă cu Casa de Austria, împotriva voinții chiar a dinastiei — tatăl lui Frederic-cel-Mare era un credincios în serviciul Habsburgilor, dar necesitatea lucrurilor împotriva voinței dinastiei a făcut ca Prusia să joace un rol dușman Austriei, pe care apoi a putut s’o și înlătura din confederația germanică. De atîtea ori Austria a încercat să joace rolul de represintantă a poporului german, dar n’a izbutit. A încercat o ultimă oară în timpul răz-

boiului Crimeii. Supt pretext că ea înfățișează poporul german și că poporul german e în plin „Drang nach Osten“ și că drumul pentru aceasta e pe la Dunăre, și Principatele îi stăteau în cale aici, a vroit să treacă peste noi. A socotit însă fără poporul nostru, care a rămas în ființă, pentru că noi sintem cu rădăcinile aici, pe cînd ea întindea numai asupra acestor locuri ultimele ramuri ale ambiției sale; cum se ridică o ceață la răsăritul soarelui, așa s'a risipit și ceața austriacă la răsăritul soarelui culturii noastre.

Sens național n'a avut, astfel, monarhia austriacă. Numai în însușirile lui aparente Iosif al II-lea este un German, întru cît poate să fie cineva German în veacul al XVIII-lea, cînd deosebiriile naționale nu erau atît de lămurite... Dacă voiți, fac o concesie: este mai german Iosif al II-lea decît Frederic al II-lea. Iosif vorbește franțuzește mai prost, fiindcă a cetit mai puțină literatură francesă, fiindcă nu are, ca Frederic, o lume întreagă de comensali francesi și de parasiți francesi în jurul lui, fiindcă n'a întemeiat nicio Academie cu limbă de comunicație francesă, fiindcă n'a jignit de hatîrul ei pe niciun scriitor german, cum obișnuia să facă totdeauna Frederic. El este German, vorbește nemțește, mama lui, Maria-Teresa, era o gospodină germană tipică. El a fundat doar școala laică de limbă germană pentru toate provinciile Imperiului său. Și școala aceasta s'a întins în dauna școlii de limbă latină a clerului catolic, pe care nu-l putea suferi, de și nu era indiferent în materie de religie. S'a mai întins și în dauna școlii ungurești începătoare, și se putea întinde foarte bine și în dauna școlii românești a călugărilor de la Blaj și din alte părți. Numai, dacă se uită cineva bine la această școală germană, poate vedea că ea nu însemnează nimic național german. Limba germană este pentru dînsa cea ce era limba romană pe vremea lui Traian, care era originar din Peninsula Iberică și coloniza Dacia cu ce-i cădea în mîna, aducînd acolo până și pe Idumeeni. Germană era limba de guvernămînt, singura limbă prin care se putea realiza și menținea unitatea. Și limba aceasta era menită să înlăture și limba unui popor năbădăios cum sînt Ungurii și să împiedece, în vederea cine știe căror scisiuni ce ar putea să se producă, ridicarea limbilor naționalităților necultivate încă, precum eram noi! A întrebuintat—vom vedea-o—și pe Gheorghe Șincai în calitate de pedagog. Dar, încă odată,

întinderea acestei mișcări culturale germane nu însemnează că națiunea germană reprezintă pentru el un suflet german. El nu s'a gândit niciodată la acest lucru. Și, dacă s'ar fi gândit, l-ar fi combătut, pentru că lui îi trebuia numai Statul, proprietate a Suveranului, și națiunile îi erau în unele cazuri indiferente și în cele mai multe cazuri protivnice. El n'a înțeles niciodată că Româniî sînt o națiune. Nicî nu voia să înțeleagă așa ceva, nicî nu intra în calculele lui că există o națiune romînă, ci vedea numai supuși de limbă romînă până vor învăța nemțește. Și era de dorit să învețe nemțește, și nicî nu se putea ca ei să fie oameni până nu învățau nemțește.

Dar prin răspunsul pe care l-am dat la întrebarea dacă monarhia aceasta a Habsburgilor supt Iosif al II-lea reprezintă o națiune, am dat și răspunsul la întrebarea cealaltă: avea această monarhie o menire culturală? Răspunsul este: nu. Nu răspîndind limba unui popor face cineva cultură, ci ajutînd spiritul care se desface din acea limbă. Ce, oare făceau învățații Renașterii în veacul al XV-lea propagandă latină prin faptul că ei vorbeau limba latină? Sau făcea propagandă elenică Melanchthon cînd se căznea din răspuțeri să scrie o scrisoare în grecește, pe care n'o pot ceti astăzi Grecii din Constantinopol fără să zîmbească? O limbă nu poate trăi cu adevărat în afară de naționalitatea din care derivă.

Prin urmare nicî misiune culturală nu avea Austria aceasta, care întrebuița limba germană ca o limbă de dominație. Atunci, poate misiune economică? La misiunea economică s'a trezit Austria foarte târziu, și aceasta nu din cauza incapacității de a înțelege așa ceva din partea persoanelor care au condus-o. Este adevărat că Austria n'a avut un Colbert al său, n'a avut economiști cari să se poată pune alături de economiștii englesi, în timpul cînd economia politică era un monopol anglo-frances. Dar Austria nu poate reprezenta un curent economic particular și o formație pe baza acestui curent și din două alte motive. Era atît de pestriț alcătuită această monarhie, încît era imposibil ca în ea să se producă o mișcare economică unitară. Este așa de curioasă, de fără sens alcătuirea monarhiei austriace supt raportul economic, până în zilele noastre, încît o direcție economică unitară n'au fost în stare cei din Viena, cu toate teritoriile lor, s'o stabilească nicî până astăzi. Teoriile actuale de dominație

economică în Peninsula Balcanică se lovesc de faptul acesta că jumătate de monarhie are anumite interese și altă jumătate alte interese. Și, cum monarhia nu este dispusă să se desfacă în două părți bine delimitate supt raportul politic, ca să fie două unități economice, din această cauză nu merge în această privință, nici până astăzi, cum nu mergea nici pe vremea lui Iosif al II-lea, când debușeurile din Turcia erau ocupate de alții. Căci odinioară toate piețele Turciei erau acaparate de Olandezi, cari în urmă au cedat locul Francesilor și aceștia s'au învoit ca tovarăși de negoț cu Englezii, ocupînd apoi Anglia un rol din ce în ce mai mare.

Și mai esle ceva: Acele State din epoca modernă pot să aibă o activitate economică reală, care se gîndesc înainte de toate la substratul popular pe care se sprijină viața politică. Dar Austria nu s'a gîndit și nu se gîndește la așa ceva. Dacă a existat țară în care totul e pentru dinastie, apoi de sigur este Monarhia habsburgică. Întemeiat de o dinastie prin cuceririle ei, prin legăturile ei de familie, prin foile de zestre ale ei, complexul acesta de țeri a aparținut totdeauna dinastiei. Dinastia a fost conștientă că Statul îi aparține. Și astăzi întîlnim alte țeri, cum este Prusia, care pare a fi a Împăratului Wilhelm, după felul cum intervine Împăratul în anumite momente. Acest Stat este produsul familiei Hohenzollernilor, cu marca de fabrică, după cum Statul turcesc a aparținut Osmanilor până în ultimul moment, și de aceia se și numesc „Osmanlii“. Dar nicăiri acest caracter de existență reală a dinastiei sigure nu e mai vădit decît în Austria, înlăturînd astfel orice planuri de înnoire pentru viitor,

Atunci, ce ar fi putut însemna ea, supt raportul supușilor, în ceia ce privește legăturile dintre Stat și acești supuși? Ce putea însemna Monarhia Habsburgică pentru alții și, prin urmare, și pentru Romîni, cînd ea nu făcea decît să exploateze un lucru căpătat sau moștenit?

Supușii Statului austriac erau proprietatea dinastiei, la discrețiunea acestei dinastii, și, dacă ni dăm samă de lucrul acesta, că supușii în afară de dinastie nu sînt nimic, atunci înțelegem foarte bine și filantropia Austriei față de naționalitățile sărace, rămase în urmă, apăsate, dar tot odată perfect supuse și lipsite de viitor. Popoare ca acestea sînt popoare ideale, turma cuvîntătoare care paște unde vrei și căreia îi culegi lîna cînd pof-

teștii. Animale fără coarne sau cu coarnele întoarse în așa fel încît nu înțepă. De aceea cînd vine Casa de Austria în Ardeal și întâlnește mai multe naționalități, ea știa ce însemnează aceasta. Ungurii îi erau foarte plăcuți supt două raporturi. Întăiu supt raportul tradițiunii politice medievale, feudale, care se păstrează încă în Ungaria și care trebuie să fie o groază pentru o monarhie absolutistă. Ungurul a rămas feudal până în zilele noastre și nu se poate desface de mentalitatea feudală: unii au rămas șerbi, iar ceilalți, domni de pămînt, cu mîna pe biciu. Pe de altă parte, Ungurii ardeleni represintă o formă religioasă divergentă de a Casei de Austria, ofensătoare pentru conștiința dinastiei. A mai fost o monarhie catolică desfăcută într'un anume moment din unitatea habsburgică a celor d'întăiu secole, monarhia spaniolă, și poate ca aparență au fost mai catolici regi spanioli decît Împărații germani din Casa de Austria; cu toate acestea în fond nu este nicio deosebire. Habsburgii din Spania au expulsat pe Evrei și pe Mauri, indiferent de pagubele momentane, pentru a realiza unitatea absolută de credință, — aceasta fiindcă erau mai puțin inteligenți, în ceasul acela, decît Habsburgii din Împărăție. Austria și ea a voit să niveleze din punctul de vedere religios pe toți și a făcut sacrificii foarte importante pentru aceasta; adese ori politica ei a fost determinată de tendința chiar de a face să fie o turmă și un păstor supt raportul religios. Astfel, Ungurii fiind calvini și feudali, ni putem închipui cu ce ochi îi putea privi o monarhie care era înaintea de toate represintanta monarhiei absolute și represintanta catolicismului.

Dar, pe de altă parte, Casa de Austria — și este locul s'o spunem aici —, a avut totdeauna procedurile sale particulare. „Austriac“ este și un mod de a guverna, un mod de a fi. Modalitatea austriacă stă în aceea de a culege cu minimum de eforturi, și întrebuintînd, dacă se poate, alte puteri decît puterile proprii, cel mai mare cîștig. Aceasta este formula politicii austriace, care bate totdeauna cu mîna străină și tot cu mîna altuia iea castanele din foc. Să distrugi prin urmare pe cineva fără să simți că *tu* îl distrugi. Dacă ar fi luat taurul de coarne și ar fi pornit în luptă îndrăzneță, ce s'ar fi întîmplat? Știa foarte bine Casa de Austria ce s'ar fi întîmplat, printr'o astfel de politică împotriva Ungurilor: s'ar fi întîmplat o răscoală a tuturor. Dar și

fără să facă această politică, au fost la începutul veacului al XVIII-lea un șir de răscoale în Ardeal, și aceste răscoale vin îndată după răscoala Maghiarilor din Ungaria propriu zisă. Prin 1680 a avut Austria răscoala lui Tököly, proclamat rege al Ungariei, și, după ce Habsburgii au intrat în stăpânirea Ardealului, s'au răsculat și Ungurii de aici în frunte cu Francisc Rákóczy, și împrejurări învălmășite au ținut mai mulți ani de zile, fiind chiar momente când se putea întreba cineva dacă se va mai putea menține sau ba Guvernul austriac în Ardeal.

Cu atât mai mult, cu cât el era silit să întrebuințeze pentru moment tot elemente ungurești. Sasul este bun administrator în marginile orașului lui, dar capacități politice superioare săsești, în stare să administreze o țară, până acum n'au răsărit. Viața lor locală i-a făcut oameni cu vedere scurtă. Sașii erau admirabili biurocrați, știind să alcătuiască și să păstreze cancelariile austriace, purtând registrele lor administrative cum purtau registrele lor negustorești. Dar, când era vorba de oameni cu autoritate în provincie, de oameni cari să știe umbla cu lumea, cari să aibă prestigiul și, în același timp, și tradițiunea, atunci trebuia să se adreseze cineva la Unguri.

Cine a fost acela care a administrat întâi Ardealul pentru Împărat? Gheorghe Bánffy, înaintașului vestitului Desideriu Bánffy căruia i se cuvine laudă din partea noastră, cel dușmăniț de el, fiindcă a fost măcar sincer. Casa de Austria nu putea să rămână însă aici numai o formă constituțională. Ea însăși răzimată pe pergamente pecetluite, nu putea să fie împotriva pergamentelor pecetluite. Nu avea nici puterea, nici libertatea de spirit, nici independența față de tradițiunile, care se cer pentru a inova în sens realist, revoluționar, cum a făcut Frederic al II-lea în Prusia, care, el, a avut înaintea ochilor numai interesele Statului și a călcat toate tradițiile, fără milă și fără frică. Dar aceasta pentru că Frederic avea, pe lângă inteligența lui superioară, sprijinul unei administrații și unei armate create de el, care erau capabile de orice pentru dînsul, ceia ce nu avea Austria. Căci până și armata ei era peticită din deosebite națiuni, și administrația ei se alcătua din tot ce găsise în diferitele provincii și din oameni cari erau deprinși a guverna în modul cum se guvernează acolo. Dietele ardeleni trebuiau menținute; în dietele acestea ardeleni trebuia să fie însă un număr mare de Unguri.

Și dacă ar fi fost o minoritate de Unguri, dar totuși aceștia erau nobili rămânând conștienți de puterea lor exercitată secole întregi. Ar fi avut îndrăzneală negustorul sas, sau bietul soldat de graniță secuiu, sau Vlădica român să stea pe picior de egalitate de nobilii unguri în dietă? Nu! Aceasta este însemnătatea strămoșilor: fiecare se simte și după ce este în urma lui. Aceasta este importanta moștenire pe care o națiune sau o clasă o lasă urmașilor săi. Un om este în funcțiune de trecutul ce se isprăvește în persoana lui și este în funcțiune de viitorul care se deschide de la persoana lui înainte.

Prin urmare în împrejurările acestea Casa de Austria nu suferia pe Unguri supt niciun raport: îi voiă pe toți Nemți și catolici în cel mai scurt timp, dar se ferea ca de foc să se atingă de ei.

Nu avea însă niciun mijloc de a-i înlătura ea însăși. Dar dacă îi înlăturau alții? S'a întâmplat! Aă avut alții puterea de s'a ridicat împotriva Ungurilor, și i aă biruit! Ce putea face atunci Împăratul? Cu mîna lui însă, n'ar fi intervenit niciodată ca să doboare dușmanul, în politica internă ca și în politica externă, decît doar cînd era silit,—și atunci încă se întâmpla că nu-l mergea bine. O politică ce se repetă și astăzi, și va fi și în viitor cînd se va mai putea vedea un nou Iosif al II-lea bătînd cu ciocan valah în capul Ungurului.

Astfel aă găsit Austrieii pe Unguri în Ardeal. Aă mai găsit și pe Sași. Pentru aceștia Casa de Austria a avut toată tragerea de inimă: i-a înobilat, a făcut din ei baroni (baronul Bruckenthal), i-a ridicat în cele d'întăi rînduri ale cancelariei imperiale. Natural însă că n'a putut face mai mult decît ce se putea face din materialul ce-l stătea la îndemînă. Nu se improvisează dintr'o democrație orășenească, dintr'o burghesie comercială o clasă militară și dominantă. Aceasta ar însemna ca din Armenii din Turcia să se facă o clasă de soldați curagioși și de profunzi bărbați politici. Nu se poate! De altmintrelea între Casa de Austria și între Sașii din Ardeal erau legături foarte vechi. Doar Sașii din Ardeal susținuseră, în momentul deschiderii succesiunii lui Ludovic al II-lea, alipirea Ardealului la Casa de Austria. Și ei aă fost ferdinandisți până la sfîrșit. Până și supt presiunea militară a lui Petru Rareș, ei aă resistat, din toate puterile. Pe vremea

lui Mihai Viteazul,—care a fost bine primit de Sași ca reprezentant al Împăratului,—cînd, mai târziu, s'a văzut că el mai reprezintă și altceva, instinctiv național, precum și ceva personal, îndată Sașii au plecat și s'au așezat în fruntea coaliției nobililor maghiari, cu toate că—precum am spus—la început toți îi ieșiseră înainte, crezînd că vine cu pecetea de la Împărat și pentru a împlini o funcțiune în numele Împăratului.

De Secui nu mai este vorba; ei existaî doar ca o urmă a trecutului și din ei se putea face numai regimente de grăniceri, cum s'au făcut și din Romîni.

Astfel, Casa de Austria, care venia acolo pentru a stabili monarhia absolută și catolicismul, din punctul de vedere al ideilor, dar, înainte de toate, pentru a face din această țară o mină cît mai rentabilă, pentru a culege venituri cît mai multe de la supușii cei noi, pe cari i-i dăduse Dumnezeuul catolicismului, Casa de Austria, trebuia, neapărat, să se gîndească și la cel de-al treilea element: Romîni. Romînii erau cei cei mai mulți, cei mai supuși, cei mai incuți, erau aceia cărora, cu multă probabilitate, li se putea denega orice viitor. Pe lîngă aceasta, între Ungurii din Ardeal și cei din Ungaria nu se putea trage o graniță. Comunicația politică, sufletească între unii și ceilalți trebuia să se producă. Pe cînd aceia dintre Romîni cari ajunseseră să aibă o viață politică, să aibă Domni încunjurați de trupe, să aibă școli în limba națională, aceia erau în *Turcia*; era o graniță, pe care o păziau grănicerii, cari erau și ei în parte tot Romîni și țeranî. Acesta părea a fi poporul anume lăsat de Dumnezeu pentru a fi stăpînit de Austria în Ardeal, ca s'o îmbogățească, s'o ferească.

Iată, încă odată, cum se explică deci toată bunăvoința Casei de Austria, toată acea filantropie care nu trebuie să îndemne la niciun fel de *Socoteală* recunoscătoare, pentru astăzi și pentru mine. Nu este o tradiție de sentimente; este o tradiție de interese. Nu putea să fie altfel Austria, și nu trebuie să se supere cineva că este așa. Nu trebuie să întrebuițăm cuvinte de critică severă față de un organism care reprezintă nevoile sale interioare. Nu trebuie să se supere cineva că nu înnoată un urs său că nu poate zbura ! Necesitățile interne ale organismului său îl silesc la aceasta.

Deci ai noștri s'au înfățișat de la început ca elementul uman cel mai comod pentru scopurile monarhice. De aici Unirea cu

Biserica romană, îndemnată de Austria; de aici făgăduielile unei mai bune situații sociale pentru preoții noștri; de aici perspectiva realizării unui viitor politic național, ca națiune privilegiată, pentru Romîni; de aici îngrijirea specială a administrației pentru Romîni; de aici, incontestabil, ridicarea economică și culturală a Romînilor; de aici însă, *fără* voia Casei de Austria, creșterea conștiinței politice a neamului nostru.

Fiindcă să nu creadă cineva că și mințind pe oameni cu făgăduieli nu li folosești cu ceva. Li folosești din două puncte de vedere: întâi, fiindcă minciuna li strecoară în spirit o idee pe care înaintea n'o aveau și, al doilea, fiindcă, văzînd că vorba nu se îndeplinește, ei își poartă simbetele pe urmă. Nu se poate să voiești a face rău, fără ca prin aceasta să nu fii silit a face și un bine, care bine va dura pînă va dispărea cu desăvîrșire tot răul pe care ai vrut să-l introduci și din care a ieșit totuși această sămînță a binelui. Fiindcă adevărul și binele încolțesc, pe cîtă vreme minciuna și răul sînt menite să putrezească. Cele d'întăi singure cuprind principiile vieții.

Și tot așa și cu Biserica străină. Ea și-a îndeplinit misiunea,—și aceasta nu cere în schimb sentimente. Biserica romană este tot Roma cea veche. Crucea ei înțeapă și taie întocmai ca și sabia Împăraților romani de odinioară; ea și-a văpsit veșmintele cardinalilor cu sîngele care a curs prin arma tăioasă a Romei ecleziastice de pe vremuri. Roma cuceritoare a Papei s'a îndreptat către Romîni din tendința ei firească de proselitism. Dar nu se poate o astfel de tendință, fără ca din ea să nu fi profitat viața sufletească a Romînilor. Din aceasta în adevăr am profitat; dar este o neînțelegere a lucrurilor istorice în cerința de a ne îndrepta azi cu recunoștință în toate părțile, atunci cînd avem altceva de făcut, cu noi și pentru noi, exclusiv.

Dar, în același timp, cînd ea ridică pe Romîni de peste munți, Casa de Austria pregătea și răscoala lui Horea. Tot felul special de guvernare și de administrație austriacă a pregătit și răscoala din 1784, și nu pe calea ce se crede. Căci unii cred că această răscoală a fost pregătită prin imprudența sentimentală a lui Iosif al II-lea.

Iosif al II-lea ținea, ce e drept, foarte mult, ca toți suveranii din vremea lui, să aibă aparența „popularității“, a iubirii de nație. Așa cetia el în toate cărțile că trebuie să fie, și așa ținea să fie. Era

un spectacol așa de frumos să vezi pe un suveran admitînd pe țeran înaintea Măriei Sale Cesarul.... Lumea vedea, și, văzînd, lăuda pe acela care se apropie așa de mult de „națiunea sa”. Împăratul, deci, nu este un tiran... Și nu-i era permis niciunui suveran pe vremea aceea să aibă aparențe tiranice, ci Împăratul era în teorie un bun părinte pentru toți supușii săi. Pe atunci dacă vroia să-i faci plăcerea unui Împărat, trebuia să insistîi înaintea de toate asupra caracterului părintesc cu privire la legătura ce există între el și supușii săi. Mai că ar fi primit în audiență fără maestru de ceremonii pe oricine... Țeranii noștri, precum avea voie să facă petițiunile la erariul ardelean, la administrația financiară din Ardeal, tot așa avea voie să facă petițiunile la Împărat, gata să-i primească și de-a dreptul ca să se minuneze lumea. Era și interesant...

Prin urmare Horea s'a dus la Viena; a stat chiar mai multe luni de zile. Și nu s'a dus numai odată; s'a dus de patru ori la Viena. Și acolo a așteptat să fie primit de Împăratul. Ar fi foarte interesant să știm ce legături a avut el la Viena în timpul cît a așteptat pe Măria Sa. N'avem arhivele poliției din 1780 ca să știm pe cine a frecventat el, și de un țeran ca acesta nu se ocupa doar nimeni, nebănuind că va fi un temut șef de răscoală, de care se va cutremura o provincie. Natural că trebuie să fi frecventat lumea care se ducea prin hanurile pentru țeranii. De acolo va fi auzit el despre Împărat că urăște pe nobili, că ține cu șerbii, că dorește o reformă. De sigur că aceste lucruri s'a prins de sufletul lui. A fost primit în sfîrșit în audiență, și se zice că Împăratul i-a vorbit foarte binevoitor. Nu i-a zis fără îndoială ceia ce mai târziu a afirmat povestitorii („thut ihr das!“), cum nu mai discută nimeni astăzi că nu de la Împărat a avut el crucea pe care o arăta, și diploma. Pe diplomă era scris ceva, și era și pecetea împărătească, dar nu-l privia pe el ce era scris acolo. O fi cumpărat-o de undeva... Era și o șiretenie țerănească; știa cărui public se adresează, știa care este sistemul politic austriac, că totul se face cu carte, pecete, cruce, pergamente căpătate de la fețele luminate, și a întrebuintat și el sistemul care era necesar să fie întrebuintat în aceste împrejurări. Dar lucrurile se înfățișează de obicei cam așa: că Împăratul era un reformator romantic, că în frazele lui față de Horea ar fi lăsat să se înțeleagă cum că este un dușman al

Ungurilor și că n'ar fi rea o mișcare țerănească, pe care nu era el chemat s'o determine, dar care, dacă s'ar întâmpla, ei bine, — s'a întâmplat!

Răscoala s'a întâmplat, de sigur, din cauza lui Iosif al II-lea, dar nu din cauza acestei atitudinî de filantropie imprudentă ce ar fi avut-o el față de Horea la Viena, ci prin întreg sistemul austriac, în primul rînd, și, al doilea, prin anume manifestări anterioare care aveau loc în Ardeal și care erau îndreptate numai către Romîni, manifestări cu care se simția dator Împăratul față de clasa săracă a populației ardeleni.

Să le luăm pe rînd.

Ardealul era, cum am spus, o moșie pentru Casa de Austria, o moșie care trebuia să raporteze. Pentru aceasta sistemul era cunoscut: se instala într'o provincie cucerită de Casa de Austria Iesuitul, ca să repesinte direcția religioasă a dinastiei și, lîngă el, agentul fiscal. Agentul fiscal este cel d'întăi funcționar care apare în țara reunită la patrimoniul Casei habsburgice. Agentul fiscal austriac nu-și avea păreche decît în tefterdarul turcesc din veacul al XVI-lea sau în vechiul dregător mongolic al lui Gînghiz-Han, în ceia ce privește precizia nemiloasă a îndeplinirii datoriei sale. Aceluia care era înscris în registre cu atîta avere i se fixa ce bani va da Împăratului, ce muncă va face pentru Împărat, și lucrurile acestea erau neschimbate. Orî de era secetă, orî de era ploaie, orî de era an bun orî de era an rău, orî de era pace, orî de era război, contabilitatea trebuia să meargă înainte. De sigur tot este mai bine, decît să plătească cineva de nu știu cîte orî o dare mică, să plătească odată, și la un termen bine cunoscut, o dare mare; tot este mai bun sistemul acesta modern de regularitate în administrația financiară decît sistemul tradițional în care se amestecă datorii venite din epoce deosebite. Dar pentru anume populații, care se găsesc pe o anume treaptă de dezvoltare economică și culturală, este mai bun sistemul cellalt, în care cineva are în față un om și o împrejurare, decît acest sistem în care are în față un edict și o condică. Cu edictul și cu condica nu te poți înțelege; nu pricepe nici lipsa d-tale, nici nevoia d-tale, nici desnădejdea d-tale. Pe cînd sistemul celălalt, tradițional, cu amînări, cu păsuirî, cu căderî la învoială, convine mai bine omului nevoiaș. Sistemul aus-

triac a fost întrebuințat în Oltenia, care Dumnezeu știe cât a fost bătută de biruri, la 1718, dar, când a plecat după 25 și mai bine administrația austriacă din Oltenia, toată lumea s'a felicitat că a scăpat de dînsa. Nu erau birurile în totdeauna mai grele, dar caracterul lor punctual, nemilos nu se potrivește cu viața populațiilor orientale. Acest lucru se repetă acum în Bosnia: Turcii cereau cu mult mai mult și erau mai brutali decît Austriacii și, cu toate acestea, mulți din Bosniaci și Herțegovineni regretă timpurile acelea, cînd cu Pașa și cu agenții lui de încasare puteau să stea de vorbă, lucru care nu se poate face cu administrația imperială.

Nu numai că sistemul fiscal austriac, pentru care Austria cucerise Ardealul și pentru care îl păstra, era în nepotrivire cu tradițiile provinciei, dar mai era ceva: Casa de Austria, ca și toate monarhiile din veacul al XVIII-lea, nu cunoștea sistemul împlinirii directe prin agenți ai Statului, ai Coroanei, ci prefera totdeauna sistemul arendării, cum este, de pildă, și casul Franței înainte de Revoluția francesă. Veniturile Statului se arendaau, și arendașii deveneau supuși privilegiați; ei aveau dreptate în cele mai multe cazuri. În ceea ce privește naționalitatea, apucăturile, tendințele arendașilor, nu era niciun scrupul. Se luau aceia cari se presintau și dădeau mai mult.

Ce s'a întîmplat în Ardeal? În părțile românești care se țineau, nu de Sași și nu de Unguri, ci de-a dreptul de Împăratul, arendașii au fost, natural, dintre capitaliștii pe cari i-a găsit regimul imperial, și anume dintre capitaliștii gata să se apuce de întreprinderi noi, riscate, fiindcă de la țărani se putea încasa ce sta scris pe chitanță, se putea încasa încă mai mult,—dar se putea încasa și ceva bătaie. Deci negustorul, capitalistul sas prefera să se ție de vechiul lui negoț, de vechile lui mijloace de a cîștiga, decît să se facă arendaș de imposite. Trebuiau aventurierii economici cari să iea asupra lor sarcina aceasta de percepere a unor drepturi care se făceau din ce în ce mai apăsătoare, prin necesitatea firească a lucrurilor. Se îngrășa puțin „Unterthan“-ul? Îl supuneau la dări mai mari. Cum se vede, este o deosebire între acest sistem și sistemul care consistă în a lăsa supusului unui Stat o parte din economia produsului muncii sale, pentru ca prin această parte ce i s'a lăsat să se poată ridica și el.

Prin urmare, pentru a încasa dări antipatice de la un contribuabil care știa să-și întoarcă cojocul pe dos, se întrebuintău fel de fel de oameni, Armeni, Nemți, Unguri, Români fără rost românesc. Ei străbăteau lacomi satele erariului, în regiunile miniere din Apus. Țeranii de acolo trebuiau să fie mai necăjiți decât ceilalți; nu mai nenorociți, căci este o mare deosebire: omul nenorocit te lasă să faci adese ori cu el tot ce vrei, omul necăjit, nu.

De aceia mișcarea n'a pornit de la supușii Ungurilor, nici de la supușii Sașilor, ci a pornit de la turma privilegiată a Împăratului. N'are decât să caute cineva în cartea lui Nicolae Densușianu ca să vadă câteva puncte din prefața acestei răscoale. Se ținea un târg de țară. La asemenea târguri Românii erau deprinși să vîndă ei înșiși vinul sau rachiul lor. De la o bucată de vreme cîrmuirea împărătească, ce se substituise drepturilor nobilimii de odinioară, — căci nobilii înaintea avea, acolo ca și la noi, supt vechiul regim, privilegiul cîrciumelor, — oprise pe oricine de a vinde vin sau rachiu. S'a mai întîmplat și la noi așa ceva, dar totdeauna se găsia, supt administrația financiară fanariotă, că erau și țeranî cari avea, voie să vîndă, să-și aibă deci cramele și zăcătoarele de rachiu de prune; se găsia totdeauna un chip de înțelegere, fiindcă administrația fanariotă de la noi păstrase o mulțime de elemente tradiționale. Vindea boierul și Statul, dar lăsa și pe om să vîndă. Dincolo, nu s'a luat o măsură ca aceasta. Măsura era generală, absolută și neschimbată. „Musa!“ Și atunci oamenii s'a, supărat, și au dat drumul cepului de la butoaiile oficiale.

Pagubă mare pentru arendași! În mintea tuturor cîrmuitorilor Ardealului întrase ideia că Românul se conduce numai cu ochii la spînzurătoare. Dacă un Sas ar fi scos cepul de la butoiu, el ar fi fost condamnat să plătească prețul vinului sau al rachiului vărsat și o amendă oarecare. Românul însă nu înțelege de așa ceva... Și atunci s'a, și osîndit la spînzurătoare cîtiva țeranî în părțile Abrudu'ui.

Pentru un Guvern ardelean nu era nimic mai ușor decât să spînzure o sumă de Români. Dar era acum o instanță superioară: apelul la Viena. De oare ce Guvernul austriac ținea ca viața politică particulară a Ardealului să dispară cu desăvîrșire, și cît se poate mai răpede, se instituise acest apel la Viena pentru toți aceia cari erau nemulțamiți cu judecata ce li se făcea

în Ardeal, de instanțele administrative de acolo. Apelul la Viena era dar primit cu foarte multă bunăvoință. În cazul ce ne interesează, sentința *n'a* fost executată.

Dublă greșeală. Întăi, că nu trebuia să-I condamne, al doilea că, dacă i-a condamnat, trebuia să-I și spînzure. Nu există o mai mare greșeală decît aceea de a amenința pe un om cu un lucru pe care nu-l îndeplinești. Pe urmă nu mai crede. Romîni! aș tras învățatură că ei se pot opune la orice măsură a Cîrmuirii și, că, orice va zice dieta ardeleană, există o instanță superioară la Viena.

S'a mai întîmplat ceva,—îl cunoaștem. Era vremea cînd Casa de Austria simția nevoia de trupe nouă, de creșterea grănicerilor. Era în preajmă războiul general de împărțire a Turciei, după învoiala pe care o va face Iosif al II-lea cu Ecaterina a Rusiei. Prin urmare forțele militare ardelenе trebuiau să fie mult întărite. Și atunci li s'a dat țeranilor romîni speranța de a scăpa din iobăgie și de apăsările fiscale, intrînd printre grăniceri. S'a format atunci cete de Romîni, pe cari îi primia orî nu Cîrmuirea ca grăniceri, dar ei erau hotărîți să nu se mai întoarcă înapoi din situația aceasta. Se mai adăuga prin urmare încă un element de sprijin pentru o eventuală răscoală.

În sfîrșit ultimul element era credința că Împăratul ar fi favorabil acestei mișcări. De ce? Împăratul fusese prin Ardeal la 1773, cînd ajunsese și până la Brașov, de a primit pe Ienăchiță Văcărescu, care povestește în memoriile sale această întîlnire; nu i-a ieșit din minte niciodată conversația în italienește pe care a avut-o cu Împăratul! El a revenit în 1783, cînd a ușurat situația iobagilor, pe cari și aici avea de gînd să-I libereze. Dar, cum nu i-a ieșit din minte lui Ienăchiță Văcărescu această conversație, tot așa nu li-a ieșit din minte țeranilor romîni din Ardeal conduita specială a Împăratului. Ei știa pe domnul de pămînt care lovește fără milă, și vedeau acum un domn, pe cel mai mare care li s'a înfățișat lor vre-odată, plin de bunăvoință față de săteni. A vorbit cu ei românește. Știa atîta românește, cît să li spuie să se ridice, căci ei se aruncau în genunchi înaintea Măriei Sale; știa atîta românește cît să adauge „voiă vedea“. Pentru Romîni era mare lucru: Un Împărat, care vine și vorbește cu ei în limba lor, care-I ridică de jos, cu care stau față în

față, el, cari ziceau „Măria Ta“ și celui din urmă agent al nobilimii ungurești și celui din urmă reprezentant al burghesiei săsești! Pe lângă aceasta, Împăratul și judeca. I se spusese lui că în Orient așa este obiceiul, că trebuie să interviev Suveranul direct și să facă judecată *alla turca*, și prin urmare făcea și el judecata așa. Așa venit într'un loc să i se plîngă Sașii că ticăloșii de Valahi li-au usurpat locuințele și că trebuia să-i scoată de acolo. S'a interesat Împăratul și, văzînd că Romîni! aveau dreptate, s'a indignat. Romîni! au știut aceasta, și atunci și-au zis că poate să existe și o altă dreptate decît dreptatea veche, totdeauna în paguba lor, pe care o făceau organele feudale, sau influențate de feudalitate, ale administrației sau agenților locali.

Împăratul și-o fi zis că prin aceasta liniștește, împacă populația. De loc. Fiindcă, dacă faci odată un act de dreptate și vrei pace, trebuie să fii în măsură să-l faci totdeauna, sau să se facă totdeauna în numele tău. Greșeala cea mare a lui Iosif al II-lea a fost aceasta : el a crezut că lucrurile acestea se uită. Dreptatea este însă un lucru așa de elementar pentru orice suflet omenesc, încît, odată ce a găsit-o cineva, nu consimte cu nici-un preț să se întoarcă înapoi în temnița nedreptății. Și atunci Împăratul, care li vorbise de dreptate și o dăduse momentan, dar nu era în stare s'o garanteze, a făcut, în momentul acela de lumină înaintea ochilor setoși de dînsa al țeranilor, a făcut de fapt pregătirea revoluției generale.

Dreptatea există, prin urmare, și o știe și Împăratul, și a dat-o, dar n'o poate garanta. Atunci, vor veni Romîni! în masă și și-o vor lua singuri!

III.

Izvoarele mișcării lui Horea și caracterul ei.

Din tot ce s'a spus până acum s'a putut vedea că mișcarea lui Vasile Ursu zis Nicola Horea, din Albac (n. c. 1730) și a celor doi tovarăși ai lui, Ioan Oargă zis Cloșca (n. 1755, în Cărpiniș), și Gheorghe Marcu, zis Crișan, (n. 1733, în Vaca), n'a avut și nu putea să aibă, date fiind împrejurările în care s'a produs și starea generală a societății române de atunci, cîtusi de puțin un caracter pregătit, plănuit.

În această privință nu trebuie să ne înșele cîtusi de puțin anumite izvoare. Izvoarele sînt date totdeauna ca să fie interpretate, și prin urmare este o greșală a le lua așa cum se prezintă, fără să se cerceteze starea de spirit specială, de multe ori influențată de prejudecăți, a acelor cari au redactat aceste izvoare.

Ei bine, în izvoarele privitoare la mișcarea lui Horea sînt categorii suspecte, și, cum aceste categorii suspecte sînt cele mai bine scrise și cele mai interesante, mai pline de culoare, și cum, de obicei, istoricii, chiar aceia cu o pregătire specială, au o deosebită slăbiciune pentru izvoarele bine redactate, natural că pe aceste două categorii de izvoare, suspecte, se sprijină toată povestirea, așa cum o cunoaștem.

Să observăm că niciun Român de pe acel timp n'a lăsat povestirea celor săvîrșite de țeranii răsculați. Avem numai izvoarele scrise în lumea maghiară din Ardeal sau în lumea austriacă din această provincie, care prezintă firește mișcarea numai supt

o anumită înfățișare. Și nu numai supt aceia a prietenului omorât ori a celui cu casa arsă și rudele prinse de revoltații în-sălbătăciți. Izvoarele acestea caută să explice mișcarea în același fel în care s'aă explicat atunci deosebite alte mișcări țărănești sau populare, mai mult sau mai puțin asămănătoare cu mișcarea din Ardeal și, în orice cas, foarte puțin asămănătoare cu ea în ce privește substratul omenesc.

În secolul al XVIII-lea a existat o întreagă categorie de scrieri care aveau pe jumătate caracterul istoric și pe jumătate caracterul polemic, filosofic, și care se intitulaă „Révolutions“,— aceasta înaintea de revoluția francesă, care a fost în mare parte îndrumată pe baza cunoștințelor căpătate din scrierile de acest fel. „Revoluțiile“ acestea, ca să le numim după titlul lor comun, aă un caracter care le deosebește de alte producțiuni istorice sau polemice, contemporane. Se caută prin ele să se arăte că nu este bine ca poporul de jos să fie apăsăat și că, atunci când apăsarea aceasta se întâmpină din partea tiranilor de sus — orice autoritate căuta să fie considerată în veacul al XVIII-lea ca o tiranie, precum orice credință era stampilată ca o superstiție, — poporul, națiunea se revoltă. Concepție familiară nouă, căci ea a intrat pe urmă în capitalul de idei al partidului liberal de pretutindenă.

Prin urmare scrierile acestea privitoare la răscoala lui Horea, broșurile de felul acesta, broșuri pe care le enumeră și le întrebuințează foarte adese ori ca însăși basă a narațiunii sale Nicolae Densușianu, caută să facă din Horea, Cloșca și Crișan,—trei simpli țerană, oameni ca pentru un sfat de țară, viteji într'o înclătare cu dușmanii lor sociali sau cu dușmanii pe cari instinctiv îi simțiau și ca dușmanii ai națiunii lor,—un fel de Mazaniello din Neapole, dușmanul, sprijinit pe *lazzaroni*-i de acolo, al dominației spaniole în Sudul Italiei, niște oameni cari ar reprezenta în idei și în tendințe suferințele și speranțele unui popor, cari ar fi fost în stare deci să dea acestor suferințe și acestor speranțe o expresie politică bine determinată.

Prin asemenea scrise se atrăgea atenția Împăratului, a funcționarilor superiori și inferiori și a întregii societăți culte a secolului al XVIII-lea asupra nevoii de a îndeplini reforme întinse și reforme esențiale care să dea poporului o altă viață decăt viața pe care o avuse până atunci.

O altă categorie de izvoare privitoare la această răscoală, izvoare din care, iarăși, se iea fel de fel de elemente privitoare la intențiile superioare pe care le-ar fi avut conducătorii revoluției, la planul general de transformare socială, politică și națională a societății ardelenene pe care l-ar fi avut în gând, sînt mărturisirile acelor cari au fost prinși în luna lui Ianuar 1785. Trei din căpeteniile răscoalei au fost prinși și, până la judecarea procesului, până la sinuciderea lui Crișan și tragerea pe roată a lui Horea și Cloșca, s'a încercat, — cum cere totdeauna înțelepciunea polițienească în asemenea împrejurări, chiar cînd are de lucru cu mișcări de un caracter spontanee vizibil pentru oricine, — să găsească firul acestei mișcări: Cine au fost aceia cari au dat ideia? Cu ce persoane de ordin mai ridicat, în ceea ce privește viața culturală, socială sau politică, au stat persoanele acestea în legătură?

Acuma, natural că avem a face, nu cu mărturisirile așa cum au fost rostite, de și Horea știa să scrie, ci avem a face cu felul cum mărturisirile acestea au fost puse în scris de persoane a căror minte nu era *tabula rasa*, ci era plină de idei și prejudecăți pe care căuta să le valorifice în cursul interogatoriului, și prin urmare mărturisirile acestea au căpătat un anume caracter în legătură cu o lume de idei care nu era de sigur lumea de idei a țăranilor ardeleneni, și a niciunui fel de țăranime, nici din Ardeal, nici de aiurea, nici din 1784, nici din alte timpuri, până în timpurile noastre.

Întîlnim declarații de felul următor, de pildă: Ungurii să meargă în Țara Ungurească, iar Romînii să rămînă în țara lor; provinciile să nu mai fie administrate așa cum erau până atunci, ci să fie administrate de Romînii, cari ar fi numiți de Horea și de Cloșca; o singură națiune trebuie să domnească în părțile acestea, și această națiune trebuie să fie națiunea românească, iar acei dintre Unguri cari vor să rămînă în mijlocul Romînilor nu au decît să se confunde cu elementul românesc de acolo. Se ajunge la concluzia că era o idee națională atît de puternică și de exclusivă, încît tăgăduia pe pămînt ardelenesc dreptul de a trăi al oricărei alte națiuni. N'ar fi fost vorba numai ca Romînii din Ardeal să se libereze, dar și de aceia ca prin liberarea lor să ia în stăpînire tot pămîntul ardelenesc: *fundus regius* ca și stăpînirile nobililor și erariul Împăratului, să înlăture orice element eterogen, chiar

cu sila, arzînd castelele, pustiind holdele, omorînd pe bărbați și silind pe văduve să se îmbrace românește, să se mărite cu Romîni și să îngrijească de gospodăria țerănească a soților celor noi: să producă deci un tel de desnaționalizare revoluționară, imediată, a acelora cari până atunci fuseseră domni, jupîni, stăpîni sociali, civili și militari.

Nu mi se pare că pe elementele căpătate în împrejurările speciale în care s'au căpătat mărturisirile conducătorilor mișcării de la 1784, și mai ales fiind ele redactate de cine le-a redactat și în felul cum au fost redactate, se poate întemeia o explicație generală în adevăr întemeiată a unei mișcări de acest caracter.

Mișcările țerănești, mai mult decît mișcările populare din orașe, au oarecum un caracter ambiguu: plecate din cărți și trecute prin multe intermediare, ele se răspîndesc și printre cei de la sate, astfel încît mișcările acestea au toate un caracter puțin cam confus în ceia ce privește ideia; este un vuiet, nu este un glas. Acum, că în vuietul acesta se pot deosebi anumite glasuri de suferință și desnădejde, este de netăgăduit, dar trebuie o ureche foarte fină ca să se poată deosebi în ele și concepția, planul, scopul deci, așa încît ele pot să fie lămurite de fiecare după ideile pe care le aduce însuși cu dînsul și după sentimentele de care el însuși este agitat.

Atunci vine întrebarea: dacă lucrurile nu trebuiesc povestite și deslegate pe basa acestor două categorii de izvoare, dintre care unul are avantajul că se înfățișează cu un caracter istoric isprăvit, „achevé“, iar cellalt are măcar caracterul tragic al mărturisirilor directe din partea unor oameni cari peste cîteva zile vor fi trași pe roată, pe ce ne vom întemeia ca să învederăm și să interpretăm mișcarea țerănească de la 1784-1785?

Pe actele oficiale, va fi răspunsul. Acum, am putea să avem un izvor și mai potrivit decît acesta chiar, și decît acela pe care ni l-ar da o nouă cercetare, atentă, în actele de toate categoriile pe care le păstrează arhivele de multe feluri din Viena. Izvorul acesta va fi existînd, și, dacă nu-l avem la îndemînă acum, aceasta se datorește unui defect general al națiunii noastre. În arhivele din Blaj se găsesc protocoale încă din timpurile îndepărtate ale veacului al XVIII-lea; protocoalele acestea nu s'au tipărit niciodată. Sînt și archive de biserică, sînt archive de protopopii, sînt archive de comitate, în care se poate intra și lucra.

Lucrurile acestea noi nu le avem, și, natural, avîndu-le, dacă n'am explica absolut altfel revoluția lui Horea, — fiindcă socot că totuși se poate găsi nota justă și cu izvoarele pe care le avem astăzi, — dar expunerea ar cîștiga foarte mult în ce privește lărgimea ei și caracterul amănunțit. Și cred că Nicolae Densușianu a comis o mare greșeală cînd, înainte de povestirea sa, n'a tipărit bogatul material ce-l strînsese, făcîndu-ni une ori cu neputință controlul și întregirea. Cei cari nu pot cerceta pe îndelete caietele lui din Biblioteca Academiei Romîne trebuie să ne mulțămim cu partea din izvoare pe care a găsit cu cale s'o dea în notele povestirii sale, cuprinzînd, neapărat, tălmăcirea specială pe care a dat-o evenimentelor.

În volumul al XV-lea din colecția Hurmuzaki am tipărit actele oficiale ale comitatului Bihorului și Sătmarului în acest timp, după copii dubioase, dar totuși folositoare, în lipsa altora. Astfel de cercetări s'ar putea face în toate comitatele care au fost cuprinse de răscoală. Și de răscoala aceasta au fost cuprinse și comitatul Inidorei, al Clujului și al Albei Inferioare. Și, de oare ce în această mișcare s'a amestecat ca element oficial împăciuitoare și episcopul Budei și Ardealului, Ghedeon Nichitiț, de sigur că în actele, așa de numeroase, privitoare la acest episcopat, care se păstrează în Archivele din Buda, s'ar găsi lămuriri și în ce privește mișcarea revoluționară de la 1784.

Întăiu repetăm că nu de la toți Romîni din Ardeal a plecat mișcarea, nu de la elementele cele mai nedreptățite, cele mai sărace, ci tocmai de la elementele care aveau oarecare independentă economică și erau capabile de oarecare aspirații politice. Aceste elemente erau Romîni așezați pe pămînturile erariului, cari duceau o viață întru cîtva binecuvîntată față de viața pe care o duceau ceilalți; erau aceia cari lucrau la minele de sare și la minele de aur din părțile Abrudului, atunci ca și astăzi. De la aceste elemente prin urmare a plecat mișcarea, și atunci ea a trebuit să fie întipărită de tendințele pe care numai această parte din populațiunea românească putea să le aibă.

Și, iarăși, cum am spus, s'au raliat doritori de cătanie grănicerească, pe cari frica Guvernului i-a oprit prea tîrziu de a se prezenta înaintea recrutorilor.

Atunci s'au găsit printre Romîni de aceia cari au organizat

resistența. Se vorbește de adunarea țerănească chemată și condusă de Horea, care ar fi avut loc supt bătrînul copac, „gorunul” ce se păstrează și acuma; ea ar fi luat hotărîrea răscoalei, într'un anume moment și într'un anume loc. Toate aceste sînt lucruri pe care le știe cineva din tradiția populară sau din mărturisiri mai mult sau mai puțin îngăimate. Cine poate spune exact ce s'a petrecut acolo? Un lucru însă se poate ști, după măsurile care s'a luat pe urmă, — un fel indirect de a cunoaște împrejurările, căci, cînd, mai tîrziu, întîmpinăm, într'un plan de reforme sau de măsuri de înfrînare, că se oprește anume un lucru, aceasta însemnează că tocmai acest lucru fusese făcut înainte.

Era foarte răspîdit pe vremea aceea, — n'aș zice numai de la mișcarea religioasă a țăranilor împotriva Unirii cu Roma, — obiceiul de a se face *frății de cruce politice*, după o datină populară străveche, răspîdită pretutindeni, în toate teritoriile locuite de Romîni. Oamenii se adunau și jurau. Jurau pentru lucruri pe care nu și le lămuriau tocmai bine, dar înainte de toate jurau să se ajute până la capăt. Frăția de cruce prin urmare însemna o legătură morală fără termin.

O astfel de înfrățire s'a făcut fără îndoială, și cea ce s'a recomandat în primul rînd a fost să se ducă la Bălgrad și să ia arme. Și forma supt care s'a făcut această recomandatie reprezintă un fenomen psihologic elementar. O clasă de jos continuu apăsată și care nu crede niciun moment că de la sine, fără un ordin superior, poate să înlătore o stare de lucruri de care suferă, nu poate fi hotărîtă să se miște decît numai cînd i se arată că e îndemnată la revoltă printr'un ordin dat de o parte din acei stăpînitori în potriua celorlalți. Exact același lucru care s'a întîmplat în răscoalele țerănești din 1907, cînd cea mai mare parte din răsculați credea că a venit un ordin, care se zicea că este de la Regina, ca ei să se pună în posesiunea pămînturilor boierești.

În răscoala lui Horea, se spunea că Împăratul a dat ordin să-l aducă acolo la tabla cea mare din Alba-Iulia, și de acolo, înarmați, să facă ce știu ei, adică ce a spus Împăratul, deși, cum am spus, Împăratul nu-l comunicase nimic lui Horea.

Din localitatea Curechiu a pornit, — după ce Crișan strînsese pe oamenii din Mestecăniș, ca să facă din ei ostași — mișcarea. Localitatea aceasta se găsește într'un Ținut de munte, cu un ca-

racter particular. Dacă ar fi fost o mișcare generală și ar fi fost pregătită prin cine știe ce propagandă, dacă ar fi fost în legătură cu cine știe ce organizatori, dacă anumite elemente din clerul cult, — mulți preoți au fost arestați și puși supt cercetare, — sau din clasa intelectuală, amestecată, din funcționari, ar fi avut cunoștința de lucrurile acestea, caracterul n'ar fi fost local. Ea ar fi izbucnit în mai multe locuri, și, oricum, în centre mari, dominând drumuri. N'avem însă a face cu o mișcare generală românească, și nici nu trebuie să ni treacă prin minte că mișcarea aceasta a avut un caracter, fie și numai țăranesc, dar, întinzându-se asupra tuturor Ținuturilor locuite de Români. De fapt, într-o mulțime de Ținuturi nu s'a avut decît o noțiune foarte vagă despre răscoala aceasta, localizată într-o anumite provincie, în provincia românească a erariului împărătesc.

Căci avem, din veacul al XVIII-lea, o mulțime de notițe scrise de Sașii din Brașov, din Sibiiu și din orașele mai mici, și am căutat într'insele fără a găsi nimic. Niciunul din Sașii aceștia nu vorbește despre răscoala lui Horea. În 1784 se întîmplă furturi, arderi de case, se publică măsuri administrative, se fac schimbări de popi, pe acolo pe unde se scrie, dar de răscoala lui Horea nu vorbește nimeni. Dar, dacă mișcarea aceasta ar fi avut un caracter general, sau dacă s'ar fi crezut că poate să capete un caracter general, nu s'ar fi pomenit ea în vre una din însemnările acestea? Se poate ca în vre-un punct din Franța anulul 1789 notele particulare să nu vorbească de mișcarea revoluționară?

La început s'a văzut în această mișcare numai o hoție, un brigandagiū, care nu era nou. În general prin părțile acestea de lingă Munții Apuseni erau totdeauna elemente românești neastîmpărate, căci și era multă sărăcie. Din cauza lipsei de administrație și, mai ales, din cauza *diversității* de administrație, puteai foarte bine să treci dintr'un loc într'altul și să ți se piardă urma.

Astfel de prădăciuni din partea elementului românesc sărac existaū, și nu numai individual, dar supt forma de mici bande, care se întîlniaū totdeauna în părțile de la Apusul munților de hotar al Ardealului, prin regiunile Aradului și Oradiei. Anumite localități erau bînuite endemic de acest flagel al neastîmpărului „prădătorilor valahi”. De altfel era și foarte ușor să se petreacă

aşa ceva acolo, cum era şi la noi, în epoca Fanariotilor, care epocă nu înseamnă decît o opresiune fiscală prin străini, precum în Ardeal, în veacul al XVIII-lea, dominaţiunea austriacă nu înseamnă altceva decît tot opresiunea fiscală prin străini şi în profitul străinilor. Precum la noi erau haiducii, tot aşa era şi dincolo, şi pentru aceleaşi motive îi ajutaŭ oamenii cari lucrau în cîmp, ciobanii cari se găsiaŭ cu turmele în cutare parte, marele număr de elemente care se desfăceaŭ din sate necontenit, călătorind pentru a-şi vinde fie oile, fie lîna ori săul vitelor, şi cari toţi aveaŭ cu dînşii mijloace de hrană din care ajutaŭ pe drumeţi, suspecti ori ba. Şi haiducii aceştia de dincolo aveaŭ un nume special, în legătură cu balada veche; li se zicea: haramii, — nume de care se pomeneste şi în legenda lui „Mihu Copilul“. În cele d'întăiu timpuri însă nu Romînilor exclusiv li se zicea haramii, ci haramii aceştia represintaŭ un fel de *tumultus rusticus*, de şi nu numai decît un *tumultus valachicus*. Mişcarea aceasta a haramiilor se îndrepta împotriva locuinţelor isolate, împotriva cîrciumelor ce se găsiaŭ în drum. Cutare raport spune, de ex., că o ceată de acestea a atacat cîrciuma; cîrciumarul nu era acolo, dar era cîrciumăriţa, pe care aŭ lăsat-o în pace, dar aŭ furat tot ce se găsea în prăvălie, etc. Casuri de acestea se întîmplaŭ aproape în fiecare zi. Din povestirile obişnuite, ni-am putea închipui că s'a creat un fel de armată de ţerani. Nu; era un fenomen ca acela din 1789 în Franţa, cînd, după cele întîmplate la Versailles, după ce Adunarea în revoltă s'a fost mutat la Paris, mici cete ţărăneşti prădară aproape toate castelele din Franţa şi arseră titlurile de proprietate, precum, la noi, se ardeaŭ, în 1907, cărţile de socoteli ale proprietarilor.

Dar, dacă n'a fost „armata de 30—40.000 de oameni“, număr la care s'ar fi ridicat toate cetele laolaltă, fără însă să formeze o singură trupă, dacă mişcarea aceasta, prin urmare, n'a avut o unitate, un şef, o tendinţă, dacă nu s'a dezvoltat după un plan, dacă nu s'a produs instantaneu în toate părţile, atunci de ce oare nu s'a putut estinge de la început? Dar de ce nu s'a putut stinge mişcarea din Franţa la 1789? Fiindcă lipsia guvernul central, lipsia unitatea de acţiune şi lipsiaŭ mijloacele de acţiune.

În Ardeal însă la 1784 era alt motiv pentru care mişcarea nu se putea opri. Eraŭ acolo o mulţime de administraţii, nu una singură, şi aceste administraţii nu era numai *variate*, dar erau şi

opuse; bănuielnice unele față de altele, ele căutaă să se împiedece în acțiunea lor, fiindcă fiecare se temea de rezultatele ultime ale unei intervenții puțin energice și puțin dibace din partea celorlalți.

Era mai întâi Viena, care voia să facă toate direct, dar până la care se cerea vreme ca să ajungă știrile, cu ștafetele călări care trebuiaă să treacă prin atâtea filiere până să se știe sus de tot. Dar la Viena, era, pe lângă atâtea Consilii speciale, voința însăși, decisivă, a Împăratului, și ce părere avea Împăratul despre Români, se poate vedea din felul cum este exprimată undeva *după* această răscoală. „Alta vreme cât Românilor nu li se va da o cultură suficientă prin școală“, etc., liniște la acești oameni nenorociți nu va fi.

Și Împăratul mai știa că există o neînvinsă tradiție de ură între națiunea românească, de o parte, și cea ungurească de altă parte. El era convins, prin urmare,—și aceasta o spun și ofițerii lui toți, aceia cari veniseră în atingere cu Români și cari, cum mărturisește un contemporan, îl încredințaă că Români sînt „o națiune bună, dar apăsată“,—că Români sînt cei mai vechi locuitori ai pămînturilor acestora, că ei sînt apăsați, că ar dori să se înțeleagă, dar nu li se oferă ocazia, că între dînșii și Unguri există o dușmănie care nu se poate înlătura. Din aceste convingeri, la care trebuie să se adauge și planurile de reformă ale lui Iosif al II-lea, care tindeaă la înlăturarea iobăgiei, pretutindeni, și la sprijinirea elementului rural, pentru ca el însuși să poată ajuta la această operă, se vede în ce chip ar fi privit el o protestare violentă a țăranilor, dar mai puțin sfîngeroasă, așa că liniștea publică să poată fi stabilită fără condamnări și omoruri. El ar fi făcut reforma îndată după mișcarea țăranilor români, cu cea mai mare recunoștință pentru dînșii, pentru că au ajutat acest lucru. Dar nu pentru că erau Români — aceasta nu-i stătea în minte —, ci, cum am spus, pentru că ei erau cei mai buni platnici, pentru că formaă clasa care dădea tot și nu cerea nimic. Din potrivă, Români, șerbii orî liberi, nu-i trebuiaă lui, cel atît de mult dușman al deosebiriilor dintre națiuni, încît era de părere ca, dacă s'ar putea confunda toți supușii săi într'o singură națiune, ar fi cel mai mare bine și se plîngea că nu se mărită Săsoaicele cu Ungurii orî Unguroaicele cu Români.

În al doilea rînd, erau, la fața locului, în provincie chiar, o/i-

cialii împărătești, cari doriau, firește, ca ordinea să fie păstrată, indiferent pe ce se razimă această ordine. Pentru dinșii orice mișcare împotriva ordinii era anarhie, care trebuia reprimată. Anarhia valorează însă cît valorează și „arhia“ pe care vrea s'o suprima. Sînt anarhiile mai rele decît această „arhie“, dar sînt și „arhiile“ cu mult mai rele decît orice anarhie. Este natural că acela care reprezintă orice guvern să fie contra oricărei mișcări care tinde să-l înlăture, dar este, iarăși, foarte legitim ca istoricul și, în general, oricine cercetează faptele sociale, să nu plece din punctul lui de vedere, ci une ori și din al celorlalți.

Prin urmare toți aceștia din „Consiliul belic“ sau din „Consiliul regal“ pentru Ardeal, pentru Ungaria, toți aceștia își dădeau toate silințele pentru represiune, rămînînd ca pe urmă să „aviseze“ Împăratul. Aceasta pe dinșii nu-l mai privia; pe dinșii îi privia, exclusiv, represiunea.

Dar nu erau numai ei, oamenii Împăratului; erau și *organele ardelen*e și *organele ungurești*. Noul guvern austriac nu suprimase de loc, și nu putea să suprima, și nu ar fi avut îndrăzneala să încerce a suprima, viața comitatelor, care exista în Ardeal și Ungaria în foarte largi proporții.

Comitatul își avea tezaurul său, armata sa, ordinară și extraordinară, își avea *gorniciii* (pădurarii) săi și *plădieșii* săi și, pe lângă aceasta, avea mijlocul extraordinar—pe lângă acela de a angaja cete de mercenari, mijloc care fusese totdeauna îngăduit,—de a ordona o ridicare în masă, o *insurrectio*, un *Aufgebot* al întregii stări nobiliare. Comitatele reprezintău înaintea de toate elementul maghiar, care intrase în primejdie după ce se isprăvisese cu circumstancii, cu vice-spanii omoriți la început; acum țeranii mergeau la castelele nobililor, căci, în această stare de spirit, într'un mod elementar omul distruge ceea ce găsoște înaintea ochilor. Pornirea nu este pozitivă în mișcările țărănești, ea este negativă, și pentru o mișcare negativă nu este nevoie de program: el se formează prin ispita din fiecare zi. De fapt însă n'au fost *nicî* 150 de jertfe.

* Odată ce lucrul era așa, odată ce pătimia nobilimea maghiară, de ce nu interveniau însă comitatele?

Pentru că, mai întâi, comitatele se cerea să se înțeleagă între ele, și multe coli de hîrtie trebuie să se fi înnegrit cu rapoar-

tele. Pe urmă, comitatele aveau de multe ori interese rivale, și unele doriau ca mișcarea din vecinătate să rămîie măcar acolo.

Și, în sfîrșit, nu era numai atît: administrația centrală se temea de autonomia comitatelor, și de aceea ignora primejdia și nu ajuta represiunea.

Dar mai era un mijloc de a potoli răscoala, și încă foarte răpede: intervenția imediată a armatei, „Kaiserlich-Königliche Miliz“. Dar ea nu atîrna de comitate, ci direct de Viena, și ea n'avea nimic a face cu clasa dominantă în părțile acestea, care clasă-i era foarte antipatică pentru că represinta trecutul; ea nu asculta nici măcar de Guvernul ardelenesc, care, numit de Împărat, avea puteri civile, dar puteri militare nu. Și nu era nici, cum a fost în anumite timpuri, un comandament general al trupelor ardelenene, de care să atîrne, ci fiecare regiment avea rosturile lui speciale, și grănicerii, nici vorbă că nu puteau fi întrebuițați împotriva celorlalți Romîni, din cari abia se desfăcuseră supt presiunea suferințelor și de ispita speranțelor. Erau și celelalte regimente, străine, dar fiecare avea alt rost, alt proprietar, altă atîrnare. Și, atunci, pentru ca armata să intervie, a trebuit ca Împăratul să numească anumiți comisari, între cari pe Jancovich, din Timișoara, un Sîrb, și pe Mihail Bruckenthal, din Sibiiu, un Sas. Dar oricine știe cît este de greu să lucreze autorități civile, rivale, cu autorități militare. Și nu trebuie să mai uităm un lucru: că aceste trupe se ținea cu multă cheltuială, cu o grijă deosebită, că li se cruța orice fel de pierderi și chiar orice fel de osteneală.

Interveniau, dar trebuia — o spun ei expres — să li se asigure cvartir bun și comod —, prin locuri de pustiu și de stîne. Și erau și caii, cari nu trebuiau betegiți, căci — costau scump.

Acum se înțelege, cred, de ce mișcarea aceasta s'a putut desvolta liber din primăvară până în Novembre, fără ca măsuri reale de represiune să se fi luat.

În sfîrșit, abia după un an de zile s'a înțeles toate organele administrative. S'a încercat întâiu o împăcare, trimetîndu-se Nichitiu, care, fiind Sîrb, abia dacă putea să se înțeleagă cu oamenii. S'a trimis pe urmă un cărturar de felul lui Molnar, care avea însă atîta curaj, atîta tragere de inimă pentru poporul lui, încît, în Februar 1785, cînd încă nu se isprăvisc răscoala, el era la Viena și da consultații de specialitate.

Prin urmare nici intervenția unui Vlădică, Sirb, care nu știa românește, nici intervenția unui oculist român, care nu simțea românește, nu putea să ducă la un rezultat.

Deci s'a ajuns la acțiunea militară adevărată, care a putut, împrăștiu ușor o ceată de țărani, iar pe Horea și pe tovarășii lui i-a prins, cu ajutorul unor preoți și țărani, înviersunați ori cumpărați, în pădure la Scorăcet (27 Decembre 1784), pentru a trage apoi pe roată, a rupe, la 2 Februar 1785, în Alba-Iulia, pe Horea și Cloșca, după ce Crișan își făcuse singur seamă.

În felul acesta s'a mintuit mișcarea.

Înainte de a încheia, trebuie să urmărim anumite concluziuni care s'aū tras din această mișcare de către lumea oficială.

Împăratul, care văzuse și înainte de aceasta care este starea reală a Românilor din Ardeal, natural că a căutat încă mai mult să ia măsură pentru ca asemenea împrejurări să nu se mai repete. Foarte trist că lumea este așa alcătuită, încît dreptatea nu se ține în samă până nu țipă și nu este satisfăcută până nu lovește, dar nimeni nu cedează bucuros de la sine, printr'un mare act de filantropie, locul pe care-l ocupă în dauna altuia. A trebuit mișcarea aceasta sîngeroasă pentru ca Împăratul să vadă că blînda oaie valahă, tunsă prea de aproape, cu foarfece prea ascuțite, se poate preface într'o teribilă fiară. *Atunci* și-a adus aminte că aceștia sînt vechii locuitori ai pămîntului, că sînt totuși cei mai apăsăți, și s'a coborît să ia măsură, care sînt de un caracter îndoit.

Întăiū a chibzuit ca, în mod material, să facă imposibilă o asemenea răscoală de aici înainte, și a găsit cu cale să ia o măsură pe care numai un filosof de aceștia poate s'o conceapă, căci este în adevăr extraordinară. De aici înainte judecătorii și jurații din satele românești vor trebui să fie oameni foarte siguri. Vor cerceta pe toți consătenii lor, și în fiecare noapte vor trezi pe fiecare gospodar ca să vadă dacă e acasă ori nu. Dacă i se va spune că nu e acasă, să întrebe unde se află; dacă-l va putea găsi acolo unde i s'a spus că este, bine; dacă nu, să aștepte până se va întoarce acasă. Și atunci să-l întrebe unde a fost și să-l ceară a aduce dovezi pentru aceasta. Ciobanii să nu fie mai mulți din fiecare sat, ci toate satele să delege un cioban, care singur să se ducă cu oile tuturor. Pentru ca în sate ur-

mărirea să fie mai ușoară, aceia cari au casele risipite să fie siliți să le părăsească și să-și facă alte case, la linie, așa încât inspecția să fie mai ușoară; dacă au livezi de prune, ca să nu piardă livezile, să li se dea voie să vină la dînsele, până se vor gândi să planteze altele, după un sistem nou. Dacă se va întâmpla ca unul să se răscoale, el plătește, bine înțeles, dar familia lui va fi strămutată de acolo, iar în casele sale vor fi așezați alții.

Mai sînt și multe alte curiozități de acestea, care amintesc legea de responsabilitatea colectivă a sătenilor pentru tulburări votată la noi în 1907, dar neaplicată, ori regulamentele de ordine ale administrației sîrbești în Macedonia. Aceia cari se duc prin pădure nu vor avea dreptul să ia mîncare pentru mai multe zile, și tot așa și ciobanii nu pot avea în traistă brînză pentru o săptămîină întreagă, fiindcă se poate întâmpla ca hoții trecînd pe acolo să găsească mijlocul de a se hrăni; se opriau Romîni de a cumpăra arme și praf de pușcă. Praful de pușcă n'avea voie să vîndă oricine decît în urma unei țidule dată de administrație, și cantitatea de praf de pușcă ce o are negustorul trebuie cercetată din cînd în cînd. Rămînea doar ca hoții să fie datorî să se prezinte înaintea autorității arătînd care este direcțiunea pe care au intenția de a o lua și în același timp să dea pușca și praful de pușcă în mîna represintantului poliției, iar, pentru a fi și mai siguri că nu vor face nimica, să li se taie și unghiile cu foarfece speciale furnisate de administrație! Orice om cu bun simț vede că măsurile acestea nu înseamnă nimic¹.

Pe de altă parte, s'a mai gîndit Guvernul și la partea morală. Romîni aceștia nu cunosc morala și religia, căci altfel n'ar fi făcut lucrurile pe care le-au făcut. Sînt o națiune înapoiată. Pentru aceasta trebuie să li se schimbe rostul. De aceea bietul Ghedeon Nichitici a trebuit să trimeată o mulțime de circuli invitînd pe toți protopopii să fie mai cum se cade, să vorbească numai de datoriile către Dumnezeu și către stăpînire și în fiecare an să înainteze fiecare protopop lista tuturor predicilor ținute. Oamenii își vor trimite toți copiii la școală, unde trebuie să rămîna pînă la 20 de ani, căci au a sta la școală pînă la 14 ani și apoi de la 14 la 20 în fiecare Duminică trebuie să fie duși

¹ Hurmuzaki, XV, p. 1780 și urm.

la anumite cursuri speciale, ca să învețe să nu mai facă ce făcuseră la 1781¹. Natural că după toate măsurile acestea națiunea românească s'ar fi făcut o națiune model.

Ceva lipsia însă: lipsiaŭ preoții cari să fie în stare să ție predică, și Împăratul, convingându-se de aceasta, a vrut să întemeieze o nouă școală teologică, pe care însă n'a întemeiat-o.

În al treilea rînd însă, Romîniŭ, cea mai mare parte din ei, erau iobagi, și iobăgia lor consista ca, la noi, înainte de Regulamentul Organic și după aceea, în a face din șapte zile ale săptămînii cel puțin zece zile de lucru. Și trebuia descoperit care vor fi zilele pe care țeranii le pot consacra școlii de adulți sau ascultării predicilor, pentru că erau siliți să lucreze și Duminica și serbătorile și tot nu se ajungea.

De fapt însă este de netăgăduit lucrul că, întrînd frica și în clasa administrativă și în clasa oficială, care apăsaseră până atunci pe poporul român din Ardeal, o îmbunătățire a condițiilor acestui popor s'a observat *pe alături* de circulările Împăratului, și nu din cauza acestor circulări.

Dar se făcuse apel la Biserica românească,—și nu la Biserica unită, care intervenise foarte puțin, fiindcă răscoala se petrecuse în mijlocul ortodocșilor, ci se făcuse apel pentru ca să împace pătura populară la acea Biserică față de care până atunci se avuse așa de puțină stimă și grijă. Biserica aceasta crescuse extraordinar ca importanță, căci se văzuse că ea reprezintă cea mai mare parte din populația românească a Ardealului. Deci, precum uniții aveau ca reprezentant național pe șeful lor din Blaj, tot așa era să se acorde și neuniților un reprezentant național, cu caracter politic, dîndu-li-se putința să formeze o *adevărată* Biserică, provisorie, *numai a lor*, fie și supt un vicariu supus Vlădicăi din Buda. Astfel, cruțarea Romînilor supt raportul economic, de frica unei noi răscoale, o mai bună administrație a domeniilor împărătești supt raportul tratării supușilor și, în sfîrșit, o ridicare a acelei Biserici neunite, care înfățișa și supt raportul politic cea mai mare parte din Romîniŭ ardeleni și ungurenii, *acestea* au fost foloasele mișcării lui Horea.

¹ Ilarion Pușcariu, *Documente de limbă și istorie*, Sibiiŭ, 1889, p. 156 și urm.

IV.

Măsurî legislative şi schimbări constituţionale supt Iosif al II-lea şi Leopold al II-lea ¹.

Înnainte ca Iosif al II-lea să ajungă la reforma cea mare, prin care desfiinţează de formă şerbia—şerbia nu are dreptul cineva s'o declare desfiinţată cînd nu distruge înseşi condiţiunile economice, culturale şi politice care au făcut-o, într'un moment, să se nască, şi care apoi au impus-o, şi fără dispariţiunea căroră nu dispăre nici şerbia —, el ia, în mijlocul tulburărilor chiar, o altă măsură. În Iulie 1784 hotărăşte o nouă împărţire a Ardealului, care distruge cu desăvîrşire rămăşiţele, păstrate în alcătuirea de comitate, de districte, de scaune, ale evului mediu. Căci gîndul cel mare al lui Iosif al II-lea era acesta : să facă o lume nouă, distrugînd lumea cea veche în tot ce o reprezintă şi o amintea. Prin urmare, de oare ce acele comitate, districte, scaune, ale Ungurilor, Saşilor, Secuilor nu sînt decît forme ale evului mediu, care trăiesc în epoca modernă, el va distruge aceste forme pentru a pune în loc împărţiri raţionale, logice, împărţiri naturale, determinate de extensiunea teritoriilor, de cursul rîurilor, de culmile munţilor, etc. El era astfel un precursor încoronat al oamenilor Revoluţiei franceze, cari au făcut de la 1789 înnainte în Franţa exact acelaşi lucru pe care Iosif îl făcea acum în Ardeal.

De acum înnainte erau să fie în Ardeal zece comitate, avînd în fruntea lor cîte un *Obergespann*. Pe lîngă aceasta, pentru ordinea

¹ Cf. Zieglaue, *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Josefs II. und Leopolds II.*, Viena 1885.

financiară, un perceptor, un „fiscal“, pentru ordinea judecătorească o „tabulă“, cu notar superior și vice-notar.

Prin urmare era o totală prefacere a condițiunilor în care trăise până atunci provincia. Natural că o măsură ca aceasta trebuia să supere peste măsură pe aceia cari beneficiau până atunci de împărțirea cea veche a țărilor, pentru cari nu era numai o chestiune de onoare, ori păstrarea unei tradițiuni istorice care se contunda cu însăși viața lor, dar era și o chestiune de drept actual, de interes al momentului, ca această împărțire să se păstreze.

Comitatele cele noi ale lui Iosif al II-lea cuprindeau pe toată lumea de o potrivă: erau comitate și pentru Unguri, și pentru Sași, și pentru Secui, și pentru Români; fiindcă Împăratul reformelor nu cunoștea principiul existenței acestor națiuni. Dar Sașii aveau tot interesul să rămâie în vechile lor organizări, scaune și districte, care se strîngeau la un loc și formau acea „Universitas Saxonum“ în care se alcătuiseră în epoca ocupării acestor provincii ale pământului ardelean. Secuilor de asemenea li convenia vechea împărțire în scaune, care li asigura o viață deosebită. Iar, în ceea ce privește pe Unguri, clasa dominantă, comitatele noi nu mai reprezentau pentru ei ceea ce reprezentaseră comitatele cele vechi, ieșite din dezvoltarea lor istorică și care li dădeau privilegiul de a se manifesta, de a stăpîni și de a se folosi numai ei, pe cînd acestelalte împărțiri erau numai ale Guvernului ardelean și, prin urmare, ale Împăratului.

De almintrelea Împăratul se purtase cu o lipsă de cruțare absolută, decretînd până și înlăturarea numelui de Sas, până și confiscarea arhivei săsești, care păstra toate amintirile istorice ale nației, și alipirea acestei arhive la Guvernul central al Ardealului. Și pe lângă aceasta el decretase și confiscarea întregii averi a Universității săsești, care trebuia să între în minile aceleiași Cîrmuirii ardeleni atîrnînd de Împărat.

Dar natural că în această nouă împărțeață, în care regiunile românești erau să depindă de Împărat și de organele de cîrmuire numite și controlate de dînsul, situația Românilor a fost mai bună decît în vechea împărțire, în care se loviau neconținut de un privilegiu săsesc, secuiesc sau nobiliar unguresc, care însemna însăși denegarea existenței lor legale și naționale. Căci, în genere, cînd o națiune se găsește într-o stare așa de nenorocită

cum era starea Romînilor din Ardeal la 1784, orice reformă, bună-reă, îi foloseşte într'un sens sau într'altul; nu se poate să nu-i folosească supt un raport sau supt altul. E ca un biet om strivit supt o mulţime de lucruri care s'aû dărîmat pe el: ori din ce parte se va ridica de cineva grămada aceia de pietre şi lemne, el totuşi va fi uşurat, în adîncimea unde se găseşte.

Dar pentru Romîni în special s'a luat o măsură, la 1785, care întregia măsura anterioară, menită a pregăti desfiinţarea iobăgiei. Încă odată însă, aceasta nu însemnează cîtuşi de puţin că însuşi Împăratul îşi pusese în gînd să folosească Romînilor ca naţiune, ci numai că din măsura pe care a luat-o el, condus de motive generale, abstracte, aû folosit Romîni şi ca naţiune.

Încă de mai nainte se dăduse drept şerbilor să aibă averea lor, să se căsătorească în voie, cerînd numai permisiunea de la „domnul pămîntului“, să înveţe meşteşuguri¹; se fixează apoi condiţiunile în care sînt legaţi de pămînt, hotărînd că nimeni n'are voie să-l scoată cu de-a sila şi să-l mute în contra voinţei lor. Se plănuiise a se face o patentă împărătească în ceia ce priveşte drepturile stăpînului de pămînt faţă de muncitorii agricoli, se dăduse ordin organelor administrative ale comitatelor ca, în neînţelegerile dintre domni de pămînt şi şerbi, să iea, pe cît se poate, partea celor de al doilea, cari fără îndoială erau cei cu dreptatea şi cu suferinţa. Iar după mişcarea lui Horea, la 22 August 1785, se luă hotărîrea generală că nu va mai fi iobăgie de acum înnainte în Ardeal. Acela care se numia înnainte iobag sau şerb, va fi de acum înnainte colon, ţeran. El va putea părăsi teritoriul pe care îl locuieşte; libertatea lui umană va fi recăpătată. Procesele începute în contra ţeranilor vor fi oprite; claca nu se va mai face în vechile condiţiuni, ci va fi cu plată, sau se va trece în sama muncii pe care o datoreşte fiecare ţeran domnului său. În sfîrşit ţeranul capătă voia de a vinde şi cumpăra şi în ce priveşte pămîntul. O măsură de felul acesta, mai uşoară, fiindcă aici nu era vorba de şerbi legali, ci de ţerani cari căzuseră, împotriva dreptăţii, într'o situaţie asemănătoare cu şerbi, fusese luată în Principate, atît cel muntenesc, cît şi în al Moldovei, cu 40 de ani înnainte, de Constantin-Vodă Ma-

¹ Înnainte, se citează cazul de copii romîni goniţi de la şcoală până-i băgaû în gîrlă!

vrocordat, care decisese că ȋeranul va fi de acum innainte liber, că boierul nu-l va mai putea reȋinea pe moȃia lui, fiind el despăgubit pentru paguba pe care o suferia din această libe-rare a ȋeranilor.

Dar, dacă amintescaceast  măsură a lui Constantin Mavrocordat, nu este numai ca să pun în legătură ce se s v r e te acum pentru clasa, apăsată, a Rom nilor din Ardeal cu ceia ce se să-v r sise innainte, în folosul clasei, apăsate, a Rom nilor din Prin-cipate, dar  i din alt motiv.

Reforma lui Constantin Mavrocordat a fost privită din deose-bite puncte de vedere. Unii au văzut în ea un mare act : libe-rarea de fapt a ȋeranilor. Alȋi au văzut numai un act formal, fără niciun fel de efect, care a lăsat clasa în folosul căreia fu-sese decretat, în aceia i stare în care era mai nainte.

Nu e nici una, nici alta. Din măsura lui Constantin Mavro-cordat ȋer nimea a folosit ceva. A da în mâna unui om un act pe care să se poată sprijini pentru a presinta la momentul cu-venit anumite revendicări, nu este niciodată indiferent. Este o sentin  judecătorească de care nu te poȋi folosi oric nd pen-tru a o executa, dar aștepti să te folose ti de ea când se vor schimba anume împrejurări. E de sigur adevărat că ȋer nimea noastră n'a luat un av nt însemnat de la măsura lui Constantin Mavrocordat innainte. Însă condiȋiunile în care trăia fa  de pro-prietari erau de a a natură, încă actul acesta, foarte frumos, r -m nea în cea mai mare parte fără nicio aplicare practică.

 i ceia ce s'a  nt mplat cu ȋeranii din Moldova  i din Țara-Românească după măsura lui Mavrocordat, era natural să se în-t mple  i cu ȋeranii din Ardeal după măsura lui Iosif al II-lea.

De almintrelea, el nici n'a avut prilejul să vadă ultimele con-secin e ale acestei măsură, ci, fiind încă în via  , toate reformele pe care le decretase a trebuit să le retragă. Austria lui se găsia într'o pozi ie foarte grea din punctul de vedere al legăturilor cu străinătatea. Se începuse războiul împotriva Turcilor, care a fost un nenorocit r zboi . Făcut în tov r  ie cu Rusia, el a procurat acesteia toată gloria  i toate foloasele, pe c nd Austria a rămas într'o situa ie inferioară, umilitoare adese ori, Iosif  nsu i fiind bătut  i silit să fugă innaintea Marelui-Vizir, p n  când interven-ȋii diplomatice au  mpus în 1791 negocierile de pace care duc la

tratatul de la Siștov, prin care monarhia a fost silită să renunțe la posesiunea unei părți din Moldova, a Țerii-Românești și a Olteniei, pe care le ținea ocupate de mai multă vreme.

În împrejurări de acestea : un război greș, nenorocit, o pace umilitoare, echivalând cu o pierdere pentru Împărăție, și, să adăugim : revolta din Țerile-de-Jos, continuu-biruitoare în multe privințe, înaintea căreia abdica autoritatea Împăratului, înțelegem cum Iosif al II-lea, împotriva voinței lui, deschizându-și astfel mormîntul, grăbindu-și moartea, a trebuit să renunțe la visul lui cel mare de a întemeia o nouă monarhie austriacă, răzimată pe dreptatea interpretată în sens rațional și servită de instituții noi, determinate de concepții metafisice superioare. Atunci a intervenit edictul lui din Ianuar 1790, prin care retrăgea toate măsurile sale anterioare „revocatio ordinationum“, o abdicare *sufletească*.

Acum, de obicei o reformă radicală provoacă turburări. Turburările acestea nu însemnează numai decît revoltă, ci o zguduire în viața pașnică a oamenilor. Cele mai mari turburări însă le provoacă retragerea unei reforme radicale. Aceasta este tot ce poate fi mai nenorocit; fiindcă, dacă reforma radicală, natural, creiază o mulțime de greutate în ceea ce privește aplicarea ei, retragerea acestei reforme distruge o mulțime de speranțe, de sentimente omenești, de interese sociale, pe care reforma le provocase.

Astfel retragerea reformelor iosefine la începutul anului 1790 produce haosul desăvîrșit. Dacă se mai adăogă pe lângă aceasta moartea, peste puțină vreme, a Împăratului, suirea pe tron, în împrejurări foarte grele, a noului Suveran, dificultățile interioare de multe feluri și înțepirea Revoluției franceze, care cerea neapărat ca Austria să-și pronunțe punctul de vedere, trebuind s'o ducă pe încetul la o intervenție armată și la înfrîngerea oștirilor sale de către oștirile revoluționare franceze, dacă se ține seamă de toate lucrurile acestea, se va înțelege actul de abdicare, în ceea ce privește starea privilegiaților din Ardeal, cu care începe domnia lui Leopold al II-lea.

Nu e de mirare deci că el se adresează către Statele ardelen, către privilegiații pe cari Iosif voise să-i distrugă și cari dovediseră că sînt în stare să trăiască și după loviturile ce li le dă-

duse Împăratul reformator, și li cere sfat. Va să zică, nu va mai fi nici starea de odinioară, nici starea decretată de Iosif al II-lea, ci o stare nouă, mijlocie.

Atunci se ține întâi o adunare a Sașilor și, după aceasta, dieta generală ardeleană. Ce s'a făcut la adunarea Sașilor, ne privește mai puțin. Sînt interese cu totul particulare. Ceia ce s'a petrecut însă în adunarea generală a Ardealului, este de cel mai mare interes pentru noi, fiindcă reprezintă un capitol nou al vieții Romînilor din această provincie, capitol care ar putea fi numit după actul de plîngere, de propunere a unor reforme în folosul Romînilor, *Supplex libellus*.

Dieta aceasta ardeleană din Cluj s'a deschis la 21 Decembre 1790 și a durat o mulțime de vreme. Oamenii cu totul neobișnuiți în discuția chestiunilor politice le agitău în forme ridicole. Astfel, într'o ședință, a venit un nobil spunînd că o anume chestie foarte grea, pe care niciunul din ei n'o putuse desluși, a rezolvat-o băiatul de 12 ani al unui prieten al lui; și el aducea această soluțiune a băiatului, care fu primită cu multă bucurie.

Din dieta aceasta natural că nu făcea parte, după vechiul drept ardelean, decît numai acei Romîni cari se despărțiseră de religia lor, ca să intre într'o națiune avînd drepturi istorice. Numai aceia puteau să ia parte la discuții, în calitate de aleși — aleși erau foarte puțini; din 400 și mai bine, 100 și ceva —, pe cînd erau 232 așa-numiții „regaliști“, pe cari Împăratul, în calitatea lui de Rege al Ungariei și Principe al Transilvaniei, îi numia ca membri în dietă¹. De fapt, era aici *un singur* Romîn care trebuia să ceară dreptatea Romînilor, și încă nu în calitatea lui de Romîn se găsea acolo, ci pentru că era acela dintre cei doi episcopi romîni a cărui confesiune fusese pecetluită cu pecetea împărătească, prin urmare decretată de cancelaria Împăratului. Era episcopul cel unit Ioan Bob, un foarte bun gospodar, distins cărturar, binecuvîntat de Dumnezeu cu o stăpînire foarte lungă, om ambițios, creator al canonicilor de la Blaj și al tuturilor pompelor, ce s'a păstrat și până acum; puțin cam invidios față de cărturarii superiori lui, și în cea ce privește cunoștințele, și în cea ce privește inteligența, nesuferind pe lîngă el pe un Clain, Șincai și Maior, pe cari i-a lăsat să pribegească în protopopii

¹ O. c., pp. 138-9.

îndepărtate sau prin lucrări de corectură ale tipografiei de la Buda; dar în sfârșit om care avea și părțile lui bune.

Oricum, el nu avea nimic din sufletul marelui său înaintaș Ioan Inochentie Clain; dispoziție spre martiragiū —, de loc; capabil de a juca un rol într'o lume pe care căuta s'o imite cît mai mult în ce privește formele, dar spirit timid și care ținea foarte mult să isprăvească în jețul lui de episcop, și nu în cine știe ce adăpost de pribegie, cum se întîmplase cu Clain. Nu era un șef de luptă. De la dînsul nu era să plece o mișcare în folosul Romînilor ca națiune. Și, cu toate acestea, mișcarea *s'a produs*.

De ce s'a produs această mișcare care a provocat petiția *Supplex libellus*, apoi o nouă formă a acestui act de cerere a reformelor și alte stăruinți la Viena, care erau menite, dacă lucrurile ar fi fost altfel, să aducă și o oarecare prefacere în ce privește condițiile de viață ale poporului românesc din Ardeal și care, în orice cas, au lăsat urme în felul cum națiunea romînă a fost privită de acum înainte în viața constituțională a provinciei? Cărui fapt i se datorește această mișcare din 1791-1792?

Oamenii simpliști ar putea să zică: ea se datorește răscoalei lui Horea. Horea s'a răsculat, a fost prins, ucis, însă el a îngrozit pe Unguri, a influențat pe Împărat în sens favorabil națiunii sale. Cărturarii romîni s'au simțit astfel îndemnați să conducă mai departe opera de revendicare pe care o începuse el cu sabia și cu făclia incendiatoare în mînă. Foarte simplu să fie așa; *post hoc, propter hoc*. Dar nu este așa.

Mai întăiū Horea n'avea nici un fel de idei politice. Ce știa el ce înseamnă „națiune privilegiată”? Ce știa el de însemnătatea faptului ca națiunea romînă să fie recunoscută, să se așeze și ea, nu numai în rîndul națiunilor care *sînt*, ci și în rîndul celor pe care *toată lumea trebuie să le admită*? De la el n'avem niciun fel de act cuprinzînd o cerere precisă de drepturi, decît doar somația pe care o adresează Ungurilor din Deva și care nu cuprinde altceva decît dorința ca ei să nu mai vie pe la țară, să-și părăsească moșiile lor, care să fie împărțite între Romîni, să lucreze și ei ceva, sau să se facă funcționari la Împăratul, și atît. Precum se vede, un program la înălțimea doar a partidului „țărănesc” din Bulgaria actuală.

Evident că astfel de idei nu sînt rodnice. Ce poate să iasă din astfel de cereri? Sau o nouă mișcare pentru a obține ceea ce întâia mișcare n'a dat, sau represiunea, întovărășită de reacțiunea firească, — ceea ce s'a și întîmplat.

Pe de altă parte, cum s'a văzut, elementul intelectual românesc și elementul oficial românesc nu s'a amestecat în această răscoală. A intervenit episcopul special pentru răsculați, adică acela de confesiunea căruia erau cei mai mulți dintre dînșii; a intervenit episcopul neunit, și pentru că fusese invitat de guvern, și *unul singur* din cărturari, Molnar. Arhidiaconul Iosif Adamovici a uneltit doar trădarea șetului răscoalei și a primit plată pentru aceasta.

Dar viața omenească nu se alcătuiește numai din acte conștiente, ci, în cea mai mare parte și din alte lucruri: pasiuni, instincte, mișcări spontane. Este imposibil ca o mișcare spontană să se producă în mijlocul unui popor fără ca toate elementele care alcătuiesc acest popor să nu se resimtă. Chiar elementele care protestă contra unor idei periculoase vor fi și ele cîștigate întru cîțva de aceste idei. Puteau să vadă clericii, puteau să vadă cărturarii și dregătorii romîni în mișcarea țeranilor înaintea de toate o manifestare socială, condamnată din punctul de vedere și al moralei creștine, care nu zice să arzi casa altuia căci îi faci o nedreptate, și din punctul de vedere al legalității, căci legalitatea interzice chiar pentru acela căruia i se închid căile legalității, apucarea altor căi, care sînt alătura de lege. Dar aceasta nu împiedecă molipsirea urii.

Dacă ar fi fost însă numai atît, evident că n'am fi avut pe *Supplex libellus*, călătoria episcopilor la Viena și întreagă acea agitație, care a înfrînt și asupra dezvoltării legale, în formă literară, a populației românești. S'a adăus însă două lucruri alături de opera de decrete și de interpretare, de combinație a decretelor, care se făcea în folosul poporului romîn din partea Guvernului imperial. În cursul veacului al XVIII-lea se desfășoară o literatură românească cu caracter specific ardelean, în legătură cu împrejurările, cu nevoile și cu aspirațiile de acolo, o literatură care este, dacă voiți, foarte puțin literară, care nu se ocupă de formă, de stil, de frumusețe. Regretabil dintr'un anumit punct de vedere, pentru că numai aceia ce se întrupează în frumu-

seță se poate coborî până în adîncul sufletului mulțimii, dar împrejurările erau astfel, încît nimeni nu putea să se gîndească la așa ceva. Și a mai fost, iarăși, o literatură științifică, căreia-i lipsia însă caracterul obiectiv.

Acum, este foarte ușor să judeci din punctul de vedere al estetului (ciudată ființă modernă !) și din punctul de vedere al savantului obiectiv — un profesionist foarte onorabil, dar uneori destul de puțin inteligent — viața culturală ardeleană în formele ei proprii din veacul al XVIII-lea. Eresi de limbă, de filologie, cîte vrei; colosale greșeli de istorie, construcțiuni care erau menite să se dărîme la cea d'întăiu atingere cu adevărata știință. Numai cît, cu toate aceste neajunsuri, prin aceste construcțiuni fantastice, prin aceste erori grosolane, de multe ori voite, prin aceste exagerări caricaturale s'a putut forma o nație. Și să-mi dai voie să găsesc că este mult mai bine să *trăiești* în haine zdrențuite decît să *mori* în cel mai frumos complect, pe care ți-l taie croitorul de la Londra, cu foarfecele lui cele mai meștere.

Vorba este că *prin această literatură a trăit națiunea noastră acolo, în veacul al XVIII-lea*. Întăiu s'a cetit mai puțin, pe urmă mai mult. Întăiu s'a protestat împotriva acestor idei, pe urmă, încetul cu încetul, ideile au răzbit. Acesta este caracterul măreț al infiltrațiilor culturale. Nu se observă, și, într'un moment, iată, se produce catastrofa. S'ar putea întreba cineva : cum s'a făcut această prăbușire uriașă ? Nimeni n'a lovit la suprafață, ci puterile au străbătut pe încetul în adîncime. Se întîmplă uneori, cînd e să se producă o astfel de cufundare, ca unul să dea o lovitură cu sapa sau cu ciocanul, și în acel moment cataclismul să se producă. Să fiți siguri că acela va zice că el e cu lovitura lui de sapă sau de ciocan a produs prăbușirea. O lovitură ca oricare alta, căci noi știm că schimbarea catastrofală n'a produs-o el, că n'a putut-o produce el, ci forțele acelea, care, răbdătoare, modeste, obscure, au lucrat în adînc.

Prin urmare activitatea lui Clain, lui Șincai, lui Petru Maior își dăduse în mare parte rezultatele. Cărțile cele mai însemnate ale lui Petru Maior nu apăruseră. Cronica lui Șincai era în manuscris. Dar cineva nu vorbește numai prin cărțile lui, ci și prin graiul și viața lui, și, înaintea de a scrie o carte, poate să aibă astfel o influență mai adîncă decît toată influența pe care este menită s'o exercite cartea lui. De fapt, prin cărticelele acelea de

gramatică, prin calendarele acelea, prin articolele acelea fără niciun fel de înfățișare literară sau științifică se produsese o schimbare în sufletul clasei conducătoare a Românilor din Ardeal. Și sensul în care s'a produs această schimbare era ușor de prevăzut: întâi o conștiință de mândrie venind din originea romană înțeleasă absolut și absurd. Poate că *trebuia* așa. Credeți d-voastră oare că prin cele mai rafinate combinațiuni musicale se poate începe dezvoltarea sentimentului pentru frumosul sunetelor la o națiune? Credeți d-voastră oare că prin tot ce poate fi mai alambicat în materie de literatură se va produce pentru întâia oară o manifestare de gust, de iubire pentru scris într'un popor? Și credeți d-voastră oare că prin rezultatele cele mai sigure ale științei critice ajung anumite adevăruri să pătrundă în sufletul unei națiuni? Grosolănia aceasta exagerată este o necesitate în multe cazuri. Și e bine că aceia cari au făcut „*Supplex libellus*“ erau convinși cum că este o continuitate de viață, și numai romană, din vremurile lui Traian până la 1791, căci altfel n'ar fi pus în carte cuvinte atât de energice și de revoluționare cum sînt acestea: „Nu este venită de aiurea, ci este veche, și mai veche decît toate celelalte națiuni, națiunea romînă din Ardeal“. Deci cea din urmă națiune, în ceia ce privește situația culturală, cutreza să pronunțe în fața Împăratului și în obrazul națiunilor celorlalte aceste cuvinte: Noi sîntem națiunea cea mai bătrînă, cu mult mai bătrînă decît voi toți, și înțelegem să tragem toate drepturile care derivă din această afirmație!

Astfel o pregătire în acest sens fusese absolut necesară. Nu ajungeau amintirile răscoalei lui Horea, acțiunea instinctivă pe care această răscoală o exercitase asupra tuturor claselor din care se alcătua neamul românesc din Ardeal. Pentru ca suferințele și aspirațiile neamului românesc din Ardeal să ajungă vocale și să capete înfățișare scrisă, trebuia pentru aceasta pregătirea culturală de care am vorbit.

Dar și cu această pregătire culturală nu s'ar fi ajuns totuși la manifestarea nouă, din 1791-1792, fără alte două elemente.

Cine cunoaște politica dinastiei de Habsburg, nu poate decît să rămîie mirat cînd vede cîte le îngăduie Împăratul Leopold al II-lea dietei ardelenice, care se eternisa. În dieta aceasta se manifesta unele tendințe de „dreptate“ jignitoare pentru orice Îm-

părat, chiar pentru un împărat care reprezintă reacțiunea împotriva măsurilor adoptate de predecesorul său. Fiindcă se cerea trimeterea înapoi, acasă, în țara nemțească,—cum se striga în dietă,—trimeterea în țara *lor* nemțească a funcționarilor numiți pentru a introduce limba germană pe care Iosif al II-lea voise s'o impună pretutindenea în locul limbii latine, dar și pentru a împiedeca o stăpânire în actele oficiale a limbii maghiare. Aceasta suna cam revoluționar; Ungurii au făcut-o însă. Nobilimea ungurească de multe ori, în forma cea mai grosolană, a cerut introducerea, până și în actele camerale, a limbii sale, considerând limba germană ca o limbă străină, intrusă, pe care lumea n'o înțelege și care trebuie să fie înlăturată. Cu formula cu care în Parlamentul ungar de atâtea ori se trimet în România deputații români, se trimeteau atunci în patria germană toți funcționarii nerți în general, cu cari împănase Ardealul Iosif al II-lea.

Casa de Austria să îngăduie așa ceva? Împăratul acela încunjurat de formele unei devoțiuni aproape religioase să asculte astfel de lucruri? S'ar aștepta cineva ca trăsnetul oficial să cadă imediat asupra vinovaților, ori vre-un rescript să ordone rebelilor moderația! Dar n'a fost nicio ruptură între dietă și Curte. De ce? Pentru că fiecare națiune își permite nu numai cât poate ea, dar cât vede că fac altele. Și știm ce-și puteau permite în 1791 supușii de odinioară ai lui Ludovic al XVI-lea, regele Franciei. Și soția lui Ludovic era însăși sora lui Leopold, și, chiar atunci când este îmbătat de o putere moștenită, se gîndește cineva că unele lucruri care se întîmplă într'un loc, se pot întîmpla și în altul. Și, prin urmare, dacă, ferească Dumnezeu, s'ar petrece și în Ardeal lucruri ca acelea care se petrecuseră la Versailles și la Paris... Astfel oamenii erau lăsați aici să facă fel de fel de teorii de drept constituțional, să ridice fel de fel de revendicări, unele mai îndrăznețe decît altele, știind împăratul și miniștrii lui un lucru: că multe se spun, dar puține se fac și că aceeași stare de lucruri nu durează pentru totdeauna. Și la Viena era speranța să se potolească în scurtă vreme, prin înfrîngerea Revoluției și împărțirea teritoriilor franceze, focarul cel mare, de unde luase puțințel foc și Ardealul,—focarul parisian. Dacă focarul acesta era potolit, dacă revoluționarii erau pedepsiți pentru cutezanța lor, de sigur că și în alte părți, cum era Ardealul, vechea stare de lucruri s'ar fi întors, cu toate sancțiunile

penale împotriva acelor cari ceruseră lucruri ce nu li se puteau da și vorbiseră altfel decît cum trebuia. Deocamdată vîntul revoluționar înnebunise lumea.

Contagiunea aceasta revoluționară este însă curioasă. Nu vorbesc numai pasiunile, apetiturile la aceia cari sînt cuceriți de dînsa, ci vorbește și ambiția de a nu se lăsa nimeni întrecut de altul. Cutare a făcut cutare lucru, de ce eu, care mă găsesc în aceeași situație, să fac mai puțin? Oamenii consideră deci ca o datorie pentru ei să fie și dînșii revoluționari.

Dar, dacă se simțiau Ungurii datorii să fie revoluționari—și cu aceasta se potrivea și temperamentul lor național—, dacă se simțiau datorii să fie revoluționari Sașii—ceia ce li se potrivea cu mult mai puțin—, dar Romînii de ce să nu se simtă și ei datorii, în puterea suferinței, mai sfîntă decît ambiția—, a prezenta programe? Clasa intelectuală a Romînilor, clericii și mirenii, doria să ieie și ea parte la manifestări analoage cu acelea care se petreceau supt ochii lor și poate chiar cu manifestările, mult mai drastice, pe care le cunoșteau din cetirea foilor austriace—, căci e momentul cînd încep să apară cele d'întăiu reviste cu caracter pe jumătate de ziar, și chiar cele d'întăiu publicații de știri, analoage cu corespondențele ziarelor din timpurile noastre. Doar pe vremea aceasta (1793) se alcătuiše, la Sibiiu, chiar o tovrăășie românească pentru a scoate un jurnal și se făcuseră și pașii cei d'întăiu pentru a căpăta permisiunea din partea censurei. Era vorba, pe lîngă aceasta, să se tipărească un fel de bibliotecă enciclopedică românească, după imitația Enciclopediei franceze, și dacă ar fi ieșit această publicație, la care erau ținuți să colaboreze Moinar și alți cărturari „filosofi“, cu tendințe doctrinare, ea nu ar fi fost cu mult deosebită de tendințele înaintate, sociale și politice, ale revoluționarilor raționaliști din Enciclopedia francesă¹. Prin urmare, dacă și la Romîni, în starea în care se găseau ei ca număr de cetitori, putea să se ivească planul, care numai din întîmplare nu s'a realizat, ni putem închipui că la națiunile mai înaintate, cum erau și Ungurii, intențiile acestea au și fost aduse la îndeplinire, și publicațiunile jurnalistice au apărut. Iar, mulțămită răspîndirii limbii germane în Ardeal, publicațiile tipărite în nemțește se ce-

¹ Iorga, *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, II, p. 333 și urm.

tiaŭ foarte mult. Viena trimetea o sumedenie de ziare, care se căutaŭ și de boierii noștri pe vremea aceea, ca și gazetele franceze saŭ gazetele din Londra.

Pe atîtea căi se exercita deci și asupra șefilor intelectuali ai națiunii romîne o influență revoluționară. Omul care nu făcea pe vremea aceasta un proiect, era considerat doar ca un imbecil...

Acum, proiectele de felul acesta sînt une ori naive și n'aŭ nicio importanță; alte ori, din potrivă, ele cuprind expresia unei întregi clase saŭ națiuni. Era cazul pentru Romîni.

Și mai era încă un motiv care îndemna la o asemenea manifestatie scrisă pe Romîni din Ardeal. De o bucată de vreme, prăpastia care exista odinioară între clericii unei confesiuni și clericii altei confesiuni dispăruse; dispăruse prin slăbirea caracterului confesional și chiar prin slăbirea caracterului religios al vieții clasei bisericești. Șincaî este aproape interconfesional, Clain a fost gata să treacă la neuniți, și, dacă Roma și deosebitele congregații care aŭ grija de a controla adevărul dogmatic, ar fi cunoscut toate scrierile lui Petru Maior, nu cred să-I fi dat absoluțiunea, fie chiar și în *articulo mortis*.

Prin urmare din ce în ce mai liberi erau, și nu numai în viața confesională, represintanții clerului din Ardeal, și acest lucru era necesar fiindcă doar în acest fel se putea face, pe de o parte, apropierea între cele două confesiuni și, pe de altă parte, apropierea între lumea clerică și cea mireană; doar în acest fel se putea ajunge la o manifestare perfect unitară a națiunii romîne întregi.

Precum răscoala lui Horea a avut și acest lucru bun că, măcar în anumite împrejurări, a pus în legătură masele țerănești cu pacificatorii, fie și cu trădătorii culturii și Bisericii, tot așa activitatea revoluționară în domeniul spiritual a celor trei fruntași ai școlii ardelenne a avut fericitul efect că a nivelat deosebirea între cei cu anterior și cei în redingotă, ai nației românești.

Impacienți față de apăsarea prea mare a dogmei și a ierarhiei, cei trei fruntași ai școlii ardelenne, ca atîția *abbés* critici din Franța contemporană, erau niște *frondeurs* și față de confesiunea lor.

Aceste condiții fiind date, era natural să se producă aceia ce

s'a produs în Mart 1791. Atunci se trimete la Viena prin poştă—căci era mai prudent să se întrebuinţeze această cale—*Supplex libellus*, pe care-l iscăleşte „clerul şi nobilimea şi cetăţenii (*civicus status*) ai întregii naţiuni din Ardeal a Valahilor“. Nobilimea şerbilor din Ardeal! Ce îndrăzneală în chiar această iscălitură! Deci şi ca nobili, ca *Bürgerstand*, oamenii deplin îndreptăţiţi la viaţa politică, demni a sta alături cu ceilalţi, şi cu Ungurii şi cu Saşii şi cu Secuţii, ca reprezentanţi ai unei nouă *natio valachica* în Transilvania. Mai revoluţionar din punctul de vedere al ideilor primite decât această iscălitură nu se putea, şi mai unitar din punctul de vedere naţional decât dînsa iarăşi nu. Era o afirmare de libertate şi una de unitate, tot odată.

Supplex libellus a mers *astfel* la Viena şi numai pe urmă s'a tipărit, cu dată falsă şi ca loc de tipărire: Iaşi, în realitate Buda orî Cluj. El are în amîndouă aceste date iscălitura episcopilor, a lui Bob, de şi mai mult catolic decât Romîn, şi a lui Adamovici, care căuta acum să fie din ce în ce mai mult Romîn; episcopul cel unit cu episcopul neunit. În sfîrşit s'a tipărit a treia oară la Cluj, cu scopuri de polemică, de Eder.

Memoriul era făcut exclusiv pentru Curte. Nu e o operă caldă, cu destinaţie populară. De almintrelea foarte nemerit, date fiind împrejurările în care se prezintă cererea şi scopul ce se urmăreşte, ca şi lumea de idei pe care trebuia s'o facă a se naşte şi de care trebuia să se folosească.

Ce li se zicea Romînilor? Sînteţi veniţi de ieri, de alaltăieri. Trecutul ţerii nu vă cunoaşte, legile ţerii vă înlătură. Actualitatea ţerii nu are nevoie de voi decât numai în calitate de plebe, fără niciun caracter naţional.

Ei bine, „*Supplex libellus*“ răspundea, potrivit cu concepţia şi cu gradul de cunoştinţe istorice ale timpului, la toate aceste trei obiecţiuni. Şi răspundea impresionant, căci Împăratul Leopold era dispus să se lase impresionat până în oarecare măsură. Se arăta, întâi, că Romînii sînt vechii locuitori ai ţerii. Se răspingeau toate aserţiunile de venire de pe aiurea, de care s'a făcut us şi abus împotriva lor. De la Traian până la 1791 în mod neîntre-rup am fost în Ținuturile colonisate 'n veacul al II-lea după Hristos; prin urmare avem o vechime de 1600 de ani pe aceste locuri!

Al doilea: se interpretau legile de odinioară, şi pentru aceasta

se întrebuintău scrierile lui Clain. Și aici memoriul este extrem de probant; căci el a fost alcătuit de un funcționar luat din rîndurile Romînilor, anume Iosif Meheș, fiu de protopop, ridicat în rîndurile superioare ale oficialității ardelenne și care cunoștea, deci, forma în care astfel de acte trebuiau alcătuite. Se încerca a dovedi și aceia că, acolo unde se vorbește de trei națiuni, de fapt nu e vorba de cele trei națiuni care se întîlnesc de obicei, ci și de națiunea romînă, pentru că împărțirea aceasta nu este făcută din punct de vedere național, Secuul reprezentînd numai o origine, iar nobilii numai o clasă. Nu era adevărat, dar pentru moment prindea bine.

În sfîrșit, în partea a treia, care trebuia să impresioneze mai mult, se valorifica însemnătatea poporului romîn pentru țară și pentru Împărat, se arăta că, după conscripția din 1760, Romînii reprezintă două treimi din populația ardeleană, că de atunci proporția aceasta s'a schimbat încă mai mult în folosul lor, că pentru moment Romînii puteau să însemne și până la un milion de locuitori. Se mai atrăgea atenția asupra faptului că ei au dat două regimente de graniță, că în regimentele celelalte totuși au două treimi, că până și în călărimea secuiască Romînii reprezintă mai mult de o treime. Și, atunci, dacă ei formează cea mai mare parte din populație, dacă ei dau cel mai însemnat contingent militar, dacă ei plătesc impozitele cele mai grele, — relativ, față de sărăcia lor, — dacă asupra lor apasă mai mult Statul, dacă ei au fost cei mai răbdători, cei mai supuși, trebuie ei să capete și drepturi, să formeze a patra națiune și religia lor să fie adaosă pe lîngă religiile celelalte ca religie recunoscută? Răspunsul trebuia să fie, fără îndoială: da.

Dar ei mergeau și mai departe și ziceau: Romînul de aiurea, din Banat, care este un teritoriu de colonizare — și unde este colonizare, sînt și privilegiile, — Romînul din Banat, deci, este alături de Sîrb și are o situație foarte bună, de și în afară de o viață politică regională ca aceia a Ardelenilor. De ce această situație să nu se recunoască și Romînilor din Ardeal?

Acestea erau bazele științifice, și aceasta era argumentația lui „Supplex libellus“. Dar el mai cuprindea încă o cerere, care este de cea mai mare însemnătate pentru îndrăzneala ei. Iată anume ce voiau Romînii prin cererea lor. De la 1791, pretutindeni, în toată Austria, situația lor să fie asimilată cu situația celorlalți lo-

cuitori. Țăranul român să fie întocmai ca țăranul ungur; nobilul român, fără a se despărți de națiunea din care face parte, să fie întocmai ca nobilul ungur; clericul român să fie întocmai cum este clericul celorlalte confesiuni. Prin urmare, după cum clericii celorlalte confesiuni ieaș anumite venituri, cu aprobare și cu constrângere din partea Statului, tot așa în folosul poporului românesc din sate trebuie să curgă aceleași venituri, cu recunoașterea și garantarea din partea Statului.

Dar nu era numai atât. De oare ce se făcea o nouă împărțire în comitate, și comitatele acestea, împotriva ideilor lui Iosif al II-lea, erau să aibă chiar și un caracter național, Românilor cereau ca, în locurile unde formează ei marea majoritate, aceste comitate să poarte un nume românesc. Ni putem închipui ce extraordinar de obraznic putea să sune această cerere! Și aceasta să se facă și acolo unde este numai o parte din populație românească. Mi se pare că n'ar face rău domniilor cari negociază acum la Pesta dacă ar ceti „Supplex libellus“, fiindcă s'ar putea să ceară acum mai puțin. Și ziceau: dacă nu se poate ca noi să participăm la numirea noului teritoriu al țării, să se numească după râuri, după munți, dar nu numai cu un alt caracter național. Mai mult încă: Românilor să poată fi funcționarii în același grad, potrivit cu însemnătatea lor, ca și celelalte națiuni,— prin urmare să fie și un funcționarism român, cum se ceruse, de alminterea, și de nobililor români¹.

În sfârșit, ultima cerere a lor era aceea că, precum Sîrbiilor din Banat au dreptul să-și aleagă într-o adunare specială, cu caracter religios și național, deputații ai lor, cari să-i reprezinte la Curte, același lucru să li se îngăduie și Românilor. Un congres, un congres național să se aleagă astfel, din delegații cu cari Curtea din Viena să stea în legătură neconținută.

Acum, firește, cînd s'a comunicat, la 21 Iunie 1791 cererea aceasta dietei ardelenice, s'a trezit o uriașă indignare. Cu atât mai mult, cu cît Împăratul, trimetînd-o, vorbea și el de „întreaga națiune valahă din Ardeal“, de datoria lor de a propune „fără zăbavă“ măsurile necesare pentru a i se acorda, „cu privire la binele de obște“ „bucurarea“ de concivilitate, și tot odată,

¹ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1863, no. 11.

„liberul exercițiu al religiei fără deosebire de rit“, cu grijă pentru întreținerea clerului și întemeierea școlilor¹.

Maî întâiū aū stat amuțiți; nu li venia să-și creadă urechilor că s'a putut face o astfel de cerere, că de la Curte aū putut să aibă ideia ciudată de a li-o supune. În vremea aceea se anunțase că undeva este foc, și o parte din deputați plecară crezînd fiecare că poate arde la el acasă; s'a spus însă că focul este de parte. Atunci președintele i-a invitat să-și reiea locurile pentru că, zicea el, aici se pregătește un foc maî strașnic decît focul care arde acolo. Bob desaproabă numaî stilul și tendința de a impune o a patra națiune. Apoi, cum se întîmplă în mod firesc în asemenea ocași, discuția a fost zăbovită în această privință și a fost rugat un istoric să facă un raport asupra vechimii Romînilor din Ardeal, ca să se arăte că tot ce se spune în „Supplex libellus“ sînt niște închipuiri, care nu se sprijine pe niciun fel de izvoare.

La capăt, după ce s'a isprăvit cu asemenea cercetări, s'a admis, calificîndu-se memoriul ca opera unor „tulburători“, că, la urma urmelor, Romîni, cari, totuși, sînt străini, de oare ce dorește Curtea, pot să fie admiși a împărtăși situația socială a elementelor de alte națiuni care se găsesc pe aceiași treaptă și în același loc cu dînșii. Va să zică se poate ca așa cum este țeratul ungur să fie și țeratul romîn, cum este clericul ungur să fie și clericul romîn. Episcopul neunit va fi recunoscut legal în dreptul său de supraveghere și se va purta grija întemeierii de seminare pentru amîndouă confesiunile. Însă un lucru — nu, și tocmaî acesta era punctul de căpetenie, lucrul în care culmina petiția episcopilor: o a patra națiune, o nouă religie, acestea nici-odată.

Prin urmare, răspingînd basa istorică și înlăturînd cererea de căpetenie a Romînilor, erau dispuși membrii dietei să acorde oarecare concesiuni de un caracter material inferior, ce n'ar fi prejudecat întru nimic viața constituțională de până atunci a Ardealului, care disqualifica pe „Valahî“ în teorie și-i răspingea de la exercițiul practic al drepturilor cetățenești.

Curtea a primit această soluție.

¹ Zieglaue, *l. c.*, pp. 529-30.

Dar important nu este numai faptul că „Supplex libellus“ a putut să fie redactat, că a putut să fie iscălit, ci și acela că, după răspingerea acestei cereri de drepturi, lupta a continuat¹. E ușor mai la urma urmei să se capete iscăliturile și sprijinul elementelor rivale, dar este mult mai greu să se hotărască un episcop favorizat de Guvern a merge umăr la umăr cu rivalul a cărui creștere însemna scăderea lui, a cărui înălțare însemna scoborîrea lui, a cărui prezență înșăși însemna supt un anume raport denegarea dreptului său de existență. Cu atât mai mult, cu cît chiar în 1791 clerul unit petiționase și aparte.

Ei bine, s'a văzut această minune: au mers cei doi episcopi împreună, Sîrbul ca Romîn, — Sîrbul care se simția dator să fie Romîn, — și Romînul care, în dietă, părăuse a ceda înaintea dușmanului. Cînd Gherasim Adamovici mergea cu o nouă plîngere la Viena, putea Bob să rămîie indiferent? Și un lucru interesant este că neunitul n'a plecat până nu s'a ținut, la 14 Septembrie 1791, o adunare de protopopi romîni, care i-a dat mandat imperativ, calificînd aspru atitudinea dietei, — protopopi romîni, strînși pentru omagiul Împăratului, cari represintă singura formă de organizație națională. Aceștia l-au invitat pe Vlădica lor să meargă la Viena, unde Curtea împărătească voia să facă ceva pentru Romîni, dar în așa fel încît să nu se supere Ungurii. Și era vorba de a se cere să se îngăduie ținerea unei adunări naționale, cu „cler, militari, nemeși și popor de rînd“².

Ambii episcopi s'au dus deci la Viena înaintea de sfîrșitul anului „în trebile neamului“, și au presintat noul memoriu. El cuprinde în adevăr și puncte care nu se găsesc în celălalt, așa încît era în adevăr o petiție nouă aceea care se presinta, la 30 Mart 1792, Împăratului Francisc al II-lea. Se cerea iarăși ca Romîni să fie aleși în dietă și numiți ca „regaliști“; mai departe, ca să fie, de fapt și pretutindenți, admiși în funcțiunii; ca preoților să li se facă parte din veniturile satelor, ca țeranii romîni să fie recunoscuți ca făcînd parte din „Staturile ardelene“. Astfel se pretindea recunoașterea națiunii românești ca națiune le-

¹ V. foiletonul părintelui I. Lupaș, în „Telegraful Romîn“ pe 1912 (separat supt titlul: *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*, Sibiiu 1912). Actele de sprijin au apărut în „Luceafărul“, 1907, n-le 4-5. Cf. și Silviu Dragomir, în *Revista teologică*, 1911, p. 400 și urm.

² Lupaș, în broșura citată, p. 15.

gală alături cu națiile celelalte. În sfârșit punctul cu adunarea națională era precisat: se spunea anume că, așa precum Sirbiilor aș sinodul lor, tot așa să capete și Românii un sinod, și acest sinod să fie apărut la nevoie, împotriva acelor care aveau interes să nu se țină, de torțele militare din Ardeal ale Împăratului; să se adune prin urmare supt paza militară.

Bine înțeles, Curtea din Viena nu era în măsură, în 1792, când fierbea Revoluția franceză, să primească în întregime o astfel de cerere. Ea făcu însă o mai bună situație episcopului neunit și deschise și neuniților accesul la funcțiuni. Atunci s'a făcut oarecare observații episcopilor români că aș venit fără voie cu caracterul de deputați naționali, că prin cererea lor aduc Statelor ardeline învinuiri neîngăduite. Avem și scrisoarea prin care s'a răspuns din partea lor, și petiția a treia, din Iulie 1792, e unul din cele mai vrednice acte care aș ieșit vre-odată de supt condeiul unui Român din Ardeal. Apărîndu-și drepturile, ei arătaș că de fapt acesta e caracterul, recunoscut și oficial, al misiunii lor; dacă, poate, s'a spus cuvinte grele în ceia ce privește Statele din Ardeal, cuvintele acestea, pe care se declară gata a le retrage, din respect pentru Suveran, sînt meritate prin atitudinea pe care a avut-o dieta Statelor acestora ardeline față de clerul lor și de națiunea romînă. Se cerea o hotărîre inspirată numai de „echitate și dreptate“, prin care să se oprească însă tulburări posibile. Iar, dacă e vorba de păstrarea păcii cu conlocuitorii, să înceapă ceilalți, batjocuritorii și apăsătorii!

Ceia ce se ciștigase ca mîndrie, ca simț de demnitate, ca dorință de luptă prin actele de la 1791-1792 trebuia să rămîie în patrimoniul moral al nației noastre.

V.

. Românii în cursul războaielor napoleoniene.

În puținele însemnări privitoare la istoria Românilor de dincolo nu se pomenesc aproape de loc de vremea care se strecoară între reacțiunea leopoldină împotriva reformelor lui Iosif al II-lea, reacțiune care n'a lăsat cu totul la o parte nedreptățile legale, constituționale ale poporului român, și între noua eră de agitație privitoare la drepturile naționale ale Românilor, care este provocată de o agitație în mijlocul Ungurilor, împotriva Împăratului și care, pornind de prin anii 1830, merge până la 1847.

Numai cît datoria istoricului este să înfățișeze o continuitate neîntreruptă în dezvoltarea unui popor, în dezvoltarea unei clase sociale, a unei instituții, a unei culturi, după punctul de vedere în care se așează. Nu-i este permis istoricului să tacă atunci cînd tac izvoarele, ci trebuie ca din izvoare anterioare sau mai târziu să tragă lumină asupra părții în care izvoarele directe lipsesc. Totuși izvoare sînt: cutare circulară adresată din partea organelor bisericești superioare, în care se cuprind felurite constatări ale stării de lucruri, inscripții de biserică, însemnări pe cărțile de slujbă, protocoale privitoare la Biserica unită din Blaj, care de mult trebuiau să fie tipărite spre cel mai mare folos al științei, acte din arhivele deosebitelor protopopii care n'a fost niciodată întrebuințate ca basă a unei publicații. Avem, pentru elementul orășenesc al Românilor din Ardeal, archiva Companiei Grecilor, cari din ce în ce erau mai mult Români, cari cedau din ce în ce mai mult bisericile lor, școlile lor, bogățiile lor, Romi.

nilor. Mai sînt și scrisorile caselor de comerț ale Romînilor de dincolo, pe care numai întîmplarea le-a făcut să fie cunoscute, dăunăzî, în legăturile ce aū avut cu lumea de aici. Să adăugim pe lîngă acestea arhivele orășenești, arhivele administrative, care cuprind, fără îndoială, și într'un număr foarte mare, acte privitoare la viața Romînilor; arhivele, păstrate neapărat și ținute de sigur în bună rînduială, ale episcopiei sîrbești din Buda, de care erau legați ortodocșii Ardealului, și ale episcopiilor bănățene; în sfîrșit arhivele Mitropoliei sîrbești din Carlovăț, din care doar d. Silviu Dragomir a luat actele pe care le-a tipărit în *Revista Teologică* din Sibiiu pe anul 1911.

Pe lîngă foloasele cîștigate de Romîni în era precedentă, ei capătă printr'o luptă, care nu era românească, ci lupta națiunii „ilirice“, a Sîrbilor, din care făceau parte, politicește, și Romîni din părțile Banatului, dreptul ca episcopi neuniți să poată și ei face parte din Dietă. Deci, mai tîrziu, ei se pot sprijini pe aceste concesiuni cîștigate în numele Sîrbilor, pentru ca, dacă se alegea un episcop romîn la cutare diocesă, să poată lua parte și el la viața constituțională a țerii.

Ceva mai important decît aceasta a fost răspîndirea în diferitele clase a ideilor cuprinse în „Supplex libellus“ și în petițiunile care i-aū urmat. În „Cartea de Aur“ a d-lui Păcățianu se află astfel, fără indicația izvorului, o petiție îndreptată de Romîni din părțile Aradului, la 1814, către Împărat, în vederea scopului pe care cei din regiunile bănățene și părțile vecine l-aū urmărit până în zilele lui Șaguna: crearea cu elemente românești a unei Biserici ortodoxe deosebite de Biserica sîrbească, ce ar fi rămas numai pentru elementul național sîrbesc. Întăi se face o statistică, foarte interesantă, în care se arată cîți Romîni sînt în aceste părți: în 1777 s'aū constatat în diecesa Aradului 480 de preoți cu 126 de ajutoare, romîni; în părțile Timișoarei Romîni aū 287 locuri de preoți, în ale Vîrșetului, unde Sîrbii ocupă locul de căpetenie numai în orașe, sînt 239 de parohii; în sfîrșit, după statistica din 1769, din 450.000 de locuitori, în toate părțile acestea, numai 80.000 erau Sîrbi, iar restul Romîni. Apoi se exprimă ideea ca acelea ce urmează: „Însăși mama, țara ungurească, pe neamul acesta românesc mai vechi decît sine l-a ținut și l-a crescut ca pe un fiu al său, necăutînd la deschilinirea limbi și a legii“. „Romîni, cu locuința în părțile...

care de demult se chema Dacia, mai nainte de a lua Ungurii stăpînirea în părțile acestea, cu mulți ani sînt mai vechi.“ Și, ca și în actul din 1791, se atribuie numai împrejurărilor politice și sociale rele, starea nenorocită în care se găsesc Romîni. „De ce neamul romînesc de-abia ajunge la treapta cea mai de jos a învățăturilor? De ce neamul acesta mai totdeauna este gata la turburări din lăuntru? Rar este să fie Romînul lucrător, rar așijderea și norocos“.

De sigur. Natural că hărnicia unui popor atîrnă și de folosul material și moral pe care-l trage din această hărnicie. Dacă vei pune pe cineva să învîrtească roata unei fîntîni din care nu iese nicio picătură de apă, el nu va putea lucra. Orice activitate care nu folosește degenerază într'un formalism sterp. Ar fi să se ceară virtuți de sfînt unei națiuni întregi ca să se întîmple altfel. Poate că sînt și în națiunea romînă oameni de aceștia cari învîrtesc într'una la roată fără să iasă apă din adînc, dar ei și-aș propus să trăiască așa și dacă li este ușor sau greu o să se vadă mai târziu. În orice cas nu se poate cere unei națiuni întregi să facă lucrul acesta.

Evident că din agitația constituțională a anilor 1790-1792 rezultaseră foloase morale pentru națiunea întreagă, o conștiință de dreptate, o aspirațiune către viitor, o credință că viitorul acesta se poate smulge de la dușman, că se poate *impune* împăratului, conștiință care de sigur că înaintea nu exista. Acum, dacă Romîni ar fi păstrat ilusia că prin împărat se poate face ceva și de acum înaintea, ar fi săvîrșit una din cele mai grosolane erori, mai grea decît înaintea chiar, cînd împăratul purta grija săracilor săi.

Și iată de ce: De la 1792 până aproape de anul 1820 împăratul cel nou al Austriei, Francisc al II-lea ca împărat german, Francisc I-iu ca împărat austriac prin voința lui Napoleon, are cu totul alte griji decît aceia de a cerceta din nou privilegiile națiunilor care locuiesc în monarhia lui sau de a urmări din punctul de vedere logic drepturile, și pretențiile întemeiate pe aceste drepturi, ale lor. Însăși Monarhia se preface. Această Monarhie, care credea că poate să se păstreze supt forma austriacă-germană și pe întregul popor german să-l mîne după scopurile speciale habsburgice, ce erau îndreptate și spre Rin și spre Italia și spre Peninsula Balcanică, trebuie să-și fixeze a-

cum altfel cercul de acțiune, în era cea nouă deschisă de Revoluția francesă. Despărțirea, naturală de multă vreme, dar acum devenită necesară, între cea ce este german și cea ce este austriac, se îndeplinește. Și, pe lângă aceasta, Revoluția francesă aduce o neconținută turburare a ordinii politice în Europa întreagă. O mișcare de idei, un cutremur de nemulțămire, o iluzie de viitor se produc, supt înfrurirea ei, și în mijlocul poporului maghiar. Ungurii din Ardeal cîrtiseră încă de la începutul domniei lui Leopold al II-lea; dar nu acești Unguri erau cei mai periculoși pentru unitatea absolutistă a Statului. Erau la o parte, amestecați cu Sașii, îngroziți de Romîni prin răscoala lui Horea. Un călător din 1770 spune că viața magnaților unguri din Ardeal nu poate fi înțeleasă decît dacă se gîndește cineva la cum trăiau seniorii feudali în secolul al XIII-lea¹.

Natural cu totul alta era viața nobilimii ungurești din Ungaria propriu-zisă, din Ungaria Superioară și Apuseană: acolo se scriau gazetele, acolo se cetiau cărțile, acolo era schimbul de idei, acolo se pregătia viitorul națiunii ungurești. Chiar în revendicările lor ungurești, magnații din Ardeal au avut totdeauna o notă oarecum ardeleană, de vreme ce trăiau într'o epocă în care reminiscențele trecutului nu dispăruseră, ci, din potrivă, ele hotărau; și, dacă privilegiul exista și dincolo, ele nu veniau din tradiția principilor transilvăni, ci cuprindeau drepturile constituționale ale regatului ungar. Acolo s'au alcătuit comploturi adevărate, care au dus pe unii la eșafod, comploturi inspirate și de instinctul nației ungurești care doria să trăiască o viață proprie, și de ideile care, din Apus, trecuseră aici și amenințau stăpînirea Habsburgilor cu distrugerea. Cu Unguri, Croați, Slovaci, Poloni, încercă Ignațiu Martinovici conspirația care, descoperită, îl făcu să piară de mîna calăului. Se urmăria, de fapt, dacă nu independența națională absolută, măcar restabilirea regatului Ungariei pe baze noi democratice.

În timpuri așa de grele, astfel de chestiuni ca a dreptului Romînilor sînt, firește, amîinate pentru un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat. Dintre deosebitile națiunii se favorisează nu acea națiune care trebuie organizată întâi pentru ca ea să sprijine pe urmă, ci aceia care, fiind organizată de la sine, și de multă

¹ Iorga. *Mărunțișuri istorice din Ungaria* (din „Luceafărul“), Budapesta 1904.

vreme, putea, în schimbul acelei favorisări, să susție pe Împărat. Un lucru bun de învățat și în timpul nostru. Românii din Ardeal contează astăzi cum o să fie Împăratul viitor, de ce fire o să fie; dar să ne gândim că una este pacea, și alta războiul. Să ni închipuim o Europă tulburată de la un capăt la altul, de cine știe ce război, care este totdeauna posibil, tocmai fiindcă toată lumea caută să-l evite. Și oare, în această stare de lucruri, viitorul Împărat ar avea el ca grijă de căpetenie să satisfacă cerințele Românilor din Monarhia sa, cari, am spus-o, au nevoie de o organizare prealabilă pentru a sprijini trăinicia și dezvoltarea Statului, ori s'ar adresa elementului unguresc, de multă vreme organizat, cu conștiință de puterea sa, cu aspirații pe care nimeni nu le poate înlătura și care, în schimbul unor anumite concesiuni, de sigur că ar susține un Imperiu ce ar însemna în rîndul întâi puterea maghiară și ambițiile Maghiarilor¹?

Prin urmare de la 1792 până la definitiva înfrîngere a lui Napoleon, până la isprăvirea tratatelor din Viena și la închiderea tuturor conflictelor, revoltelor și primejdiilor pe care le-au trezit ele în anumite națiuni, o *politică internă austriacă nu putea să existe*. Ori ea putea să consistă numai în așipirea tuturor revendicațiilor, în amuțirea tuturor glasurilor care cereau reforme, în împăcarea violentă, prin execuțiuni, sau blîndă, prin concesiuni, a tuturor antagonismelor care erau să existe în deosebitele provincii.

În această fasă, chestia românească nu se mai presintă decît cum se presinta în fasa anterioară, cînd factorii principali, persoanele de căpetenie ale dramei erau Împăratul și poporul român. De acum înainte nici Împăratul nu poate să joace rolul unui element de inițiativă personală, de hotărîre proprie, de concepții originale, făcînd toate prin el, ci din ce în ce mai mult el se retrage în dosul unui Guvern de neadormită vigilență pentru salvarea resturilor vechiului regim, și nici Românii nu-l mai pot sta alături în situația de credincioși fără rezerve, de odinioară. Ceia ce nu înseamnă că Românii nu mai joacă niciun rol.

¹ Pregătesc de tipar aceste note stenografice, din care nu schimb nimic, în toiul războiului european, după ce ca „honvezi maghiari“ ori ca „soldați austro-ungari“ au perit zeci de mii de Români fără niciun folos pentru nația lor!

Căci nu numai că regimentele în luptă sînt interesante din punctul de vedere militar, exclusiv românesc, dar ele aduc înaintea noastră și o anumită situație în timp de pace a elementului din care se compuneau. Erau *sate* care trăiau în forma aceasta a regimentelor grănicerești. Biserica, școala, judecata, totul atîrna de instanțele militare. Ici-colo am găsit și eu cîteva acte de acestea, hotărîri venite de la tribunalele militare, scrisori de ofițeri, etc. Dar aceasta nu ajunge. Prin arhivele de primării și, înainte de toate, prin arhivele militare din Pesta și Viena trebuie să se caute istoria acestor regimente, în hîrțile lor. Și așa ceva s'ar putea urmări și în regimentele „campestre”, — celelalte erau regimente de hotar, „muntene”.

Ar mai fi capitolul situației fiscale a Romînilor pe vremea războaielor napoleoniene. Războaiele acestea au cerut cheltuieli foarte mari. Casa de Habsburg dispunea de un tesaur anumit, care însă se cheltuia de obicei cu întreținerea celei mai luxoase și mai complicate Curți din Europa, cu acordarea de favoruri pentru nobilimea aceia care și astăzi, ca guvernatori de provincii, formează sprijinul de căpetenie al monarhiei austriace. Și au plătit și al noștri, cu inima îndoită, însemnînd „banii de hîrtie” între alte nenorociri trimese de Dumnezeu asupra lor. Sărăcirea satelor în acești ani de lipsă a tuturor, simțită mai ales de cel sărac, ar putea fi încă un obiect de studiu pentru cine înțelege că istoria politică e numai o parte din viața unui neam, și numai o mică parte, atunci cînd acest neam se află într'un Stat care nu e al lui.

Dar și în ceia ce privește ideile politice, era, în aceste timpuri grele, cînd și sînge românesc curgea pe toate cîmpurile de luptă din Europa, o înaintare, de și lentă. Cei ce văzuseră alți oameni și alte țeri, aceia cari se frămîntaseră cu soldații Revoluției și al lui Napoleon — dîrze suflete libere —, aceia cari, ca Iorgovici, gramaticul, prinși și ei de patima rătăcirii, mergeau de la Viena la Paris ca să vadă cum cade un cap de rege, și la Londra, ca să înțeleagă de ce acolo așa ceva era cu neputință, — se schimbaseră pe această cale. Alții, cu o viață mai pașnică, folosiau doară prin cetiri. Căci și literatura zilei din Europa se întindea din ce în ce mai mult. Exportul de cărți către Răsărit căpăta o însemnătate tot mai mare. Domni de la noi luați măsuri foarte aspre în această privință, dar, totuși, prin consulatul

austriac se răspîndia şi în Principate publicaţii de acestea apusene. Şi, natural, dacă la noi era aşa, dincoace de Carpaţi cu atît mai mult trebuia să se cetească ştirile ce zguduiau, îndemnurile ce răscoliau. Cine era să împiedece pe un Molnar, profesor de Universitate, formînd oculişti dintre Saşi şi alte naţii, om foarte respectat pentru ştiinţa lui, foarte influent în toate cercurile, de a ceti necontenit publicaţiile franceze sau pe acelea influenţate de cele franceze?

Funcţionarii superiori, pe cari situaţia lor îi scăpa de la un control prea aproape, se inspira şi ei—dovadă Meheş—de la literatura politică a timpului. Şi n'are decît să ia cineva tot ceia ce a scris un Şincai, un Petru Maior, mai mult decît un Clain, ca să-şi dea seamă de influenţa aceasta a spiritului contemporan, care era laic, egalitar, radical, revoluţionar. Şi s'a arătat, de d. Gh. Bogdan-Duică¹, gradul în care „Țiganiada“ lui Budai-Deleanu e străbătută de propaganda liberală iosefină, şi chiar revoluţionară, a timpului.

Să nu uităm că, ajunşi corectori de tipografie, avînd legăturile lor cu Pesta, cu Viena, uni din fruntaşii intelectuali romîni din această vreme erau necontenit supt influenţa acestor idei. Veşnicul nemulţămît Moise Nicoură, pe care-l cunoaştem prea puţin din cîteva foiletoane în „Tribuna“ de la Arad, e doar un perfect Iacobin. Şi acei negustori cari trăiau lîngă Rhigas cînd acesta se afla la Viena, cari sorbiră de la el şi de la alţi fanatici idealul de înnoire şi ridicare prin arme, acei membri romîni ai Companiei Grecilor nu erau şi ei, în chip firesc, printre pregătitorii unei nouă ere politice şi pentru Romîni? Şi, încă odată, nu trebuie să ne gîndim numai la ce au scris oamenii, căci influenţa unui om nu se exercită numai prin scris, ci se exercită şi prin grai. Fiecare din aceştia avea un cerc mai larg sau mai strîns în care se exercita influenţa lui, şi natural fiecare tălmăceşte un lucru după durerea lui. Acei cari erau apăsăţi supt raportul social înţelegeau revoluţia înaintea de toate ca o liberare socială, dar aceştia, cari se simţiau apăsăţi supt raportul naţional, trebuiau să o înţeleagă înaintea de toate ca o mişcare pentru scoaterea din lanţuri a tuturor naţiunilor.

Era şi calea cealaltă, a literaturii româneşti. Am aştepta

¹ *Convorbiri literare*, anul 1901, p. 438 şi urm.

mult, poate *prea* mult, de la dînsa. Căci istoricii literari obișnuiesc să confunde două lucruri: cartea care s'a scris și cartea care s'a și cetit. În ce privește spiritul public, trebuie să se facă deosebire între cartea care nu s'a tipărit în niciun fel, între cartea care a fost tipărită parțial și între cartea care a ajuns întreagă în minile tuturor. De multe ori influența nu vine de la promotorii de curenți, ci de la popularisatorul care apare mai târziu. Calendarele de dincolo au avut de sigur mai multă influență asupra formării unei conștiințe naționale, asupra creațiunii unui spirit nou decît toate folositele opere scrise în latinește ale lui Samuil Clain, decît marea compilație a lui Șincai, care a văzut mai târziu lumina, decît alte lucrări care prin caracterul lor special nu erau la îndemîna tuturor.

Oricum să fie însă, literatura aceasta se dezvoltă într'un sens care pe încetul o apropie de națiune. Și oricine a studiat-o, fie cît de superficial, știe foarte bine că într'însa se cuprinde un spirit îndrăzneț de revendicări, o manifestare limpede de aspirații, care se desprind de pe fiecare pagină a ei.

Și, iarăși, aici trebuie de făcut o deosebire. Se poate o literatură care-și propune să fie populară și care, din anumite motive, nu exercită nicio influență, și se poate o literatură care nu este de loc populară în aparență și care, ulterior, în anumite împrejurări, exercită această influență. O carte de istorie în timpurile noastre abia dacă se cetește. Sînt azi lucruri mai ușoare și, pentru atîția, mai plăcute, dar un popor ce n'are niciun altfel de literatură va ceti singura literatură pe care o află, fiindcă el *trebuie* să cetească în limba lui. În felul acesta au ajuns cărți populare—se miră cineva—lucrări ca a lui Raici pentru Sîrbi—o istorie a neamului sîrbesc cu o înfățișare foarte rebarbativă—și pentru Bulgari acea compilație confusă și naivă a părintelui Paisie.

Și cînd vedem că, la 1798, se propune, la moartea lui Nichitić alegerea unui singur Vlădică pentru toți Romîni, cînd, la 1810, locul vacant de episcop neunit se oferă lui Petru Maior¹, cînd, în sfîrșit, canonicul Nichita Horvat de la Oradea-Mare publică o carte, *Poslania*, din Viena, 1787, prin care „cei uniți se

¹ *Convorbiri literare*, anul 1910, pp. 331-4.

mîntuiesc de hulele carele lor li se aruncă, iară neunițiî nici iri-
ticiî a fi, nici shismaticiî, mai ales în neamul românesc, a nu se
putea aieve zice, se arată ¹, înțelegem în ce sens de îndrăzneală
renovatoare lucraseră în suflete toate aceste experiențe și toate
aceste lecturi.

¹ *Studii și doc.*, XII, p. 16; Bianu și Hodoș, *Bibliografia*, II, p. 317.

VI.

Vasile Moga, episcop neunit în Ardeal.

Nici epoca din istoria Românilor, care începe,—după lunga administrație ca „vicariși” de episcop neunit în Ardeal a lui Ioan Popovici de Hondol (1796-1805), a lui Nicolae Huțovici (1805) și a lui Aron Budaș (1805-10),—cu alegerea lui Vasile Moga ca episcop al Românilor neuniți, nu este una din acelea cu privire la care să avem proiecte constituționale, tînguirî către deosebitele instanțe de Guvern ale țerii, lupte pentru o prefacere radicală în condiția Românilor din Ardeal. Totuși și această epocă de modeste silinți spre organizare și cultură își are interesul. Și aceasta fără a comenta protocoalele lui Vasile Moga, tipărite de arhimandritul Ilarion Pușcariu din Sibiiu¹: intervenții din porunca Guvernului ca să se dea ajutoare cutăruî sat care a ars sau să se sprijine cine știe ce cauză umanitară dintr'o regiune austriacă foarte depărtată. Supt cei trei vicari romîni, cu „agende” lor administrative purtate în limba românească, și din ce în ce mai mult cu grijă specială pentru acel neam românesc de care vorbesc prefețele cărților și titlurile lor², s'a desăvîrșit întăi, în sens național, viața confesională a Românilor neuniți. Deci n'a fost în 1810, prin alegerea, de către protopopii, făcută în Septembrie, și prin confirmarea, săvîrșită în Decembre, a

¹ *Documente pentru limbă și istorie*, I.

² *Alegerea din toată Psaltirea* de la 1796 e „pentru folosul neamului românesc”.

lui Vasile Moga¹, o inovație care se introducea în viața Românilor de dincolo.

Și era numai ultima consecință trasă dintr'o stare de lucruri care exista de o mulțime de vreme, pe tăcutele, fără o hotărîre împărătească lămurită, fără o rezoluție pusă pe o nouă plîngere din partea Romînilor ca aceia care aduse decizia din 1809 de a se „restaure“ Scaunul episcopal, alegîndu-se, *din clerul românesc neunit chiar*, un om „harnic și cunoscător al limbilor naționale și mai ales al celei românești, precum și al drepturilor și așezămintelor (*constitutionum*) și datinelor acelorași nații“. Se recunoștea prin urmare din partea Cîrmuirii împărătești că Romîni neuniți reprezintă supt raportul confesional un factor care nu se poate înlătura și care trebuie să fie legalizat. Se mai recunoscuse încă ceva: că factorul acesta demn de legalizarea oficială nu este numai un factor confesional, ci este în același timp și un factor național. Dovadă între altele și trimeterea unui Romîn, Ștefan Costa, pentru instalarea noului ales.

De ce alegerea s'a făcut în persoana lui Vasile Moga, care nu era fără îndoială cine știe ce personalitate excepțională? Avea o caligrafie solemnă, cu litere aplecate de toată frumuseța, căpătase la Alba-Iulia și Cluj oarecare cunoștințe, dovedise aoracare tragere de inimă, și era să aibă ani destui de la Dumnezeu ca să cîrmuiască multă vreme diocesa sa, ca și norocul de a se găsi tocmai atunci cînd națiunea romînă lua un nou avînt supt raportul culturii și al organizării bisericești. Înnainte de alegere însă, Vasile Moga era un element foarte modest în viața religioasă și culturală a Romînilor din Ardeal. Fiind de preot, frate de protopop, avuse parohia de la Sas-Sebeș, unde stătea în legătură excelente cu credincioșii săi; bun gospodar, om foarte popular,—acestea au fost doară însușirile care l-au făcut să fie ales. Poate că oamenii ceilalți, mai bine înzestrați, se înfățișau față de cler în așa fel încît treziau bănuiele, și atunci Vasile Moga, cu modestele însușiri ale sale, s'a impus.

Fiind ales episcop, el nu reprezintă fără îndoială un program, dar acest program s'a îndeplinit de la sine supt păstoria lui.

¹ Pentru alegere v. *Convorbiri literare* pe 1910, p. 331 și urm.; I. Lupaș, în *Biserica ortodoxă romînă*, XXXV, p. 781 și urm. Avea un frate mai mare, Zaharia, care și în timpul Vlădiciei lui rămase protopop al Sebeșului; Lupaș, l. c.; *Studii și doc.*, XIII, p. 173, no. 597.

Întâi, el este acela care, după ce i se rînduise să rezideze la Cluj, la îndemîna Guvernului, fiind un fel de agent bisericesc pentru neuniții Statului ardelean,—„episcopus graeci ritus non unitorum Transylvaniae“, spune pecetea sa—a stăruit să iasă din mediul acela clujan, care era destul de puțin românesc¹ și care, în ceia ce privește confesiunea pe care o represinta, nu era un centru desemnat, un centru necesar, pentru ca să se așeze la Sibii, lîngă Rășinari înaintașilor săi.

Prin urmare, pe cînd episcopi sîrbi de odinioară stăteau în bietele colibe care se văd și acum la Rășinari, în marginea orașului, el este acela care a stăruit să facă din acest oraș în-suși Capitala elementului românesc rămas ortodox, și care a izbutit s'o și facă. Și el este acela care a cules bani din toate părțile, de la Romîni de la Compania Grecească, despre care vom vorbi îndată, de la persoanele generoase, chiar de la străini, pentru ca să întemeieze acolo un sălaș episcopal și, după făgăduiala ce dăduse, un seminarium.

Nu era puțin lucru această strămutare de la sat într'unul din orașele cele mai însemnate ale Ardealului și anume în orașul acela care, prin caracterul său german, trebuia să se impuie din ce în ce mai mult în viața nouă, cîrmuită de Habsburgi, a provinciei. Și tot el a avut marele noroc de a face să se contopească cu credincioșii săi ortodocși, cari erau în cea mai mare parte oameni destul de săraci și absolut incult—, dacă nu în forma desăvîrșită, în care s'a săvîrșit contopirea aceasta în vremea lui Șaguna, cel puțin într'o formă indestulătoare pentru interesele naționale ale Romînilor—, burghesia ortodoxă represintată de Compania Grecească.

Întemeiată încă din veacul al XVI-lea, cu privilegiu de la Habsburgi ca regă al Ungariei², ea avea punctele sale principale de acțiune, nu numai în orașele din Ardeal, dar și în multe din orașele Ungariei, și lucra în Principate, în Bulgaria și în tot Imperiul otoman. Căci Compania Grecească avea, expres, misiunea de a mijloci între comerțul apusean și comerțul răsăritean. Erau oameni veniți din toată Peninsula Balcanică, de naționalitate

¹ În biserica de acolo se păstrează Apostolul dat de Molnar la 1777 (*Studii și doc.*, XIII, p. 80, no. 197).

² V. *Studii și doc.*, XII, p. xix și urm.

felurită și, în ce privește tendințele lor comerciale, indiferentă. Pentru ei și pentru alții, oameni de o naționalitate ștearsă: scriaŭ grecește, se spoveduiaŭ grecește, dar vorbeaŭ românește ori și în limba albanesă, avînd de multe ori mai multe nume de botez (cutare fată care se chema Chirața era pe „arbănășaște“ Țana). Aŭ ajuns foarte bogați, și uni din ei, neamurile Sina, Mocioni, aŭ căpătat privilegii nobiliare. S'aŭ împărtășit foarte răpede de o cultură superioară, căci relațiunile lor comerciale trebuiaŭ să-î îndemne a învăța limbile apusene, ale cîtorva țeri din Occident, avînd rude prin Triest, Viena, Londra. Oricine a avut ocazia să răsfoiască registrele lor, dintre care unele aŭ intrat în stăpînirea Academiei Romîne acuma de curînd, iar pe altele le-am văzut în Arhiva protopopiei din Sibiiŭ, tipărindu-le'n parte în volumul XII din „Studii și documente“, oricine a cetit actele acestea își poate da seamă de caracterul intens, rodnic, măreț din punctul de vedere al inițiativei și hărniciei, pe care l-a avut activitatea acestei Companii.

Membrii Companiei din Viena și Pesta aŭ fost de la început printre îndemnătorii și sprijinatorii cu banul și influența lor a curentului național românesc în aceste părți. Bisericele cele mai însemnate pe care le aŭ Romîni în orașele ardelenne pleacă de la Compania Grecească de pe vremuri, de la aceia cari își ziceaŭ Greci numai cu numele, dar se compuneaŭ din fel de fel de elemente. Astfel biserica din Pesta, răpită nouă mai de curînd, saŭ biserica din cetatea Brașovului, care s'a dat *altor* Greci, cu preot, dascăl și învățător și, deci, nu are nici credincioși, nici școlari, de și posedă și o bibliotecă foarte frumoasă, lăsată de Banul Grigore Brîncoveanu, ultimul represintant al ramurii celei vechi a Brîncovenilor de sînge ¹.

Compania aceasta natural că nu se putea menține nici în Ardeal supt raportul național grecesc, dar se manifesta oarecare șovăială cînd era vorba să treacă la Romîni. Pe preoții noștri, cei din Sibiiŭ îi răspingeaŭ, ca nefiind în stare a da „pilde vii“ și „a-î învăța precum învață legea“ ². Atunci, nu istețimi diplomatice a lui Moga, ci faptului că el s'a găsit în momentul cînd trebuia să se ia o hotărîre, i se datorește faptul că el s'a

¹ V. *Analele Academiei Romîne* pe 1906.

² *Studii și doc.*, XII, p. 113.

putut sprijini pe romanisarea treptată a acestor bogătași și fruntași cetățeni, cari-și aveau legăturile lor în toate centrele Monarhiei habsburgice. De sigur unul din cele mai însemnate lucruri care s'aû petrecut în istoria națională a Romînilor de dincolo la începutul veacului al XIX-lea.

Dar Vasile Moga a mai fost norocos și în altă privință: a avut norocul că Romîniî pe vremea lui aû întregit și consolidat o întregă operă de pregătire școlară care începe din vremuri mai îndepărtate. S'a văzut că, printre consecințele pe care le-a avut mișcarea lui Horea, a fost și îndeplinirea făgăduielii împărătești date, la 22 April 1784, de Iosif al II-lea, care era om de cuvînt, în ce privește ridicarea culturală și morală a națiunii romîne, atribuindu-se mișcarea aceasta și suferințelor îndelungate ale Romînilor, dar, în ceia ce privește felul cum s'a manifestat, actele de cruzime de care a fost plină, atribuind-o și unei stări sufletești întunecate. Iosif a căutat să întemeieze școli. Dacă nu le-a întemeiat unde spusese, în momentul cînd declarase că le va deschide și cu caracterul pe care li-l destinase, cu toate acestea astfel de școli aû fost întemeiate. Dar trebuie să adăogim, pentru a nu ne arunca într'o prea mare admirație pentru epoca iosefină, că această creare a școlilor românești a mai fost determinată și de dorința Împăratului de a amalgama supt raportul național pe toți supușii săi, creînd un tip unic, care ar fi avut ca limbă de înțelegere și de legătură cu Statul limba germană: *der österreichische Unterthan*. Ca să devină badea Ion „*österreichischer Unterthan*“, pentru aceasta mijloacele nu sînt multe. A-î vorbi de Stat austriac, sau de menirea Casei de Habsburg, ori a-î prezenta istoria desvoltării Statelor ereditare, inutil căci nu va pricepe nimic; dar, dacă badea Ion, din cea mai fragedă copilărie, va fi dus la o școală în care va învăța nemțește pe lingă românește, măcar atîta cît să-î poată folosi pentru înțelegerea comandelor care i se vor da în regimentul grăniceresc sau activ în care va fi înrolat mai târziu, dacă în această școală, pe lingă învățămîntul limbii germane, se va preda neconținut datoria supunerii către suveran—*Pflichten des Unterthans*—, dacă i se va vorbi neconținut de „patria“ lui, un vast *Vaterland*, întinzîndu-se de la Vistula până la Rin și de la Marea Baltică până la strîmtoarea de Sicilia, evident că ceva din ceia ce doria

Iosif al II-lea se va realiza în mintea Romînului chemat să îndeplinească anumite rosturi în Stat, mai târziu.

Iată pentru ce, iarăși, trebuia să se creeze școala primară, școala elementară sașă, cum se zicea pe vremea aceea, școala „trivială“, după *trivium* din evul mediu, în care se întâlneau trei ramuri de cunoștințe și care deschidea drumul la *quadrivium*, cu patru. Școala aceasta elementară, de tendință laicalistă,— s'a hotărît deocamdată 12, dar Șinca singur făcu apoi, între uniții săi, 300¹ — trebuia să fie marele instrument de prefacere, în curs de cîteva decenii, a tuturor națiunilor îndușmănite într-o singură națiune, vorbind, cel puțin în viața publică, și scriind o limbă care nu era considerată, cum s'a mai spus, supt raportul național, ci supt raportul utilității sale dinastice.

S'a și dat fel de fel de îndreptări în sensul acesta de la 1780 înainte, și acum rămînea ca, pe baza acestor îndreptări, să se întemeieze școli. Și, firește, de oare ce Romînii neuniți erau în număr mai mare decît Romînii uniți, mai multe s'a întemeiat pentru cei d'întăiu decît pentru ceștii din urmă.

Dar Romînii uniți aveau școli, și școlile acestea păstraă o tendință proprie, pe care puteau să îndrăznească, și împotriva cererii Statului, a o manifesta. Școlile acestea, oricît s'ar fi respectat ritul, erau, în ceia ce privește credința, dogma, ca și în ceia ce privește tradiția scolastică și modul spiritual care domina întreg acest învățămînt, școli catolice. Învățătorii acestor școli, profesorii mai înalți, dascălii cei mari de teologie, toți aceștia își făcuseră stagiul pe băncile de la Tîrnava-Mare, de la Viena. Prin urmare ei creșteaă așa cum fuseseră crescuți. Numai oamenii cu totul superiori,— precum și oamenii cu totul inferiori,— sînt în stare să se emancipeze complet de ceia ce li s'a impus pe băncile școlii.

Și, precum astăzi vedem o mulțime de oameni de merit, dacă nu oameni superiori, întorcîndu-se la Blaj din Roma, unde au făcut studii frumoase, unde au primit anumite tendințe și, nedîndu-și seamă că acasă sînt cu totul alte lucruri de făcut, alte tendințe de represintat și, chiar din punctul de vedere religios,

¹ Iorga, *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, II, p. 205.

cu totul alte lucruri de îndeplinit, se apucă a impune punctul de vedere roman, tot așa era și în școlile din Blaj.

Să nu uităm, apoi, că aceste școli, pe vremea lui Iosif al II-lea încă, aveau un trecut, dacă nu mare, de o bună jumătate de veac, că-și apucaseră drumul lor și prin urmare era foarte greu să le îndepărteze cineva din acest drum. Școala din Blaj, care era de sigur școală românească, căci n'ar fi dat altfel pe Samuil Clain, pe Gheorghe Șincai, pe Petru Maior, era școală episcopală, susținută de episcop, făcută une ori chiar în curtea episcopului său, în orice cas, trăind supt influența episcopului și primind controlul episcopului; școlile acestea erau înainte de toate școli religioase. Se puteau ele transforma oare imediat în școli așa cum le voia Statul? Statul acesta, care era interconfesional, și nu numai atât, dar era chiar dușmanul tuturor confesiunilor? Doar Iosif al II-lea, în afară de anumite credințe și prejudeții care au rămas în sufletul lui, era un dușman al religiei amestecate în rosturi de Stat? Și, chiar în ce privește conștiința lui religioasă, cine știe ce cuprindea exact această conștiință supt raportul catolic?

Prin urmare, când s'a lansat lozinca nouă: școală pentru popor, școală trivială, școală împărătească, școală romîno-germană, neuniții, cari nu aveau niciun fel de școală, au primit-o cu cea mai mare bucurie. Școala aceasta împărătească deveni, cu adevărat, școala lor *națională*. În ce privește însă pe uniți, lucrul nu era tocmai așa. Uniții, natural, fiindcă voia Împăratul, trebuia să primească școlile de Stat elementare, dar mai aveau și școlile lor superioare, care trebuiau să influențeze până și școlile elementare, ce se întemeiau acum.

Să ne uităm numai la aceia cari conduc aceste organizații școlare, de o parte și de alta. La Blaj *este* Șincai, care, în calitate de „director și catehet al școalei cei normălești din Blaj“, al „întăii școale naționale din Blaj“ — „valahico-națională“ —, de „director normal“ „normălesc“ cu leafă de 300 de florini pe an, apoi „director peste școalele greco-catolice ale Romînilor din Ardeal“, în număr de 300 (1782-1794), tipărește o sumă de cărți pentru noile instituții¹: Catehism, Alfabet, Aritmetică, Gramatică latină, Istorie naturală. Gîndul lui se vede însă foarte bine că nu este, înainte de toate, la școala aceasta elementară. Este

¹ V. *ibid.* II, pp. 203-6, 410 nota 3 și aiurea.

omul care mai are și altceva în minte, care, și din punctul de vedere religios, ca membru al Bisericii unite, și din punctul de vedere național, ca unul al cărui gând se ridică foarte sus, dorește ridicarea prin învățatură a omului simplu până la oarecare înălțime în ce privește conștiința lui și aptitudinile pornite din această conștiință.

Să ne uităm însă și de partea cealaltă. Aici *fervet opus*, „fierbe munca“. Aici sînt oamenii cari în adevăr se consacră, în *întregime*, acestei opere de educație populară. Luați-i pe rînd: Dimitrie Eustatievici, fiul preotului din Brașov, al lui Statie Grid, care a mers în Rusia, a învățat carte acolo, s'a întors cu diplomă de la Chiev, a iscodit o gramatică românească (1757) și s'a ocupat și cu opere de traduceri, dintre care una a văzut lumina zilei, e, încă din 1790, „directorul școalelor neunite naționalicești“¹. Mai târziu (c. 1800) Radu Tempea își sacrifică toate puterile sufletului său pentru ridicarea acestei școli elementare. Gheorghe Haines, diacon în 1789, apoi protopop al Sibiiului și dascăl în același oraș², încheie seria (c. 1810).

Pentru uniți era un dar, care se adăugia pe lângă alte daruri împărătești, dar pentru neuniți era cel d'întăiu și singurul dar împărătesc, și toate puterile de care putea să dispună în momentul acela ortodoxia romană, erau consacrate acestei școli elementare.

De sigur că din punctul de vedere literar cărțile care se tipăresc, în mulțimea întreagă de tipărituri ale vremii acesteia, de conducătorii învățămîntului popular al Romînilor neuniți, ca și de fruntașii confesiunii, n'aū o importanță mare; cu toate acestea un cercetător mai atent ar descoperi și părți originale.

Ele sînt foarte importante însă din punctul de vedere didactic și din punctul de vedere al pregătirii naționale generale pe care o represintă, căci cealaltă, a școlii filosofice și istorice, nu putea să aibă deocamdată o acțiune directă asupra celor mai mulți.

Am putea să asămănăm pe uniți în ceia ce privește felul cum s'a dezvoltat inteligența lor, cu Romîni din Principate în seco-

¹ *Ibid.* II, p. 271 și urm.

² La 1807, protopop la Brașov, fost capelan militar; *ibid.*, p. 470; Bianu și Hodoș, *Bibliografia*, II, pp. 334, 335, 499.

lul al XIX-lea, cari supt influența francesă s'aũ ridicat foarte rãpede la înnãlțimea culturală a unor oameni avĩnd Universitãți, Academii, societãți de tot felul, publicĩnd lucrãri importante în deosebitele domenii ale științei și lucrãri, de multe ori de un caracter abstrus, neinteligibil, în domeniul literaturii, iar pe ceilalți, pe neuniți, am putea sã-i asãmãnãm cu vecinii noștri de peste Dunãre, cari aũ întemeiat, netãgãduit, o școală elementară mai practică decit a noastră, care a costat mai puțin și care în timp mai scurt a dat rezultate mai bune. Uniții erau însă de aceeași rasă cu neuniții. Decĩ prin pregătirea culturală dată de școlile împãrãtești în mijlocul lor trebuia sã se producã pe încetul și o *nouă* mișcare culturală, capabilă de a atinge, la un moment dat, și culmi mai înalte ale ocupațiilor intelectuale *comune*.

Ca sã se vadã cĩt de întinsă a fost opera indeplinită de aceste școli elementare, am cãutat sã fixez numãrul bucoavnelor tipãrite de pe la 1785 la 1810, pãnã în epoca lui Moga, decĩ, la care am ajuns.

Cel d'întãiu *Alfavit* sau *Bucoavnă*, mai târziu „Bucoavnă pentru prunciĩ cel rumĩnești“ — romĩno-germană — a fost tipãrit în Blaj și Sibii¹ la 1783, apoi în 1788 la Sibiiũ, în Viena la 1790, în Sibiiũ la 1795 și 1797, în Brașov la 1805, în Sibiiũ la 1808 (alte forme, și cu text unguresc-latinesc, în Blaj, 1796 și Buda, 1797). Și cãrțile acestea nu se tipãresc în cîteva sute, ci în mii de exemplare, și, cĩnd gãsım în curs de treizeci de ani tipãrindu-se manualele de basã ale învățãmĩntului românesc într'un numãr așa de mare, trebuie sã ni dãm seamã de un fapt: cã aici n'avem a face cu școala numai dupã nume, ci avem a face cu școala neconținută a hãrniciei și a muncii,

¹ Sibiieniĩ scot cu totul literele cirilice, Blãjenii le pãstreazã pe alocurea. *Bucoavna* din Blaj dela 1777 e numai romãneascã și e și religioasã: „la cecãtanie și la temeiulũ învățãturii creștinești“, cu binecuvĩntarea episcopului, dar nu reprezintă decit un șfert din tipãritura de la 1783. Cele din Viena, *Bucvarele* din 1771, aũ un caracter religios general și curat românesc. Ele sĩnt, de sigur, *opera lui Samuĩl Clain, care era pe atunci la Viena. Bucvarul* din 1777 și 1781 (actul ?) pare a fi fost modelul celui din 1788, dar era pentru Ungaria, nu pentru Ardeal. În principate, *Bucvarul* de Iași are abia 32 de foi și el, și cuprinde numai rugãciuni și „credința catholiceascã“. *Bucoavna* din Cluj, a lui Mihaĩ Becskereki, tipãritã la „cinstita Academie“, cred cã e o lucrare de propagandã calvinã.

care singura e în stare să producă cele mai mari rezultate. Căci, totdeauna când vorbește cineva de școală, este bine să-și dea seamă de acțiunea *reală* pe care această școală o exercită.

Acțiunea reală exercitată de școlile românești, mai ales ne-unite, din Ardeal și Ungaria, și cu deosebire din Ardeal, în veacul al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea, a fost foarte profundă. Pe lângă bucoavnele cu care începe învățământul se întâlnește tot ceia ce mai trebuie pentru ca el să fie complet potrivit cu scopul propus. Găsim un șir întreg de Aritmetici (Viena, 1777, 1785¹; Blaj, 1785, a lui Șincai, mai scurtă; Buda, 1806); de gramatici (a lui Tempea, de la 1797, tipărită de Radu Verzea, un modest preot din Săcele, care din economiile lui ține să publice o gramatică românească: a lui Molnar, romîno-germană, nu e pentru școlile biglote, ci pentru străini), o Caligrafie („Ducere de mînă către frumoasă scriere rumînească”. Viena, 1792), „un Scurt izvod pentru scrisori” (din slavonește) al lui Eustatievici (Sibiiu, 1792), un Epistolariu sau „învățătură pentru facerea răvașelor” (Sibiiu, 1802) (nu se specifică însă a fi pentru școli). Pe lângă acestea, cărți în care se cuprind îndreptări morale și cetățenești: „Ducere de mînă către cinstă și dreptate, adeacă la copii rumuneștii neuniți cei ce în școlele ceale mici să învață spre cetanie rînduită carte” (germano-romînă), lucrare tipărită în Viena la 1788 și care-și are imediat alte două ediții (Viena, 1793 și Buda, 1798). Și în afară de toate cele înșirate mai este o întreagă literatură bisericească în legătură cu caracterul de atunci al învățământului, menită, prin urmare, nu pentru preoți și credincioși maturi, ci pentru copii: „Desvoaltele și tilcuitele Evangheli” de Eustatievici (Sibiiu, 1796), „Sinopsis, adecă cuprindere în scurt a Biblii” (Sibiiu, 1791) de același (prețul 11 crăițari), „Psaltirea” lui Bart (Sibiiu, 1791), care putea servi și ca o carte de citire, de și Prefața o pune numai *alături* de „alte cărți, ce spre trebuința școalelor normalicești neunite am tipărit”.

Fiindcă este vorba de Petru Bart, trebuie să spunem că el a fost tipograful privilegiat, cu privilegiul de la Împăratul Iosif al II-lea, pe care l-a binecuvîntat, el și urmașii săi, multă vreme. El a desfășurat în ce privește cărțile românești o activitate cu

¹ Fiind pentru neuniți numai, nu i se poate fixa autorul. Șincai nu mărginește lucrarea sa numai la uniți.

totul extraordinară, date fiind condițiile economice și culturale ale poporului către care se îndrepta. Timp de douăzeci de ani, teascurile sale din Sibiiu au dat un număr în adevăr uimitor de mare de cărți școlare și cărți religioase în legătură cu școala, pe lângă care au produs și fel de fel de alte tipărituri: Alexandrii, povestiri în versuri, etc. Și un popor pentru care se editează atâtea cărți avînd un caracter școlar ori popular se află, de sigur, în plină dezvoltare culturală.

Alături de cărțile acestea, care se îndreptau către școlari, erau însă și cărțile care se îndreptau către preoți și învățători: „Carte trebuincioasă pentru dascălii școalelor de jos rumînești neunite“ (Viena; 2 ediții într'un an, 1785), „Învățătură creștinească“ (Viena, 1785), „Preoția sa și îndreptarea preoților“, de Gheorghe Haines Sibiiianul (Viena, 1786), care are o ediție nouă în Sibiiu (1789); „Scurtă învățătură părinților duhovnicești“ (Viena, 1789). Ele erau destinate, fără îndoială, preoților neuniți, fiindcă preoții uniți aveau literatura lor specială la Blaj, o literatură mai veche, și ei căutau să se separe oarecum de ceilalți, ținîndu-se în direcția lor culturală deosebită.

Acuma, putem înțelege de ce Vlădica Moga era în măsură să lucreze cu totul altfel decît cum se lucra înainte de dînsul.

Școala aceasta populară a produs imediat necesitatea unei culturi ceva mai înalte, și întîlnim în adevăr, pe lângă cărțile acestea pentru copii mici, pentru dascăli și preoți, pentru „economi“ (ale lui Molnar și altele străine), cărți pentru studenți, pentru „elevii școlilor secundare“ care și până acum trăiesc în Ardeal, ca și pentru ascultătorii universitari, studenții. În felul acesta este „Retorica“ lui Molnar (Buda, 1798) „Logica“ Baumeister-Klein (Buda, 1799); „Filosofia cea lucrătoare“ a lui Clain (Sibiiu, 1800), „Istoria Universală“ a lui Millot-Molnar (Buda 1800), etc., în vremea cînd în Blaj se tipăreau lucrările de teologie ale lui Samuil Clain (Teologia Morală, 1796; Teologia Dogmatică, 1801-2). Cînd, prin urmare, pe lucrările acestea de teologie se sprijinia înainte de toate învățămîntul superior pentru Romîni uniți, pentru Romîni neuniți, prin îngrijirile lui Molnar și altora, se tipăreau cărți care, ținîndu-se de cultura superioară, nu aveau cu toate acestea caracterul bisericesc în rîndul întăi.

Încă o deosebire foarte importantă între uniți și neuniți. Prin șco-

lile ce le făcuseră, prin direcția întemeiată de aceste școli, prin calitatea religioasă pe care o păstra cultura lor, Uniții trebuiau să se îndrepte, cînd se ridica peste o pregătire elementară, înaintea de toate către studiul teologiei.

Dar nu numai atât: episcopul ce era pe vremea aceea, om invidios și meschin, care totuși a făcut epocă prin lunga lui păstorie și mulțimea fundațiilor ce au plecat de la el, Bob, a ținut ca toată cultura blăjeană să rămînă pe drumul lui Petru Pavel Aaron, și nu pe drumul îndrăzneței politice a lui Clain, a lui Gheorghe Șincai, a lui Petru Maior. În rîndul întâi, el a voit ca această cultură, rămînînd bisericească, să se păstreze supt umbra aripilor sale episcopale. Și a crezut că face lucrul cel mai mare pentru viitorul poporului său, cînd, cu voie de la Împăratul și cu cheltuiala, foarte însemnată, a sa, a întemeiat acea curte de canonic, care formă gloria cîrmuirii sale și pe care a consacrat-o într-o carte specială.

Iar dincoace, prin amestecul unor oameni ca Molnar, Eustatievic, prin legătura mai strînsă cu cîrmuirea împărătească, cu tendințele cele noi ale Statului, cultura capătă un caracter liberal, laic.

Vasile Moga nu era o personalitate care să poată *impiedeca* această tendință. El a lăsat ca lucrurile să se petreacă așa cum trebuiau să se petreacă, deci cum era în firea lor să se petreacă. Dar, în același timp, el era prea sărac, prea puțin considerat sus, dispunînd de prea puține legături în toate părțile, pentru ca acest curent laic de cărturar, acest curent către școală pentru școală sau către școală pentru Stat, luînd însă destul și pentru scopurile sale proprii, să rămînă alipit de Biserica lui.

El a făcut pentru această Biserică tot ce i-a stat prin putință. A întemeiat în toate părțile școli, a căutat ca seminariul „candidaților de preoție“, pe lîngă cîntările cerute, să aibă un caracter cît se poate de serios și de demn. În instrucția de pe vremea lui se vorbește de școlarii aceia sfioși, cari se ascundeau după ușă, „se trăgeau la ușă“, cînd venia episcopul „în școală, în capelă, la slujbă“¹. Școlarii trebuie să se deprindă, spune dascălul Simion Jinariul, întâi la Josephstadt din Sibiu², a sta „cu trupul

¹ *Studii și documente*, XII, p. 208, no. LIV; p. 201.

² V. și *ibid.*, p. 209, no. LVI.

drept și cu părul chieptănat, cu unghiile tăiate, cu fața și cu minile spălate“; trebuie să învețe slovele „rumfnești“, cele „latinești“ și chiar ungurești, ceia ce însemna să se deprindă a putea scrie și ungurește, să știe ortografia, cu „lovitoarea, apăsătoare, împreunătoarea, iară la încheieturi coma“, catehismul cel mic, cetirea „fără de nice o trăgănare, gîngăvie sau poftorire“, aritmetica în cele patru părți și tabela, pe lîngă cele bisericești cerute. Cînd a venit mai tîrziu Șaguna, a fost, firește, foarte nemulțămît de seminariul moștenit de la Vasile Moga. Bietul om făcuse însă ce i-a fost posibil cu mijloacele de care dispunea și în mijlocul oamenilor de cari se putea servi pe vremea aceia.

Se mai dezvoltase în lumea românească din Ardeal și ceva care nu putea să încapă nici în viața culturală a Blajului, nici în viața culturală a Sibiiului, o activitate culturală pe care nu trebuie s'o trecem cu vederea, ci s'o ridicăm mai sus de cum a fost până acuma, puind-o alături cu opera săvîrșită de celelalte școli: este vorba de școala militară românească, pe care, pe toată întinderea cordonului grăniceresc, prin urmare și în regiunile Sibiiului și a Năsăudului, o întemeiasă Împăratul de-a dreptul. Avem pagini scrise de acești grăniceri, într'o foarte frumoasă caligrafie cirilică și cu o alcătuire stilistică foarte bună. Dacă ar căuta cineva prin arhivele centrelor grănicerești, unde ni spune răposatul I. Pușcariu că s'a depus, în vederea afacerilor de proprietate, actele acestei instituții, la desființarea ei, s'ar găsi, de sigur, o sumă de lucruri culturale interesante. În părțile Hațegului¹, ale Sibiiului, ale Năsăudului², erau dascăli nemțești și românești alătura. Până la 1790, Bănățenii avură cinci școli „triviale“ și 85 „comunale“, pe lîngă școala de fete din Caransebeș; o școală normală-matematică era să fie creată în 1807³. Sibienii căpătaseră școala „normală“ din Orlat și școli de iarnă în mai toate satele. La Năsăud,—centru a 44 de comune militarizate — era vorba, încă din 1770, să se facă „o școală germană și un gimnasiu cu patru călugări basilitanî de ales din cele două seminarii existente la Blaj, ce sînt supt

¹ V. Iacob Radu, *Istoria vicariatului Hațegului*, Lugoj 1913, p. 142 și urm. *Ibid.*, p. 375, școala de mănăstire la Prislop, în 1770.

² V. mai jos.

³ Balan și Ghidlu, *Monografia orașului Caransebeș* 1909, p. 248.

supravegherea episcopului unit“, pe lângă patru „școli inferioare“. La 1777 funcționa numai, pe lângă cea „trivială“, școala normală, dar niciunul din călugări nu venise încă; activitatea Blăjenilor începe numai în anul următor. Înainte de răscoala lui Horea, în toamna anului 1784, se înființa însă la Năsăud o școală superioară pentru creșterea subofițerilor români; ea primia totuși, ca externi, și copii de altă nație și întreaga educație era germană. De la 1826, și Sibiieni, „Orlățeni“, cari nu dobândiseră voia de a-și face gimnasiul lor deosebit, își trimeteau un număr însemnat de școlari aici. După 1820, școlile „triviale“ germanisindu-se cu totul, se înființară mai pretutindeni, din ordinul Consiliului de Război, școli comunaie, românești. După 1830 erau să se deschidă și preparandi grănicerești pentru învățători¹.

Să adăogim și însemnătatea crescândă a școlilor întemeiate pentru Români în Banat. Căci să nu se uite că la sfârșitul veacului al XVIII-lea viața în monarhie nu este împărțită pe naționalități, ci pe provincii, că erau, prin urmare, așa-numitele teritorii de drept austriac și, deci, dacă o națiune era împărțită între două teritorii de acestea, trebuia să trăiască în fiecare din ele în chip deosebit și, când vorbim de școlile românești din Ungaria în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, trebuie să facem totdeauna o deosebire: trebuie să spunem, dacă e vorba de școala Marelui-Principat al Ardealului sau de școala Ungariei propriu-zise. De aceea în Banat și în părțile românești vecine s'a întemeiat o viață românească cu totul deosebită, cu care trebuie să facem cunoștință acuma.

În Banat erau foarte mulți Români, dar amestecați cu Sirbi, cari fuseseră aduși în măsură mai mică în veacurile al XV-lea și al XVI-lea, dar mai ales în ultimele două decenii înainte de 1700, în cursul războaielor pe care Casa de Austria le-a purtat cu Turcii. Ei n'așt fost desnaționalizați de nimeni și n'așt putut nici ei să desnaționalizeze în masă pe Români, — aceasta nu numai în părțile Lugojului și Caransebeșului, unde aceștia erau vechi ostași de graniță privilegiați, pe cari și noua alcătuire i-a păs-

¹ *Transilvania*, anul 1885, n-le 9-10. Cf. G. Bariț, *Istoria regimentului al 11-lea rom. grănițdresc transilvan*, Brașov, 1874 și Virgil Șotropa și dr. N. Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud 1913, pp. 4, 12, 115.

trat în rosturile lor. Pretutindenți proporția Românilor era destul de mare ca aceste națiuni să-și poată sta față în față.

Evident că, dintre ele două, Sîrbiî aveau o situație culturală mai bună. Aceasta nu însemna că Sîrbiî *veniseră* cu mai multă învățătură decît o aveau Romîniî, dar ei căpătaseră privilegiul militar superior, ei formaî prin urmare o castă militară mai privilegiată decît cea mai mare parte dintre Romîniî. Statul li-a dat o atenție pe care n'a dat-o Romînilor, și aceasta pentru că totdeauna aborigenul este neglijat în folosul coloniștilor.

În legătură cu Biserica lor mai bine organizată, avîndu-și Mitropolitul-Patriarh și o întreagă ceată de nouă episcopi¹, decî în legătură cu această organizare religioasă deplină, ei au putut să desvolte, supt influența unor vecini în general mai înaintați, o cultură superioară, pe care o ajuta și faptul că viața orășenească liberă a Sîrbilor, de la început, a fost cu mult mai solidă și mai intensă decît viața orășenească a Romînilor. După reformele lui Iosif al II-lea, și școlile lor s'au întemeiat pe altă basă, mai largă: s'a pus în fruntea lor un inspector general, s'a întemeiat o preparandie.

Vechiul plan de școală românească la Timișoara, pe care-l făcuse Iosif, pe la 1780, în altă formă măcar și-a găsit întocmirea prin școlile din Arad și, în general, toate școlile „naționalicești“, care au lucrat foarte mult pentru dezvoltarea culturală a Romînilor din veacul al XVIII-lea și al XIX-lea.

Se zice pretutindenți „școală naționalicească“. De ce această deosebire de titlu față de școlile „normalicești“ din Ardeal? Pentru că Sîrbiî, prin privilegiile lor, aveau dreptul la o școală națională. Romîniî din Ardeal n'aveau însă nici un privilegiu; școlile lor erau, prin urmare, sau școli confesionale sau școli împărătești, dar în niciun caz școli naționale. Școala românească din Banat nu avea o existență absolut deosebită de școala sîrbească, ba, supt multe raporturi, ea se confunda cu dînsa, și prin urmare era supusă aceluiași control, pentru că făcea parte din aceiași organizație generală. Astfel și ea s'a numit tot școală națională.

Chiar și literatura care se tipărește în părțile acestea are un alt caracter decît literatura care se tipărește în părțile ardeleni. Ardeleniî publică sau cărți de erudiție, care nu găsesc o răs-

¹ V. și Iorga, *Istoria Statelor balcanice*, pp. 103-4.

pîndire mai largă, apărînd prin calendare, prin broşuri care nu se continuă, sau lucrări pentru şcolile elementare, fără să se afirme în fiecare moment caracterul naţional al acestor lucrări. În Banat e altfel: de oare ce Sîrbi, mulţămită condiţiunilor favorabile în care se găsea, afirmau din ce în ce mai mult, desvoltau din ce în ce mai neted caracterul lor naţional, Romîni, cari se afla în vecinătatea lor, cari participa la viaţa lor, cari-şi aveau şi ei rostul în această lume privilegiată, sînt şi ei îndemnaţi să producă o literatură corespunzătoare cu spiritul din şcoală, afirmînd tot mai mult, într'o formă populară, nu erudită, caracterul neamului pentru care este destinată.

Cel mai însemnat dintre cărturarii romîni ai Banatului în această epocă, autorul unor lucrări care au fost tipărite toate şi care au avut o destul de mare răspîndire, este învăţătorul Dimitrie Țichindel, învăţător „naţionalicesc” — așa iscălește totdeauna —, și cărțile pe care le traduce el, sînt inspirate de ale lui Dosofteiŭ Obradović în rîndul întîi. Pentru ca să-și dea cineva însă seama de ce urmărește această literatură a lui Țichindel, trebuie să știe însă ce însemnează Dosofteiŭ Obradović în literatura sîrbească.

Înnaintea catedralei din Belgrad sînt două pietre de mormînt; una a lui Obradović și alta a lui Vuc Caragić. Răposatul rege Alexandru a adus rămășițele acestor doi oameni mari ai națiunii sale și le-a așezat în acest loc de frunte, așa încît să nu poată cineva intra în biserica unde e îngropat Miloș, creatorul Statului, fără ca mai întîi să salute pe cei doi oameni cari au făcut mai mult pentru înălțarea culturală a neamului. Cum și, de fapt, prin cultură se merge la neatîrnarea și organizarea politică, Dosofteiŭ Obradović a fost trezitorul spiritului național sîrbesc. Toate cărțile lui de morală, toate povestirile lui cu tendință etică au înaintea de toate scopul de a ridica nația lui. A prelucra pe Obradović, fie și în graiul cel mai încîlcit și în forma stilistică cea mai modestă, însemnează deci a introduce în viața poporului romîn aceeași conștiință de neam. Și chiar numai a urmări cineva ceea ce se tipărește, cu un zel nesfîrșit, de conducătorii școlilor românești din aceste părți, un Grigore Obradović de pildă,—e foarte greu să deosebești în această vreme pe Romîni de Sîrbi, cînd Romînul Murgu își adăugia sufixul slav ca să se cheme Murgulović — ajunge pentru a-ți da seamă de ce

fierbea în școala ceastălaltă, bănățeană. Libertate, îndrăzneală, avînt politic, acestea sînt elemente nouă, care de *aicea* vin.

Și lista susținătorilor, ajutătorilor de tipar, în care se găsește și cite un ofițer de grăniceri, arată cît de răspîndită era această conștiință.

Pe lîngă aceste trei curenți: cel din Blaj, cel legat de școlile neunite și curentul popular-național, cu tendință politică, la neuniți din regiunile bănățene, se ridică în sfîrșit, la începutul veacului al XIX-lea, și un al patrulea curent. Nu pleacă nici din solemnul Blaj conservativ și ieratic al lui Bob, nici din Sibiiu, unde vegeta slăbiciunea culturală și neînsemnătatea politică a lui Vasile Moga și nici din părțile bănățene, unde o viață culturală superioară românească în formele cele mai înalte era încă imposibilă, ci din școlile cele mari ale monarhiei, prin pregătirea tinerilor Romîni cari, după ce isprăvesc școala din Blaj sau după ce învață la gimnasiile celor două națiuni mai culte din Ardeal,—căci noi n'aveam școli secundare, afară de cele din Blaj, și cererea de gimnasiu la Hațeg a vicariului Chiril Topa, în 1810, nu izbuti¹ —, trec la Universitatea din Buda sau din Viena. Și nu este vorba aici de aceia cari se mai duc la Viena anume pentru a intra la Sf. Barbara, la școala bisericească, menită lor, și a trece de acolo la Roma, cum nu este vorba de aceia cari stau la Tîrnava-Mare sau cari caută la Buda înainte de toate un acoperemînt catolic. Ci este vorba de tinerii cari au învățat carte bisericească, dar s'au despărțit de dînsa, cari văd mai departe decît dînsa sau pe alături de dînsa, sau, în sfîrșit, de tineri, cari au început cultura profană de jos, cari și-au desăvîrșit această cultură profană, fără a se amesteca în cea bisericească, în școlile celorlalte națiuni ardeleni și cari apoi mergeau să învețe, ca și colegii lor străini, științe înalte aiurea.

În această privință, ar trebui să se facă de sigur un loc foarte însemnat lui Molnar, profesorul de oculistică, medicul cu reputație mare, foarte apreciat și de națiile celelalte din Ardeal. Nobil, împodobit cu toate favorurile oficialității, el a luat supt aripa sa o mulțime de tineri romîni. Se poate zice că în tendința către Universități a tinerilor unei națiuni care nici nu visase așa

¹ Iacob Radu, *loc. cit.*, p. 145.

ceva cu cîteva decenii înainte, — decît doar în ceia ce priveşte drumul bisericesc la Roma al lui Gheorghe Şincai şi Petru Maior, — stă marea însemnătate a lui Molnar.

Totî aceştî tineri merg să înveţe ştiinţele, medicina, ingineria; în marile centre culturale unde se duc, ei află Romîni din alte părţi, şi o unitate culturală românească se stabileşte astfel pe pămînt străin. Aceştî studenţi ajung, la 1810—1820, să formeze o nouă putere culturală, dînd un nou ideal politic, o nouă concepţie naţională în viaţa Romînilor de dincolo.

Vor da ei şi o luptă pentru dînsa ?

Bănăţence.

VII.

Emigrația intelectualilor ardeleni și bănățeni în Principate.

După 1820 însă, și mai ales după 1830, prin urmare în deceniile acelea care urmează liniștirea politică și militară a Europei și stabilirea așa-numitului regim metternichian, regim de opresiune polițienească, de împiedecare a libertății cuvântului și a presei în toată Europa, se produce o emigrație a fruntașilor români din Ardeal în Principate.

Fără îndoială că acesta este unul din tapetele cele mai importante din istoria legăturilor noastre cu frații de dincolo: unul din cele mai importante fapte pentru noi, în ce privește prefacerea vieții noastre morale, căpătarea unui sentiment superior de serioșitate, de demnitate omenească, de scop înalt al activității, iar, pentru el, încă un lucru foarte important în ceea ce privește contactul lor cu o civilizație românească liberă.

Ienăchiță Văcărescu mersese la Brașov numai ca să se prezinte lui Iosif al II-lea. În adevăr legăturile dintre fruntașii culturii Românilor din Ardeal și Români din Principate în veacul al XVIII-lea au fost aproape nule. Boierii în treacăt, un Barbu Știrbei, un Dinu Goleșcu, abia-i văd pe Ardeleni. Cel dintâi, care trece la Karlsbad în 1796, prin Turnu-Roșu, are a face numai cu vechiul său furnisor sibiian, Hagi Constantin Pop, înrudit cu boierii olteni, de care se ajută în contactul cu o lume străină, necunoscută lui. La Timișoara cercetează pe generalul Lebzeltern, pe ofițeri, asistă la „comédie“, mănâncă la groful Sora; la Pesta se prezintă ge-

neralului Barko, tot cunoștinți din vremea, abia trecută, a ocupației austriace în Craiova. Dintre toți acești Români ardeleni, are a face doar cu Molnar, și la Praga e cercetat de sora lui, „madam Suzana Ianghicî, căpitănița“¹. Din „Ținutul Sibenbirghin“, Golescu alege numai sarmalele preoților din părțile Brașovului: niciun cuvânt despre puternica viață românească din acest oraș ori din Țara Oltului, din Avrigul lui Lazăr, care, acum, își îndeplinise rolul în Țara-Românească, din Sibiiu, unde putea găsi pe Vlădica Moga, pe Moise Fulea și tot clerul superior din „conzistorium“-ul neuniților, din Sas-Sebeș, „lăcuit de domni și neguțători și meșteri“, din Bălgrad, Alba-Iulia lui Mihaî Viteazul, pe care-l pomenește numai la cele trei movili de lângă Turda:—„acolo s'aû omorît prea-slăvitul Domn Mihaî-Vodă Viteazul, în bătaia ce aû avut cu Austria“ (!),—din Cluj, unde-l interesează caii ce se vînd la noi, din Oradea episcopului Samuil Vulcan². Ce știa el de un Clain, un Șincai, un Petru Maior, și aceasta după predica entusiastă a unui Lazăr, cînd „Moldovean“ i se pare o nație și „Romîn“ alta³! Doar de l-aû interesat „lăcuitoii neaoși Rumîni, și în vorbă și în port“, din călărimea grănicerilor, cari, păzindu-l pe cale, îl face să simtă bucurie că sînt „îndemnați în calea fericirii și a cinstii“ și durere pentru starea Romînilor săi de acasă⁴.

Chesarie episcopul de Rîmnic, Iosif de Argeș, ale căror scrisori către Hagi Constantin Pop din Sibiiu le avem⁵, n'aû a face în Ardeal decît cu Petru Bart pentru hîrtie, cu Molnar, care era finul acelui negustor (mort, se vede, de aici, între 1815 și 1816), pentru alcătuirea unui nou corp de Mineie, tipărit la Buda, și Iosif laudă „rîvna ce are pentru procopsirea și întemeierea neamului nostru“. Molnar e și singurul care trecu munții, căci la 1783 el venia să urmărească aici pe un „hirurg“ care-l fugise⁶.

Dascălii apusenî, de cari aveau nevoie tot mai mult boierii noștri, nu se aduc, până târziu, pe la 1820 și după această dată,

¹ *Analele Academiei Romîne*, XXIX, p. 215 și urm.

² *Însemnare a călătoriei mele*, ed. Nerva Hodoș, București, 1910.

³ *Ibid.*, p. 76, nota.

⁴ *Ibid.*, p. 101.

⁵ *Analele Academiei Romîne*, XXVIII, p. 183 și urm. „Her Ioan Bart“ trimetea lui Iosif calendare de Sibiiu (p. 223); Molnar se îngrijia și de sfeșnice (pp. 232-3).

⁶ *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, tabla, p. 55.

din Ardeal: la Zorleniî lui Alecu Callimachi, la şcoala de preoţi, din Iaşi, a Mitropolitului Veniamin. Auditoriul Ioan Horvat, de la regimentul ilirico-valahic din Banat, care tradusese o carte despre „Drepturile oraşu'ui cealea de obşte“ (Drept civil) şi „Dreptul firii“ (Dreptul natural), ceru în zădar, din Mehadia, la 1786, ca lucrarea să i se tipărească la Rîmnic: petiţia lui către Domn rămase nedeschisă¹.

Nu mai Zaharia Carcalechi, cu editura sa de la Buda, izbuti doar să lege relaţii, care erau numai de afaceri, cu un Ghiţă Opran, care venia şi pe la Orşova, şi alţi boieri olteni şi munteni.

Ardeleniî, necunoscuţi şi neţinuţi în seamă, au întrebuiţat însă ceva de la noi. Scrierile lor fiind pe jumătate istorice, o lucrare istorică era imposibilă fără a întrebuiţa ceia ce se căpătase la noi ca rezultate ultime ale cercetărilor făcute de boieri, fie şi într'o formă naivă, neîndestulătoare din punctul de vedere ştiinţific, cu privire la originea romană a Romînilor, şi chiar cu privire la desvoltarea acelor forme libere, mai târziu rămase autonome, care sînt Principatele noastre.

Ceia ce au scris însă acei boieri nu s'a tipărit şi nu a circulat nici măcar în manuscris, care poate fi o jumătate de tipar, căci cuprinsul unora din cronicî le făcea să fie copiate numai cu discreţie, în cercul unor anumite familii sau partide. Ce scriau pe basa lor Ardeleniî, putea să aibă oare o răspîndire mai largă? Răspundem lămurit: nu. Operele istorice ale lui Clain şi Şincai n'au fost tipărite decît fragmentar, şi n'avem *mai multe* manuscripte ale lor. Iar scrierile lui Petru Maior, „Istoria pentru începutul Romînilor în Dacia“ şi „Istoria bisericească“, n'au văzut lumina decît târziu, la 1812 şi 1821, şi încă întăia fu oprită un an de zile, iar cealaltă, care aşteptase opt ani întregi, nu fu distribuită decît în chip necomplet, cu suprimarea foilor pe care erau pasagiî incriminate.

Între hîrţiile boierului Nicolae Glogoveanu, care călătorise în străinătate, care avea vechi legături cu Tudor Vladimirescu şi al cărui fiu, Costachi, învăţă la Sibiiu, — dar la Sasul Trautmann — am găsit părţi dintr'o copie, foarte îngrijită, a lui Şincai. Între cărţile pe care, pe la 1840, le avea o familie din Botoşani, se află şi „Petru Maiorul“². Dar, în general, scrierile

¹ *Ibid.*, pp. 56-7.

² *Studii şi doc.*, VII p. 148, no. 108.

celor trei fruntași istorici de peste munți, consacrate unui îndepărtat trecut roman, care n'avea la noi mulți credincioși, și unei vieți bisericești străine de a noastră, nu puteau să pasioneze, nici măcar să trezească un deosebit interes. Pornite, în spiritul lor, de la noi, ele nu se puteau întoarce la noi, pentru a contribui la progresul aceluiași spirit.

Căci, de fapt, în scrierile fruntașilor ardeleni din veacul al XVIII-lea, Principatele joacă un rol foarte mic. Pe Petru Maior nici nu-l preocupă istoria noastră contemporană, în sensul în care am putea utiliza pentru acel timp cuvântul de contemporan. El este ocupat de originile glorioase, de latinitatea primitivă. N'are prilejul să se ocupe de noi în cartea lui de căpetenie. Dar în cartea cealaltă, neisprăvită, confiscată și păstrată numai în anumite exemplare, și acelea mutilate, „Istoria bisericească“, el putea să vorbească, nu numai de comunitatea românească inițială supt raportul religios, înaintea de a se tăia granițele, ci putea, tot așa de bine cum făcuse istoria Bisericii ardeleni, să facă și istoria Bisericii din Moldova și Țara-Românească. N'a făcut-o. Cu toate acestea — o dovedesc cercetările acestui timp — este imposibil să scrie cineva istoria bisericească a Ardealului și a comitatelor vecine fără să studieze în același timp și istoria bisericească a țărilor noastre. Pentru noi ar fi mai slabă paguba dacă cineva n'ar studia, paralel cu istoria Bisericii din Ardeal și din regiunile supuse Principatului ardelean sau din părțile Ungariei, și istoria bisericească de la noi, fiindcă de acolo ni-au venit, în rîndul întâi, influențe culturale, și nu influențe ierarhice, dar pentru ei este imposibil să se facă o istorie complet inteligibilă fără aceste elemente.

Clain s'a ocupat și el de istoria acestor Principate, însă fără tragere de inimă; se încălzește și nu prea. Sînt lucruri mari în istoria Moldovei și a Țării-Românești, mari în ele înseși, dar mai ales mari fiindcă, în afară de Moldova și Țara-Românească, neamul românesc n'a îndeplinit astfel de fapte. Lucrurile acestea sînt de natură a face să crească inima oricărui Român. Pentru Clain nu e acesta cazul. Asemenea întîmplări se spun de dînsul pentru că ele nu trebuiau să lipsească din carte supt raportul, științific, al redacției și organizării, iar nu supt raportul spiritului, al sentimentului provocat de acest spirit.

În sfârșit Șincai se întrebuințează, fără îndoială, și astăzi, supt raportul informațiilor privitoare la Principatele noastre, ca unul ce dă clarificarea cronologică, foarte comodă, a izvoarelor, dintre care unele sînt și pierdute astăzi. Și generațiile mai vechi scotociaă larg din opera lui Șincai. Cu toate acestea, din punctul de vedere al unității românești nu este ce am fi așteptat. Cetise cronicile: a cunoscut pe cele mai multe dintre dinsele, moldovenesti și muntene. Dar sufletul acesta tare, aspru, sufletul acesta luptător n'are în elementele lui de viață și un element care să plece din desvoltarea războinică a Romînilor de aici, de la Dunăre. În catalogul lui cronologic ni face partea care se datorește faptelor, nu partea care se datorește sensului lor, care, acesta, nu a pătruns în sufletul lui. N'am putea arăta o pagină a lui Șincai privitoare la Ștefan-cel-Mare, o pagină a lui, nu ce a reproduș de la alții, după cum a zis unul sau a zis altul.

Prin urmare lipsă de interes din partea boierilor, cari, înaintea de toate, erau boieri față de Ardeleni, lipsă de interes, într'un anume sens, din partea fruntașilor cugetării și scrisului din Ardeal față de trecutul Principatelor. Mai întăi, oamenii erau hrăniți, — cum sînt și în timpurile noastre, în rîndul întăi cel din Bucovina —, cu fel de fel de prejudecăți răspîndite de stăpînirea țerii, în interesul de a ne despărți întăi și apoi a ne face să ne urim unii pe alții. Romîni de dincoace aveau o mulțime de păcate, de sigur. Între păcatele omenești însă trebuie să se facă o deosebire: păcatul pe care ți-l dă mediul și nu ești în stare să-l scuturi, și păcatul pe care ți-l dai singur, care *singur* duce de-a dreptul în Iad, pe cînd, dacă suferi însuși de pe urma celui lalt, nu se cere osîndă, — ci caritate, caritate frățească.

Dar punctul acesta de vedere, istoric, nu s'a impus celor de dincolo în judecarea celor de aici, cari, de alminterea, și ei, au răspuns în același fel. Ei au ris de viciile, de luxul, de înstrăinarea celor de dincoace — pe dreptate în absolut, pe mai puțină dreptate în relativ —; aceștia au ris de graiul, de obiceiurile sociale deosebite ale celor de dincolo.

Vorba e că de aceia viața din Principate nu-l atrăgea pe Ardeleni în veacul al XVIII-lea. Pe boieri îi desprețuiră multă vreme, și înțelegem de ce. Dar nu erau numai boierii, mai erau și alții. Mai era, cum știa un Aaron Florian sau un Ioan Maiorescu, și țeranul acela care se hrănea cu mămăligă de meiu, care ținea în spina-

rea lui rănită toată greutatea unei societăți corupte, și ei, cari știaū de acasă ce e viața satelor, se puteaū gândi că, odată ce trăiește *acesta*, al lui va fi viitorul în ambele țeri românești, care de hatîrul lui trebuie iubite. Pentru parasiții de sus nu trebuia să se osindească și muncitorii de jos.

Până într'atita erau frunțașii școlii ardeline străini de cunoștința reală a lucrurilor de la noi, încît niciunul n'a venit de această parte până la însuși Lazăr, trecut, cum vom vedea, accidental. Petru Maior își avea Scaunul de protopop la Reghinul-Săsesc, la doi pași de județele de munte ale Moldovei. Aici fugiaū numai clericii cari făcuseră dincolo un păcat față de legi saū de morala publică: *paradisus peccatorum*. Dar, dacă preoți se sfințiaū la Roman, aducînd antimise care se mai văd dincolo, în părțile muntoase, ori dacă se căpătaū pentru biserici tipăriturile de la Iași, nu ne cunoștea Maior, acela care cu atita trudă și-a căpătat locul de corector la Buda. Decît să crească puî de Ungur la Sina, murind acolo la 1816, cu un an înainte ca Lazăr să treacă la noi cu copiii Bărcăneascăi, Șincai ar fi putut să crească la Iași și la București — ca Dosofteiū Obradović, Sîrbul, — niște copii de boier român, din cari ar fi făcut, prin cugetări înalte, podoaba neamului lor. Lucruri asămănătoare s'ar putea spune și despre Clain, care era gata doar să se facă Vlădică neunit la Sibiiū și, deci, se putea gândi că este și o altă pîne, poate tot așa de albă, în orice cas cîștigată cu mai mult folos pentru nație dincoace, în Principate. La aceasta însă nici el *nu* s'a gîndit.

Dacă până pe la 1820 n'aū venit Ardelenii la noi, aceasta se datorește și altor cauze.

Înainte de revoluția Grecilor, de represiunea turcească, de seria întreagă de măsuri care aū lovit pe Greci în averea, în situația lor, în veniturile lor din Principate, în rolul pe care-l jucaū aici, ar fi putut să vie Romînii din Ardeal numai într'o singură calitate, afară de aceia de negustori. Eraū, de fapt, plini Bucureștii și Iașii de Ardeleni, cum era plin muntele de altă categorie de Ardeleni, de la munte, Mocani. Ei veniaū pentru pășunatul oilor, cei de-al doilea pentru negoțul lor special de brașovenie. Se simțiaū însă străini de țară. Vindeaū marfa lor și apoi, adesea, se întorceaū. Influență culturală, doar în afară de mobilierul casei și de îmbrăcămîntea nemțească, nu se

putea cere de la niște oameni cari stăteau toată ziua între rafturi și tarabă. Dacă negustorii aceștia, în loc de Brașoveni, ar fi fost Venetienii, Germanii, Francesii, ar fi fost altceva. Dar oamenii erau cum puteau să fie, fără alt ideal decât al cotului și al prețului.

Maî puteau să vie — am spus-o — în calitate de percepători, de învățători de casă. Numai cît, dacă ei n'au cerut — și-i ținem de rău —, nici nu erau ceruți. Boierii aveau de la o bucată de vreme necesități occidentale, și dascălul ardelean putea să între și el în rîndul lor ca represintînd „Occidentul“ cel mai apropiat. A venit doar bietul Maramurășean Vida, de care, cu toată haina de călugăr pe care o îmbrăcase, își făceau rîs copiii de boieri, dintre cari Vasile Alecsandri și Mihail Kogălniceanu —, de și poate lui i se datorește faptul că, în adolescența lui, acesta din urmă cetia pe Petru Maior, pe care pe urmă și-l cere în străinătate. Dar boierii erau obișnuiți să aducă pentru pregătirea fiilor și fetelor lor oameni de altă nație. Grecul începea, dar pe urmă trebuia să vie celălalt, „Neamțul“, fie și numai Sas din Ardeal sau Șvab din Banat, ori mai ales Francesul, Franceza, cu danțul, clavirul, harpa și restul educației pe care Cucoana Chirița o dădu lui Guliță, băiatul ei. O adevărată invazie de străini de tot felul, și mai buni, și mai răi, și mai învățați, și mai puțin învățați, unii din ei căpătînd cunoștințele gramaticii și aritmeticii împreună cu elevii lor.

Din Ardeal, „Sibenbirghin“, se aduceau bucătari pentru alte gusturi nouă, se aduceau grădinari ca să facă grădini englezești, se aduceau feciori în casă, sufragii, vizitii unguri, cari să știe mîna caii focoși. Aceasta era ce se cerea și se aducea din Ardeal. Dar să se ceară din Ardeal și un dascăl român? Lucrul s'ar fi părut multora foarte curios. Dacă s'au adus totuși la Iași, la Zorleni, era pentru reputația lor de cunoscători ai limbii latine, cum a fost și, la București, la școala grecească, un Erdeli, Ladislau Erdeliotul, din 1817¹.

Deci nu din voia lui Gheorghe (din botez Eustratie) Lazăr (n. 5 Iunie 1779), nici din voia acelor cari-l adoptară se începu misiunea lui fecundă.

Feciorul de țeran din Avrig, urmașul de iobag al lui Bruckenthal,

¹ *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 53.

învăţase şi el la şcolile secundare ale străinilor, şi anume la Sibiiu şi la Cluj. Cu bani Consistoriului neunit merse apoi (1806) la Viena, în vederea unei situaţii şcolare preponderante în clerul naţiunii sale. De şi „student în drept”—astfel de studii se făceau în cursul superior al liceului clujean —, el se îndatori a studia pentru aceasta teologia. Era la Sibiiu, după ce-şi isprăvisese studiile, care îmbrăţişaseră şi ştiinţele, în special aritmetica, spre sfârşitul anului 1809. Ca unuia ce era suspect de shismă şi necunoscător de slavoneşte, Carlovăţul îi refuza însă hirotonirea. Se întoarse deci la Viena. În tot acest timp el tradusese, din nemţeşte, o carte a arhiepiscopului rus Platon, un „Sittenbüchel für Schulkinder“, care se întâlneşte în vestitul său „Povăţuitor“, de mai târziu, o povestire morală despre Împăratul Octavian, alta de acelaşi fel, o Geografie matematică (din ungureşte) şi o Pedagogie. După alegerea lui Moga, stipendiul său încetă şi, fără a i se da rolul de învăţător în Seminariul, încă neînfiinţat, al „clerului tânăr“, el primi ordin de la Împăratul, de care depindea direct, de a se întoarce în Ardeal, la începutul anului 1811.

Trei ani după aceasta, Arădaniî îşi doriau un episcop român. Împăratul ceru Guvernului ardelean să i se propună candidaţi, şi, pe lângă Nicolae Huţovici, fostul vicariu ardelean, care avuse mai multe voturi ca Moga, dar fusese răspins pentru o cercetare de mai mult deschisă împotriva lui, pe lângă Moise Fulea, studentul Ioan Moga şi doi capelanî militari, el înaintă şi pe Gheorghe Lazăr, care era acum profesor seminarial cum dorise. Birui însă Radu Tempea, care se arăta gata a trece la călugărie, despărţindu-se de soţie.

De fapt, episcopia era să înceapă, cu altul, numai în 1829, dar Lazăr se credea lovit în drepturi pe care avea convingerea că nu le poate împărţi cu nimeni altul. Şcoala unde predă era aşa cum am descris-o mai sus, desmorţind abia barbaria candidaţilor: ea nu-l putea deci interesa pe dînsul, care nu se simţea chemat a face popî pe pospăitele. Îndrăznind a începe apoi şi ceva politică naţională, măcar în cuvîntări festive, el se făcu imposibil.

Atunci, în 1816 — fără să putem şti bine împrejurările —, el se oferî pentru a creşte copiii doamnei Bărcănescu, sora lui Grigore-Vodă Ghica, şi veni cu dînsii la Bucureşti, unde numai în 1817 i se încredinţa întâiu un învăţămînt filosofic general, apoi,

de boierii doritori de a-și avea inginerii, un curs de matematici practice¹.

Deci socotința obișnuită că ar fi venit la noi un candidat de episcop pe care *ai săi* n'ar fi voit să-l aleagă, că *de aceea* el și-ar fi părăsit țara, care așa de mult avea nevoie de dînsul, și neamul din acele părți, despre lipsurile culturale generale și adînci ale căruia avea știință, că, neputînd fi acolo episcop, a preferat să fie la noi învățător într'o casă boierească mai săracă, ce nu putea să-și plătească, necum un Frances, dar nici măcar un Neamț adevărat, cade. Și e bine că izvoare nouă-l presintă astfel, că numai în urma neînțelegerilor cu un episcop care privia spiritul liber ca o ofensă și ca o primejdie s'a hotărît el să caute la noi ucenici cum nu-l putea găsi acolo și ocrotitori cum nu i-l putea da Ardealul său, — pentru răspîndirea unui ideal a cărui cultivare era suprema nevoie a sufletului său.

El a primit, și astfel Lazăr a ajuns dascăl la Sf. Sava. Și dascălia lui a fost cum era fixată de la început în sufletul lui; a fost o renovare totală a sufletului învățăceilor. Așa alergat de la școala grecească, din toate părțile, ca să vadă această minune: un om care vorbește despre lucruri de pe lumea aceasta, pe cînd ceilalți vorbeau mai mult despre cele de pe lumea cealaltă. Li-a vorbit de strămoși, de starea țăranilor din timpul lui, de menirea nației, și ceva a vibrat în sufletele acestea născute veștede. Bătrîncioșii aceștia au căpătat noțiunea tinereții pentru înția oară. Și, dacă, pe urmă, din cauza mediului în care trăiau toți acești oameni, mult din entuziasmul acesta s'a pierdut, ceva a rămas la oamenii cari au învățat de la Lazăr. El însă, după revoluția din 1821, bolnav, a plecat, în vara anului 1823, în Ardealul său, de unde nu s'a mai întors².

Să nu credem însă că Lazăr a dat tot ce putea acestei societăți. Nebun era, dar nu așa de mult încît să dea unei societăți până la sfîrșit ce *nu-i* trebuia.

Prin puținul ce a scris, el n'a putut să transforme întreaga societate. Dar sămînta fusese aruncată. Se cerea deci neapărat să fie dascăli din Ardeal, să mai vie oameni și suflete în societatea aceasta, care avea așa multă nevoie de oameni și de su-

¹ Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914.

² V. în această privință *Analele Academiei Române*, XXIX (1906), p. 186 și urm. Actul a fost tipărit puțin după aceea și în *Convorbiri Literare*.

flete. Și cauza pentru care au venit, a fost ceva de ordin practic.

De la Lazăr până la 1834, din Ardeal nu se mai văzuse nimeni pe aici, venirea dascălului de la Sf. Sava fiind ea însăși un simplu accident fericit. Nu se determinase un curent de emigrare într'acoace. Doar Asachi, din Moldova, și el singur dascăl de matematică, a sfătuit pe Mitropolitul Veniamin să aducă, în 1820, pe Vasile Pop, pe Ioan Costea, pe Manfi și pe Fabian-Bob, a căror acțiune însă, în curs de biete trei luni, nu înseamnă nimic în ce privește propaganda de ideal și stringerea de relații între Români de aici și cei de dincolo. De almintrelea, nici experiența pe care o aducea Lazăr de la noi, când s'a întors zdrobit și desgustat, nu era de natură să îndemne pe alții. Ceia ce a atras apoi pe Ardeleni a fost o necesitate de ordin material.

A venit Regulamentul Organic, care cerea, întâiu, să se întemeieze neapărat școli de preoți pe lângă fiecare episcopie. Apoi era prevăzut în noua lege fundamentală să existe școli primare și, pe lângă școlile primare, școli secundare, gimnasil, cu o porțiță deschisă pentru posibilitatea organizării unui învățământ superior,—clasele complementare, din care să se poată desvolta o Universitate, cum, de fapt, din Academia Mihăileană, din școala de la Sf. Sava, s'au dezvoltat Universitățile de astăzi.

Pentru aceasta însă trebuiau forțe. De unde să se ia? Era mai ușor să se pună în Regulament astfel de desiderate decît să se afle oamenii, cari, deci, trebuiau aduși de aiurea. Atunci, mai ales în Muntenia, s'au adresat la Ardeleni, și ei au venit în număr destul de mare. Era rînduială acum în țară, erau legi, era un element occidental, pe care Regulamentul Organic îl introdusese, era Domnia națională a lui Alexandru Ghica în Muntenia, a lui Mihael Sturza în Moldova. Țerile noastre nu mai păreau așa de străine descălecătorilor. Fără să mai amintim de trecerea pe la noi a interesantului I. Codru Drăgușanu, care a jucat apoi, după lungi călătorii în Europa, descrise cu un mare talent, un rol de frunte acasă la el în Țara Oltului, dar care n'a fost aici decît un tînăr aventurier¹, a fost vorba să se aducă Moise Nicoară, care știa bine franțuzește (Lazăr, mai puțin). Era un revoluționar în sensul frumos al cuvîntului; nu se știa

¹ V. *Călătoriile unui Român ardelean*. Vălenii-de-Munte, 1910.

nici de Vodă, și pe Mihaî Sturza l-a cam speriat, nefiind deprins cu genuflexiunile. Cu toate că a făcut o mulțime de memorii, n'a putut rămînea. Dar, în schimb, a rămas alții.

La Seminariul din Rîmnic a venit însă o sumă de tineri din Ardeal. A venit acolo, la Rîmnic, Tempea, care a cîntat oștirea cea nouă; lîngă dînsul lucra alt Ardelean, preotul Vasile Teodorescu. Apoi se adăuseră Ioan Procopie și Vingărdeanul Gavril I. Munteanu. La Buzău, unde era și o tradițiune ardeleană, pe care o represintă pe urmă episcopul Dionisie Romanò, de loc din Săcele, s'a stabilit Munteanu (n. 1812), fiu de cîntăreț, fost factor postal și student tot odată, apoi pedagog la Sf. Sava, care a fost apoi și director la Brașov. Unul din cei mai buni traducători din latinește, David Almășanu, încopu cariera sa la Vălenii-de-Munte, din care tîrg erau originari și părinții episcopului Popazu.

Prin urmare, pe de o parte în școala bisericească, pe de altă parte în gimnasiile întemeiate din nou, și chiar în școlile primare de orașe (*Bürgerschulen*) s'a introdus Ardelenii. Înainte de Ioan Maiorescu, care la început era teologul Trifu sau Trifon și pe urmă și-a zis și Maioreanu (începe ca profesor la școala fundatiională din Cerneți, care funcționa și pe la 1810), vine Aaron Florian, originar dintr'un sat în apropierea Sibiiului, din Rod. Avem o scrisoare foarte frumoasă a lui către un prieten, pe care-l roagă să aibă grijă de tatăl său și să-l spuie că el se gîndește totdeauna la el, că-l trimete ajutorul obișnuit și, dacă poate, să transmită suma pe care o datorește tatălui său bătrîn. Băiat de preot sătesc din părțile acestea ale munților Sibiiului; după ce învățase la Sibiiu, Blaj și Pesta, Goleșcu-l adusese întâi la școala sa de sat, la moșie; de aici, în 1830¹, trecu la Craiova, pentru ca pe urmă să se așeze la București. Probabil că de dincolo erau și unii dintre colegii săi, ca Gheorghe Pop, de aritmetică, cu Ioan Pop. Nicolae Bălășescu, de lîngă Sibiiu, era profesor la Seminariul bucureștean încă din 1836.

Pe urmă numărul Ardelenilor a crescut în ambele Principate. A venit din Banat Eftimie Murgu, Bojinca, pentru a juca la Iași, alături de Flechtenmacher, rolul de mare expert în materie de drept (nomofilax), Dimitrie Stoica, și el profesor de latinește, M. Cîmpeanu (Maler) ș. a.

¹ V. Gr. Popp, *Conspect*, II, p. 131.

Ardelenii aceştia n'au fost încântaţi de noi. În „Istoria Literaturii româneşti în veacul al XIX-lea“, I, se pot găsi grelele aprecieri—reproduse apoi şi în memoriul meu la Academie despre „Partea Ardelenilor în cultura românească“—cele aruncă Aaron Florian sau Maiorescu asupra societăţii româneşti, pe care o acuză de internaţionalism, de înstrăinare, de lipsă de serioşitate, ca şi, chiar, de lipsă de demnitate omenească. Aaron Florian scria lucrurile acestea numai în răvaşele pe care le trimetea dincolo, Maiorescu le-a şi tipărit în „Foaia“ de la Braşov—despre care ne vom ocupa pe urmă—a lui Bariţ. A fost pîrit de însuşi Aaron Florian pentru că ar fi calificat de „mască fără creieri“ civilizaţia noastră începătoare. S'a cerut atunci lui Petrachi Poniariu, directorul învăţămîntului, pur şi simplu să-l dea afară. Ameninţînd că se sinucide, bietul om a trebuit să înghită pe *e pur şi muove*, să facă retractare publică faţă de aceia cari se credeau calomniate de el; Dumnezeu singur ştie cu cîtă greutate a fost menţinut la catedra lui. Dar s'a jurat că niciodată nu va mai spune ceia ce spusese pe vremuri. Situaţia lui de familie o cerea, dar cred că ar fi fost mai bine să fi putut continua, pentru că îmbogăţirea moralităţii publice ar fi fost servită mai radical prin aceasta decît prin Canossa lui înaintea directorului învăţămîntului.

Nu-l chemase nimeni însă ca moralisator, fiindcă de o anumită morală nu simţeau încă nevoia stratele de sus. Numai ca dascăli cu scop practic au venit toţi aceştia la noi. Au suferit de pe urma acestei societăţi în mijlocul căreia se coborîseră, au despreţuit-o şi combătut-o, întru cît li era îngăduit, în condiţiile detestabile ale situaţiei lor materiale, să facă acest lucru. În scrierile lor însă nu se putea cuprinde încă un lucru: influenţa bună, care, fără să-şi dea ei seamă chiar, venia şi asupra lor din caracterul naţional al societăţii în mijlocul căreia se așezaseră.

Ei găsiseră aici o Domnie românească, un Domn român stînd pe Scaun de stăpînire autonomă, găsiseră aici miniştri romîni, dregători romîni, până la cel din urmă, găsiseră limba românească întrebuinţată tradiţional, din vechi, străvechi, în toate administraţiile. Nu ştiu ce vorbesc aceia cari cred că în epoca fanariotă se făcea administraţie în greceşte. Atît de puţin se făcea administraţie în greceşte, încît Constantin-Vodă Mavroc-

dat adresă observațiunii acelor cari-l trimeteau rapoarte în această limbă, atât de puțin, încît Domnii noștri acordaui privilegiul Mitropoliiilor din Orient, ca acea din Mesembria, și locurilor sfinte, ca Athosul, în românește. Limba românească stăpîniă, cum stăpînișe totdeauna, de la un capăt la altul al țerii. Ardelenii găsiaui învățămîntul în această limbă biruitor cu totul asupra celui grecesc, care nu se mai simția decît prin saloane, unde pieria pe încetul limba la modă. Găsiseră însă înaintea de toate o armată și un steag—, și nu în zădar glasul lui Tempea Brașoveanul se unise întru salutarea ei cu al lui Cirlova și al lui Grigore Alexandrescu. Cunoștința posibilității unei vieți românești independente, acesta a fost elementul pe care Romîniul de dincolo coborîși aici pentru a dascăli, îl puteau duce sau vesti în Ardealul lor.

Căci emigrații și cei mulți cari rămăseseră acasă erau în continuă corespondență, și a venit o vreme, cînd informațiile din Țara-Românească și din Moldova au trecut din bielșug dincolo pentru a fi cuprinse în foile culturale și politice pe care Romîniul ardeleni începuseră să le scoată. Este vremea cînd „Foaia“ din Brașov se ridică, tocmai prin această comunitate sufletească între represintanții aceleiași generații ardeleni, parte așezați la noi, parte rămași acasă, la însemnătatea de întăiul organ pan-romănesc, întăia gazetă cuprinzînd informațiunii despre toți Romîniul în acest spirit al culturii românești unice.

VIII.

Noua presă ardeleană și manifestațiile politice dintre anii 1830 și 1840.

Din literatura ardeleană până în 1838 lipsia acel element care ar fi fost de natură să înfrumusețeze mai mult asupra vieții masei, asupra conștiinței generale. Se tipăria din când în când cărți, dar am spus că aceste cărți, cum erau ale lui Petru Maior, se îndreptau către un număr foarte restrâns de persoane. Pentru a crea conștiința generală a unei națiuni trebuie însă cu totul altceva decât aceste cărți tipărite în câteva sute de exemplare, care nici acelea poate nu se distribuiau în de ajuns, oricare ar fi fost înfrumusețarea lor indirectă.

Acum, o conștiință politică, — restrânsă, e adevărat, — se formase în lumea boierească din Principate, în veacul al XVIII-lea, prin cronică, care nu fuseseră tipărite. Dar cu totul altele erau condițiile în care trăiau Românii din Ardeal și din Ungaria decât acelea în care trăiseră boierii din Moldova și din Muntenia la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea. Dincolo, era o națiune întreagă, fără fruntași ereditari, fără reprezentanți permanenți, din generație în generație, ai intereselor și idealului ei; era o națiune de țărani și de preoți, care națiune *în totalitatea ei* trebuia să fie mișcată într'un anume sens, trebuia să fie pregătită pentru o anume luptă.

Așa încât, în astfel de condiții, nu numai copiarea zeloasă a unui manuscris sau răspândirea în câteva sute de exemplare a unor cărți de cuprins mai mult științific și de formă mai mult răspingă-

toare pentru public, cu paragrafele lor erudite, cu stilul lor special, nu numai aceasta trebuia. S'ar fi putut face foarte mult prin lucrări anume menite poporului. Lucrări de acestea și erau. Numai cît ele aveau înaintea de toate un scop școlar, erau înaintea de toate cărți de citire pentru copii, cărți de învățătură pentru anii următori ai aceluiași copii. Dar ceva care să fie făcut, nu pentru școală întâiu și pentru viață pe urmă, dacă viața vrea să primească și ea o asemenea carte, ci care să fie alcătuit în rîndul întâiu pentru viață, o carte de felul acesta lipsia. Și, din nenorocire, manualele acelea, care erau numeroase și în care se afirma totuși la fiecare pas ideea națională, orî măcar existența poporului nostru ca națiune deosebită, avînd tendințele sale speciale, erau lucrate după modele străine. E așa de rar să se găsească scrieri, cum a fost „Povățuitorul“ lui Gheorghe Lazăr,—făcut, ce e dreptul, nu pentru Romîni de peste munți, ci pentru școala nouă întemeiată în București,—care să fie, și supt raportul formei, al frumuseții literare, și supt raportul cuprinsului, al originalității ideilor și tendințelor morale, cu totul individuale, în legătură cu sufletul nostru.

Da, cărțile curente în școlile de dincolo erau făcute după modelele străine, și înaintea de toate după cele germane, austriace. Și oricine cunoaște literatura școlară austriacă știe că-i lipsește de la început cea ce trebuie înaintea de toate unei cărți de școală, partea, am zice sentimentală, partea călduroasă, partea morală vie. Evident că nu prin astfel de cărți se putea crea conștiința generală românească, cu caracter național și cu tendință activă și, dacă voiți, chiar cu o tendință activă *revoluționară*, care era necesară pentru a se cîștiga altă soartă Romînilor din Ardeal. Și tocmai lipsei acestei conștiințe generale cu caracter activ revoluționar i se datoresc acele cîteva decenii în care națiunea noastră nu s'a manifestat, acolo, aproape de loc. Evident că au fost și împrejurări externe: regimul metternichian, tendința austriacă de a suprima manifestările naționale cu un caracter prea definit; au fost și atîtea împrejurări speciale ale Ardealului, și mai ales greutatea de a trece dintr'o incultură absolută la forme superioare ale culturii politice; vor fi fost toate lucrurile acestea, dar mai era ceva: lipsia mijlocul de înfrîmîre, prin graiul său prin scris, asupra mulțimilor.

Predica la noi aproape nu exista. Acum, există dincolo pre-

dică, și una din colecțiunile acestea a avut acum vre-o zece ani o ediție nouă. Erau Predicile lui Samuel Clain și Predicile lui Petru Maior, bune și astăzi, și care s'ar putea întrebuința. Dar predicile acelea se vede foarte bine că au un caracter general creștinesc și moral, nu unul local și național. Și acesta este marele lor defect. Evident că și Clain și Petru Maior au avut înaintea lor îndreptare străine, fără să putem spune încă întru cât lucrările acestea străine sînt redată și întru cât se adăuga ceva care aparține prelucrătorilor.

S'ar fi putut face ceva și prin calendare. Nu-și poate închipui cineva cât de mult se poate face pentru omul cu puțină lumină prin calendare, căci ele i se impun prin laturea lor practică pentru a-l lumina.

Dar calendarele, puține și stîngace, ale Romînilor de dincolo, începînd cu traducerea din sîrbește a lui Petcu Șoanul, din 1733 (compară pe cel din Viena, 1794, pentru Sîrbi și Romîni), n'au jucat rolul pe care-l puteau juca. Ele erau — e drept — în mîna unui Romîn, de și de origine grecească, dintre coborîtorii membrilor companiilor grecești din Ardeal și Ungaria, dar acesta nu s'a ridicat nicîdată peste concepția unui simplu negustor. Zaharia Carcalechi, un simplu profesionist, cu dragoste pentru nație întru cât îi procura clienți, a dat decî calendare. Aceste calendare, „de Buda“, erau foarte căutate, și de boierii noștri sau de negustorii noștri, cînd se rătăceau în preajma editorului său „ferlegărului“ de la Buda, care nu uită să-i pomenească. Numai cît „ferlegărul“ acesta se gîndia, cum am spus, mai mult la cîștigul lui. Punea, de sigur, din cînd în cînd și cîte o bucată care ar fi fost de natură să înalțe sufletul cetitorilor, dar bucata aceea era acolo întîmplător; fiindcă se presintase, de aceea o pusese, iar, dacă s'ar fi presintat o alta, ar fi pus-o pe aceea. N'a fost nicîdată o tendință generală pronunțată a calendarului său. De altminterlea ce era Carcalechi, s'a văzut după ce s'a mutat la noi: un biet om veșnic îngenunchiat înaintea cîrmuirii, potrivit-și micile lui rosturi negustorești și incapabil, prin cultura și însușirile lui, de a vedea mai departe.

Pe de altă parte, acel calendar din Buda să nu credem că s'a răspîndit prea mult în popor. El putea să aibă chiar, în ce privește poporul, o notă, n'aș zice antipatică, dar o notă dubioasă. Anume, țeranul trăia în forma sa bisericească confesională. Ca-

lendarile lui Carcalechi erau însă calendare *laice*, care nu erau legate de o anumită confesiune, și nici Blajul, nici Sibiiul nu dădeau decât calendarelor lui o deosebită atenție. Prin urmare calendarul Sasului Bart, care era un eretic, calendarul mireanului Carcalechi, care nu servia viața bisericească supt niciun raport, trebuiau să fie privite de preoți cu oarecare neîncredere. Nu era calendarul creștinesc, unit sau neunit, care, acela, ar fi găsit o mai largă răspîndire. Așa încît nici prin calendare nu s'a putut face o astfel de operă.

Natural, mă gîndesc înaintea de toate la masele cele mari, la sătenii și la preoți, din cari se alcătuia mai ales viața noastră națională în Ardeal și Ungaria,—pe vremurile acelea în măsură cu mult mai mare chiar decât în timpurile noastre. Dar mă gîndesc și la lumea orășenească, care exista, lume cultă românească, împestrită une ori cu elemente grecești, bulgărești, macedonene, din vechile Companii grecești de negustori. Cunoaștem importanța pe care o avea elementul orășenesc al Romînilor din Ardeal, în Brașov, de exemplu. Și nici ei nu aveau lectura care li trebuia.

În orașe se cetia Alexandria; avem cîteva ediții din Alexandria, care erau, mai târziu, în legătură cu specula deosebiților tipografi sași (1794, 1810). Căci, precum tipografi sași din a doua jumătate a secolului al XVI-lea scoteau cărți bisericești, tot așa tipografi sași din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea au început să tipărească și cărți de acestea profane, potrivite cu gustul de atunci. Se cetiau pe lîngă aceasta lucruri ca Visul Maicei Domnului, deosebite apocrife bisericești și apoi povești versificate, din toată lumea, fie din literatura populară, fie din poesia germană în special, lucrări ca ale lui Vasile Aron și ale translatorului brașovean Barac. Oamenii cu ușurință de viers transmiteau, în banal și în diluat, literatura populară, plină de suflet și scurtă în original, fiindcă oamenii n'o fac la birou, cu cerneala care se tot întinde.

La noi dincoace, după 1820 începuse o destul de bună literatură pentru un public mai larg, și literatura aceasta, în oarecare măsură, pătrundea și dincolo. N'aș avea decât să pomenesc traduceri așa de curgătoare ale lui Gorjan din *Halima* persană.

Dar pentru Ardeal nu era îndestul nici atîta. Ardealul avea

nevoie, chiar în ceia ce privește lumea aceasta orășenească, de o literatură cu anumite tendințe, pe care n'o dădea nici cartea de școală, nici calendarele, nici chiar cartea populară. Atunci întimplarea a făcut ca în 1837-1838 să apară aceia de care tocmai era nevoie pentru formarea unui spirit public. Această literatură a făcut nemuritor pentru toate timpurile pe Gheorghe Bariț, care este în Ardeal creatorul literaturii pentru toți, pe care n'a avut mijloacele s'o înfățișeze în forma de broșuri, dar a înfățișat-o, supt raportul literar, moral, național, în acea publicație, începută de Barac, continuată, după câteva luni, de el însuși, cu sprijinul unui Român, Rudolf Orghidan, și al unui editor sas, Gött¹, și care a purtat diferite nume, până a ajuns la „Foaia“ pentru minte, inimă și literatură“. Apariția ei constituie un eveniment colosal pentru viața Românilor de dincolo.

Trebuie s'o lămurim aici din alt punct de vedere decât al unei istorii a literaturii², și anume supt raportul politic, *educativ* politic.

Ziaristica la noi nu plecase din hotărîrea unor oameni cari voiau să scoată o foaie. Foile apărute în țară, atât a lui Eliad în Muntenia, cât și a lui Asachi în Moldova, sînt comandate. Cum o societate financiară își presintă bilanțul ca să se publice, tot așa presintă Rușii armatei de ocupație bilanțul lor administrativ ca să-l publice cei doi fruntași intelectuali din Principate. Ei aveau nevoie de o foaie de înștiințări. Prin urmare așa au fost înainte de toate „Curierul“ la București și „Albina“ la Iași. Străinul, din cauza nevoilor sale practice, a contactului său zilnic cu societatea românească, din cauza furniturilor sale ca și a proclamațiilor sale, ni-a dat foile cele d'întăi, atară doar de „Fama Lipscăi“, o încercare despre care avem numai o cunoștință indirectă, vagă, jurnal de străinătate, alcătuit de un student.

De multe ori însă lucrurile se desfășoară, nu cum avea cineva de gînd, cînd le-a provocat, ci cum este în firea lor să se desfășoare. Vechiul proverb: „Nu este pentru cine se gătește, ci pentru cine se nemerește“ e foarte potrivit și în acest do-

¹ A publicat și cărți bisericești.

² Iorga, *Ist. literaturii românești în secolul al XIX-lea*, I. p. 304 și urm.

Gheorghe Bariț.

meniu. Deci Rușii s'au dus, dar foaia a rămas. Necesitatea lor a dispărut, dar necesitatea ei, permanentă, s'a dezvoltat mai departe. Publicația a devenit literară, din literară a trecut la un caracter cultural mai general; însă s'a dezvoltat, cum se întâmplă totdeauna, și o tendință politică. Astfel s'a ivit o întreagă literatură, culturală și politică, căreia nu putem să spunem în de ajuns cât îi datorim.

Ei bine, cum la noi dezvoltarea presei n'a plecat dintr'o nevoie a noastră, tot așa s'a întâmplat și în Ardeal. Pentru ea să apară foile de la Brașov, au trebuit multe elemente care nu erau în legătură cu cerințele obștești ale poporului român de dincolo de Carpați. A trebuit întâi cunoștința pe care o căpătaseră editorii străini că se poate câștiga de la Români. Și adevărat că Românii din clasele de jos căuta să cetească tot ce se poate ceti. Din tipărirea calendarelor, a povestirilor despre frumoasa Ileana Cosinzeana, despre Patimile lui Isus Hristos, văzuseră Sașii că se câștigă. Această conștiință de valoarea mercantilă a scrierilor românești pe care au avut-o editorii străini a fost un element foarte folositor, căci, dacă Eliad avea o tipografie în Muntenia și Asachi avea o tipografie în Moldova, dincolo însă nu exista tipografi care să poată scoate o foaie românească. Ea plecă de la o tipografie străină și a rămas o mulțime de vreme în tipografia străină. Mai târziu numai, s'au fundat și tipografiile noastre, și Bariț însuși a întemeiat chiar o fabrică de hîrtie, care însă n'a prosperat.

Al doilea. În tendințele chiar ale Guvernului austriac era și cultura poporului, o anumită cultură a poporului. Și de unde venia această tendință a administrației străine, o știm acum foarte bine.

Mai era, pe lângă aceasta, încă un lucru. Societatea orășenească, nu de oriunde, nu din centrele mici, unde nu fusese niciodată o Companie de comerț, ci din cele mari, unde exista biserica „grecească“, de și acum se cînta înlăuntru și românește, și școala grecească, avea nevoi spirituale de un ordin mai înalt. Ele nu erau însă nevoi naționale, ci dorința unei beletristice cu un caracter popular și dorința de informații. Atîta cereau cercurile acestea. Și până azi, de alminterea, dăinuiește, la Brașov și aiurea tipul vechiului cetitor de gazetă de la 1820-1830, căruia îi trebuia *novitale*, cum se zicea pe atunci, sau „havadișurile“ unui

„Politischer Kannengiesser“ care vrea să fie lămurit asupra tuturor vorbelor și gesturilor oamenilor politici din Europa. Negustorul acela, după ce-și mîntuia afacerile, după ce se îmbrăca pentru casă, avea nevoie ca înainte de a adormi să se pună în curent cu revoluțiile și cu Guvernele din lumea întreagă, și, pe lîngă aceasta, soția și ficele, copiii încă nevrîstnici pentru politică aveau și ei nevoie să știe lucruri minunate: șerpi zburători, maimuțe cu chip de om, biografii de oameni extraordinari cari au săvîrșit lucruri pe care nu ai putea crede ca o ființă omenească e în stare a le săvîrși vre-odată, rătăcirii prin lum necunoscute... Un fel de „Ziarul Călătoriilor“, și al Minunilor, și al... Minciunilor.

Atunci se întîmplă că Gheorghe Bariț, născut în părțile nord-vestice ale Ardealului (la 1812, în comitatul Clujului), profesor de fizică la Blaj și menit să trăiască în lumea oficială blăjeană între canonicii erudiți, profesorii de teologie și filosofie, să se imobilizeze decî, să se anchiloseze în această lume de tradiții foarte respectate, dar părăsite de viață încă multă vreme, că Bariț decî, băiat sărac, oferindu-i-se ocazia de a pregăti copii de negustori la Brașov, se mută acolo. Cînd au văzut Brașovenii că dascălul este bun, că este simpatic, că se poartă frumos, că vorbește bine, s'au gîndit: decît să avem un dascăl pentru douătrei familii negustorești, de ce nu l-am avea pentru toată lumea? Să facem decî o școală, o școală *comercială*, fiindcă avem dascăl. Astfel Bariț s'a așezat la hotarele noastre, și s'a făcut școala. Un capitol foarte important din viața culturii noastre¹.

Pe atunci însă dascăl de biserică, dascăl de școală, dascăl de literatură erau însușiri care se concentrau ușor în persoana aceluiași om. Doar literatura se făcea în rîndul întăiului dascăl. Unde era dascălul, trebuia să iasă neapărat și cartea, și, cum se gîndiseră negustorii de acolo că, dacă este un dascăl pentru două familii, de ce n'ar fi pentru toți, tot așa s'o fi gîndit și Bariț că, decît literatură și cărți pentru cîțiva, de ce n'ar fi literatură *în foaică* pentru toată lumea? Atunci a început opera lui, care, am spus-o, este de cea mai mare importanță, — și anume din multe puncte de vedere:

Întăiul, ea a creat stilul bun, care este înainte de toate stilul

¹ Andrei Birseanu, *Istoria școalelor din Brașov*, p. 30 și urm. Cf. Iorga, *Ist. lit. în veacul al XIX-lea*, I, p. 303 și urm.

universal, stilul normal, stilul sănătos, presupuind înțelegere deplină, și la acela care scrie, și la acela către care se adresează.

Al doilea, această foaie atingea pentru întâia oară toate subiectele. Într-o carte de cetire chiar, nu se pot prezenta decât un număr restrâns de subiecte, pe când foaia culturală are acest avantaj mare: ea este datoare să se intereseze de *toate* chestiile la ordinea zilei. Dacă un popor este mai dezvoltat, chestiile acestea se tratează pe urmă și în amănunte; dacă poporul este mai puțin dezvoltat, ajunge măcar că lucrurile acestea au fost semnalate, dându-se o îndrumare, în foaia aceasta pentru toată lumea. Și astfel în foaie se pronunță pe încetul punctul de vedere național privitor la toate problemele culturale. Iată rezultatul cel neobișnuit al foii din Brașov.

Nu era numai atîta. Această foaie se ocupa și de fenomenele care se petreceau în viața celorlalte popoare conlocuitoare. Era o foaie ardeleană, o foaie a Românilor din Ardeal. Astfel încă de atunci ajunge a se osebi punctul de vedere din care Românii din deosebitele provincii priviau anumite chestiuni.

Dar foaia aceasta nu se putea îndestula prin sine. Bariț a scris mult, însă n'o putea redacta întreagă. Ca toți oamenii crescuți la școala germană, cărora li se iea puțin din spontaneitate prin această educație, ca toți oamenii cari au început prin a fi pedagogi și cari păstrează ifosul dascălesc, Bariț scria cu oarecare greutate. Ceia ce nu înseamnă de loc că nu dădea de multe ori lucruri foarte frumoase. I s'a ridicat la Sibiu o statuie, pe care mentalitatea săsească n'a primit-o în piața publică și care a trebuit să fie așezată într-o curte particulară. E foarte bine că i s'a ridicat statuie lui Bariț, dar cel mai bun lucru ar fi fost să se lămurească întâiu oamenii cine a fost Bariț, care a murit de destul de multă vreme pentru aceasta și care, de altfel, își încheiase rolul cu mulți ani înaintea de moarte. Era necesară, și este, o culegere a articolelor principale pe care le-a scris Bariț și dintre care unele sînt vrednice de a fi puse alături cu tot ce a dat mai bun un Eliad Rădulescu —, nu mai vorbim de Asachi. Un țeran cuminte, Bariț, păstrînd toată cumpăna sufletului țărănesc, capabil de toată chibzuiala înțeleaptă a omului pornit de la sat.

Dar, pentru a-și complectă foaia, Bariț trebuia să facă apela o mulțime de lume, invitînd-o să-l colaboreze la gazetă. Scria

și studenții, dintr'o speță de mult dispărută. Colaborați și mici funcționari, din cîți îi primia administrația austriacă din Ardeal. Erau bucuroși să ajute și militari pensionați, străini. Căci acei cari primiau foaia aveau o continuă comunitate sufletească cu dînsa.

Dar nici așa nu se umpleau paginile pe deplin, și atunci Bariț s'a gîndit să ia din literatura românească de aiurea, și a luat, nu devergondagiile sentimentale sau romantice ale literaturii din Principate, ci tocmai ce era mai viu, mai original, ce era mai pe gustul țerănesc sănătos al Românului de dincolo. Așa s'a deprins a face cu literatura, și așa a făcut și cu politica. De cînd a apărut „Gazeta Transilvaniei“ (1837-8; întâi „Gazeta de Transilvania“), ea a fost o foaie generală românească.

Ceia ce nu izbutiseră decî să facă Ieșeni, invidiați de cei din București, sau Bucureșteni, invidiați de cei din Iași, acest lucru l-au făcut Ardelenii la Brașov, care a ajuns astfel să fie, până la 1848 și după aceasta, centrul firesc al conștiinței românești, punctul în care se concentrau, prin această oglindă a muncii lui, razele culturii românești întregi, pregătind sufletul poporului pentru care această cultură era făcută.

Ce păcat că nu ni s'a păstrat, nu archiva tipografiei în care s'au tipărit foile acestea, dar ceva din hîrțile administrației de la 1830-1850! Ce interesant ar fi să avem lista tuturor persoanelor cărora li se trimetea cutare sau cutare foaie a lui Bariț prin anii aceștia, să putem face noi statistica pentru cît intra din foile acestea în sate și în care sate! De multe ori un capitol de istorie culturală se poate scrie pe baza unei liste de abonamente, unor registre de expediție, care, natural, se distrug și e firesc să se distrugă.

Dar cît de caracteristice pentru cugetarea românească a timpului au fost aceste foi, o arată și două petiții *politice* contemporane, care formează ca o urmare, după aproape o jumătate de veac, a „suplicelor“ din 1791-1792.

Aceste două acte¹ sînt: petiția din 1843 a celor doi episcopi cu privire la Românii de pe teritoriul regesc de odinioară, de pe domeniul regilor Ungariei de pe vremuri, trecut aproape

¹ Publicate în Păcățianu, *Cartea de aur*, I.

în totalitate 'n minile colonilor așezați de dinșii în veacurile al XII-lea și al XIII-lea, în minile Sașilor, deci, iar cellalt act, petiția care se făcuse la moartea lui Moga (11 Octombrie 1845¹) în vederea aceluia care va fi numit în locul său.

Cea mai însemnată cu mult din aceste petiții este firește aceea privitoare la situația Românilor de pe domeniul regal.

În ea se atacă Sașii. Atacurile acestea ar fi fost poate rău primite dacă s'ar fi produs cu douăzeci de ani înainte, când sistemul iosefin era încă în vigoare, când, acest sistem tinzând spre asimilarea națiunilor în forma germană, acela din popoarele supuse Împăratului și Rege al Ungariei care avea mai puțină conștiință națională, mai puțină valoare culturală independentă și, tot odată, mai multă menire de a reprezenta limba germană, era preferat, natural, înaintea tuturor celorlalte. Acelea au fost zilele de aur ale Sașilor, fiindcă vorbeau nemțește, fiindcă, apoi, cultura lor era înainte de toate o cultură bisericească și școlară fără tendință politică și fiindcă, în cea ce privește temperamentul, erau — Sași.

După 1820 însă, și până în apropierea lui 1840, se petrecuseră schimbări mari în felul cum Viena privia naționalitățile. Se stabilise sistemul metternichian: nu mai erau Sași, Români, Unguri, ci era numai poliție și clienți ai poliției. Prin urmare un guvern care să intenteze supușilor procese, să-i condamne la amendă și să-i bage la temniță, sau, pentru supusul care înțelegea datoria sa față de cîrmuire, o indulgență patriarhală.

A trecut și sistemul metternichian, și, pe de altă parte, se vedea foarte bine că pretutindeni națiunile, în ciuda silințelor de a le desființa, căpătaseră o conștiință puternică de ele însele, că pornesc la luptă, sînt gata să sacrifice toate puterile lor pentru a căpăta cît mai mult. Din mijlocul poporului maghiar a răsărit un om, care a avut darul de a-l preface în întregime. Și o națiune nervoasă și mîndră de sine însăși, cum este națiunea maghiară, îndată ce întâlnește un om de energie, îi dă tot sprijinul. S'a ridicat din mijlocul ei Széchenyi.

El a început „filosofic“ și „filantropic“, cu o liniște de teoretician și o distincție de vechi și adevărat nobil, o epocă de propagandă culturală măsurată, chibzuită, omenoasă, tinzînd,

¹ Inscripția de pe mormînt, în *Studii și doc.*, XIII, p. 181, no. 616^a.

firește, la dispariția naționalităților, dar pe o cale de senină demonstrație a unei superiorități fatale.

Pentru aceasta a întemeiat, din largile contribuții oferite cu entusiasm de tinerii magnați, Academia Maghiară, căreia însuși i-a constituit un fond de 60.000 de florini, a lucrat pentru crearea unui Museu, unui Teatru, a sprijinit cu energia și banul său până și marile întreprinderi de ordin material care trebuiau să puie în relief chemarea stăpînitoare a rasei sale.

De atîtea ori s'a exprimat aceste scopuri și în literatura națională maghiară a anilor 1830, influențată de dînsul. Se zicea: națiunea maghiară este atît de nobilă, atît de bine înzestrată, atît de evident creată de Dumnezeu el însuși pentru a stăpîni și a înălța pe oamenii cari locuiesc pe teritoriul ei, ea e un fenomen divin așa de clar în viața popoarelor conlocuitoare, încît, luate mai cu binișorul, ele însele trebuie să recunoască această fericită fatalitate.

Marea Adriatică, Marea Neagră vor deveni „iarăși“ maghiare. Și va veni ceasul cînd lumea întreagă va primi înfrîurirea înălțătoare a acestei superiorități. Căci e scris, spune poetul Vorösmarty, ca „tot omul pe care-l poartă pămîntul și cerul îl acopere, să fie om — și Maghiar“¹.

În ce privește mijloacele însă, s'a ajuns răpede la unele foarte drastice, în curentul, ceva mai violent, al lui Wesselényi, care nu recunoștea Slavilor și Romînilor decît dreptul la o limbă de întrebuintare în familie și cerea țeranilor maghiarisarea pentru a se împărtăși de drepturi politice depline. S'a dat luptă din răsuputeri în dietele ungare și ardelen, restabilite în 1834,—de care sistemul metternichian avea totuși nevoie pentru a evita alte manifestări ale spiritului național, mai revoluționare, mai moderne, mai periculoase,—pentru ca limba oficială a legilor, textul să fie cel maghiar (1830): o lege, cînd se raporta cineva la dînsa, trebuia să se înfățișeze în termeni maghiari. Judecata întreagă ajunge a se face în această limbă „de Stat“. Comunicațiile cu Guvernul central din ce în ce mai mult pierd caracterul lor general pentru a căpăta caracterul maghiar. Pe lîngă aceasta se cerea ca în oștirile Împăratului, unde sînt soldați de origine un-

¹ Analisa excelentă a acestor concepții în Papiu Ilarian, *Istoria Romînilor din Dacia superioară*, II, Viena 1852, p. XVIII și urm.

gurească, limba întrebuințată — cea ce s'a cerut și în timpurile din urmă, și s'a căpătat — să fie cea maghiară, în cea ce privește corespondența, adică nu limba de comandament. Sașilor li s'a interzis a întrebuința un singur moment altă limbă decât cea maghiară în viața publică și, pe urmă, când s'a revenit asupra acestei măsuri, în urma protestării lor energice, s'a zis că vor putea să întrebuințeze altă limbă, dar în comunicațiile cu Guvernul central vor întrebuința doar limba latină, iar nici de cum limba lor națională. La 1836 se hotărîse redactarea în limba maghiară a matriculelor din acele comune unde se predică în această limbă, la 1840 se prevedea că în curînd *toate* matriculele vor trebui ținute așa, admițîndu-se la posturi bisericești numai acei ce ar fi în stare să o facă. Învățătorii trebuiau să fie îndreptați spre cunoașterea din școală a acestei limbi, singura *de drept public*.

Asilurile de copii — „așezăminte cerești“ —, cu limba de prevedere numai maghiară, începeau să se ridice spre a pregăti pentru școala primară, și se aștepta de la ele, de Wesselényi, totala desnaționalizare în douăzeci de ani!

Se recomanda colonisările, în care ar fi să se amestece și Ciângăii din Moldova, întru cît lipsa lor de acolo n'ar slăbi drepturile Coroanei ungare asupra țerii. În cea ce privește Biserica românească, se merse așa de departe cu cotropirea, încît se fixă un anume termen în care Biserica unită ca și cealaltă trebuie să introducă limba maghiară. Niciodată n'au ajuns Ungurii, fie și în cea mai caracteristică nebunie politică a lor din timpul din urmă, până unde merșeră părinții lor în aspirațiile epocii romantice de la 1830—40. La Blaj, unde totuși, la curtea lui Bob († 1830) și a urmașului său Ioan de Leményi, moda era maghiară, s'a trezit atunci o împotrivire energetică. Se făcură reprezentații Guvernului, se luară măsuri pentru a se asigura, potrivit tratatului cu Roma, Bisericii românești limba românească în slujbă, în școală, în corespondență.

Acum deci, în momentul cînd de la Viena se lăsa frîna așa de liberă Ungurilor, nu era momentul potrivit ca să se deschidă chestiunea românească pe *acest* termen, al legăturii cu Ungurii. Ungurii erau în fruntea bucatelor, Ungurii erau elementul de care Viena avea mai multă nevoie. Și la 1830 Romîni de din-

colo erau cuminți și știaū că Viena coace în cuptorul unora saă altora totdeauna numai turtele ei, și ei și-au zis: să atacăm măcar națiunea pe care azi o părăsește Viena, rezervîndu-ne ca, în momentul cînd Viena va părăsi pe o alta, s'o atacăm și pe aceia.

Și, atunci, în legătura cea mai strînsă cu actul din 1791, referindu-se la toate temeiurile de drept ale națiunii noastre în regatul Ungariei, la vechimea ei mai mare, la numărul ei superior, la sarcinile mai grele pe care le poartă supt raportul fiscal și militar, la nevoia mai mare de ocrotire ce o are o națiune rămasă, și nu din vina ei, în urmă, față de națiunile celelalte, se cerea egalizarea cu Sașii, — ceia ce în ochii Sașilor trebuia să fie o scandaloasă obrăznicie, — pe teritoriul acesta al vechiului domeniu regal, invocîndu-se chiar și acte publice din deosebite secole, acte care nu recunoșteau o calitate națională locuitorilor fondului regal, ci-l declarau pe toți liberi și egal îndreptățiți la folosirea acestui domeniu supt toate raporturile, ca pămînt, ca pădure, ca apă, ca orice alt drept, cum era, de pildă, dreptul de circiumărit. Romîni să nu mai poată fi încălcați în ceia ce privește hotarele de către Sași, să nu mai fie datorii a plăti popilor săsești dijma pe care erau gata s'o plătească preoților lor, și pe care, oricum, o și plătiaū; să fie scutiți acești preoți de sarcini servile, să fie așezați popii lor în aceeași situație în care se găsiaū represintanții religioși ai conlocuitorilor lor sași, și, pe lângă aceasta, în așa-numitele „antistii comunale“ (consilii comunale), Romîni să joace același rol ca Sașii, să poată alege și să poată fi aleși, pe cînd pînă atunci era o escepție să se vadă Romîni participînd la magistraturile comunale. Ba cereau mai mult și decît atîta: ca, în măsura numărului și științii lor de carte, a valorii lor politice, să fie întrebuițați și Romîni în toate dregătoriile care atîrnaū de alcătuirea specială a domeniului regal. Și se insista asupra faptului că o mulțime de tineri cari de la școala din Blaj plecaseră la școala de drept din Cluj, cari trecuseră apoi la școlile mai înalte din Capitala Ungariei, erau înlăturați numai din cauza calității lor de Romîni: ei nu puteau fi nici advocați, nici funcționari și nu erau admiși, supt niciun raport, în legătură cu viața publică, din cauza acestui defect inițial al ființei lor, care era calitatea de Romîn.

Iscălit de amîndoi episcopii, actul a fost înaintat dietei. Dieta

l-a trimes la obișnuita comisiune specială a refuzurilor. Comisiunea aceea avea aierul că vrea să studieze actul; *nu* l-a studiat. Președintele însuși era un nemeș interesat ca petițiunea să nu fie luată în considerație.

Dar nu este necesar numai decît ca o cerere politică să biruiască pentru ca ea să-și aibă însemnătatea ei în desvoltarea unei națiuni: este de ajuns ca prin formularea ei să se arăte că această națiune a ajuns gradul de maturitate, de îndrăzneală trebuitoare ca să manifeste astfel de tendințe.

Puține luni după aceasta, murind episcopul din Sibiiu, — „episcopul de rit grecesc al neuniților ardeleni“, se spune în inscripția de pe mormîntul său, — Romîni! se îndreaptă către Împărat cerîndu-l să continue favoarea pe care o începuse la numirea lui Moga: să li se dea episcop romîn, care să fie ales, nu numai de clericî, dar și de mirenî. Aceasta însemna, fără îndoială, un sinod de alegere episcopală, cu caracterul de sinod general național al Romînilor de confesiune ortodoxă. Și li s'a acordat numai dreptul de a-și alege trei candidați dintre cari rămînea să se numească unul la Curte.

A fost numit Șaguna.

IX.

Personalitatea lui Andrei Șaguna.

Am văzut din ce părți curgeau izvoarele de viață în dezvoltarea românilor de peste Carpați. Am văzut că o viață politică țărănească din nenorocire nu exista,—înțeleg o viață capabilă de acțiune politică. Dar în alte părți erau elemente de conștiință, care puteau să trezească și să conducă o luptă. Am urmărit pe fiecare din elementele acestea în dezvoltarea lor până în apropierea anului 1840, și am văzut, în rîndul întâiu, organizarea Bisericii românești, transformările adînci pe care această Biserică le suferise după anul 1760, și mai ales după răscoala lui Horea, transformări care se observă mai ales în cea ce privește Biserica ortodoxă, a majorității Românilor din Ungaria.

Biserica aceasta de la o bucată de vreme își schimbase caracterul ei primitiv, de confesiune tolerată fără caracter național, ajungînd o Biserică pentru Romîni și exclusiv pentru Romîni; ea căpătase și un caracter cultural pe care nu-l putu desăvîrși deplin însă înainte de Șaguna. Existau școlile de preoți, dar aceste școli erau încă tot vechile școli elementare; teologie, lucruri mai înalte nu se învățau nici după plecarea lui Lazăr, și cea mai mare parte din preoți aparțineau clerului acelaia modest pe care-l cunoaștem încă din veacul al XVIII-lea. Biserica aceasta reprezintă însă cea mai mare forță organizată a poporului românesc de sub Coroana Sf. Ștefan. Prin numărul credincioșilor, prin valoarea lor de puritate națională, prin legăturile mai strînse pe care puteau să le aibă cu viața bisericească a Românilor din celelalte părți, această Biserică, dată pe mîna unui

adevărat om, nu a unui biet funcționar eclesiastic, totdeauna cu frica în spate, cum fusese Vasile Moga, putea să constituie elementul de căpetenie de trezire, nu numai a unei vieți culturale energice, dar și a unei manifestări politice în sensul pur național. Mai puțin înrăuită de străini, având mai puține legături cu străinătatea bisericească a Romei și a Statului, ea se dezvoltase, oricât de slab și de încet, dar înaintea de toate prin mijloacele ei proprii, și aceasta-i constituia puterea: singură energia vitală a neamului o produsese, prin cele mai dureroase silințe ale instinctului său de conservare.

Nu mai cit această Biserică trebuia să-și recunoască puterea ei, să și-o organizeze mai bine, s'o puie într'o legătură nouă, cerută de vremurile care se deschidea, cu Statul, să știe întrebuința noile împrejurări politice pentru a trage din ce în ce mai multă putere și înrăuire către această formă dominantă a națiunii noastre care era Biserica.

Și nu era numai atât: pe lângă marile ei însușiri și foloasele pe care le putea da prin situațiunea ei oarecum privilegiată, ea avea și scăderi. Una era aceea că, pe baza vechii organizări politice a Românilor din Ardeal, ea nu avea supt cîrja ei arhi-păstorească și pe alți Romîni, foarte numeroși, foarte culti, dispunînd de o gospodărie mult mai bună, în calitatea lor de coloniști sau amestecați printre coloniști, cu drepturi politice mai mari decît Romîni din Ardeal. E vorba de Romîni din comitatele exterioare, și mai ales din părțile Banatului și Aradului, părți fericite din monarhia austro-ungară, părți pe care monarhia trebuise să le facă fericite, pentru a atrage și a menține pe coloniștii de deosebite neamuri cari se așezară acolo.

Și acolo se dusesse o luptă pentru întărirea, și mai ales pentru *isolarea* bisericească a Romînilor. Căci întărire și isolare sînt pentru națiunea noastră, și aici și aiurea, condițiuni neapărate de viață, ca unui cari, — și într'o parte, și într'alta, cel puțin în ceia ce privește anume Ținuturi care au și o populație străină, ce are asupra noastră sau predominarea unei dominații istorice tradiționale sau o superioritate de cultură, pe care nu trebuie s'o tăgăduim, sau, în sfîrșit, avantajii economice,—nu ne putem întări fără a ne isola și nu ne putem isola fără a ne și întări.

Biserica aceasta românească din părțile exterioare ale Ardealului avea nevoie, deci, pentru a se întări, întâi de izolare, și, în

primul rind, față de elementul sîrbesc. Ca națiune n'avem, natural, nimic, nicîo dușmănie, față de Sîrbi; dar poate să se întîmple ca pe un anumit teritoriu interesele noastre să nu poată trăi alături cu interesele de dezvoltare asimilantă ale națiunii sîrbești. Și a fost, și este și acum, o luptă continuă, tăcută, — ce nu influențează politica noastră națională în genere —, o luptă locală, — de concurență, de întrecere, nu de dușmănie, — între noi și Sîrbi. Biserica sîrbească era cea cu privilegiile; noi eram credincioșii cari, scoși din vechi rosturi ierarhice, ne întruniserăm în jurul acestei Biserici. Înainte de cele două mari curente ale venirii Sirbilor, Banatul nu fusese o *terra deserta*, un pămînt nelocuit. Asupra vechii noastre vieți patriarhale, fără privilegiu, se așternuse însă viața aceasta sîrbească nouă, cu drepturi mari, și prin urmare viața noastră se confundase în aceasta.

De aceia nevoia cea mare era de a se smulge Romîni din această atîrnare sîrbească. Și i-a ajutat în această privință cultura, care este un lucru binecuvîntat: în orice formă s'ar primi, ea ajunge până în sfîrșit la osebirile naționale care stau în esența ei însăși.

Cultura aceasta românească din Banat, a unui Iorgovici, a unui Țichindel, a unui Diaconovici-Loga, fie și cu nota generală ortodoxă, fie și cu influență sîrbească într'însa, fie, în ceea ce privește elementele sale mai înalte, de tipic vienes, oficial, stampilat de guvern, cultura aceasta ajungea să facă pe Romîni din Banat și părțile Aradului a simți nevoia unei vieți sufletești deosebite.

Se căpătă, — și în urma silinților pasionate ale lui Moise Nicoară, pe care Moga refuză să-l ajute, — paisprezece ani după zădarnica petiție de despărțire din 1814, dreptul de a pune Romîni în Scaunul Aradului, — la Vîrșeț și Timișoara rămînînd să fie numai Sîrbi cunoscători de românește. Arădanul Nestor Ioanovici era deci Romîn declarat, iar colegul său din Vîrșeț, apoi din Timișoara, Maxim Manuilovici, un Romîn ascuns. Era totuși ceva. Dar desrobitorul mult așteptat a fost numai Șaguna (n. 20 Decembrie 1808)¹. Și el venia de la Sîrbi, ca fost ucenic de teologie la Vîrșeț, și poate că este mai bine că venia de la Sîrbi, fiindcă

¹ Pentru tot ce-l privește v., în genere, I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, ed. a 2-a, Sibiu 1911.

astfel cunoștea toată practica lor administrativă. Toate intențiunile lor ierarhice erau astfel absolut familiare omului care fusese ani de zile după absolvirea studiilor secretar intim al Mitropolitului sîrbesc din Carlovăț, Ștefan Stratimirovici.

Șaguna a avut norocul încă de la început că s'a găsit — de la 1842 — și ca egumen la vechea mănăstire Opovo, din Sirmiu, în această lume de călugări ortodocși ai Banatului, în care națiunea lui avea de reclamat drepturi.

Astfel la moartea lui Moga se făcuse ceva pentru întrunirea supt aceiași cîrjă a tuturor Romînilor de peste munți, precum se făcuse mult pentru ridicarea prestigiului acestei cîrje românești, care era singurul sceptru național posibil.

Dar Biserica însăși n'ar fi fost suficientă pentru a cîștiga tot ce s'a cîștigat în preajma anului 1848. În acest an și în aceia cari urmează după dînsul mai iese la iveală și alte elemente. Biserica aceasta nu era bogată. Biserica aceasta nu fusese dotată niciodată cum fusese aceia din Blaj sau cum fusese și mai mult dotată — și se pare că ghiftuirea aceasta de la început a imobilizat-o pentru totdeauna — Biserica din Oradea-Mare, bogată, luxoasă, dar care nu mișcă nici măcar cît o protopopie ortodoxă din locurile cele mai sărace și bătute de Dumnezeu ale Romînilor de dincolo. Și Biserica aceasta era în cea mai mare parte incultă. Cine nu-și aduce aminte — legenda păstrează amintirea acestor lucruri — de inspecțiile lui Șaguna tînăr prin satele barbare, de preoții cari parcă ieșeau din fundul pămîntului, cari știau să cetească numai pe o anume carte și într'un anume loc, cari erau îmbrăcați ca țerani și trăiau ca țerani, — și nu trăiau prin partea cea mai bună a vieții țeranești, ci tocmai prin părțile cele mai rele. Preoți de turmă, de cîrciumă și de horă. Se mai pot vedea și azi astfel de exemplare. Atunci însă acest tip de preot era aproape general, și ni putem închipui că finul spirit care era Șaguna, aristocratic prin educație, — nepot de bogat negustor aromîn, „grec“, din Pesta, susținător al culturii, Atanasie Grabovschi (din Grabova), nobil de „Apadia“, și el însuși crescut în Capitala Ungariei și la Viena, — trebuie să fi avut un sentiment de oroare la înfățișarea acestor păstori antediluvieni, mai mult gîcitori și fermecători decît luminați slujbași ai Domnului.

Pentru o îndreptare, se putea gândi cineva la elementele românești care se ridicaseră prin Universitățile străine și jucau un rol mai mult sau mai puțin însemnat, crescînd însă, în orice cas, în viața oficială, administrativă, judecătorească a provinciei. Funcționarii aceștia erau mulți, și atîția dintre ei cu bune intenții, și cari se manifesta, cum am văzut, și în cultura începătoare a poporului lor, ca doctorul Vasiciu de la contumacia Temesului, care a ajuns și membru al Academiei Romîne.

Din nenorocire însă, ei nu trăiseră într'un mediu românesc, și, dacă aceasta nu-l înstrăinase de cultura neamului, îi făcuse însă foarte puțin proprii pentru a represinta, în cadrul funcțiunilor lor, în locul unde fuseseră așezați prin cariera lor administrativă sau judecătorească, aspirațiile politice ale poporului românesc.

Mai târziu numai, cercetătorii Universităților străine vor deveni factori importanți în viața Romînilor din Ardeal: cei de la 1848, cari însă nu erau bătrîni. Ei aparțin la două categorii. Întăiu profesorii tineri de drept, de filosofie, din rîndul cărora face parte și Simion Bărnuț (născut la 1808, în satul Bocșa-Romîna, din părțile Crasnei, format la Șimlău, Careii-Marî și Blaj; profesor aici din 1831), care este însuși represintantul tip al acestor oameni născuți din părinți țerani, învățînd școlile elementare în preajma casei părintești, trecînd pe urmă la Universitatea ardeleană spre a urmă altceva decît teologia pentru care erau meniți, și cari, ajungînd să aibă cunoștința legilor omenești și a unei filosofii ce-și are fără îndoială legăturile sale cu teologia, dar cu altă tendință, se bucură de altă libertate a spiritului. Bărnuț — o clipă și notariu consistorial (1835)¹ — intră de la început în conflict cu cercurile blăjene. Neducînd sufletește viața tipică din epoca lui Petru Pavel Aaron, continuată de Vlădica Leményi, el ajunse la certuri cu acesta, la luptă împotriva celor din stînta odaie cu ușile și fereștile lăcătuite, la împotrivirea dirză, desperată față de asfixia blăjeană. A spart geamurile și a strigat, și, cînd au vrut să-l tragă înlăuntru, închizîndu-se din nou toate comunicațiile, el s'a arătat gata să se desfacă din lumea școlară care-l cerea sacrificiul vieții sale de om liber. La 1838 încă, el trecea la Sibiu pentru a-și termina studiile de drept.

Dar mai era și o altă categorie: studenții tineri de la drept

¹ V. Gr. Pop, *l. c.*, II, p. 39. Cf. *Ist. lit. rom.*, *l. c.*, pp. 300-1.

ein 1840, aceia cari avuseră până atunci alte rosturi și cari luaseră de la cultura ungurească, singura cunoscută lor, un lucru foarte folositor. Cultura aceasta era combativă, revoluționară, cuprinsă de o nebiruită patimă de a schimba lucrurile și, pe de altă parte, de o încredere absolută în rezultatele acestor storișări. Tineretul unguresc de pe vremurile acelea era absolut nebun supt raportul politic, și de această nebunie s'aŭ molipsit și tinerii Romîni. Cine ar crede, în epoce liniștite, ca un grup de studenți, să poată să transforme viața unei națiuni! Sînt vremuri însă cînd se poate așa ceva.

Dar mai era un lucru: studenții aceștia nu erau bogați și nu aveau relații, care pot fi foarte importante și folositoare, și ei nu aveau noțiunea vieții practice într'un sens mai înalt. Aceste trei calități se puteau însă căpăta pentru neam de aiurea. Am văzut cum elementul românesc de origine balcanică cîștigase o situație preponderantă supt raportul avuțiilor în viața Ungariei și cum acest element pe încetul și-a pierdut caracterul său osebitor, astfel încît, nu numai că Macedonenii se simțiau Romîni ca toți ceilalți, sacrificînd sume importante pentru cultura noastră, dar elementul grecesc pur se desnaționalisase. Ei aŭ intrat, cu toată avuția lor, cu bisericile lor, cu școlile, cu bibliotecile, cu prăvăliile lor, în curentul cel nou, activ, al vieții românești. La Pesta și Viena existaŭ astfel de coloni, care numai pe urmă și-aŭ pierdut biserica și conștiința națională: cu un Dumba, un Sina. Familiile acestea, cu biserica în care se slujia românește și grecește, cu o școală care avea în calitate de conducător pe un Boiagi — s'aŭ găsit și chitanțele acestui dascăl macedonean la școlile românești din Capitală¹ —, constituaŭ o clasă bogată, influentă, avînd legături în toate părțile, nobilitată adesea după o îndelungată activitate spornică. Ea putea să dea Romînilor de dincolo tocmai ceia ce li lipsia, căci bietul preot ardelean saŭ bănațean, studentul sărac, funcționarul smerit nici n'ar fi îndrăsnit să calce pragul caselor în care un Grabovschi de Apadia se simțea ca la el acasă. Și, pe de altă parte, acești oameni nu reprezintaŭ numai atît, ci și o cultură laică, foarte modestă poate, care se sprijinia pe o situație la care studenții în drept de la Cluj, pier-

¹ *Analele Academiei Romîne*, XXIX, p. 1 și urm.

duți prin cine știe ce colțuri ale Ardealului ca judecători și funcționari administrativi, nu puteau rîvni.

Ca să se întîmple actul acela hotărîtor de manifestare politică nouă a națiunii în 1848, cînd alte națiuni cu glas tare cereau pretutindeni drepturi corespunzătoare aspirațiilor lor seculare, pentru aceasta trebuia un om care să întrunească anume calități: calitatea de Român, conducător al organizației eclesiastice celei mai largi a Romînilor din Ardeal; al doilea, să aibă acele cunoștințe superioare pe care le putea căpăta cineva din alte școli decît din școlile noastre de teologie, cunoștințe înalte de drept, și, în sfîrșit, acest om trebuia să fie un om de Capitală, de oraș mare, deprins a se prezenta în saloane, a vorbi cu representanții de căpetenie ai lumii austriace, totdeauna roabă a formelor.

Și norocul cel mare al nostru a fost că ele s'au putut găsi întrunite în personalitatea superioară a lui Șaguna. Dar toată inteligența lui organizatoare n'ar fi servit la nimic dacă n'ar fi avut în același timp aceste trei calități. Și, dacă ar fi avut și a patra calitate, pe care nici n'a putut-o cîștiga, dacă ar fi prins rădăcinii în viața țeranului român, dacă ar fi ajuns la formula „prin noi înșine“, dacă ar fi crezut în ridicarea neamului prin forțele lui proprii, pactînd cu cine vrea el pentru singura zi în care e nevoie de acest pact, misiunea lui ar fi fost mult mai glorioasă și mai fecundă. A fost însă eroul forțelor sale proprii, așa de mari, fără ca Țărîna-Mamă să-I adauge acele uriașe energii elementare care făceau nebiruit, în fabulă, pe Anteu.

Părintele Ioan Lupaș, în lucrarea-î comemorativă despre Șaguna, a arătat timpurile de tinereță ale viitorului Mitropolit, în care el însuși și fratele și sora lui au fost amenințați de primejdia — din punctul de vedere ortodox — a catolicismului. Familia fiind săracă, și avînd nevoie de sprijin din partea autorității bisericești, și cea mai apropiată autoritate bisericească, din Mișcolț, nefiind cea ortodoxă, copiii au trecut la confesiunea romană. Mama nu s'a învoit la această schimbare, și stăruințele ei au învins.

Fără a face niciun fel de sentimentalism, e evident că, dacă Șaguna ar fi rămas catolic, ar fi fost o mare pierdere pentru națiunea noastră. Pe atîtea căi era îndreptat către străinătate,

lucru de care trebuie să se ție samă. Era îndreptat către străinătate prin toate legăturile familiei sale, care la începutul veacului al XIX-lea era mai mult sau mai puțin amestecată cu viața străină din Capitalele sau centrele celor mari de negoț ale Ungariei. Educația primită de la început nu era de sigur o educație românească. Tânărul Anastasie, călugărul Andrei s'a reromanisat, și s'a reromanisat, n'aș zice numai decît din voință—nu trebuie să exagerăm —, ci prin împrejurările vieții sale. N'a făcut-o din interes — ar fi o insultă s'o spunem —, dar nici dintr'o conștiință românească superioară, ceia ce ar fi iarăși o exagerare, oricît de folositoare ar putea fi în starea actuală de lucruri. A revenit prin Biserică și prin anumite accidente întîmplătoare în cariera lui bisericească, accidente, care, ca oricare altele, s'aîntîmplat, dar puteau foarte bine să nu se întîmple. Pe lîngă aceasta un om de calitate lui nu era cerut de națiunea românească, — trebuie s'o recunoaștem. Sînt casuri în care o națiune este rău servită, prea rău servită de cineva dintre fiii săi și atunci îl înlătură pentru nevrednicie; dar sînt casuri în care o națiune ar putea fi prea bine servită de către unul din fiii săi și atunci îl înlătură, cu și mai multă înviersunare, pentru vrednicie.

Da, națiunea românească de dincolo, la începutul veacului al XIX-lea, n'avea nevoie de Șaguna, supt niciun raport. O viață întreagă s'a sbătut el ca să împace națiunea romînă cu superioritatea lui, și n'a izbutit. A trăit niște ani teribili la sfîrșit. Toată activitatea politică a Romînilor se îndepărtase de la el. Era socotit ca un greșit. Și, dacă ar fi fost considerat ca un greșit din punctul de vedere al lipsei de contact cu poporul, dacă aceasta l-ar fi îndepărtat pe el, care era omul Vienei, în legături cu cercurile oficiale, care-și trăgea puterea din aceste cercuri oficiale, și nu atît din viața maselor națiunii, s'ar înțelege. Dar, chiar dacă n'ar fi fost înlăturat de niște oameni cari represintău o politică mai bună decît a lui, încă ar mai fi o explicație, cum e în totdeauna cînd înlăturarea cuiva vine de la oameni cari-l sînt superiori sau cari sînt puși în împrejurări de acelea în care într'un chip superior fac aceeași politică, cu însușirile și neajunsurile sale. Dar nu; el a fost înlăturat de coaliția incapacităților și a nepregătirilor, care de cele mai multe ori are biruința împotriva oamenilor ce-și simt o menire pe lume.

Prin urmare, prin calitățile lui, Șaguna nu era chemat a juca

un rol mare între Romîni. Romîniî aveaî nevoie de altceva, de un gospodar bisericesc bun, care să facă şcoli elementare, care să supravegheze învăţămîntul în aceste şcoli, să îngrijească a nu-l lipsi nicîdată nimănuî mijloacele simple pentru educaţia religioasă a sufletuluî său. De aceasta aveaî nevoie: de un om foarte respectuos faţă de Coroană, care să nu amestece naţiunea sa în niciun fel de greutăţi, care de trei ori să întrebe pe cel de sus înainte de a îndrăzni să facă un lucru pentru cel de jos. Naţiuniî nu-l trebuia Moga — e drept —, dar numai fiindcă Moga îmbătrînise; îî trebuia însă o reîntinerire a luî Moga, cu oarecare calităţi de instrucţie superioare aceluia de care se putuse învrednici, în vremurile sale, acesta. Atîta-l trebuia ortodoxiei de dincolo, şi nu o superioritate, care ar fi fost şi jignitoare. De sigur, dacă Swift ar fi continuat povestea luî Gulliver duşmănit de pitici, s'ar fi văzut că, după multe firicele de păianjen rupte de mişcările sale, totuşi Liliputienii au isprăvit prin a-l lega cobză.

Şi apoi, pornind oarecum din lumea oficialităţii, Şaguna avea o chemare de a trăi în lumea aceasta superioară, în care se cer fără îndoială anumite cunoştinţe, pe care nu toată lumea le are şi pe care el le avea într'un grad înalt, dar pe care Romîniî ceilalţi, în genere, nici nu le aveaî, nici nu le puteau preţui. El însuşi nu se simţia atras de la început către moravurile primitive ale Bisericii româneşti. Va fi jignit şi el, dar şi pe el l-a jignit Biserica încredinţată luî, de atîtea ori. Şi totuşi i s'a jertfit, singura cale pe care putea s'o înnalţe, de atîtea ori.

Totuşi nicîdată n'a fost încunjurat, propriu vorbind, de clerul său întreg, ci a avut pe lîngă sine unul sau doi crescuţi în spiritul luî, — Veniamini păstrători ai gîndurilor sale şi cărora li încredinţa adîncile sale dureri intime.

Pe de altă parte, Romîniî de atunci nu înţelegeau nici marele folos care ar putea rezulta pentru ei din anumite legături cu anumite cercuri vieneze. Acele cercuri vieneze existaî, precum exista puterea fundamentală a naţiunii romîne, dar între un factor şi altul nu se stabiliseră alte legături decît a biruluî, a serviciuluî militar, a îndeplinirii datoriilor de supuş. Nu se putea prevedea vremea cînd Viena va avea nevoie de Romîni supt un alt raport decît supt raportul de bunî supuş, de îndeplinitori punctuali ai datoriei lor faţă de Cîrmuire, de zestre omenească ereditară a Măriei Sale Chesaro-Crăieşti.

Deci, dacă Șaguna ar fi rămas în catolicism, toate acestea nu se făcea, orî măcar nu se făcea *atunci*, ceia ce are importanța sa. *S'a întîmplat* că a fost altfel.

Intimitatea lui Șaguna atunci, adîncul sincăr al cugetului său nu le cunoaștem, fiindcă n'avem scrisorile lui particulare. Va fi existat — căci omul era prea superior ca să nu fi existat, — va fi existat o tragedie intimă în sufletul lui, în care aș stat, o mulțime de vreme, anumite elemente în luptă. Nu i-a bănuît nimeni ortodoxia, dar romînitatea i-a bănuît-o, și chiar conștiința românească căpătată mai târziu i-a bănuît-o mulți, văzîndu-se, între altele, și prin aceia că, în alegerea de episcop de la Turda (1-iu Decembre st. n. 1847), după cîteva luni de vicariat (început în August 1846), el a fost în rîndul al treilea. Era tînr, frumos, învățat, avea talente sociale, era harnic — minune mare la o națiune care se ferește adesea de acest defect —, prin urmare avea o mulțime de calități; dar tocmai de aceia a fost în rîndul al treilea. Doi alții i-aș răsărit înaintea: pe lîngă sîrguinciosul director școlar Moise Fulea, și înaintea acestuia chiar, un membru al familiei Moga, Ioan. Și atunci Duhul Sfînt, care uitase să inspire pe protopopii adunați pentru alegerea succesorului lui Vasilie Moga, a inspirat pe Împărat — și acesta lucru destul de rar — și la 24 Ianuar 1848¹ l-a ales pe dînsul.

Odată ce el venia de la Împărat, inferioritatea lui dispăruse. Din vicariul suspect ce era până atunci, a devenit Vlădica cel bun. Omul nu făcuse nimic ca să ajungă în rîndul al treilea; din potrivă, în cele cîteva luni de vicariat, cercetase diocesa sa, intrase în legătură cu preoții, pentru școală își formase un program de îmbunătățire. Și după aceasta era să meargă pe aceiași cale.

Acei mulți cari s'aș simțit jigniți în sufletul lor că s'a ales Șaguna, persistaș totuși să vadă în el un Sîrb. El a întrebuițat, până foarte târziu, pentru studiile sale, cărți slavonești; lucrările lui, cum este Istoria bisericească, sînt făcute după modele sîrbești. Cetirea lui a fost în mare parte și latină: pe una o avea din cariera de ortodox, iar pe cealaltă, cetirea latină, germană și ungurească, o avea din studiile lui anterioare la Mișcolț și Pesta. El a vorbit însă celor de jos și a predicat românește. A știut

¹ Înainte de alegerea lui Cuza-Vodă *tocmai cu unsprezece ani*.

bine românește, fără îndoială; scrisorile lui sînt într'o limbă destul de bună, dar cu toate acestea în intimitatea lui el vorbea mai mult nemțește; glumele lui cu cei mai de aproape, porecele pe care li le dădea, toate acestea erau nemțești. În acest cerc larg al activității sale, nu-și avea nici rudele și nici mormintele.

Avem, de și nu le-a adunat încă nimeni, circularile lui. Ele țintesc toate de-a dreptul la neajunsurile timpului. Se vede foarte bine un ochi clar, prevenitor, care nu se sfiește de nimic, care arată orice este rău și vede imediat mijlocul de îndreptare. A fost un admirabil om practic. Răul cînd l-a văzut, nici n'a avut vreme să zică *nu*, ci fapta lui a trecut de odată la *da*.

Păcatul cel mare pentru Șaguna însă este că le spunea în felul în care le-ar fi putut spune și un guvernator de provincie de la Graz, și un episcop catolic de la Brünn, și oricare funcționar eclesiastic sau laic din orice provincie a Imperiului. Cugetul lui nu era românesc, felul cum el gîndia era al școalelor unde învățase. Lumea din care plecase el, nu avea o vatră românească în mijlocul casei. De aceea a rămas imperialist și austriac. Și de aceea multe din formulele pe care le-a găsit nu s'auf prefăcut în realități binefăcătoare pentru neamul a cărui Biserică o organizase.

Poate dacă cerea mai puțin și cerea altfel, ar fi mers lucrurile mai bine. Însă el a cerut așa de înalt și așa de complet, încît a descurajat pe mulți oameni, cari n'auf mai făcut nimic. Cum era Șaguna, și cît timp a păstorit Șaguna, și cît de bine a fost servit Șaguna, și de natură și de împrejurări, căci nu-l lipsia nimic omului ca om, și nici în ce privește elementele care-l stăteau la îndemînă dincolo de marginile poporului său! Niciodată n'a fost Român care să poruncească mai mult. Acesta n'a cerut, a pretins, și de aceea a căpătat. El a știut cine sînt Nemții din Viena și Ungurii din Pesta. Nu se intră la ei ștergîndu-ți de o sută de ori tălpile pe covoarele de la ușă și îndoindu-ți mijlocul în fața tuturor lacheilor cari iese în cale. Trebuie să întri cu conștiința că reprezintă un popor, indiferent de cum te-ar chema. Conștiința aceasta a avut-o el. Și, dacă cu toate acestea, Șaguna, avînd însușirile și îndemănările acestea excepționale, nu a putut face și mai mari lucruri, dacă pe urma păstoriei sale îndelungate a rămas încă preoți cari abia știauf carte și a rămas școli care numai de formă figurează astfel,

dacă literatura românească nu s'a îmbogățit esențial, aceasta se datorește faptului că acest *Abstand*, această deosebire de situație între o parte și alta, era așa de mare, încît asupra ei nu se putea întinde o punte. Între el și al lui era o incapacitate de a se înțelege, și nu poți servi pe cineva bine până nu l-ai înțeles deplin.

Și acest caracter mai puțin fericit al personalității sale a rămas până la sfîrșit, cînd i se isprăvește stăpînirea. Cînd dispăre un om a cărui viață a însemnat un contact sufletesc continuu între el însuși și aceia asupra cărora s'a întins activitatea lui, — cea mai fericită misiune pe care o poate avea un om pe lume —, cel ce vine după dînsul trebuie să-și facă întâi un examen de conștiință: Vin după un duhovnic; pot fi eu un păstrător de taine și un deslegător de păcate? Pe cînd, în cazul celalt, întrebarea aceasta nu se pune. S'a făcut cutare lucru; lucrul acesta a avut un înțeles formal, a încremenit în caracterul acesta formal. Și care este omul care să nu zică: dar și eu pot să îndeplinesc această formă! Aceasta este cheia succesiunii lui Șaguna.

De aceia nu este om care să se fi cutremurat înaintea de a călca pragul Reședinței din Sibiiu. Nu este unul care să fi văzut pe Șaguna însuși stînd în prag și cerîndu-i socoteală de ce este și de ce poate. Nimeni n'a văzut ființa lui Șaguna în locurile pe care le întemeiase și le umpluse de viață, ci a văzut cancelaria lui Șaguna, care se poate continua lesne pornind de la cel din urmă număr de ordine.

Da, este incontestabil că un anume formalism de origine austriacă, un anume spirit de cancelarie a pătruns în lumea românească prin Șaguna. De almintrelea, ca să înțeleagă cineva acest lucru, trebuie să-și amintească și cariera lui. Înaintea de a veni în mijlocul Romînilor, el a petrecut cîtva timp în lumea mănăstirească. Dar nu s'a împărtășit de viața călugărească, așa de modestă și intimă. Vlădicii cari au fost călugări se deosebesc totdeauna printr'un fel de adîncă intimitate, printr'o umilință atingătoare, mișcătoare, contagioasă, am zice, a spiritului lor. Cel mai mare teolog nu are nota aceasta. Aceasta nu se învață, se capătă în anii aceia îndelungați de singurătate, în înfățișarea aceia zilnică a sufletului înaintea lui Dumnezeu. Șa-

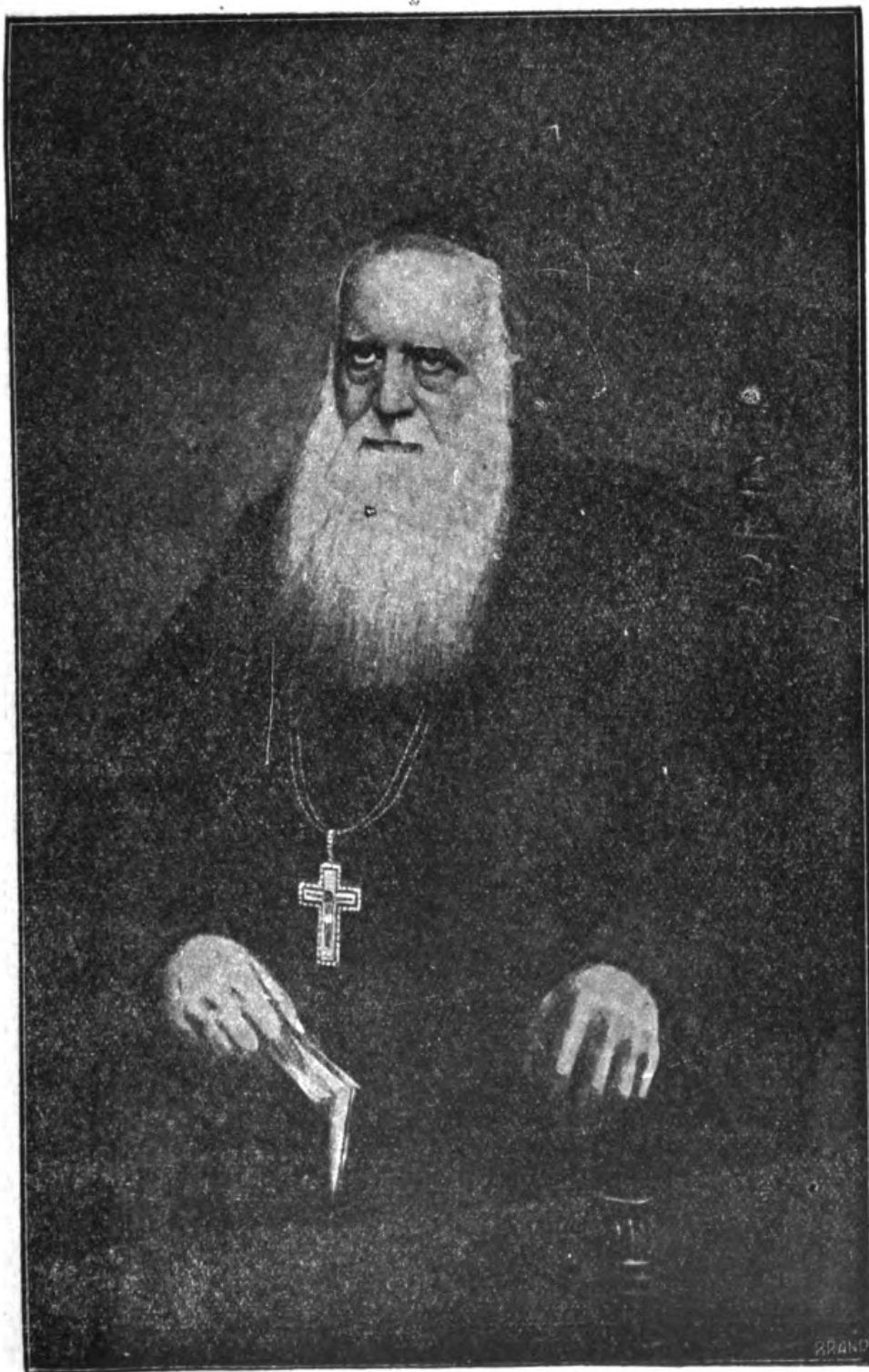
guna n'a fost om de mănăstire. El a trecut doar printr'o mănăstire de lux, cum sînt mănăstirile ortodoxe din Austro-Ungaria, care au prea puțin din spiritul monastic răsăritean, din spiritul acela de isolare ascetică, de îndepărtare de lume.

Apoi a fost funcționar de cancelarie în lumea bisericească a Sîrbilor. A stat pe lîngă Mitropolitul din Carlovăț, intim al lui. După tradiție și după privilegiile care s'au acordat Sîrbilor cînd s'au așezat în regatul Ungariei, „Patriarhiile“ aceștia din Carlovăț sînt înaintea de toate șefii națiunii lor. Deci și pe la 1830-40 erau oameni cari făceau politică de pe Scaunul metropolitan, și ceea ce a învățat Șaguna la dinșii n'au fost atîta lucruri bisericești, pe care le știa și din școală, ci cum se face singura politică posibilă pentru o națiune ortodoxă din monarhie. Un Stratimirovici era ca un suveran între al săi și secretarii lui erau ca secretarii intimi al unui cap încoronat.

Venind deci Șaguna în Ardeal, el a vrut să fie—, și a fost. a izbutit să fie prin calitățile sale superioare—un Patriarh al Romînilor. Ce erau pentru el uniții? O grămadă de rebeli, pe cari-i domina el cu personalitatea lui, și, dacă ar fi reușit să-i aducă la vechea lor credință ortodoxă, rolul său patrlarhal, am putea zice rolul său regal, s'ar fi pronunțat încă mai mult. Dacă i-ar fi oferit cineva să conducă o Biserică fără caracter de reprezentanță națională, o Biserică fără legături posibile cu Curtea, o Biserică în care să nu se petreacă lupte politice, pe care el să se simtă chemat a le domina, mă întreb dacă Șaguna ar mai fi păstrat pe el haina pe care a purtat-o.

Și nația sîrbească exista de la cel d'întăiu act împărătesc pecetluit care se dăduse șefilor ei. O nație românească însă nu exista înaintea de 1848, oricît de mult ar fi fost cerută de la torurile înalte de aceia cari se simțeau făcînd parte dintr'însa.

Asupra teritoriului locuit de Romîni, întinzîndu-se, în cursul dezvoltării istorice, deosebite regimuri, care nu erau determinate de Romîni și de dezvoltarea Romînilor însăși, s'au găsit Romîni de mai multe clase, din punctul de vedere constituțional: Romîni de pe moșiile regale vechi, de pe *fundus regius*, Romîni de pe moșiile fiscale ale Împăratului, Romîni de pe moșiile Bisericii, Romîni din vechile districte militare, cari se bucurau de drepturi nobiliare din generație în generație, Romîni din regimentele cele noi, din alcătuirile grănicerești, care se făcuseră pe

Mitropolitul Andrei Șaguna.

vremea Mariei-Teresei și a lui Iosif al II-lea; tot felul de Români. Din punctul de vedere constituțional, exista *numai* aceste categorii; nu exista o națiune, superioară și mai veche decât aceste categorii. Și categoriile nu pleaseră din națiunea însăși, nu era această națiune la izvorul lor, ci ele pleaseră din anumite necesități de politică austriacă, sau, înainte de aceasta, de politică regală ungurească. Națiunea, care la Sîrbi era la început, la Români trebuia să fie tocmai la sfîrșit.

Acestea fiind împrejurările în care trăiesc Românii și în epoca lui Șaguna, își poate închipui cineva că el a trecut dincolo de drepturile sale, a trecut dincolo de chemarea sa naturală jucînd rolul patriarhal pe care l-a jucat. Dar el de la început n'a avut altceva înaintea ochilor decât acest lucru. După cum Sîrbii erau cu toții strînși în umbra Mitropolitului din Carlovăț, după cum acesta avea dreptul să vorbească Vienei în numele tuturor Sîrbilor, după cum nu exista pentru Sîrbi nici cultură, nici drept în afară de organizația bisericească, tot așa pentru Români nu trebuia să existe nimic în afară de această organizație a Bisericii lor.

Aici însă a fost o slăbiciune în acțiunea lui Șaguna. El a împiedecat alcătuirea în afară de Biserică a unei forțe culturale politice și sociale românești. O parte din dușmănia care se îndreaptă către el în cursul luptelor constituționale ale Românilor din Ungaria, după îndeplinirea organizației bisericești, se explică și prin faptul că elementul laic avea și el oarecare drepturi.

Oricît de mult o națiune ar fi legată de tradiția religioasă, de o tradiție ierarhică — și mai mult decât era legată națiunea românească în Ardeal și Ungaria nu se putea —, cu toate acestea este bine să existe ceva și în afară de această organizație. În general se poate zice un lucru: orice fel de organizație fundamentală ar exista la un popor, în orice domeniu, este bine să existe ceva în afară de această organizație, fiindcă numai aceasta permite un control.

Un control nu era necesar în vremea lui Șaguna. Ar fi fost dăunător dacă s'ar fi făcut în contra unui om cum era Șaguna. Și totuși a fost un asemenea control. De cîte ori însă s'a uitat cineva în socotelile politice ale lui Șaguna, a încurcat lucrurile. El era în stare să-și îndeplinească funcțiunile politice ce și le însușise fără amestecul nimănui. Dar, dacă cineva nu poate să

fie sigur ce va fi succesorul din sîngele său, cum poate şti ce poate fi acela rezultat dintr'o alegere influenţată de atîtea interese omeneşti şi putînd să ridice cine ştie ce incapacitate comodă!

Şaguna însuşi a creat, cum vom vedea, un sinod naţional : cea mai mare inovaţie a lui Şaguna, determinată însă şi de concepţia lui de a porunci prin Biserică. A voit să dea voie şi celorlalţi să se manifeste ca naţiune doar cu ocazia alegerilor episcopale şi „agendelor“. Puteau şi mirenii să se amestece în viaţa bisericească, dar rămînînd mirenii. Cine-i pregătise însă pe aceşti mirenii de un rol politic? El însuşi n'a avut legături cu ei; a rămas preot până la sfîrşit, încunjurat numai de ucenicii lui bisericeşti. Poate că vre unul din laici ar fi putut să fie cîştigat. La dînsul însă nu se intra cu uşurinţă, se pătrundea greu. Până şi străinii aveau o sfilă de a veni în faţa lui Şaguna. Iată ce spune un Ungur cuiva care mergea în Ardeal: „Întră în Ardeal şi caută să vezi pe Şaguna. Să ştii însă că acela este un om pe care nu-l poate cuprinde o ţară“.

Prin urmare mirenii au rămas needucaţi politiceşte în tot acest timp, şi din acest fapt, din această needucare a mirenilor au rezultat greşelile lor, cu totul fără coordonare logică, de a juca un rol politic împotriva lui, cînd poate ar fi fost cu putinţă să joace un rol politic alături de dînsul şi în sensul vederilor şi acţiunii întreprinse de Şaguna.

În sfîrşit voi încheia cu o constatare, care, aceia, desăvîrşeşte icoana pe care trebuie să ni-o facem despre Şaguna.

Şaguna a fost guvernamental de la început până la sfîrşit. Dar poate fi cineva fi guvernamental în mai multe feluri.

Şaguna a fost guvernamental de gradul cel mai înalt. Nicîo hotărîre de-a lui n'a plecat fără asentimentul Curţii, nicîo hotărîre a lui nu s'a lovit de punctul de vedere al Curţii. Atît numai că a ştiut să pregătească Curtea într'un anume sens. E un corectiv, dar el a existat numai pentru el, nu şi pentru alţii. A fost un Austriac, imperialist şi habsburgic, şi s'a creat de atunci un obicei în acest sens. Dar pe urmă Viena s'a mutat, în ce priveşte pe Romîni, la Pesta, şi succesorii lui, cari au făcut politica Pestei, revendică pentru Şaguna originalitatea detestabilei lor politice. Şaguna nu întreba pe miniştri, ci pe Împărat. Dar

alții s'aũ oprit la miniștri, și, cînd aũ apărut în fața Suveranului, l-aũ găsit așa cum fusese pregătît de alții în contra lor.

Și încheiem cu acest mai greu păcat al oricării politice care nu pleacă din contactul de fiecare moment cu singura putere care nu înșeală și nu părăsește niciodată: națiunea însăși.

X.

Pregătirea mișcării de la 1848.

După ce s'a schițat psihologia lui Șaguna, care, am spus-o, nu a fost încă un factor de inițiativă și de conducere în mișcarea de la 1848 a Românilor din Ungaria, venim la însăși această mișcare, prin urmare la seria de evenimente care se petrec la Români supuși Coroanei Sf. Ștefan, Români ardeleni în special și Români din comitatele exterioare, între luna lui Mart și luna lui Maiu 1848.

Se știe că în 1848 mișcarea revoluționară a plecat din anumite centre apusene și din aceste centre s'a întins pe urmă asupra restului Europei. A fost o mișcare pornită din Paris, unul din ultimele ecouri ale marilor schimbări petrecute în 1789, una din ultimele lupte care se dau împotriva regalității, fie și de voință națională. De acolo mișcarea se întinde până la capătul celălalt al Europei, avînd un răsunset până în regiunile acelea rusești care se poate zice că, la dreptul vorbind, nici nu aparțin strict Europei.

Acum cauza întinderii acestei mișcări — și noi nu vorbim de mișcarea de la 1848 în general, ci atîta numai cît este de nevoie ca să se înțeleagă ce s'a petrecut dincolo de munți —, cauza, zic, pentru care această mișcare din 1848 s'a putut răspîndi așa de răpede, nu este numai contagiunea revoluționară. Evident că o revoluție este contagioasă. Se simte cineva oarecum dator, de o datorie de onoare, ca, atunci cînd s'a făcut ceva aiurea, să se facă și la el acasă; dar, în afară de faptul că mișcările revo-

luționare au un caracter contagios — pe cît sînt de puțin molipsitoare mișcările făcute pentru a le doborî —, pentru ca mișcarea revoluționară din 1848 să capete intensitatea pe care i-o constatăm în deosebitele centre a trebuit să se mai adauge încă un lucru: anume pregătirea unei clase capabile de a reprezenta cu lupte și cu sacrificii idealul revoluționar în deosebitele țări europene.

Evident că turburări ar fi fost în Capitalele deosebitelor State din Europa centrală și orientală, chiar dacă n'ar fi existat o clasă capabilă de a porni și de a urmări o luptă. Aici sîntem încă în domeniul contagiunii, dar ea rămîne superficială atîta vreme cît nu există factorul interior, care s'o ajute.

În centrul Europei exista asemenea factori cari trebuiau să dea mișcării un caracter serios dramatic și un caracter transformator pentru viața țărilor în care revoluția s'a manifestat. La Germani exista o burghezie, pe care oficialitatea nu voia s'o recunoască, măcar în oarecare măsură. Revoluția de la 1789 se întinsese în Germania odată cu armele Republicei și ale lui Napoleon, și adusese oarecare schimbări în domeniul legal, administrativ, de și transformări profunde în domeniul social nu fuseseră aduse. Nu fuseseră, ca în Franța, schimbări în ce privește însuși regimul proprietății, nu se dobîndise libertatea totală a comerțului și a industriei din legăturile lor medievale. Și de aceea burghezia nu se putea ridica în măsura în care s'a ridicat în Franța. Totuși această burghezie, cu tradiții, avea destulă moștenire politică și destulă putere actuală ca să poată juca rolul de căpetenie în Stat.

Și, dacă acest substrat de nemulțămiri și aspirații se întîlnește în țările germanice, cum putea să nu se întindă mișcarea în Italia anului 1848, cînd acolo exista două lucruri hotărîtoare în această privință: o naționalitate iritată, supusă dominației străine, direct sau indirect, o conștiință națională care tindea către unitate, pe care o predicaseră generații întregi de scriitori, exista vechi familii cu glorioase anale care se acomodaau foarte greu cu un regim de Curte, reprezentat de străini, și cu un regim de funcționari, servit de cei mai cruzi tirani ai națiunii italiene?

Și în Spania era o întreagă viață civilă și militară înnăbușită de regimul preoților, în Polonia rusească un mare popor, ațipit

numai prin cucerire, o nobilime mîndră și încă bogată, arzînd de dorința epocelor mari din viața națiunii, condusă de inițiativa ei vitregă și turbulentă. La noi, în Principate, era icoana lui Ștefan-cel-Mare, a lui Mihai Viteazul, a Vladimirescului, era un tineret boieresc cu mintea exaltată de doctrinele franceze sorbite în anii de educație la Paris.

Dar, la Romîni, din Ungaria, în momentul cînd revoluția intra în Viena, cînd fenomenele pregătitoare apăreau la Pesta, cînd ideile lui Kossuth, Slovacul entusiast, fanaticul Slav, servite de tumultuoasa poezie a lui Petöffy, alt Slav, biruia asupra teoriilor lui Szechényi, care era clasa și care era curentul de idei capabile de a susține o revoluție ?

Venim întăi la clase. Ce înțelegea țărănimea din Ardeal din ideile revoluției de la 1789, în numele cărora se ridicaseră popoarele acum a patra oară în 1848 ? Cultura se întinsese foarte slab asupra lor, și cultura de scris și cetit este și mai mult și mai puțin decît o idee politică: mai puțin, fiindcă anumite lucruri politice nu se pot judeca de cine știe să cetească și să scrie, și este mai mult decît o idee politică, fiindcă, fără să ai patru clase primare, anumite lucruri care te interesează de aproape le înveți, căci altfel îți merge rău.

Țărănimea avea în sufletul ei numai două elemente politice sau politico-sociale: avea, întăi, amintirea lucrurilor din 1784. Amintirile acestea se transmit strașnic din generație în generație, și, chiar dacă mișcarea lui Horea nu se întinsese asupra tuturor Ținuturilor ardelenene, faima zburase apoi pretutindeni. De atunci se încercaseră a i se ușura suferințele prin urbarii impuse în locul vechilor condice feudale. Cel din 1819 cuprinde însă sarcini și mai aspre și o micșorare prin înșelăciune a dreptului la pămînt. Iar cel de la 1847 avea astfel de prescripții, — cedîndu-se totul „domnului“ de odinioară, care putea să și izgonească pe fostul său șerb, — încît Guvernul nu îndrăzni măcar să-l publice¹.

Al doilea element politico-social ar fi putut să-l constituie cugătarea Romînilor din Ardeal: dar ea nu consta decît în conștiința de drept populară, pe care au avut-o și Romîni din Ar-

¹ După Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, în Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, pp. 279-80.

deal ca și Romîni de dincoace și pe care nimic nu este în stare să li-o scoată din minte. De fapt, Romîni din Ardeal mai ales trăiau în împrejurări cu totul împovărătoare. Să nu credem ceea ce se spune, din necunoștință sau din interes, cu privire la admirabilul regim la care erau supuși țeranii de acolo în veacul al XVIII-lea, supt Maria-Teresa, „maica noastră“, supt Iosif al II-lea, reformatorul. Nu; era mai bună situația țăranilor de aici decît aceia a fraților lor din monarhia austriacă. Ai noștri trăiau în sate rări, cu păduri fără stăpîn, cu ape în care nimeni nu împiedeca pescuitul, cu o concepție foarte largă a dreptului stăpînului asupra cîrciumei, asupra morii, cu un Domn guvernînd după sistemul democratic turcesc, care cere ca săracul să fie mulțămît, chiar de ar peri Voevodul.

În împrejurările acestea, țăranimea de la noi, pe basa vechiului drept românesc, care-i tot numai adevărată „egalitate, libertate și fraternitate“, era mult mai fericită, cu toată asprimea și abuzurile unei fiscalități împotriva căreia stătea deschisă calea plîngerilor și a intervențiilor pe lîngă factorii decisivi în viața Principatelor. Am văzut că încercările de reformă socială și agrară profundă se loviseră în Ardeal de rezistența, zgomotoasă sau tăcută, dar cu atît mai îndărătnică, a claselor superioare, usurpatoare. Decî pentru libertate de sarcini, pentru dreptul asupra muncii sale, pentru stăpînirea asupra pămîntului care nu cunoscuse vre-odată alți muncitori decît neamul, decît sîngele său, erau gata să se răscoale, ca bunicii și părinții lor odinioară, toți acești fii neîndreptățiți și batjocuriți ai țerii.

Și era de ajuns să i se fi vorbit țeranului român de la 1848 de *aceste* chestiuni pentru ca să se ridice și pentru ideile politice ale predicatorului, pe care el însuși nu le înțelegea. Numai să dispară tradiția slujbelor, slova străină, aspră, a urbariilor!

Acum, de la un timp, este adevărat, atenția Ungurilor nu mai era îndreptată asupra urbariilor. Dominau cu totul ideile revoluționare ale lui Kossuth toată ordinea politică și ordinea socială. Prin urmare, de ce să se mai discute, dacă țăranimea o să aibă atîtea drepturi, de ce să se ceară ceva mai mult sau ceva mai puțin, cînd o să vie vremea în curînd să se schimbe toate lucrurile? Cînd o prefacere radicală apare la orizont, cine se mai ocupă de amănuntele situației prezente!

Dar, în orice cas, ce-i păsa țeranului „valah“ de ce scrie Kos-

suth la Pesta, cînd el vroia să meargă la pădure și nu avea voie, vroia să meargă la apă și nu avea voie, vroia să macine singur grîul și, nu avea voie, vroia să-și vînză vinul cum îi convenia și nu avea voie. Un „nem lehet“ de la un capăt la altul al teritoriului supus Coroanei ungare pe care locuia Romîni. Și omul este o ciudată creatură: pe dînsul nu-l revoltă ce păgubește, cît însuși actul de a-l împiedeca să facă anumite lucruri. „Nem lehet“ acesta este de fapt cel mai teribil strigăt revoluționar care se poate închipui. Regimul perpetuu negativ era prin aceasta chiar un regim exasperant.

Mai găsim însă și un al treilea element revoluționar în masa țărănească. O parte din țeranii romîni locuia pe pămîntul domnilor, dar alta pe vechiul „tundus regius“, pe moșiile Măriei Sale, care fuseseră dăruite pe urmă Sașilor.

Aici el vedea țeranii mai bine împărțiți în toate privințele decît dînsul. Nu „jupîni“ din orașe, ci plugari ca și dînsul și cari nu-l impuneau nici prin aspect, nici prin inteligență, nici prin destoinicie. Și el nu putea fi ca dînșii. Cellalt, cu „cizmele mari“, Romînul, cu picioarele goale; cellalt, îmbrăcat bine, solid, după anotimpuri, Romînul, cu biata lui cămașă căptușită cu crivăț, iarna. Și de o bucată de vreme el mai vedea un lucru, orî cel puțin îl vedea mai bine. Sasul putea face din fiul său un meșter, un negustor, un avocat, un medic, un funcționar. Romînul însă trebuia să fie ceia ce fusese tatăl lui,—și ceva mai sărac decît tatăl lui, fiindcă el fusese unul și fiul era în cele mai multe cazuri foarte mulți, după datina națională. Comparația aceasta cu Sasul îl durea pe Romîn mai mult decît tovărășia cu Ungurul de pe moșiile domnilor de pămînt. Astfel de comparații îndeamnă însă întăi la plîngeră — le-am văzut —, pe urmă la luptă, la lupta întetită, oarbă, până la biruință.

Dar, până acum, cum vedem, nu sînt decît elemente sociale; elemente politice, propriu vorbind, nu sînt. Nici nu mai vorbim de o *organisație* politică: aceia vine mai târziu, după ce elementele politice au căpătat conștiința puterii care derivă din unirea și din subordonarea lor,—pentru că unire fără subordonare nu se poate.

Dar în afară de acestea, din sate, care erau oare elementele ce puteau fi cîștigate pentru o luptă revoluționară în sensul frances,

în sensul german, în sensul italian, în sensul polon de la 1848?

Românii din Ungaria nu aveau o burghezie formată din ei înșiși. Era însă Compania grecească, pe încetul romanisată. Negustorii bogați, oamenii isteți, ei aveau și ambiții sociale: să li se reserve cutare strană în biserică, potrivit cu însemnătatea capitalului întrebuințat de fiecare în afaceri. De sigur că țineau ca, atunci când nevestele lor ieșeau la primblare, toată lumea mai săracă să se dea în lături. La moartea lor trebuiau să sune clopotele mai mult decât la cetățenii obișnuiți; lumea trebuia să meargă după dinșii în număr mai mare și mormîntul lor să fie mai frumos decât al unui simplu om sărac. Dar aici se mărgeniau ambițiile acestor oameni.

„Grecii“ erau cel puțin de trei generații negustori în aceste locuri. Dar o clasă negustorească nu poate să fie pregătită pentru un curent politic decât cînd a trecut multă vreme și ea a prins puteri foarte însemnate, cînd s'a legat de dînsa o anumită cultură superioară. Și ce cultură superioară se putea lipi de Grecii aceștia, cari nici nu mai cetiau românește? Și, apoi, cum am spus, viața socială superioară, de limbă germană, ni-i răpia tot mai mult. Nu s'a făcut oare din fiul lui Hagi Constantin Pop de la Sibiiu și al jupănesei Păunica, înrudită cu familii boierești oltene, din Zenobie, crescut la Domnița Balașa din București, de marele dascăl Lambru, întâiu un cochet ofițer imperial și apoi — bolțile sibiene rămînînd pustii și scaunul ctitorului gol în biserică din Groapă—, d. Zenobie Pop, baron de Böhmstetten și director al Băncii Imperiale din Viena? Ori poate, de și corespondeau cu Șaguna, ca și cu Mitropolitul Veniamin și alți fruntași din Principate, mai avea el, mai putea el avea un rol de frunte în marile schimbări ce așteptau nația sa?

În genere, astfel de oameni nu se pun în fruntea unei mișcări revoluționare, nu-și primejduiesc capitalurile, prin care, singure, ei trăiesc, prin care se impun și au un rol social și-și pot manifesta o ambiție politică. Pe aceștia dar nu se putea conta. Revoluția însemna obloanele lăsate în jos, lacătul pus la deposit, banii ascunși în pămînt, strămoșește.

O clasă în adevăr aristocratică este un element neprețuit într-o mișcare revoluționară. Aristocrații, cînd sînt adevărat aristocrați, au multe defecte, dar au și însușiri. Die generație în generație sînt deprinși a comandă; este un fel de mîndrie instinc-

tivă în ei. Cum nu pot răbda ofensa personală pe care li-o face cineva, tot așa nu pot să rabde nici ofensa care se aduce clasei ori națiunii lor. De-odată un jucător de cărți, un băutor de șampanie, un fanatic de sporturi peste măsură, un cutreierător de țeri și de lumi se preface în eroi național. Este de sigur folositor să aibă un popor o astfel de aristocrație, care represintă, în forma cea mai sensibilă și cea mai gata de apărare, întâi, și, pe urmă, de atac, sentimentul național.

Dar boierii ardeleni, aristocrații „valahi“, coborîtorii Voevozilor, cnezilor de odinioară din Ardeal, aceia formau nobilimea ungurească „de opincă“, de care rîdea nobilimea cealaltă, și care cu toate acestea se ținea pe urmele nobilimii maghiare autentice și căuta s'o imite. Niciunul din ei n'a avut o tresărire de conștiință națională românească.

Dar nobilii pot să fie înlocuiți în anumite împrejurări prin intelectuali, și mai ales prin intelectuali cari n'ați ajuns la o anumită vîrstă, la care devin înțelepți înaintea de orice: vîrsta lefil, vîrsta zestrii, vîrsta unei situații care presintă atîtea avantagii. Intelectuali aceștia mai tineri, începînd de la studenți, pot juca rolul conducător într'o revoluție. A fost, în Viena, foarte interesantă legătura între turbulentul ascultător al cursurilor Universității, între intelectualul romantic, și bunul burghes „filistean“, care-și apăruse până atunci punga, nevasta, fata de unul ca și de cellalt.

Dar, la Romîni de peste munți, o asemenea legătură nu se putea face între „Grecul“ companist, timid și incult, și cărturarul tînăr care nu-și găsea ocupație acasă și Statul nu-l întrebuința și atunci, cum am văzut, el trebuia să se ducă aiurea, unde atîția dintre ei se asimilau, în grija de avere, în „sevas față de ocîrmuire“.

În ceia ce privește pe studenții romîni de dincolo, acești studenți erau puțini, erau săraci, și prin urmare atîrnu de o mulțime de lume, tot cu frica în spate să nu-și piardă pînea, cu care se ținea. Pe lîngă aceasta erau crescuți prin școli superioare deosebite, din care niciuna nu era românească. Abia se întemeiasă, de Bariț, gimnasiul din Brașov, și cel din Blaj fusese radical curățit de propagandele politice primejdioase. Unii învăța la școlile ungurești, alții la școlile săsești, mai pe urmă toți la școlile din Pesta și Viena, unde li trebuia timp ca să se

Simeon Bărnuțiu.

înțeleagă între dinșii. Nu vorbeau aceeași limbă decât în ceea ce privește sunetul cuvintelor, dar, în ceea ce privește ideile, vorbeau fiecare un limbaj deosebit. Cea mai mare nenorocire pentru un popor: să nu capete în întregimea lui cultura din același izvor, în același spirit...

Doar că, de la un timp, începând să fie primiți și uni Români în locuri administrative inferioare, mulți învățau „drepturile“, *iura*, la Sibii. Nu teoriile care se predau acum și din care iese concepția metafisică a dreptului constituțional maghiar, care tulbură mințile tuturor celor ce se apropie de el, ci un fel de drept administrativ înaintea de toate, care nu cuprindea nici filosofie, nici ideal; el ținea mai ales la cunoașterea cât mai deplină și predicarea cât mai călduroasă a datoriilor supușilor (*Pflichten des Unterthans*). Foarte tare în domeniul acesta ajunsese în scurt timp Simion Bărnuț. Cine cetește celebrul lui discurs, care este și discursul unui filosof luptător, dar și discursul unuia care a făcut „drepturile“ la Sibii — el nu l-a ținut în ziua de 3 Mai, cum multă lume crede, ci la conferința, prealabilă, din ziua precedentă: nu Luni, ci Duminecă —, întâlnește o mulțime din elementele acestea de veche doctrină medievală ori de nouă metafisică germană asupra societăților și „națiunilor“.

Pe lângă aceștia mai erau în unele locuri, ca la Murăș-Oșorhei, pe lângă Curtea de Apel, *canceliști* români, studenți neisprăviți încă, dar cu ocupații administrative. Din memoriile, apărute dăunăzi, ale lui Ioan Pușcariu¹, putem cunoaște starea lor de spirit, influențată de aceia, foarte aprinsă, a colegilor unguri.

Băieții vroiau să facă ceva, dar erau atât de nepregătiți! Ungurii, natural, agitați pentru unirea Ardealului cu Ungaria — aceasta era problema cea mare pentru neamul lor! —; ei țineau întruniri publice la care perorau focos, desperat. Tinerii lor erau perfect orientați, fiindcă cetiseră întâi, în prima lor tinerețe, pe Széchenyi, și apoi se hrăniseră, exclusiv și în sens luptător, de ideile lui Kossuth. Fiecare era doar el însuși un Kossuth în mic!

De la început, ei au fost ce trebuiau să fie. Când cereau unirea cu Ungaria, simțeau că această unire li este folositoare, că în ea va domina cultura și conștiința națională maghiară, că prin faptul acesta se va distruge și întietatea culturală a Sașilor

¹ *Notițe despre întâmplările contemporane, Sibii, 1918.*

în Ardeal și sentimentul nou de putere al elementului românesc în această provincie. Erau pregătiți pentru a da această soluție, erau aderenți convinși și călduroși ai crezului celui nou. Și te prinde mila când, în amintirile lui Papiu Ilarian, pline încă de speranțele lui ca student — și ca student a jucat un rol mare în această mișcare —, vezi urmele nesiguranței. Și pe Romîni îi solicita aceiași întrebare și erau puși în fața necesității absolute a unei probleme imediate. Dar răspunsul nu-l puteau da; unul îl înțelegea într'un fel, altul în alt fel. Toți erau, în fond, înșelați, ilusionați pentru unirea cu Ungaria. Doar așa credea și învățatul profesor tînăr din Blaj, Timoteiș Cipariu, care fusese și pe la noi, care avea legături cu intelectualii din Principate și care începuse a scoate o foaie politică, „Organul Luminării“, tocmai pentru a se sprijini această cauză. Iar care dintre tineri, după acceptarea unirii, după iscălirea actelor presintate, încerca a mai vorbi de Romîni și de un viitor românesc, era întrerupt de strigătele furioase ale colegilor maghiari, cari-l amintiau că acel ce a votat unirea e Ungur, cetățean ungar, și alta nimic ! Și atunci cea mai mare parte din ei s'au simțit așa de rătăciți, înțelegînd datoria de a face ceva, dar incapabili de a ști ce anume trebuie să facă...

Așa e totdeauna cînd lipsește substratul adînc al unei culturi naționale, unică și sigură stăpîină peste sufletele tuturor.

XI.

Mișcarea de la 1848: ziua de 3 Mai.

Izvoarele nu lipsesc, în aparență, pentru mișcarea Ardealului din 1848. Avem expunerea lui Papiu Ilarian, unul din inițiatorii ei, avem pe a lui Bariț, avem, de curînd, notele scurte și exacte ale lui Ioan Pușcariu. „Cartea de aur“ a d-lui Păcățian înfățișează un număr din actele autentice. Corespondența lui Bariț, din care numai o mică parte, de la început, s'a tipărit de d. G. Bogdan-Duică, în foiletonul „Tribunei“, poate fi deosebit de prețioasă; a lui Șaguna se cuprinde, tot în mică parte, în apendicele întăii ediții din cartea părintelui I. Lupaș; alte acte sînt date de părintele vicariu Ilarion Pușcariu în *Metropolia Romînilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibii, 1900.

Încă un material pe care l-am aștepta ar fi acela care s'ar putea scoate din izvoarele oficiale, din actele administrative și constituționale, să zicem, ale principatului ardelean. Comisarii, trimiși pe baza unor anumite hotărîri, au redactat o serie întregă de rapoarte. Nu cunoaștem poate cuprinsul lor decît în parte.

Cele două Biserici apoi au și ele în arhivele lor un bogat material, încă absolut inedit.

După lămuririle acestea de natură bibliografică critică să venim acum la însăși dezvoltarea revoluției, începînd cu note privitoare la presa românească din 1848.

Exista o singură foaie culturală, „Foaia pentru minte“, inimă și literatură“, cu anexa ei de informații politice care era „Gazeta

Transilvaniei“. Ele erau străbătute în de ajuns de tendințe politice ca să înțelegem jocul de idei al timpului, aplicat la împrejurările în care trăiau Românii. Ele erau moderate, reprezentând mai ales vederile burghesiei de negustori din orașul de graniță.

Clasa aceasta burghesă nu cetia însă numai „Gazeta Transilvaniei“, ci și gazete străine. Mulți știați grecește și cetiau de preferință foile care sosiau din Grecia nouă, liberă. Iar la Blaj, unde, pe lângă Cipariu, lumea profesorală era alcătuită din oameni obscuri — să nu uităm că Bărnauț plecase, supărat —: un Ladoi, „profesor poeziei“, un Moldvai, „profesor normal“, un Dimitrie Boer, un Vasile Pop, — „Organul Luminării“ n'avea o valoare reprezentativă. Totuși mulți credeau acolo, în Blaj, că în adevăr limba maghiară are o prioritate legitimă ca „limbă diplomatică, în administrația publică și științele mai înalte“ și că „uniunea cu Ungaria nu numai preste tot, ci chiar și pentru Românii din multe căutări, e de dorit“. O uniune cu Principatele, revoluționare și ele, ar forma apoi — așa credea și Bălcescu — un puternic zăgaz contra absolutismului². Iar, puțin după aceea³, se cerea de la noua Ungarie unită... recunoașterea unei națiuni române „recepte“ după dreptul Ardealului, a legii „greco-românești“ întregi și a dreptului Românilor de a-și alege deputați.

Se pune și pentru această presă chestiunea, foarte importantă, dacă Ardealul trebuie să trăiască de sine, sau dacă trebuie să se confunde cu regatul Ungariei. Cum este mai drept? Cum este mai logic? Cum este mai natural și mai prielnic pentru Românii?

Cum este mai drept din punctul de vedere istoric? Fusese întâi de toate Voievodatul, apoi principatul Ardealului. Prin urmare soluția nu putea să fie în favoarea tesei ungurești.

Cum este mai logic? Atîrnă după poporul de la care pleci. Ungurii porniau de la dinșii și ziceau: Ungurii sînt stăpîni în Ardeal, și tot Ungurii stăpîni în Ungaria. De ce, prin urmare, stăpînirea Ungariei să fie tăiată în două jumătăți, în loc ca ele să fie reunite sub numele de Regatul Ungariei?

Cum este mai favorabil? Atîrnă de categoria de oameni care trebuia să tragă foloase din noua stare de lucruri. Pentru Ungurii

¹ I. Rus, *Icoana pămîntului*, III, Blaj, 1842, lista prenumeraților.

² V. și în Papiu Ilarian, *l. c.*, p. 76 și urm.

³ *Ibid.*, p. 87.

Andreï Mureșianu.

era cu mult mai favorabil ca Ardealul să se alipească la Coroana Ungariei. Ar fi încercat ei a colonisa apoi Ardealul cu indivizi de pe pustă, dacă n'ar fi fost reunit cu coroana Ungariei? Evident că nu. Viața, înainte de toate austriacă, basată însă pe temelii seculare, a Ardealului, s'ar fi putut ea desface cu totul, ca să fie unificată, în formele unei legislațiuni recente, cu viața ungurească, dacă principatul Transilvaniei ar fi păstrat ceva din vechea lui legislație? Fără îndoială că nu.

Dar întrebarea cea mai însemnată pentru noi era aceasta: *Nouă* ni vine la socoteală să fim împreună cu Regatul Ungariei sau nu? Argumentul cel puternic pentru unire era primejdia care amenința pe Români, mult mai numeroși și într'o situație privilegiată, cari se găseau dincolo de hotarele Ardealului. Și atunci se spunea: de ce n'am fi toți Români laolaltă? N'ar fi mai bine să se găsească o formă națională comună?

Dar unificarea administrativă putea ea să fie și o unificare națională? Mulți credeau că se poate, dacă vrea Împăratul. Ori, ca la Brașov, se evita un răspuns. Dumnezeu era rugat să lumineze mințile în vederea „lucrurilor, pe cât de mărețe, pe atât de sfinte, din a căror înființare nu poate să răsară decît binecuvîntare și fericire pentru întreaga noastră patrie muntoasă”¹. Și „noua limbă diplomatică” era călduros salutată și acolo, dar exclusiv în domeniul strict politic²; numai „conservatismul” să cadă³!

În fața acestor rătăcirî și șovăieli stătea, întemeiată pe concepții severe de drept roman, pe neclintite idei de „filosofie naturală”, concepția, care a triumfat, a lui Bărnuz. El judeca evenimentele politice actuale din punctul de vedere al unei justiții absolute, care trebuia să fie servită de oameni ideali ca pe vremea lui Plutarh. Și, de oare ce „Roman” și „Romîn” erau cam același lucru pentru un Bărnuz, ei bine, vremurile romane trebuiau înviate, și ca drept, și ca organizare, în viața cea nouă a Românilor. Toată lumea din Tit-Liviu era să învie. Acel biețel scobitor de ciubere și de cofe al Munților Apuseni, acel biețel muncitor de pămînt străin din restul Ardealului aveau să devie niște „cives romani”, cari să se adune, ca în Roma cea

¹ *Ibid.*, pp. 75-6.

² *Ibid.*, p. 88 și urm.

³ *Ibid.*, p. 91. Iar despre totala desorientare a nației, mărturisită naiv de aceiași, *ibid.*, pp. 95-6.

veche, în adunarea poporului, care, sprijinindu-se pe principiul dreptului etern, va lua anumite hotărîri, pe care nicio putere din lume nu le putea sfărîma, fiindcă „vox populi, vox Dei“, — lucruri care pe vremea aceia erau niște sfinte adevăruri, pentru care omul mergea chiar la moarte și care, astăzi, pe noi ne fac să zîmbim, fiindcă știm ce valoare are „vocea poporului“.

Erau prin urmare trei concepții. Cea negustorească: să mai vedem; dacă se poate; să nu pierdem nimic; mai la urmă, ce vor face Sașii, vom face și noi, fiindcă ei sînt mai vechi și mai cuminți. Așa grăia Brașovul. Blajul bisericesc șoptia: Tot cu frica lui Dumnezeu, și nu prea iute! Iar ceștialaltii, cu dreptul roman, striga: noi voim un popor, acest popor să vorbească, și Dumnezeu va binecuvînta hotărîrea poporului. Principiile dreptului public român vor fi fixate odată pentru totdeauna, și atunci consuli, tribuni, pretori, etc., vor avea în grijă viitorul națiunii.

Dacă n'ar fi fost nemulțămirea socială a milionului de țeranî romîni, ca să nu vorbim decît de cei din Ardeal, dacă n'ar fi fost această veche mină gata să sfarme totul într'o teribilă explozie, de sigur că mișcarea s'ar fi pierdut în contraziceri și manifestări superficiale, în discursuri de întruniri publice, în articole de gazetă, în literatură și retorică. Bune lucruri, dar care, de multe ori, tocmai fiindcă sînt așa de bune, împiedecă să vie altele, care sînt, din punctul de vedere practic, cu mult mai bune decît cele mai bune discursuri și cele mai strălucite articole de gazetă.

Dar, cum zic, *era* nemulțămirea aceasta a țeranilor, și studenții, îndemnați prin două proclamații (întăia din 25 Mart) în sensul radical național, de Bărnăț însuși¹, care cerea congres național-român, libertăți naționale și încheierea unei înțelegeri cu Ungurii numai pe această basă², — s'au adresat la țeranî. Căci din partea studenților a venit indemnul. Și organizarea celor din Cluj, de la „liceul claudiopolitan“, — supt influența Brașovenilor, mai Romîni și mai înstăriți, cu societate literară, cu foaie românească, „Aurora“ sau „Zorile“, scoasă de Alexandru Pop (Papiu Ilarian) și de Nicolae Popea (viitorul episcop), cu discursuri românești la îngroparea colegilor și trînte cu Ungurii³, — nu e de loc indife-

¹ Pușcariu, *l. c.*, pp. 15-6; Papiu Ilarian, *l. c.*, pp. 94-109.

² Papiu Ilarian, *l. c.*, pp. 97-8.

³ N. Popea, *Memorialul lui Șaguna*, Sibiiu, 1889, p. 38 și urm.

rentă pentru adevărata înțelegere a împrejurărilor. Pe cînd Brașovenii se rugau numai de drepturi la magistratul săsesc — cel 400 conduși de avocatul Ioan Bran¹ —, tinerii studenți și „canceliștii de la tablă” chemau pentru Dumineca Tomei toată națiunea ca să desbată cu privire la nevoile ei de astăzi și la aspirațiile ei de viitor. S'a lucrat așa, în forme naive, prin circulări, prin acte secrete, care mergeau din mînă în mînă, pe supt ascuns. Cînd se duceau băieții de la Blaj de Paști, luați circulațiile acestea de la Sibiiu și Oșorhei, cu poruncă hotărîtă să strecoare hîrtia în traista cu cărțile și acasă s'o dea părintelui din sat, care s'o arăte și domnului învățător, pentru ca să îndemne un cît de mare număr de oameni a veni la Blaj. Dacă ar fi fost trimise aceste circulări în basa dreptului roman, spunîndu-se că trebuie să vie națiunea pentru biruința principiilor eterne, n'ar fi venit nimeni. Ce li păsa țăranilor de ce spune dreptul roman, pe care nu-l cunoșteau? Li s'a spus însă să vie la Blaj. Și Blajul era un oraș care mirosia a biserică. Blajul?... Prin urmare Vlădica, părinții canonici, școlile. *Trebuie* să vie. Iată aici stă însemnătatea cea mare a Bisericii pentru viața națiunii noastre de dincolo.

Deci țăranii chemați la Blaj au crezut că se supun unei porunci a lui Dumnezeu, venită prin organele bisericești, la care erau deprinși să se uite de veacuri. Vlădica era Împăratul lor. A zis Vlădica, a zis Dumnezeu! Și era de ajuns să-l vadă pe Vlădica acolo ca să știe ei că aceia ce se face este bine.

Dar ce zic tisturile administrative, de și era pe vremea cînd fiecare își putea rîde de administrație, cînd trecutul fusese îngropat, cînd el nu mai avea însemnătate, cînd viitorul era cea ce interesa pe fiecare? Totuși lumea veni la Dumineca Tomei.

Administrația a intervenit atunci, a cerut socoteală lui Leményi, care presintă circulara de convocare a nației—protopopi, cu doi parohi și doi soli mirenii de fiecare sat —, scrisă de Pumnul, fără a mărturisi cine e autorul și adăugind că „suprimarea acestei adunări se poate evita cu atît mai puțin, cu cît e de temut ca nu cumva sufletele, astfel iritate, să nu se îndrepte pe altă cale, poate străină de scopul de la început”. Se opri adunarea,

¹ Universitatea săsescă făcuse concesiile de mult cerute, la 3 April: porție canonică pentru preoți, împărțășire la magistratură, primire la meserii; Papiu Ilarian, *l. c.*, pp. 203-4.

și, pentru cazul de neascultare, se luară măcar măsuri militare. Episcopii vor putea însă chema în altă zi pe protopopi și cîțiva „indivizi mai inteligenți” (17 April)¹. Se fixă prin bună înțelegere data de 3 Maiu. Și știați al noștri perfect, cînd văzură pe comisarii aceia, cari se uitați crunt și decretați: „până aici și mai departe nu”, știați că toate acestea sînt vorbe. Comisarii se mulțămiați foarte mult dacă nu s’ar porni o revoluție în sensul lui Horea, de la început.

Pe Vlădica însă îi văzuseră acolo. Dar într’un fel vorbi Bărnut, primit ca un rege, către mulțime, care striga tare că „nu-și vinde țara”, „șerbi nu vrem să fim”, și altfel vorbise Leményi, care, întrerupt violent de țeranî pentru că „ține cu domnii țerii”, arunca bănuială asupra dreptății „tinerilor învățați”, îndemna după Scriptură la supunere față de „mai mari” și poftia lumea să meargă acasă.

Se putea prevedea cum se va desfășura adunarea cea mare de la 3 Maiu. *Amîndoi* Vlădicii erau să fie de față, — căci acum Șaguna se întorcea de la Sirbi, unde se sfințise. Interesant este și cum ați ajuns Vlădicii acolo ca să se viziteze, să presideze împreună, să apară alături înaintea celor 40.000 de oameni. Ca să fie acolo, trebuia ca Leményi să devie curajos și, al doilea, trebuia ca Șaguna, care crescuse în ortodoxie strictă sirbească, să aibă curajul de a intra în casa unitului. Cînd s’a întors Șaguna de unde se dusese pentru sfințirea lui, dintr’un loc care numai la violență și răzvrătire nu-l putea îndemna, a găsit scrisorile acelea, îndemnurile venite din mai multe părți. S’a hotărît să meargă la Blaj. Sibiiul să meargă la Blaj!.. Vă gîndiți ce însemnează aceasta? Cît de grea era reconcilierea între două Biserici, dintre care una se ridicase foarte răpede împotriva celelalte, prin înfrîngerea parțială, prin scăderea ca autoritate a aceleia! Vechea tovărășie de la *Supplex libellus* trebuia însă reînnoită, și cu un simț de răspundere nespus mai mare.

În sfîrșit Șaguna a venit, și a fost chiar găzduit la Curtea colegului său. Dar, încă odată, de ce a devenit curajos Leményi? Și de ce Șaguna a trecut peste toate considerațiile ortodoxiei sale sirbești și s’a manifestat interconfesional, național, el care avea așa de mult contact cu ortodoxia și așa de puțin contact cu națiunea lui proprie?

¹ *Ibid.*, p. 274 și urm.

Fiindcă din mediul care încunjură pe oamenii conducători pleacă anumite porunci, înaintea cărora și frunțile cele mai trufașe trebuie să se plece. Și este bine când frunțile acestea se pleacă înaintea ca mediul să vorbească imperativ. Fiindcă înaintea poruncilor instinctului popular, care nu se înșală, nici o rezistență nu se încapă. Așa a zis și bietul Mitropolit al Moldovei la 1859: „Unde e turma, acolo și păstorul“.

Astfel deci, spre Maiu, data nouă, fixată 'n înțelegere cu Guvernul, veni acea mulțime enormă de „plebe contribuentă“, bătută și îngrozită până atunci, și totuși perfect de liniștită, disciplinată ca o armată —, fără un ban cheltuit la cârciumă. Și stătură de față și amîndoi Vlădicii: Leményi, care abia isprăvisese de pîrit la Guvern pe tineri¹, și Șaguna, care fusese primit la Sibiiu de o mare mulțime, avînd în frunte pe Cipariu și pe Laurian, venit din București. Interzicerea de către Guvern a unei singure adunări pentru ambele confesiuni nu izbutise, precum nu fu luată în seamă orînduiala ca totul să se reducă la un sobor de protopopi în biserică. „Să vie toți Romîni din toată țara“, fusese îndemnul, cu sfințenie ascultat, al tineretului. Alergaseră și țeranii de la ultimul hotar apusean și sudic al Romînimii.

Duminecă, la 2, se ținu adunarea preparatorie. Și iată ce se întîmplă. În orice societate, cînd stă să se hotărească o schimbare, sînt oameni cari vor ceva de mult și o vor neapărat, și sînt alții cari *atunci* trebuie să voiască acel lucru. Și oamenii cari s'a convertit la ideia unei schimbări și cari sînt în același timp deținătorii puterii, acaparatorii situațiilor, aceia vin cu ifose mari și presidează și adaogă la convingerea lor tîrzie tot sentimentul demnității și puterii lor. Ocupă locurile d'întăiu și vorbesc, dar așa cum vorbește cineva dintr'un loc unde a trecut ieri-alaltăieri, cu oarecare sfială, cu șovăială. Eul acela din trecut apare și tulbură; nu prinde vorba: parcă vorbești cu gura altuia. Atunci nu te poți împiedeca să îndemni însuși și pe altul să mai vorbească. Și atunci acela zice, dar zice din toate puterile convingerilor lui, zice dintr'o viață întreagă pe care a trăit-o pentru aceasta. Și pare că se desface o ceață, care pe cei mari și tari îi acopere, și rămîne numai el.

Așa s'a întîmplat în adunarea aceia pregătitoare, care, „dacă

¹ *Ibid.*, p. 152.

ar fi fost numai inteligent, nu făcea nică onoare națiunii române“, scrie, patru ani după aceasta, unul din tineri, Papiu Ilarian¹. Vlădicii au vorbit, natural, ce aveau de zis: că sînt frați. Șaguna era prea tînăr și prea legat de Guvernul vienes ca să exercite o influență, de și comisarii i-o atribuie în cea mai mare măsură, făcînd din el factorul decisiv al liniștii și loialității². El pomeni despre „bunul tată Ferdinand“³. Abia-și cucuștea națiunea, și, pe urmă, el n'a fost revoluționar niciodată, de și a știut să profite de revoluție în folosul revoluționarilor. Dar, oricum, orator pentru nație în zilele ei mari n'a fost. După aceea s'a dat cuvîntul lui Bărnuz, pe care-l cerea mulțimea. Cum era de așteptat, el a pornit de la Romani. Erau părți pe care mulți din asistenți, căci erau mai ales țeranî între ei, nu le înțelegeau. Erau însă și altele pe care le prea înțelegeau: apăsarea, iobăgia, batjocura din partea neamurilor. Și, cînd se pipăiau rănile dureroase, toată viața adunării se strîngea în jurul persoanei acestui profesor tînăr cu grai înalt de învățător, în care vibrau însă azi milenare suferinți. El era omul prin care se rostia vremea. Și atunci, încă din adunarea aceasta preparatorie, s'a văzut că nu este chip să se împotrivescă cineva curentului. A doua zi, curentul acesta și-a serbat supt tricolorul albastru-roșu-alb, în sunetul clopotelor, afară pe cîmp, pe Cîmpul numit de atunci al Libertății, biruința lui cea mare. Marturi erau fruntașii tineretului Moldovei, fugari după o încercare de revoluție boierească, *fără* țeranî: Alecsandri, C. Negri, Gheorghe Sion, Lascar Rosetti, A. Russo, Ioan Ionescu, Curius și unul pe care istoricul acelor zile uită a-l pomeni la 1852, dar căruia peste cîtiva ani era să-i jure credință ca Domnului României: Alexandru Cuza⁴.

Natural că din frămîntările acestea, presidate de episcopi „ca Romîni“, cu asistența lui Bărnuz, Bariț, Cipariu, Laurian și alții, și ținute într'o ordine admirată de străini, a ieșit cererea unei sumedenii de măsuri de ordin economic, fără de care națiunea cea mare n'ar fi mers: drept la pădure, drept la apă, tovărășie

¹ Papiu Ilarian, *l. c.*, p. 211.

² *Ibid.*, p. 239. Cf. pp. 251-2, 258-9, 304-5. Părerea lui Cipariu despre el la numire, în Lupaș, ed. a 2-a, p. 52.

³ Popea, *l. c.*, p. 69.

⁴ Papiu Ilarian, *l. c.*, p. 209.

cu Saşii pe *fundus regius*. Dar pe lângă aceasta se mai adăugia concepţia teoretică de drept roman, de drept public naţional a lui Bărnuz. Românii sînt o naţie credincioasă Împăratului,—pentru care se făcuse slujbă, cu asistenţa comisarilor unguri şi a generalului neamţ, entusiasmat,—dar o naţie liberă, politic, cultural şi religios.

Atunci deci, la 3 Maiu, s'a proclamat principiul acela, care s'a mai uitat puţinţel pe urmă, dar în întregime niciodată, că poporul român, „plebea“ birurilor şi ofenselor, formează, din punctul de vedere constituţional, din punctul de vedere al dreptului public, o naţiune „de sine stătătoare şi parte integrantă a Transilvaniei pe temeiul libertăţii egale“, şi că, prin urmare, în calitate de naţiune se manifestă şi în calitate de naţiune discută, în calitate de naţiune hotărăşte; supt steagul Împăratului, dar şi supt steagul ei, jurînd lui Ferdinand I-ii, dar ca domn al unor oameni liberi în fiinţa lor naţională.

Prin urmare ceia ce se cerea în *Supplex Libellus* cu cinzeci de ani înaintea pătrunsese acum în conştiinţa tuturor. Ceia ce atunci se arătase în forma umilită a unei petiţii către Împărat, petiţie care a zăcut alături de atîtea altele şi căreia nu i s'a dat niciodată o soluţie, acum se înfăţişează, nu în formă de petiţie, ci în formă de comunicaţie din partea naţiunii întregi, care se constituia afirmîndu-se, naţiune răzimată pe puterea ei vizibilă, pe drepturile ei admise de toţi şi înaintea altor naţiuni care se manifestaî independent. La 3-5 Maiu 1848¹ naţiunea romînă declarase pentru toate timpurile că ea înţelege să formeze o unitate de drept public.

¹ Adunarea a mai ţinut două zile şi s'a risipit cam în desordine, de pe urma unei ploii torenţiale.

XII.

Urmările zilei de 3 Maiu 1848.

Cu tot entuziasmul, real la cei de jos, aparent, meșteșugit și provocat cu multă greutate, la cei de sus, se putea vedea lesne că în mișcarea Românilor lipsia cu desăvârșire unitatea de acțiune, ca în orice mișcare ce vine pe neașteptate. Natural, deosebitele localități, deosebitele direcții în mijlocul intelectualilor români toate acestea represintă față de mișcarea ungurească de la 1848. de cererea Ungurilor de a întemeia o Ungarie pe bazele de drept public ale Revoluției franceze de la 1789, îndreptări proprii. Să nu ne înșele însă ceia ce s'a spus și scris public. Acolo, la Blaj, venise multă lume, dar nu cu aceleași gânduri, nu cu aceleași intențiuni, nu aceleași scopuri, nu cu aceleași așteptări. De sigur că printre dînșii au fost și dintre aceia cari s'au întors îndărăt acasă foarte nemulțamiți de întorsătura pe care o luaseră lucrurile. Doar Papiu Ilarian spune lămurit că încă de a doua zi o parte mare din „inteligenți“ voia să întoarcă lucrurile *pentru* unire. Și n'are decît să cetească cineva cele două proclamații din partea șefului Bisericii unite și din partea șefului chiar al Bisericii neunite, ca să vadă cu cîtă rezervă acești conducători bisericești ai Românilor primiseră hotărîrile din așa-numitul Cîmp al Libertății, hotărîri care erau inspirate fără îndoială de concepțiunii absolut deosebite de acelea pe care arhieriei și le puteau face despre rostul națiunii romîne, despre menirea acestei nații, despre legăturile neapărate dintre dînsa și națiunile conlocuitoare — Leményi —, de o parte, iar, de altă parte,—

Şaguna — dintre dînsa şi Împărat. De fapt, între concepţia organisatorilor, a majorităţii comitetului provisoriu ales şi concepţia celor doi Vlădicî era o deosebire atît de adîncă, încît, în realitate, în fapt, ea nu putea să fie niciodată trecută, niciodată înlăturată.

Comitetul acesta provisoriu, foarte numeros — ca pentru toate ambiţiile — şi împărţit în două secţiuni confesionale, s'a grăbit, natural, să trimeată în toate părţile vestea despre hotărîrea care se luase, dînd şi anume sfaturi preventive: li se spunea Romînilor din Ardeal să se întărească, să se înarmeze, dar, în acelaşi timp, li se aducea aminte preoţilor de datoria lor să nu se lepede de poporul romîn, de frică sau din interes. Li amintea deci ceia ce se petrecuse pe vremea Calvinilor, cînd o mare parte din naţiunea romînă, din motivul acesta de teamă sau de interes, se raliaseră supt raportul religios, şi, în legătură cu acest raport religios, supt raportul politic, cu naţiunea dominată a Ungurilor, cînd Ardealul formă, supt un şir de dinastii maghiare, principalul deosebit al Transilvaniei.

Vedem astfel bine frica de ceia ce s'ar putea întîmpla după aceasta, cînd oamenii îşi vor reveni în simţiri, în ceia ce priveşte interesele lor de clasă, de castă sau interesele lor personale. Ca să întărească astfel de temeri, iată ce spuneau cei doi episcopi¹. Ne aşteptam, în ce priveşte pe Şaguna, ca el să facă a se vedea mîntuirea naţiunii în bunăvoinţa împărătească, în dispoziţia Împăratului de a ajuta pe credincioşii săi supuşii romîni, cari, deci, trebuie să se mişte cît se poate mai puţin, fiindcă e sigur că domnul va face dreptate, — îndreptare ce se păstrează până în zilele noastre, formînd partea cea proastă din moştenirea lui Şaguna: Nu faceţi nimic, căci vine Măria Sa şi dă de pomană tot ce ar trebui să vă smulgeţi singuri. Şaguna punea în vedere binefacerile sociale acordate şi până atunci de Împărat şi — *promisiunea* de a se suprima iobăgia şi robota; el spunea ȧeranilor: Nu vă neliniştiţi, fiindcă desfiinţarea şerbiei va fi un fapt, şi el nu vă vine din lupta voastră, cum nu vă vine din bunătatea Ungurilor, ci numai din sentimentele părinteşti ale Suveranului faţă de supuşii săi. Şi mai adăugia: „Toţi mai

¹ Popea, *l. c.*, pp. 77-9. Circulara lui Şaguna e din 4 Maiu, a lui Leményi din 14 Iunie.

marii voştri şi domniî pămînteşti aşijderea părinteşte vreaû ca starea voastră şi a preoţimii voastre să se îmbunătăţească.“ Astfel, şi domniî unguri, dar în al doilea rînd, vor binele ţeranului român.

Evident că nu s'ar fi ales nimic din toate cererile Romînilor dacă ar fi fost aşa cum îi învăţa Vlădica cel bun, dacă nu se burzuluiaû şi dacă nu întorceaû cojocul pe dos. Şi se zicea: „starea voastră şi a preoţimii“...; prin urmare punctul de vedere bisericesc: voi de o parte, preotul de altă parte,—acea concepţie nenorocită care face de atîtea ori ca naţiunea să treacă pe planul al doilea, când e vorba ca preotul să-şi capete dijma lui, ca popa săsesc saû unguresc, şi o situaţie constituţională convenabilă. „Cu frica lui Dumnezeu, cu credinţă către Împăratul nostru şi cu cinstire şi ascultare cătră diregătoriî voştri mireneşti se va căpăta înlesnirea greutăţilor sărăcimii.“ Şi mai întălnim către sfîrşit această frasă caracteristică: „Domniî voştri vreaû binele vostru¹.“

O mai perfectă lecţie de înţelepciune politică decît aceasta nu se poate închipui. În vreme ce Unguriî se pregătiaû din răsuputeri pentru răscoală, pentru apropiata detronare a Împăratului şi proclamarea Republicei Ungariei unite şi duhul lui Kossuth se sbătea în sufletul lor neliniştite, în vremea aceasta, de la înălţimea Scaunului episcopal, acela care era să fie mai târziu conducătorul, chemat prin intenţiile lui bune şi prin talentul şi legăturile lui, al naţiunii romîne, n'avea de spus decît—atîta.

Acum Leményi natural că ţinea să nu fie întrecut, şi, în proclamaţia lui de la 14 Iunie, el începe cu o tînguire: soarta lui a fost foarte nenorocită cînd a auzit de adunarea de la 3 Maiu: şi-a închipuit că adunarea aceasta nu va ajunge la rezultate cuminţi, „adunarea făcîndu-se, nu după cum am rînduit, precum v'am scris“, şi, din cauză că adunarea s'a săvîrşit aşa, aû venit toate escesele întîmplăte pe urmă — natural că aû fost escese, şi oameniî au trecut de marginile dreptului lor înghesuit până atuncî, că s'aû săvîrşit ici şi colo anumite violenţe, ca la Mihalt, unde s'a tras asupra tulburătorilor—, toate „tristele întîmplări“. Şi doar din „tristă întîmplare“ în „tristă întîmplare“ se face dreptatea pe lume... S'aû călcat datoriile feudale, dreptul de pro-

¹ Şaguna redactase, evident, însuşi acest act: se vede, de altfel, din şovăiala în stilul românesc.

prietate, s'a atras aspra represiune și a venit vremea să li se amintească tuturor legalitatea. Fără să ție seamă că legea este numai o formă a dreptății, care tinde să acopere dreptatea, totdeauna mai mare și mai deplină, și fără să-și aducă aminte de neconținută călcare, de sus, a legilor, se spune: „trăind supt lege, nimănu! e iertat a-și face destul (*genugthun*)“. Și, după aceea, se explică situația constituțională din acel moment: „Iată unirea cu Țara Ungurească s'a făcut și prin înălțatul Împărat s'a întărit. Și prin unirea aceasta cea mai mare parte a națiunii noastre, care până acum se socotia numai suferită (tolerată), nu numai de slujbele domnești s'a mîntuit, ci întru toate asemenea drepturi cu celelalte nații a dobîndit.“ Toți sînt, nu numai slobozi, dar și cetățenii ai Țării Ungurești, și cu Ungurii, ca o consecință, cu toții „frați ne socotim fără de a ne sili ca limba sa! legea a ni-o mută“.

De unde știa? Era să se întîmple tocmai contrariul. Ungurii dădea! libertate omului abstract, acelei părți din Român care putea fi socotită ca omul abstract, ce putea vorbi orice limbă, putea avea orice tradiții, putea împărtăși orice sentimente. Dar nu era vorba de omul abstract. Ideile abstracte, prin faptul că sînt abstracte, nu urmează că se pot aplica și la oameni. Toate aceste abstracțiuni în om se transformă în ceva foarte concret în unele împrejurări, care lovește 'n forma cea mai nepăcută în abstracțiile transcendente.

După aceea urmează teama unor pericole viitoare. „Nici să se amăgească cum că doară prin adunarea din Blaj s'ar fi hotărît că de aci înainte în treaba religiei tot una să fie.“ Va să zică, dușmanul era undeva; dar nu era la Unguri, ci la Românii neuniți. Băgați de seamă: dacă acolo s'a vorbit de o națiune românească, aceasta nu înseamnă că deosebiri confesionale dispar. Sînteți Romîni, dar, înainte de toate, sînteți oile mele, pe care eu le pasc și eu le tund. „Ci numai atîta vine de a se înțelege că uniții cu neuniții ca frații să ne socotim, tot de o nație fiind, și de aci încolo tot acelea drepturi avînd“. Uniții nu vrea! Biserica românească independentă, mai presus de confesiune, nu vrea! *legea românească*,—precum de fapt în acea zi *s'a voit*—, ci să rămîie tot supt ascultarea „Patriarhului de la Roma“; cît privește pe neuniți, ei vor rămîie „cum li se va părea: încă pentru aceasta nimica neprietenie nu se cuvine să arătăm!“

Atita mai era să se facă doar: „neprietenia“! Pentru păcatele față de Romîni nimeni nu l-a pedepsit pe Leményi. Dar s'a întimplat că a mai făcut și păcate față de Guvern, tot de dragostea „fraților“ Unguri, și atunci a isprăvit-o rău, interzicîndu-i-se exercitarea drepturilor episcopale și încheindu-i-se cariera în detențiune, pe cînd, mulțămîta aceluiași Guvern, sus se ridica steaua lui Șaguna.

Dar și alte despărțiri între Romîni decît aceia dintre o confesiune și alta, dintre mirenî și clerici, erau să facă zădarnică acțiunea începută într'un moment de călduroasă unitate națională. Constituțional, până în momentul acela, Romîniî făceau parte din două organisme deosebite, Romîniî ardelenî și Romîniî de dincolo, din Banat și din părțile vecine.

Acum, în zădar s'ar căuta la 1848 o mișcare românească în Maramurăș ori prin anumite regiuni din văile Crișurilor, de unde totuși au venit cîțiva la Blaj *ca oaspeți*, fiindcă nu era vorba de ei. În țara lui Moise Nicoară și a lui Eftimie Murgul, în Banat însă, și în părțile ungurești de dincolo de Murăș, pornise o agitație, dar numai *din punctul de vedere practic al momentului*, din punctul de vedere *oportunist*.

Natural că un popor are mai mulți dușmani, ca și un om, dar un popor cuminte știe foarte bine care este dușmanul cel mare, și forțele lui le întrebuintează în rîndul întâi împotriva acestuia, pentru ca, pe urmă, să se socoată cu ceilalți, mai mici. Și un popor, pe lingă aceasta, mai trebuie să-și facă o socoteală: să deosebească dușmanii ireductibili, dușmanii fundamentali, ale căror interese se exclud cu interesele lui, de aceia cari pot fi dușmani în cutare punct și în cutare moment, dușmani trecători însă și localnici.

De, de sigur că în Banat aveau să sufere Romîniî mult din partea ierarhiei sîrbești. Fiecare națiune care se învecinează cu alta se întinde cît o lasă cealaltă. Tendința de cotropire este în firea lucrurilor, cum este în firea lucrurilor ca orice organism să se desvolte până la marginile puterii sale și la rezistența conservativă a organismului vecin. Era natural că Sîrbiî, cu privilegiile lor, îngrijii și iubiți de Guvernul împărătesc, să-și asigure situația preponderantă în părțile bănățene, și era, iarăși, foarte natural ca Romîniî, ajungînd la o altă conștiință decît con-

știința ortodoxiei lor, ajungînd să dorească o viață culturală și politică proprie în formele legale, să între în luptă cu Sîrbiî pentru a recăpăta ceia ce li trebuia în pămînt, biserici, mănăstiri, venituri. Nimic mai natural decît aceasta. Dar să se razime pe Unguri ca să lovească în Sîrbiî, — aceasta era fără îndoială una din cele mai fundamentale greșeli ce se pot închipui. Fiindcă între toți Unguriî și toți Romîniî, și în toate timpurile, există un antagonism neapărat. Pe cînd nu între toți Sîrbiî și toți Romîniî și în toate locurile unde există Sîrbiî și Romîniî este un antagonism. Natural că miopiî politici n'o văd, ci pornesc cu micile lor pasiuni locale și înțeleg să solidarizeze națiunea întregă cu aceste mici pasiuni locale. Ce ușor a fost mai târziu să se desfacă din ierarhia sîrbească! — și evident că, în această desfacere, partea care și-ar fi atras-o la dînsiî ar fi fost mai mare dacă ar fi fost mai pricepuți. Dar și acum situația Romînilor din Banat față de Unguri se găsește în aceiași stare ca la 1848 și în vremea lui *Supplex libellus*. Concesiuni de drept n'am putut face, și concesiuni de drept n'au putut face ei, fiindcă stăm uniî în fața altora represintînd interese naționale ireductibile.

Ei bine, în Banat la 1848 toată lupta s'a dus încă de la început împotriva Sîrbilor. S'a făcut un comitet de persoane mai mult sau mai puțin anonime, și ele s'au strîns la Pesta ca să puie la cale o petiție în numele comitatelor Arad, Bihor, Torontal și a Crișurilor. Și, tocmai cînd se proclama la Blaj națiunea romînă unică peste toate marginile constituționale și administrative, cînd înțelegea să se facă, păstrîndu-se numai autoritatea Împăratului austriac, un singur popor romîn, care, poate, va găsi mijlocul de a se înțelege cu alți Romîni pentru a forma o unitate mai largă — pe atunci se admitea cadrul austriac și pentru noi¹, — în momentul cînd se hotăra ca națiunea romînă să formeze același corp politic în toată Monarhia habsburgică, cei de la Pesta porniau altă luptă, contra Slavilor: alături cu Unguriî, și Bănățeniî și Arădaniî, reuniți în adunare la Timișoara în ziua de 3 Iunie, înaintau o cerere către „înnălțatul Ministeriū“ al Împăratului, — care era să detroneze pe Maiestatea Sa și să-I spînzure comisariul, — cerînd să se strîngă, avînd pline-puteri, aleșiî comunităților, dar, bine înțeles, numai persoanele de lege răsă-

¹ V. extrase din broșura lui Roth, în Papiu, *l. c.*, p. 129 și urm.

riteană neunită, — pe lângă separațiunea teritorială, deci și separațiunea confesională¹.

„Noi sîntem“, spunea deplorabilul act, „o națiune veche și am adus serviciul Ungariei, avem către frații unguri dragoste și către înțaiul neatîrnător Ministeriū unguresc simpatie și încrezămînt.“ Dar, deși de origine romană, — cu toată această nobleță a obîrșiei — „aū căzut asupra noastră dureri urmate de răutățile timpului“. Acum încă „s'aū trezit legiuite poște“, și aceste „legiuite poște“ se îndreaptă împotriva Slavilor și, deci, se cere: despărțirea de Sirbi, un vicariū de Mitropolit român, avînd două ajutoare, unul laic și unul cleric, apoi împărțirea mănăstirilor între cele două națiuni, pentru că mănăstirile erau bogate. În acest scop va lucra o comisiune mixtă. Națiunea romînă mai vroia un sinod deosebit de cel sîrbesc, care să fie ales.

În afară de aceste cereri privitoare la confesiune, în ceia ce privește nația, firește că se recunoaște limba maghiară ca „limbă diplomatică“. Sensul aici era cel radical: limba maghiară în actele publice. Pe cînd cei din Ardeal înțelegeau altceva: întrebuintarea limbii românești în comunele unde sînt numai Romîni, întrebuintarea paralelă a limbii românești și a limbii maghiare în comunele unde sînt Romîni și Unguri și numai în legătură cu autoritatea centrală, numai atunci întrebuintarea limbii maghiare, iar limba românească rămînea în biserică și școală, în „trebile națiunii noastre cele dinlăuntru“, pe care rămîn să și le lămurească cum vor voi². Se adăugia în cererea din Iunie că la Ministeriul de Culte să fie o secție romînă, funcționarii romîni și să poată Romîni a se face și ofițeri, cînd se va simți nevoia.

La 27 Iunie s'a și ținut la Lugoj adunarea, presidată de Eftimie Murgu, de loc din Caransebeș, dar așezat în acestălalt oraș. Om de un caracter dovedit nestatornic, deși tînăr, el făcuse multe lucruri: fusese și pe aici, la Iași, la București, ca profesor de filosofie. Întrase silit și într'o conspirație cu caracter indoielnic,

¹ Petițiunea către Ministeriū este tipărită, ca și toate actele acestea, și în lucrarea d-lui Păcățianu, vol. I.

² Bariț cerea desbateri românești în comitate cu majoritate de Romîni, publicarea legilor și ordonanțelor în românește, cunoștința limbii poporului de către funcționari, limba românească în școlile de sat și secundare, limba maghiară fiind numai obiect de studiu, autonomie bisericească și episcopi aleși (Papiu, *l. c.*, p. 169, după no. 16 din „Foaie“). — Firește că voia de adunare pentru așa ceva s'a acordat bucuros.

se întorsese, la 1839, înapoi acasă, unde pornise alte agitații, tot așa de neclare. Din ele Ungurii scosese că el vine să întemeieze un Stat românesc și de aceea l-au și pus la închisoare. A stat acolo și a fost uitat până în acest moment, când de-o dată oamenii își aduseră aminte de el și, pornind cu plângere, l-au scos de acolo. Așa cum era, foarte elastic, când a ieșit din temniță, s'a visat un fel de șef al nației române ortodoxe-bănățene. Printr'o proclamație-i chema la luptă pe toți împotriva „revoluției serviene“, care începuse, în contra „nerușinatei lor sumețeni“¹.

Bieții oameni se ridicaseră, gata de orice, numai fiindcă nu voiau să facă parte din Ungaria cea nouă în calitate de Sîrbi abstracti. Lui Murgu i se părea aceasta, se vede, o mare lipsă de rușine, cu toate că el însuși aderase la mișcarea românească, al cărei scop era identic.

Se cerea deci să se înarmeze Romînii, să se pregătească pentru ofensivă, să-și puie căpeteniile care să-i fie supuși lui, lui Eftimie Murgu. Adunarea s'a dat bucuros de partea lui și a primit aceste puncte. Era presidentul, era cel mai luminat din ei, suferise pentru cauză. După cine altul se putea lua cei adunați? Cu gîndul la ocuparea prin Romîni a Scaunelor episcopale, Adunarea a și numit vicarii pentru Timișoara și Vîrșeț, în persoana a doi protopopi.

În același timp se atrăgea atenția ca nu cumva Romînii din Banat să se potrivească nebunilor de la Blaj, — fiindcă ce alta însemna a se denunța „machinațiunile acelor cari, ațîțind poporul asupra Ungurilor, caută a-l atrage asupra lor pentru a-l face vrăjmaș Ungariei“? Și el, Murgu, se credea dator să atragă atenția ca nu cumva să se potrivească vre-un Bănățean nebunilor acestora, ci să rămînă supuși Ministeriului din Pesta, care o să li dea Mitropolit român la Timișoara ș. a. m. d.

De alminterea și în Ardeal erau de aceea cari, fără să se uite la analogia unei situații care trebuia să îndemne la o luptă comună, vedeau în Sași pe dușmanii cei mai periculoși și pe dușmanii *momentului*.

Erau mulți Romîni îndîrjiți în această privință, cari au și ți-

¹ V. și Émile Picot, *Les Serbes de Hongrie*.

nuț o adunare la Cluj, în care, lăsînd alte chestii la o parte, făcură o declarație împotriva națiunii săsești. O mare greșală: națiunea aceasta mică la număr, și care nu-și îndrepta privirile către viitor, ci-și cheltuia toate silințele ca să se păstreze în prezent, nu era nici să desnaționalizeze, nici să apese. Creșterea firească a numărului și averii Romînilor putea să resolve, fără luptă, o problemă, care de sigur nu era de actualitate.

Din partea Ungurilor înțelegem că nu mai exista o cauză românească: și în dieta de la 29 Maiu, și în actul de confirmațiune al Împăratului, de la 10 Iunie, se arată că „s'a făcut tot ce s'a putut face“. Toate dorințele Romînilor sînt îndeplinite prin principiul egalității, prin desființarea iobăgiei; Romîni nu mai au ce să mai ceară. Iar, în ceia ce privește pe Sași, sînt tribunale în Ungaria: fiecare particular în orice chestie poate să se judece cu ei.

Acum, natural, aceasta fiind situația în pragul veri, — la 1-iulie era să se adune dieta ungară —, nu se mai putea face nimic. Odată ce se pierduse momentul mare al dietei, odată ce Romîni fusese pașnici atuncea, odată ce nu lucraseră contra unirii în dietă, odată ce nu se adresaseră energic Împăratului, care aprobase hotărîrea Ungurilor, singura întovărășită de amenințări, nu mai rămînea altceva decît să se încerce din nou, personal, pe lîngă același Împărat, prin stăruințe, cu titlu de compătimire, spre a se vedea dacă nu se poate căpăta ceva de la el, — căci, constituțional, chestia era în adevăr terminată. În aplicare numai se putea găsi o modalitate. Și aceia se căuta acum.

Dar Ungurii biruitori au făcut greșeala de a crede că pot să întemeieze Ungaria și fără Habsburgi, prin Republica lui Kossuth, radicală, intransigentă, revoluționară. Cu oarecare greutate a consimțit și Împăratul să înțeleagă lucrul acesta elementar: că Ungurii nu-l iubiau și că Romîni, din potrivă, l-au servit totdeauna și sînt și acum gata să-l servească.

Deocamdată, deputația avea de lucru. Prestarea jurămîntului lui Șaguna, pentru care nu prea era timp la Guberniu în Cluj, amînă plecarea ei. Apoi la Sibiu i se ceru, de „intelligenții“ de acolo, să dea asigurări pașnice Cîrmuirii.

Până atunci fruntașii cari merseră să găsească pe Împărat la

Innsbruck, unde-și ținea Curtea de fugar: Popazu, protopop al Brașovului, Laurian, care scăpase din prinsoarea Guvernului ardelean, Cipariu, singurul dintre uniți, și Brașoveanul Bran, înfățișează, la 30 Mai, petiția din 17 — iscălită și de Bariț și Leményi — prin care cereau deplină îndreptățire națională și, în ce privește limba, o adunare națională, un comitet național, o singură Mitropolie românească avînd sinoade anuale, cu clerici și mirenî, după vechea datină, cu drept de a alege pe episcopi, apoi desființarea muncii silite, a legăturilor de breaslă, a vămilor interioare, a dijei metalelor, libertăți publice ca în Anglia, desființarea grănicerilor și miliției naționale, comisie mixtă agrară, votarea preoțimii, organizarea învățămîntului românesc și până la Universitate, înlăturarea privilegiilor fiscale și a legilor vechi, parțiale, și amînarea discuțiilor despre Unire până la constituirea deplină a națiunii romîne¹. Împăratul răspunse la 11 Iunie, a doua zi după aprobarea hotărîrii dietei din Ardeal. Cui îi răspundea el? Nu celor cari se înfățișaseră — se înfățișaseră Romîni, dar el nu vedea Romîni, — ci „supușilor săi de origine romînă“. Și li semnifica atîta: dieta a hotărît și s'a isprăvit. Se bucură doar de credința lor și-i asigură de mila sa².

Dar factorul principal nu venise încă. La sosirea lui așa dar, Șaguna, în numele lui personal, ceru o audiență ca să spună Împăratului lucruri foarte interesante: că „tesaurul cel mai scump al Romînilor este naționalitatea și limba lor“, că, după noile măsuri, „Romînul nu mai are caracter de Romîn, nu mai reprezintă națiunea sa“, ceia ce constituie „o nedreptate strigătoare la cer și totală ucidere a existenței sale politice naționale“. „Limba românească e respectată doar întru atîta, că nu e extirpată.“ Se mai amintea încă un lucru: că Romîni nu numai din punctul de vedere constituțional, din punctul de vedere teoretic, ci și din acela cum Constituția se aduce la îndeplinire, prin legislația electorală, sînt loviți în modul cel mai simțitor. Pe Romînul care este sărac îl pot atinge totdeauna cu censul, cerîndu-i să dea o avere ca să participe la viața politică. Șașii au fost, de altfel, într'o minoritate de 22 în dieta decisivă, iar Romîni au lipsit cu totul. Prin urmare Șaguna în memoriul său protestează împotriva unirii făcută fără de ai săi „de nobis sine no-

¹ Popea, *l. c.*, p. 133 și urm.

² *Ibid.*, p. 136.

bis“, și, neadmițînd soluția dată de dieta cea veche, el cere o nouă dietă, la care să nu fie represintați, cum fuseseră la Cluj, Romîni și Sași și Unguri pe basa vechiului drept, ce se desființase acum. El vrea ca această nouă dietă să aibă represintanți naționali aleși liberi. Ce se va hotărî atunci, primesc și Romîni¹.

La 22 Iunie Împăratul, sau mai bine zis cancelaria imperială, insistînd cu cruzime asupra nedreptăților care se făcuseră Romînilor prin hotărîrile dietei, — căci le presinta ca o satisfacție întreagă, — răspundea „supușilor săi romîni din Ardealul unit cu Ungaria“: „Naționalitatea voastră va fi asigurată printr'o lege specială. Se vor ridica școli naționale, se va purta de grijă ca Biserica voastră să fie egală cu celelalte Biserici, — dar firește după lege, — Romîni vor fi primiți în funcțiuni“. Și li se recomanda buna înțelegere „cu concetățenii voștri“².

Cu acest răspuns merse episcopul, care avea să explice cauza Romînilor închiși (Micheș) ori bănuți (se arestară mai târziu și Laurian, Bălășescu) pentru ultimele împrejurări, la Pesta³. De aici la 18 Iunie el se făcea a crede că toate cele dorite s'au acordat și invita printr'o smerită circulară loială pe Romîni a fi mulțămitori cu toți — civili și militari — milostivului Cesar⁴. Ea provocă neapărat, ca și îndelunga rămînere la Pesta a arhiereului, o legitimă mîhnire. Se iscăli chiar o petiție, la îndemnul lui Barit, pentru a-l rechema (Iulie). La sfîrșitul lui August, încă el cerea în dietă dreptul de națiune pentru ai săi⁵.

Evident că Șaguna repurtase un succes, căci ceia ce i se răspundea lui era cu totul deosebit decît ceia ce se răspunsese celorlalți. Acum se punea, oricum, în perspectivă o legislație favorabilă Romînilor, vieții Romînilor în Ungaria. Romîni sînt cetățeni ungari fără caracter național, nu vor fi niciodată un popor constituțional, o națiune, dar naționalitatea lor în dreptul constituțional ungar înseamnă măcar ceva etnografic. Deși „etnografic“ este tot ce poate fi mai josnic pentru un popor...

¹ *Ibid.*, pp. 136-8.

² *Ibid.*, pp. 138-9.

³ *Ibid.*, pp. 138-42.

⁴ *Ibid.*, pp. 148-56.

⁵ Lupaș, *l. c.*, p. 66.

Era o înaintare a chestiunii, dar până la soluțiune mai rămânea încă drum!

Este interesant de observat că, alături de concepțiile acestea teoretice, de înghenuncherile acestea umiltoare ale fruntașilor bisericești și culturali înaintea unui for care *nu putea* să-l audă, erau alți Români, cari judecau mai drept: grănicerii, de cari Ministeriul din Pesta se temea, și se temea, natural, și Împăratul, care împărtășia încă pe vremea aceia vederile Ministeriului din Pesta. Se temea să nu facă grănicerii noștri ce făcuseră grănicerii sârbi cu mijloacele lor militare, încercînd cu hotărîre să salveze pe Împărat împotriva lui însuși.

Se dăduse o proclamație în care li se spunea că ei vor avea de acum înaintea ca șef pe archiducele Ștefan, că nu cumva să pornească la luptă, ci să se gîndească bine că sînt frați, fără deosebire de limbă și religie, cu Maghiarii și că aceste două națiuni „s'au făcut una“.

Ei doriau să-și facă însă socoteala și singuri. S'au adunat, cu ofițerii lor germani și unguri¹, și au spus că ei nu recunosc ce s'a făcut cu dînșii, că ei formează un trup deosebit și de acum înaintea vor lupta tot numai supt comandanții lor, că lor li trebuie averile lor îndătinat, școlile lor, organizația lor bisericească și politică și așteaptă momentul de a se manifesta așa cum se manifestă militarii, de și respectuoși față de Constituție.

În acest timp, la Pesta dieta din Iulie se ocupă cu codificarea, prefacerea în lege a situației celei noi. Era și o comisiune ardeleană pentru unire, între membrii căreia să afla și Șaguna. Ca „indivizi de buze românești“—limba romînă se poate vorbi, ca un fenomen fiziologic — s'au primit, tot după stăruințele lui Șaguna, Cipariu, Bran, ba chiar Dunca, Moldovan și alții. Ei au cerut, natural, legea naționalităților, dar li s'a răspuns că această lege nu este necesară. Argumentația era cam aceasta: N'aveți toate drepturile? Sînteți de o potrivă cu noi; puteți fi Unguri perfecti; nimeni nu vă împiedecă. Din acest moment, ce lege a naționalităților să mai încapă? Noi v'am adoptat frățeste. Nu

¹ V. lista lor între prenumerații la Geografia lui Ioan Rus. Cf. Popea, *l. c.*, p. 167 și urm.: cererea grănicerilor.

mai existați, cum existați înaintea de această adoptare. Prin urmare cum? Ne întoarcem în trecut?

Firește că pe baza acestei concepții li s'a cerut ca limba maghiară să fie predată în școlile primare, să figureze în protocoalele comunale. Din partea Românilor s'a prezentat un alt proiect, care a fost acceptat numai în teorie, cu oarecare modificări.

Proiectul acesta prevede ca legile să fie publicate și în românește și comanda, dacă este de nevoie, să se poată face, în locurile unde sînt soldați români, și în românește. Să fie un Mitropolit, episcopii români în Banat și la Arad, un sinod pentru alegerea lor, un congres de 80 membri, dintre cari 40 de preoți.

Era însă vorba numai de desideratele unei comisii. Și ce însemnează aceasta cînd dincolo era hotărîrea unei diete, un act fundamental aprobat de Împăratul? Căzu chiar părerea unor Unguri, ca Wessélenyi orbul, care, cu totul fanatismul său dovedit, declara, față de zilnicele abuzuri de putere, „că viitorul este mai negru decît noaptea ochilor săi” și cerea „unirea din inimă cu naționalitățile”, îmbrățișarea lor, recunoscînd Românilor calitatea de urmași ai Romanilor și dreptul de a trăi ca popor. La care Kossuth răspundea imediat: „Românii nu sînt un popor, ci indivizi egali îndreptățiți făcînd parte din națiunea politică maghiară”.

În aceste momente, la Orlat și Năsăud¹ grănicerii își țineau adunările lor și declarați în cor că se leapădă de Ministeriul unguresc și cer să fie liberați de sub supremația națiunii maghiare.

Încurajați de faptul acesta și de tot ceia ce se știa despre stricarea relațiilor dintre Împărat și Unguri, tinerii făcuseră să se știe, în afară de mandatul dat comisiei de 12, celei de 100 (pentru dieta din Cluj), celei de 30 (pentru Curtea), o a doua adunare la Blaj (13 Septembrie) și o a treia (24 Septembrie), în care se hotărî ca Românii să se înarmeze și să ia toate măsurile împotriva teroarei. În adevăr, ei erau tratați ca niște cîini: nevoind să intre în armata revoluționară, președintele comisiei de recrutare puse de împușcă 20 de flăcăi, considerîndu-i ca rebeli împotriva Statului maghiar. Atunci, gă-

¹ Popea, *l. c.*, p. 170 și urm.

sindu-se în legitimă apărare împotriva groazei care se deslănțuise, Romînii se hotăresc să se înarmeze în adevăr, să-și facă o gardă națională. Tot odată ei cereau o adunare națională, o dietă transilvană, care să judece potrivit cu Constituția austriacă și să aleagă un Guvern provisoriu,—ceia ce nu s'a făcut, dar cel puțin e bine că s'a cerut.

Ferdinand I-iu disolvă însă dieta din Pesta și dădu, cu decretul stării de asediu, puterea în Ardeal pe mîinile autorităților militare. Uciderea lui Lamberg în capitala Ungariei făcu din Banul croat Jellacich îndeplinitorul hotărîrilor pedepsitoare ale Coroanei.

Atunci, la începutul lui Octombree, guvernatorul militar al Ardealului, Puchner, văzînd că nu are destule puteri ca să se împotrivească Ungurilor, face apelul la Romînii. Putea să li vorbească astfel: Întrați în foc pentru Împăratul, care în Iunie trecut a consfințit hotărîrea adunării de la Cluj, care vă consideră numai ca pe „supușii săi de origine romînă“, și din bunătatea căruia nu mai există astăzi decît un Ardeal unit cu Ungaria, care a arestat pe represintanții intelectualilor voștri, pentru că erau nemulțămîți de drepturile recunoscute al Ungurilor!

Căci intelectualii erau așa cum i-am văzut. Evident că pe altă cale nu se putea ajunge la ceva decît pe calea unei mișcări armate. Și natural că această mișcare armată ar fi cîștigat multe, dacă, la începutul ei, s'ar fi tratat ca de la forță la forță cu Ministeriul absolutist al Împăratului. Pe cînd, așa, credincioșii de la început până la sfîrșit, Romînii au rămas îndreptați la mila celui pe care-l salvaseră.

Și, cum cerea Puchner, așa cerea¹ și comisarul ministerial Vay, Ungurul, rebelul, care poruncise măcelul, care îndemnase la profanări de biserici și la spargeri de potire. Totuși Leményi l-a ascultat pe Vay. În momentul cînd Șaguna îndemna la înarmare, Vlădica unit spunea Romînilor: „Credincioșii să fiți Împăratului, dar și patria să n'o uitați!“². Resultatul a fost suspendarea și înlocuirea prin vicariul Simion Crainic: Leményi muri abia la 1871, într'o mănăstire a Franciscanilor, torturat de muștrări de cuget și umilit până la moarte. Peste cîtiva ani de la exilarea lui, Șaguna-l văzu plîngînd într'o odaie proastă de mănăstire...

¹ *Ibid.*, l. c., p. 203 și urm.

² *Ibid.*, l. c., p. 197 și urm. (9 Octombree).

Atunci se întemeiază — cuprinzînd și pe Balășescu, Bărnucă Cipariu, Bran, Micheș¹, mai apoi și pe Bariț,—*comitetul de pacificare*, care trebuia să pregătească mișcarea în armată a Romînilor în contra Ungurilor, și el dădu mîna cu țeranii cari intraseră în munți, supți comanda lui Avram Iancu, fostul cancelist din Oșorhei, cari se organizaseră după tipul roman, cu prefectii lor și tribuni lor improvisați. Încă de la 7 Octombrie, Șaguna însuși dăduse semnalul.

Acum, este adevărat că, după ce a început lupta, centrul de greutate s'a strămutat cu totul. Adunarea din Sibiu, presădată de Șaguna, la 16 Decembrie, puțin timp după abdicarea Împăratului Ferdinand, se ținu, din ordinul lui Puchner, în fața „comisiunii militare“. Ea isprăvi cu chemarea Rușilor, mai oficial decît trupele românești ale Muntelui. Comitetul de pacificare a rămas mai mult ca o formă decît ca o realitate. Cine se putea gîndi să trateze cu dînsul său pe dînsul să-l îndemne să lucreze? Atenția a trecut la Avram Iancu și la căpitaniul lui, și cu dînsii numai se făceau negocierile.

Era o revoluție, dar nu pe baza unui program, cu o colaborație solidară a intelectualilor. De la această ridicare pentru Împăratul care *nu recunoscuse nimic și nu făgăduise nimic*, până la adevărata revoluție spontană, care este singura în adevăr binefăcătoare și prin care-și cucerește drepturile un popor întreg, cărturarii fiind numai represintanții intelectualii ai suferințelor mulțimii și mulțimea fiind numai ajutătoarea credincioasă a ideilor ce răsar în mintea cărturarilor, era un lung drum,—și în curînd era să se și vadă.

Ei bine, cînd s'a dat lupte îndîrjite în lunile de toamnă, iarnă și primăvară, în Munții Apusenii, națiunea românească nu era una. Nici măcar națiunea românească din Ardeal nu era una supți raportul confesional. Aceia cari se luptau acum împreună e drept că nu se mai gîndiau care se duce la biserică unită și care la biserică neunită. Trecuseră printr'un alt botez, mai crud, botezul singelui, care ștersese deosebiriile confesionale. Prin urmare unitatea între ei se realizase. Dar între aceia unificați prin sacrificiul pe care-l făceau pentru națiunea lor și între cărturarii de la Si-

¹ *Ibid.*, p. 146.

Andrei Mureșianu (alt chip).

biiu, — nici nu mai vorbesc de cei de la Blaj, cari, în afară de Bărnuf și Cipariu, nu exista — între ei și acești cărturari legătura *nu se făcuse*. Niciunul din aceștia nu s'a dus acolo în mijlocul primejdiei, niciunul nu s'a gândit să împărtășească suferințele acelor cari-și vărsa singele pentru neam! Niciunul nu simțise ceia ce Giuseppe Giusti a simțit, când, bolnav, în patul de suferință se gândia la bieții nenorociți cari luptau ca răsculați în revoluția italiană de la 1848, revoluție al cărei promotor principal fusese el prin pamfletele lui, și cari mușcau poate dintr'un codru de pine neagră, pe când el se hrănia cu tot ce-l cerea inima, și, pe când el se culca în așternutul său cel moale, dormia în șanțurile pline de apă. „Dacă aș fi fost ceva mai zdravăn“, zicea el, „aș fi mers în mijlocul lor“.

Intelectuali români de la 1848 au fost văzuți în toate intrările administrative, dar acolo unde se frământau într'o luptă de moarte ai lor, acolo n'au fost văzuți. Aceasta însă dădea cetelor lui Iancu o altă înfățișare decât a unei oștiri naționale conștiente, supt conducerea șefilor ei firești.

Lucru ce nu se poate uita de istoria imparțială.

XIII.

Era speranțelor : începutul Domniei lui Francisc-Iosif I-ă.

Împăratul Ferdinand, fire slabă, Suveran rău sfătuit, încercase să-și sprijine tronul pe credința maghiară, și, numai după cele mai puternice dovezi că spiritul politic pe care-l crease în mijlocul Maghiarilor Kossuth urmărește cu totul altceva, o viață independentă, o formă de Stat republicană, și că spiritul acesta este gata să se manifeste cum s'a și manifestat în vremea revoluției, numai după aceasta Împăratul Ferdinand s'a convins că altă politică trebuiește începută.

Dacă schimbările acestea de la o direcție politică la alta se pot face în unele cazuri fără a se sacrifica persoanele, în alte împrejurări însă persoanele trebuie neapărat să dispară, pentru ca o nouă acțiune politică să se pronunțe. Și aceasta chiar și în cazul Împăratului Ferdinand, când e vorba numai de o personalitate compromisă prin faptele altora. Împăratul, nu ca factor esențial al politicii din ultimele timpuri, ci ca element represintativ al acestei politici, cu toate schimbările, nesiguranțele, contraziierile și revenirile ei, se cerea să consimtă a dispărea de pe scena politicii austriace, lăsând locul altuia.

Pentru cauza austriacă se poate zice că înlocuirea lui Ferdinand prin foarte tânărul, naiv de tânărul arhiduce Francisc-Iosif, a adus tot atîta folos, cît a adus în Anglia înlocuirea nehotărîtei și impopularei Domnii a lui Gulielm al IV-lea prin domnia reginei Victoria, care, prin farmecul tinereței și nevinovăției sale,

atrased toate simpatiile către Coroană. Ca și Victoria, prin tinerețea ei, Francisc-Iosif, prin vârsta fragedă la care ajunsese pe tron, prin buna sa pregătire morală, datorită mamei, arhiducesa Sofia, prin hotărîrea sinceră de a îndrepta relele trecutului, de a porni o eră nouă, și-a conciliat în mare parte spiritele. De la el se aștepta ceva corespunzător cu bunele tradiții ca și cu spiritul nou pe care-l aducea.

Firește că Romîni n'au zăbovit cu petițiile lor. Strînși în comitet, ei au redactat îndată un nou „supplex libellus“ către Împăratul cel tînăr. Bărnauț, Cipariu, Laurian au fost aceia cari jucară rolul de căpetenie în noua manifestare publică a poporului romîn.

Prin petițiunea aceasta se cerea un Consiliu administrativ pentru conducerea Ardealului, care să stea în jurul lui Puchner și să fie alcătuit din „națiunile necompromise“. Ce înjosire — nu se poate califica altfel —, ce mare înjosire se cuprinde chiar în termenul acesta de „națiune necompromisă“! Nu era vorba de națiune compromisă sau necompromisă, ci de o națiune avînd drepturi sau neavînd drepturi, ori avînd mai puține drepturi. Totuși numai pentru neprihănirea aceasta a națiunii romîne se cerea bunăvoința imperială.

La 28 Decembre, se strînse la Sibiiu, cum am spus, o nouă adunare, după cererea lui Puchner, cu misiunea de a sprijini mai ales proiectul de a se încredința Ardealul întreg exclusiv acestui guvernator militar. Șaguna a vorbit, și el a redactat de sigur și hotărîrile. Discursul său deplînge „satele cele despoiate și arse, bisericile cele pîngărite, mulțimea fraților din starea bisericească și mirenească sentențiați și uciși cu urgie, cari zac neîngropați pe cîmpuri și drumuri“.

Găsim în acest act și idei politice în adevăr frumoase și vrednice de luare aminte, cuprinse în formule ce merită să fie reținute. Șaguna definește liberalismul și naționalismul, cerute de era nouă: „Simțimîntul liberal este năzuința către dezvoltarea liberă a referințelor de Stat și cetățenești“. Iar cel național „este deosebita simpatie către toți aceia care sînt de un neam, de o națiune și de o limbă“. Rămînea, firește, simpatia, recomandată și de Puchner, care se feria de o mișcare românească, fie și contra dușmanilor Împăratului, — simpatia către celelalte seminții care,

împreună cu Romînii, formează pentru Șaguna acel bizar concept eterogen pe care el îl numește „poporul transilvano-austriac”¹.

Pe lângă aceasta însă cererea cuprindea o mulțime de puncte precise. Romînilor li se luaseră armele; li se făcuse un fel de perchisiție domiciliară pentru aceasta. Se pretindea restituirea lor, pentru că ei sînt necompromiși, și, dacă li se dau armele, ei le vor întrebuința numai pentru Împărat. Vor lupta, dar în schimb să li se facă Universitatea, începîndu-se fără zăbavă cu clase complementare de drept, la Sibiiu ca și la Blaj. Se cerea să se facă la Blaj și „clase jüridice”.

Pentru cei ce fuseseră atacați de Unguri — și erau mulți — se pretindeau despăgubiri. Locuitorii din Cîmpeni, cari aveau de multă vreme daraveri cu erariul, cu fiscul, să fie satisfăcuți.

În materie de drept public național, se doria — cea ce era mai important — despărțirea de Ungaria, dorință legitimă și folositoare, dacă Împăratul ar fi putut-o acorda. Se mai propunea instituirea unui comitet permanent special românesc, Guvernul trădător din Cluj fiind cu totul înlăturat, apoi chemarea unei diete ardeleni, alegerea unui „șef” al Romînilor și formarea unei Adunări Generale, dar fără gînd de „separatism monarhic” ori de... Republică. Sași trebuiau săliți a face dreptate în vechile lor neînțelegeri cu nația românească. Această petiție era să fie presintată împreună cu cea de la 18 Maiu, care se reînnoia astfel.

Presintarea acestor puncte zăbovi însă foarte mult. După îndemnul ascuns al lui Puchner, incapabil să se menție militărește, Șaguna și Gottfried Müller veniră la București, ca delegați ai comitetelor naționale romîn și săsesc, pentru a cere intrarea apărătoare a Rușilor lui Lüders, cari, după neizbutitele mișcări revoluționare, ocupa Principatele². Apoi episcopul se îndreptă prin Cernăuți spre Olmütz, reședința provisorie a noului Suveran. A fost întâia și cea din urmă oară cînd el a străbătut Țara-Românească și Moldova fără să aibă însă vre-o legătură cu elementele, clerice sau mirene, de aici³. Era la Olmütz în luna lui Februar și, în această lună, la 6, s’au și presintat cererile care sînt cele mai îndrăznețe și cele mai frumoase pe care le-a cetit vre-o dată Împăratul.

¹ Popea, *l. c.*, p. 219 și urm.

² *Ibid.*, p. 233 și urm.

³ Cf. N. Bănescu, *Starețul Neonil*, Vălenii de-Munte, 1910.

În credința că Suveranul poate să facă tot ce vrea, că el este dispus să dea satisfacție și cererilor celor mai sincere ale Românilor, în credința aceasta s'a înfățișat, după un lung discurs omagial, tratînd despre libertatea și egalitatea națională, despre îndelungatele sacrificii românești, despre valoarea ostașilor credincioși, ca Urban, despre „simțul cel sănătos al țăranilor de viță romînă din Transilvania“, despre miile de oameni căzuți de mîna sîlbatecă a rebelilor, — petiția.

Se cerea unirea tuturor Romînilor din Statul austriac — patru milioane — într'o singură națiune independentă, supt sceptrul Habsburgilor. Nu era vorba numai de viața laolaltă a Romînilor din Ardeal, a Romînilor din Banat, din părțile Crișurilor, din Maramurăș, ci teritoriile coloniale bănățene erau puse laolaltă cu teritoriile de regim particular ale Ardealului dominat de „unio trium nationum“; se făcea o singură unitate națională din Romîni *întregii monarhii*, căci între aceia cari iscălesc petiția, pe lângă Șaguna, represintant al ortodoxiei din Ardeal, pe lângă cei doi Mocioni, Ioan și Lucian, de origine macedoneană, represintanți ai conștiinței românești din regiunile bănățene, — cu un caracter aristocratic, care nu strica pe atunci, — pe lângă Popazu, pe lângă Laurian, pe lângă Macedonfi, „funcționar fiscal ardelean“, care făcea și el parte din categoria nemeșilor, pe lângă Constantin Pomuț și colegii săi Ioan de Stoica și Vasile Ciupe, „din Ungaria“, pe lângă Iacob Bologa, Ardelean, al cărui nume se întilnește și pe urmă în luptele constituționale pe care le vom urmări, întilnim pe însuși Eudoxiu de Hurmuzachi și pe Mihail Botnar, membru al dietei din Cernăuți, represintanți ai Bucovinei. Unirea trebuia să se întindă deci și asupra micului, dar istoricește așa de importantului teritoriu bucovinean.

Și mulți din Ardeleni așezați în Principate, ca Ioan Maiorescu, de pildă, visau, ca și Sasul Roth, de o Românie unită, supusă, până la Dunăre, Casei de Habsburg. Numai radicalii munteni, ca Nicolae Bălcescu, în ura lor contra conservatismului „schwarzgelb“, se străduiau din răspuțeri să lege relații cu Batthyányi și Kossuth, să smulgă Ungurilor, în vederea unei confederații republicane, părăsirea punctului de vedere al „limbiî diplomatice“ maghiare și al „amalgamisării“ Romînilor în Ungaria¹.

¹ Numai la 14 Iulie se ajungea la tratatul dorit de Bălcescu, dar care nu mai avea nicio altă importanță decît cea teoretică; Ion Ghica, *Amintiri din pribegie*, pp. 272, 329-31, 346, 362-3.

Prin urmare, în vremea aceea cînd se afla Romîni cari agitați pentru o unire cu Ungurii împotriva Împăratului, era un lucru natural să se prevadă în propunerii ca aceasta că, de și Romîni doresc unirea lor într'un corp național cuprinzînd și pe Bucovineni ca și pe Bănățeni, ei nu voiesc însă o viață națională *independentă*, ci doresc să rămîie supt coroana austriacă, să facă parte integrantă din monarhie, lăsînd să se întrevadă că, de ar exista o conștiință românească națională liberă dincolo de Carpați, cine știe ce ar face, scăpînd de supt tirania moscovită, și Romîni de dincoace. Ar fi fost o viitoare recompensă pentru Austria, dacă se arăta generoasă față de Romîni dintre hotarele ei.

Se cerea apoi congresul general românesc, un singur cap pentru întregimea națiunii, un fel de căpetenie supremă a Romînilor, un Voevod al lor, un Senat românesc și, ca și în Mai 1848, un „singur cap bisericesc“, peste deosebirea confesională, Șaguna avînd, de sigur, nădejdea să înghită Biserica unită, suspectată, impopulară și rămasă fără conducător; limba românească în toate lucrurile care ating pe Romîni: adunare națională, reunindu-se în fiecare an; reprezentare proporțională la dieta imperială; „organ național“ pe lângă Ministere, un adevărat ambasador al națiunii și, în sfîrșit, Împăratul să facă bine a se intitula „Mare-Duce al Romînilor“.

Deocamdată, o întrebare. Pentru astfel de lucruri, la care ea nici nu se putuse gîndi, Adunarea de la Sibiiu nu dăduse nici un mandat. E limpede. Șaguna însuși n'ar fi cutezat așa de mult. Iscălitura lui Hurmuzachi lămurește. Călătoria de la Cernăuți nu rămăsese fără folos. Acestea sînt ideile din foaia „Bucovina“, a fraților hurmuzăchești, cele mai solide capete între toți Romîni mirenii supuși Împărăției. Redacția însăși a petiției putea să li aparție lor.

Iată acum și răspunsul pe care l-a dat Împăratul Francisc-Iosif. Îl reproducem textual: „Primesc cu bucurie asigurarea despre credința și alipirea *curagioasei* națiuni romîne și recunosc *cu gratitudine jertfele grele* de care le-a adus pentru tronul meu și monarhia unitară în contra unui partid fără scrupule (*ruchlos*)...“—nu voi să zică: unei națiuni, fiindcă el totuși doria, și cît se poate de răpede, împăcarea cu Ungurii cumînți, pe cari de atunci îi tot caută —, „care a aprins războiul civil și prin cerbicia sa îl

face să dureze. Petiția fidelei mele națiunii române voi dispune să fie luată în chibzuire amănunțită și să fie rezolvită în cel mai scurt timp spre mulțămirea lor“.

Șaguna vizită cu mulțămiri — de sigur superflue — și pe fostul Împărat, care, așteptându-se așa de puțin la aceasta, fu foarte mișcat; el avu și onoarea unei invitații la masa imperială. La Francisc-Iosif avuse două audiențe, cea d'întăiū numai el singur, și avea motiv să fie mulțămit de rezultatul lor. Mai ales că nu prevedea viitorul¹.

Îndată după aceasta s'a și dat Constituția generală pentru toate Statele Împărăției, Constituția austriacă de la 4 Mart, supt care a fremătat de indignare tot neamul unguresc. Ardealul era unit cu comitatele exterioare, „cu egala îndreptățire a tuturor naționalităților și limbilor din acea țară, în toate raporturile publice cetățenești.“

Dar în sfârșit tot era ceva. În cadrul acesta națiunea română se putea manifesta. Românii au primit lucrul cu mulțămire, dar nu fără rezerve, mai ales în ce privește restituirea unui „teritoriu săsesc“ în care erau cuprinși și foarte mulți Români, ceea ce aduse o largă expunere istorică prin noile petiții din 12 și 23 Mart².

Cine ar fi putut să fie nemulțămit de astfel de concesii? Dar Bănățenii au adaus, într'o nouă petiție, din 26 Iunie, iscălită de Petru Mocioni, Ioan Dobran și Petru Cermenii, formularea exactă a punctului de vedere românesc, explicînd pe larg și elocvent valoarea acestei națiuni³. Contra unei întinderi prea mari a hotarelor Voevodinei create pentru Sîrbi, se protestase încă din April⁴.

La 2 Mart 1849 apare proclamația rebelilor către Români: „Nefericiți Valahi! Voi, cari ați fost sclavi și supt Români și cari ați fost sclavi și după aceea, și pe cari Maghiarii v'au făcut oameni... Nu vă lăsați prada chinurilor sîngeroase a ucigașilor, a hoților,

¹ Popea, *l. c.*, p. 247 și urm.

² *Ibid.*, p. 264 și urm. Plîngerii contra calomniilor săsești, care atribuiaū Romînilor jafuri făcute de Unguri, în scrisoarea lui Șaguna către Puchner *ibid.*, p. 270 și urm.

³ *Ibid.*, p. 258 și urm.; pp. 331-4.

⁴ *Ibid.*, pp. 287-8.

a aventurierilor cari-și zic tribuni, prefecti, sau centurioni...”, li se striga, sfătuindu-i să lase armele, căci altfel vor vedea ei ce însemnează puterea națiunii maghiare în Ardeal¹.

Peste câteva zile, la 19 April, Francisc-Iosif era declarat depus, cu un teribil act de acuzatie. Și îndată se trimetea cunoscutul Dragoș ca să momească pe câte unul din șefii revoluției românești din Munții Apuseni: se știe că miserabilul s'a luat bine pe lângă energicul tânăr Buteanu, care a doua zi după aceasta a fost spânzurat, supt masca unor negociațiuni. În același timp intraseră Ungurii în Abrud, trecînd supt sabie pe toți pe cari și-i credeau dușmani. Peste câteva zile, ei erau siliți însă a pleca, și lupta continuă mai departe, în defavorul lor.

Față de această schimbare a lucrărilor s'a ivit și o idee mai îndrăzneță: Dacă s'ar uni toate națiunile „necompromise” și ar cere să aibă privilegiul, și singura care n'ar avea privilegiul, ar fi națiunea maghiară, fiindcă nu le merită? Atunci, la 26 April, s'a făcut marea petiție din partea Romînilor, a Croaților și Slovacilor împreună, fără a se ajunge însă la o înțelegere deplină între naționalități pentru lupta laolaltă împotriva dușmanului comun, pentru recăpătarea unei situațiuni de drept, care, acordată unora, nu poate să strice altora, ci ar servi ca îndemn pentru dînșii². Se protesta călduros contra păstrării unei Ungarii în care rasa maghiară e în inferioritate numerică, cerîndu-se teritoriile naționale deosebite de „Maghiaria” în hotarele ei firești.

Și atunci, în Iunie, Împăratul face o nouă declarație: „Făgăduiesc Romînilor constituțiunii organice potrivite cu trebuințele adevărate ale acestui popor și în consonanță cu unitatea monarhei”³. Sînt aici formule vagi de cancelarie, dar pentru oricine înțelege frasele cum trebuie, aceasta nu înseamnă altceva decît primirea propunerilor lui Șaguna. Iar în Iulie, după ce se dovedise că Romîni ai oameni lor cari pot fi întrebuințați⁴, Împăratul, cu câteva zile mai înainte de convenția lui Bălcescu cu Batthyányi — totdeauna trebuie să punem alături acestea lu-

¹ Păcățianu, *l. c.*, I.

² *Ibid.*

³ Popea, *l. c.*, p. 334.

⁴ *Ibid.*, p. 334 și urm. (18 Iulie).

crurî: ce dădea Împăratul și ce dădeaں ceilalți ---, în Iulie, spunea din gura sa împărătească: „Puteți fi siguri că dorințele cumintîi și drepte ale Romînilor vor fi „îndeplinite“¹.

Vom vedea întru cît s'a realizat această solemnă promisiune împărătească.

¹ *Ibid.*, p. 341. Explicațiile lui Bach, care promitea base nouă, pp. 341-3. Obiecțiile deputației la 30 Iulie, pp. 343-7.

XIV.

Triumful Împăratului și răsplata Românilor. Lupta pentru Mitropoliile nouă.

După ce ocupaseră o mare parte din Ardeal, luni întregi, plă-tind Românilor cu spînzurătoarea, revoluționarii lui Kossuth, co-mandați de refugiatul polon Bem și de Görgey, sînt, în sfîrșit, siliți, în August 1849, să predea armele înaintea oștirii rusești la Șiria (Világos). Numai aceasta aduse desfacerea trupelor lui Iancu și Axinte, care stăpîniau, după un șir de lupte fericite, Munții Apusenii. „Tribunii“ lucraseră fără sfatul nimănui și, cum puteau zice, neținuți în seamă de nimeni dintre ai lor, cari, în zilele cînd mil de Români periau prin văi, se ocupau cu o sa-vantă diplomatie, tolerată, nu fără zîmbete ascunse, de Curte.

Șaguna însuși, în locul căruia Republica pusese un vicariu, *nu vorbește, pînă în Iulie, o singură dată de isprăvile cetelor românești*; faptele lor nu intră cîtuși de puțin în argumentele sale pentru cauza Românilor; vechile puncte de drept se aduc înaintea con-tinuu pînă ce liniștirea Ardealului ars și însîngerat îi face cu putință întoarcerea pe drumul Bucovinei și țărilor dunărene. În tot acest timp, el alcătuiește programe mai mult sau mai puțin acceptabile pentru protectorii săi. La 3 Iulie, față de înfrîngerea rebelilor și înaintarea trupelor imperiale, i se pare că ar putea fi utilizabil, contra bandelor răzlețe de hoți și de „honvezi des-perați“, „încercații prefecti ai gloatelor românești, *Landsturm-u-lui*“, și anume „cel mai de ispravă din ei“, păstrîndu-i-se co-manda „distinsului conducător Iancu“, dar supt tutela „căpita-nului chesaro-crăiesc Albert Cyzirka“¹. Aceasta e însă o propu-

¹ Popea, *l. c.*, pp. 352-3.

nere făcută numai în numele său, ca „episcop al Bisericii răsăritene în Ardeal“¹.

Împăratul Francisc-Iosif, pentru a recunoaște pe Romîni ca națiune, punea neapărat condiția ca ei să facă parte din monarhia austriacă. Neapărat că nimănui din aceia cari conduceau pe Romîni de atunci nu-i trecea prin minte să se organizeze cineva în afară de această Monarhie². Factorii dirigenți ai Romînilor din Ardeal în 1848, atît în ce privește Biserica, — prin urmare Șaguna, — cît și în ce privește viața politică și culturală, — Bărnuz și Cipariu —, erau fără îndoială pentru o strînsă alipire de Austria. Așa încît Romîni ar fi avut dreptul să considere chestia lor ca rezolvată definitiv supt raportul teoretic, supt raportul principiilor. Aceasta se observă din marele număr de acte și petiții — firește, iarăși sistemul lui „Supplex Libellus“ — care se îndreptează către Împărat de la 1848 înainte, cerînd în anumite puncte precisarea concesiilor care rămîn a se face Romînilor de Ministeriū, după acordarea punctului de drept de către Soveran.

Șaguna se gîndia — cum era și natural, el fiind înainte de toate represintantul organizației sale bisericești, al confesiunii sale, pe care era chemat s'o apere, și nimeni nu poate să-l ție de rău pentru aceasta —, Șaguna, deci, se gîndia mai cu samă să întrebuițeze bunăvoința Împăratului pentru a rupe lanțurile acelea, de sigur stricătoare și umilitoare, dar foarte explicabile prin întreg trecutul amînduror națiunilor, care se

¹ O dare de samă neexagerată a luptelor din munți, care încep la 26 Ianuar, e raportul redactat, de I. Maiorescu, al lui Avram Iancu. V. *Die Romanen der österreichischen Monarchie*, II; cf. N. Bănescu și Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, p. 281 și urm. Iancu singur spune că a fost „isolat și părăsit de toată lumea“. Terminul de *Landsturm* îl adoptase și Iancu, care *se temea mult să nu se creadă că ar conduce el o mișcare independentă*; *ibid.*, p. 299.

² Pîrîsăsești în această privință — se vorbea în *Lloyd* din 1850 despre planul unui „Imperiu puternic daco-romîn de la Nistru până la Dunărea-de-Jos și de la Tisa până la Prut în Marea-Neagră“, — în Ilarion Pușcariu, *l. c.*, p. 58. Cf. și *Die Rechte der romanischen Nation gegen die Angriffe der Sachsen vertheidigt von einem Rumänen*, Viena, 1850. Ioan Maiorescu vorbea lui Vay de putința pentru Romîni de a proclama pe principele de Leuchtenberg său pe un fiu al Țarului ca „Rege al Româniel“; *Transilvania*, 1877, pp. 173-4. Cf. Bănescu și Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, pp. 301-3, 315, 491.

stabiliseră între Biserica românească din Ardeal și Banat și Biserica de la Carlovăț. Tendința lui era ca, desfăcându-se de supt stăpînirea Patriarhului sîrbesc și a Mitropoliților și episcopilor sîrbi teritoriile locuite de Romîni din Banat, să fie reunite la episcopia lui, ridicată la rangul de Mitropolie. Nu e indiferent pentru înțelegerea concepției sale faptul că, aproape pe vremea cînd deputația avea de lucru cu cererea Facultății juridice, plus o catedră de teologie ortodoxă la Blaj, pe ziua de 1-iul Octombrie¹ el intervenia, la moartea episcopului de Virșet, Ștefan Popovici, ca „episcop al Bisericii răsăritene“ (fără mărgenire la Ardeal), în fruntea deputăției *bănățene* pentru a aminti că, potrivit faptului că, din 300 de parohii, doar în 30 sînt amestecați și Sîrbi, și hotărîrilor de la Blaj și Lugoj, ca și canoanelor Bisericii orientale, se cade să se lase alegerea urmașului de către credincioși, iar, deocamdată, nedîndu-se măcar moștenirea materială Patriarhului, să se *numească* învățatul cleric român Patrachie Popescul, din Consistoriul de la Carlovăț².

Se porni o întreagă agitație în vederea acestui scop. al independenței bisericești. Se alcătui o literatură specială, dela 1849 înainte, — în vremea cînd Blajul nu se trezise încă de pe urma acțiunii greșite a lui Leményi și cînd vicariul sălăgean Șuluț făcea omagiu politic Sibiiianului —, prin care Șaguna se căznea să arăte că numai el este și poate să fie moștenitorul vechii organizației religioase din Ardeal și *pentru Ardeal*. Pe vremea aceea era dogmă că organizația aceasta metropolitană este extrem de veche; pînă într'atît, încît, atunci cînd Francisc-Iosif a restabilit Mitropolia, *dar la Blaj*, în forma unită, i s'a spus că el este *al doilea* Traian supt raportul bisericesc, căci Traian Romanul trecea drept întemeietorul organizației ierarhice pe aceste plaiuri.

Pe basa acestei dogme se cerea restaurarea vechii ierarhii, cu cuprinderea episcopiilor bănățene, restabilirea stării de lucruri din veacul al XVII-lea, decî mai ales de pe vremea lui Sava Brancovici, stare de lucruri care, în defavoarea confesiunii ortodoxe și în defavoarea legăturilor cu țara noastră, se schimbase supt Teofil și Atanasie. Șaguna trecea peste aceștia, trecea peste actul de aderență, peste episcopia de Făgăraș, pesta epis-

¹ Popea, *l. c.*, pp. 360-3.

² *Ibid.*, pp. 355-7.

copia cea nouă a Scaunului blăjean și cerea Împăratului să-l restabilească pe el ca episcop al Românilor, *al tuturor*, orî, *în cazul cel mai rău*, al celor mai mulți, al celor mai vechi, al celor cu dreptul cel mai autentic. Pentru aceasta a scris el însuși tot ce era de nevoie pentru a dovedi pe cale teoretică ¹ că, în adevăr, acest Scaun trebuie să fie ridicat la rangul de Mitropolie. Să nu se creadă cumva că în planul lui Șaguna era prevăzută și putința întemeierii unei *alte* Mitropolii la Blaj. Erau exclusiviști și uniți și alții. Cînd Sibiiul cerea Mitropolia, însemna să se readucă la staulul ortodoxiei sale oile rătăcite, iar, cînd Blajul o cerea, însemna ca spre Blaj să se mîne altă turmă de mult pribeagă încă.

În sensul acesta petiționează, în numele culturii, delegații bănățeni rămași la Viena, în ziua de 24 Octombrie ², iar la 16 Mart 1849, se adresează însuși Șaguna și către Rajacich, șeful Bisericii sîrbești, care recunoscuse, în Maiu 1848, dreptul Românilor de a-și avea un Mitropolit și un Ban ³, arătînd punctul său de vedere și luînd toate măsurile pentru ca această înfăptuire a „Mitropoliei romîne” să se îndeplinească ⁴. Episcopului bucovinean Hacman i se ceruse încă din April 1849 „întrunirea bisericească”, judecată de el ca mai posibilă, deși mai grea, decît cea politică, și se provocase o adresă în același sens a acestuia către Patriarh (6 Iulie) ⁵.

În Banat se reîncepe îndată agitația, ocrotită și de Scaunul episcopal al bolnavului și bătrînului Gherasim Raț († August 1850), care trimete la Viena pe Teodor Șerbu, Vincențiu Babeș și Grigore Popovici ⁶. În Decembre, prin impulsul lui Șaguna, clerul românesc și națiunea românească din Banat, care se declara supusă lui duhovnicește, fac o astfel de cerere pentru des-

¹ Cf., de el, „Promemoria über das historische Recht der nationalen Kirchen-Autonomie der Rumänen“, Viena, 1849 (și „Anfang zu der Promemoria“, 1850).

Cf. [Rajacich] „Antwort auf die Angriffe einiger Romanen“, Viena, 1851.

² Popea, *l. c.*, pp. 385-9.

³ După *Gazeta Transilvaniei* din 1848, no. 41, în Ilarion Pușcariu, *l. c.*, p. 98, nota 1. Cf. *ibid.*, p. 104 nota: „Sirbiî nu voiesc și nu vor avea măcar un fir de păr mai mult decît Romîniî”, zice proclamația Patriarhului.

⁴ Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, pp. 38-9.

⁵ *Ibid.*, Documente, p. 40 și urm. A lui Gherasim Raț (5 Novembre), *ibid.*, p. 43 și urm.

⁶ Popea, *l. c.*, pp. 389-91.

facerea de către Sirbi și alipirea formală, oficială către Ardeal.

Iar în acest timp Blajul tăcea. El suferia, cum am spus, de lipsa episcopului, de toată zăbava ce trebuia să fie în cea ce privește numirea înlocuitorului lui,—căci se cerea ca Leményi, exilatul, să demisioneze ori să moară pentru ca să se aleagă altul, și până atunci era numai Crainic, vicarul¹, cea ce constituia fără îndoială o mare piedecă în ce privește revendicările Românilor din cealaltă tabără confesională. Și trebuie adăugat, mai ales, că fruntașii români uniți, cari nu se înțeleseseră niciodată cu Vlădica lor și cu cea mai mare parte din canonici, ei cari făcuseră o opoziție înviersunată — până la proces —, supt conducerea profesorului de drept și filosofie Bărnăț, toți aceștia, față de politica de confesionalism escesiv și de timiditate teoretică a cercurilor bisericești, continuau să rămână în afară de revendicările pur confesionale pe care Biserica unită le-ar fi putut prezenta. Astfel această Biserică unită nu era lipsită numai de șeful său, de conducătorul său legiuit ierarhic, dar și de conducerea acelor cari ar fi fost în stare să înlocuiască pe episcopul absent, a celor mai învățați, a celor mai talentați, a celor cu mai multă autoritate din lumea profesorilor și scriitorilor. Pe Cipariu și pe Bărnăț i-am văzut, de un timp, nu acolo, la Blaj, în legătură cu tradiția confesională locală, ci, până la sfârșitul anului 1849, până la restabilirea păcii, i-am văzut totdeauna în legătură cu Șaguna, în legătură cu generalitatea politică a Românilor. Mergeau cu Șaguna și *supt* Șaguna natural, nu din punctul de vedere confesional, ci fiindcă lor li plăcea să vadă în Șaguna reprezentantul cel mai bine înzestrat, cel mai influent, cel mai capabil de a duce la biruință poporul românesc. Dar nu se putea împiedeca nici aceia ca, prestigiul lui personal crescând, Biserica în fruntea căreia stătea acest om de mare autoritate, să nu cîștige și ea, în largă măsură.

Cînd pentru întâia oară se ridică din punctul de vedere unit cereri asemănătoare cu cererile care se ridicaseră din partea cealaltă, acel care vorbește în numele Românilor de această confesiune este episcopul de Oradea-Mare, Erdélyi, o personalitate ștearsă, — de altfel om foarte chipos, om de societate, dar care nu se distinsese prin nimic.

¹ El refuză o înțelegere, care se primise la Muncaciú, în ce privește cununile mixte; *ibid.*, p. 363.

Cererea lui este, de altfel, vrednică de laudă, presintînd unele puncte de politică religioasă și națională care erau necesare. E bine că, dacă Blajul n'a cerut și episcopia de Oradea-Mare pentru viitoarea lui Mitropolie, măcar Oradea-Mare și-a arătat dorința de a fi alipită cu Blajul, cînd Blajul va ajunge să reprezinte o Mitropolie și va fi capabil prin urmare de a avea scaune sufragane. Un punct însemnat de sigur și acesta în ce privește conștiința unității Romînilor, fie și supt forma confesională. Să se noteze faptul că Erdélyi cerea, pe lîngă acest punct, și ca națiunea romînă să aibă în fruntea sa și un prefect sau guvernator, care să-și aibă reședința la Blaj. Nu se ceruse de la Sibiiu așa ceva, ca șeful națiunii romîne, pe care noul Împărat se credea că-l va numi neapărat, — și cît se înșela! —, un fel de cores-punzător al lui Jellacich, să rezideze în vecinătatea Scaunului episcopal neunit. În ceia ce privește pe uniți însă, o astfel de cerere s'a făcut.

Închidem acest capitol al așteptărilor și speranțelor și deschidem un altul al desilusiilor, care, neapărat, aũ atins foarte dureros pe aceia cari le-aũ încercat, dar care erau foarte de prevăzut.

Șaguna le prevăzuse cînd simția „amărăciune“ la presintarea urărilor cu care fu întîmpinat la întoarcere. Doar, îndată după aceia, guvernatorul Wohlgemuth îl muștră grosolan pentru „adunările secrete“ „mahinațiile politice“, petițiile neîngăduite ale clerului său, ba pentru bănuita lui participare la ele. „Eine schnöde Lasterlichkeit“, „o hîdă calomnie“, fu strigătul indignat al omului care fusese întruparea credinței, și el vorbea mîndru de „vitejii săi preoți, dintre cari mulți aũ murit moarte de muce-nici pentru monarhul lui legiuit“; cerea să se precizeze acu-sația¹.

Totuși școlile se germanisau în grănicerime, ca la Orlat; oamenii se schingiuiu, se legau de care, se aruncau în temniți². Ca un blăstăm al veneratului episcop, pe Wohlgemuth îl ajunse rechemarea și moartea năprasnică. Peste cîteva săptămîni, la 21 Februar 1850³, același provocant tiran al Ardealului cucerit cerea, în

¹ *Ibid.*, pp. 364-71. 380-1.

² Petiția, *ibid.*, p. 393 și urm., și Păcățianu, *l. c.*, I.

³ Întreba pe Maiorescu de ce put cojoacele Valahilor și primi ca răspuns: fiindcă le fac Sași!; Bănescu și Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, pp. 283-4.

vorbe puține și mînioase, să i se spuie de ce Șaguna a schimbat vechiul titlu de „episcop diocesan grecesc neunit“ („griechisch nicht-unirter Diöcesan-Bischof“) cu acela de „episcop diocesan românesc al Bisericii orientale din Ardeal“ și i se răspundea că nu e o inovație, ci reluarea titlului firesc și istoric, părăsit numai de 150 de ani, „din nepriința vremurilor“, și restituit, neapărat, prin însăși decretata „egalizare a confesiunilor“; Biserica lui nu cunoaște „centralizarea rigidă, făcînd abstracție de naționalități, ci ține samă de fiecare seminție“, întrebuițîndu-î limba potrivit cu canoanele. Urmas al vechilor „oláh püspökök“, el se simte și se va numi Român, cum Românii sînt toți fiii săi duhovnicești. „Grec“ are și alt sens, iar „neunit“ e o negație de care nu simte nevoie a se folosi în caracterul *positiv* al misiunii sale, — cum auzit și diocesanii săi. De alminterea acest titlu, pe care l-a luat de cînd i s'a dat misiunea la Curte, l-a purtat și înaintea Ministeriului și a Împăratului.

Răspunzînd „episcopului bisericii orientale din Ardeal“, îndărătnicul biurocrat nu se dădu bătut. Răspingînd ca mai puțin „autentice“ broșurile înaintate de Șaguna, el cerea ca „neapărat să se lase la o parte terminologia națională“, pe care n'o permite „concepția mai înaltă“ a niciunei religii și, pe lîngă aceasta n'ar admite-o faptul că nu toți Românii, teritorial și confesional, îi sînt supuși lui. Titlul nou e „ganz unzulässig“¹!

Cînd apoi, folosindu-se de ordonanța ministerială din 18 Noiembrie 1848 pentru chemarea sinodului episcopal la Viena, Șaguna voi să adune și el un sinod, după canoanele Bisericii sale, deosebi de cel sîrbesc, *chemînd și mireni la dînsul*, după datină — cel puțin 40 de laici pe lîngă cei 40 de protopopi și doi profesori de teologie (12 Ianuar 1850)—, i se răspunse că numărul trebuie înjumătățit, laicii lăsați la o parte, programul mărgenit la „Biserică și școală“. Trebui să se supuie, cu inima frîntă, și astfel convocă el adunarea din 12 Mart. Aflînd că totuși se aleg delegați, Wohlgemuth obiectă că „aceasta nu se poate tolera în niciun Stat cu rînduială“ și somă pe episcop să numească el „oamenii de încredere“ („Vertrauensmänner“). De fapt, numai la Brașov se îngăduise celor trei comunități bisericești să facă o

¹ Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, p. 55 și urm.

alegere. Se numi un comisar de control, Ioan de „Karabetz“ (Carabăţ, Bucovinean), pentru a veghea ca ordinele să nu fie întrecute. De alminterea, sinodul ceru caracterul românesc al Bisericii şi, ca un corolar, *recunoaşterea naţiunii*, restituirea sinoadelor cu participare de mirenî şi a Mitropoliei, egalizarea situaţiei, crearea unei secţii pentru ei la Ministeriul de Culte şi la Guvernul ardelean, cercetarea pagubelor revoluţiei, dotarea unei Case a lefilor preoţeşti, organizarea unui învăţămînt naţional, primirea în şcolile militare, acordarea de stipendii studenţilor, restituirea fondurilor¹.

Şaguna spunea lămurit, încă din Octombrie, cînd se aştepta un progres de la o nouă călătorie a lui la Viena — şi se îndoia că i-o vor permite — că „*vremea rezoluţiilor de dobîndit a trecut acuma*“ ! Doar în materie bisericească de se poate propune ceva².

Cea d'întăiă trezire din visurile mari aŭ avut-o Romîniî cînd s'a făcut împărţirea teritorială a Monarhieî. Împărţeala aceasta nouă a Monarhieî s'a făcut pur şi simplu din punct de vedere geografic. E adevărat că, în puterea unei tradiţii istorice, o parte din comitatele exterioare,—nu însă toate,—aŭ fost reunite, cum s'a văzut, cu Ardealul, că s'aŭ pus decî supt autoritatea guvernului central din Sibiiŭ şi unele din regiunile care fuseseră reunite cu Ardealul după crearea acestui principat vasal al Turcilor. Pentru Romîniî era, cu toată înglobarea multora din ei în „Sachsenland“³, un avantaj, dar ei credeau că acesta este numai un început şi că restul împărţelii se va face ţinîndu-se seamă de interesele naţionalităţilor, decî şi ale naţionalităţii lor. Alipirea unei largi părţi din Banat către Voevodina sîrbească fu o zguduire puternică. „Ar trebui nesimţire“—, scriau cei loviţi de această măsură, într'o nouă jalbă, — „saŭ totala părăsire a oricărei speranţe în viitoarea îndurare a Maiestăţii Voastre ca

¹ *Ibid.*, p. 58 şi urm.

² Popea, *l. c.*, pp. 380-1. Memoriul lui Şaguna către Wohlgemuth, în care socoat 4.000 de oameni din diocesa sa morîi pentru Împărat, 319 biserici prădate, 40 arse; *ibid.*, p. 50 şi urm.

³ Petiţia contra acestei măsuri fu redactată de Maiorescu; Bănescu şi Mihailescu, *Ioan Maiorescu*, p. 276.

să tăcem această durere“¹. Maramurășenii erau uniți cu Rutenii. Unii Ungurenii rămânea laolaltă cu Maghiarii².

Dintr'odată, visul cel frumos și mare se împrăștiase.

Toți vechii tirani se întorceau și credința era prigonită și luată în batjocură de îndrăzneala cinică a fostului rebel.

Represiunea... loialității lua cel mai revoltător caracter; văducele și orfanii celor căzuți muriau de foame; cei scăpați cu viață lucrau, ca la Alămor și Tiuș, ca să refacă gospodăriile arse ale Ungurilor răsculați. Orice pîră aducea întemnițarea³.

După atîtea plîngerî, în primăvara anului 1850 Împăratul trimise un comisar pentru Ardeal. Românii văzură cu mirare că acestui comisar i se alipește imediat un sfetnic sas. S'or fi mirat el, dar n'aveau de ce. Cum voiau ca urmașul firesc al lui Iosif al II-lea, care însemnase unitatea în forma culturală germană, unitatea cu mijloace administrative, în legătură și ele cu această tradiție nemțească, cum voiau ca Francisc-Iosif, care se feria de naționalități, cînd nu era naționalitatea lui, să nu înțeleagă folosul pe care-l poate trage pentru supravegherea Ungurilor, în acel moment, și, mine, pentru supravegherea Romînilor poate, din elementul german, pe care un noroc istoric i-l dăduse în margenea aceasta răsăriteană a monarhiei sale? Natural că lui Francisc-Iosif erau să-i fie mai dragi Sașii, cari nu sacrificaseră nimic, căci niciun Sas din Ardeal nu trăsese măcar un foc de pușcă neîncărcată pentru salvarea tronului Măriei Sale, ci stătuseră între Imperiali și anti-Imperiali, între Kossuthiști și apărătorii tronului, cu multă socoteală și cumpăneală, gata să treacă, firește, în tabăra care li oferia mai mult. Toată libertatea pentru Biserica lor, toate privilegiile pentru cultura lor, care era și cultura Împăratului, care era și cea mai înaltă formă de cultură pentru toate Statele Monarhiei. Între altele--și o dăm ca exem-

¹ *Ibid.*, pp. 391-2.

² Petiția *tuturor* deputaților (și Bănățenii și Ungurenii), din 10 Ianuar 1850, *ibid.*, p. 400 și urm. Aici arătarea exactă a locurilor bistrițene și făgărășene etc., unite arbitrar cu *Sachsenland*. În părțile Clujului caracterul era maghiar: „o răsplătă a rebeliunii, o pedeapsă a jertfirii“. Cei de la Odorheiă căzuseră supt Secul.

³ *Ibid.*, pp. 405-6. Cea mai mare parte din aceste acte în românește, și la Harion Pușcariu l. c., Documente, p. 10 și urm. Aici și acte privitoare la organizarea Voevodinei sîrbești. Cf. *ibid.*, p. 89 și urm.

plu — ei căpătaseră în *Sachsenland* o organizație judecătorească perfectă, care li permitea ca de jos până sus, de la judecătorul de pace până la președintele superior al Casației, Sasul — și numai el — să nu se judece înaintea altora decât înaintea unor oameni cari-l cunoșteau limba, cari hrăniau simpatie pentru dînsul și erau gata să-l ajute.

Romînii crezuseră că la 1848 s'a isprăvit cu Sașii, cari nu sînt decît o reminiscență medievală, că s'a intrat în era constituțională, că privilegiile se pot zvîrli, documentele pecetluite se pot arunca în foc ca să li sfîrșie pergamentul, că în epoca aceasta nouă o minoritate națională nu se poate bucura de o situație superioară majorității zdrobitoare de țeranî care o încunjură. Se vor mai fi gîndit și la faptul că totuși, — Împăratul însuși o spusese, — jertfa însemnează ceva și că acela care nu și-a cruțat situație, avere, locuință, sînge pentru domnul său, acela de sigur va avea o stare mai bună decît burghesul timid care s'a strîns într'un colț de vatră, așteptînd să vadă cum se aleg vremurile.

Îndată după numirea comisarului acestuia saxon s'a răgrăbit și Romînii să ceară un comisar, care să reprezinte națiunea lor. A rămintit de vechile promisiuni ce li se făcuseră în ce privește școlile românești bine organizate, susținute de Stat. Pe vremea aceea era încă Ministerul Bach, care credea că e o datorie de bună politică a se întrebuița pe cît este posibil naționalitățile supuse, naționalitățile iubitoare și gata de sacrificii, dar a se impune credință, iarăși pe cît este posibil, și naționalităților care într'un moment *fuseseră* rebele.

Și, fiind acest scop îndoit, de ce să se cheltuiască prea mult pentru un prieten, care este sigur că nu va deserta niciodată de la datoria sa umilă?! Romînul dovedise doar că este în stare să-și puie pe foc toată averea, să-și sacrifice ultima picătură de sînge numai pentru ca un Împărat să fie în Viena și să stăpînească așa cum voiește el, cu Constituție, dacă-l place, fără Constituție, dacă socoate el că e mai bine, cîrmuind toate popoarele din moștenirea sa. Acum era rîndul celorlalți, al celor cari se ținea răbicoși, cari-și aduceau prea bine aminte de epoca lui Kossuth, de zilele, de aur și sînge, ale libertății. Aceștia trebuiau să fie obiectul *curtenirii* speciale din partea miniștrilor Împăratului.

În adevăr, după ce se arăta o iubire naturală, o preferință pe

care orice cunoscător al lucrurilor putea s'o prevadă, pentru Sași, îndată după aceasta începură acele cochetării ale Curții din Viena față de națiunea maghiară, care, deci, n'ar fi tocmai așa de rea, care ar aștepta poate numai o vorbă bună.

Și s'aû întrebuințat toate măguliile care se găseaû în vocabulariul înțelepciunii politice, pentru a ajunge la o împăcare. Tovarășii spînzuraților de la Arad trebuiaû acoperiți de toate favorurile, de toate semnele de distincție, doar se va stabili din nou — căci ce altul este interesul Habsburgilor? — vechea viață de unitate familiară în jurul Suveranului-patriarh. Cine-și închipuie că Habsburgii procedează împotriva uneia din naționalitățile cuprinse în monarhia lor cu intențiunea de a o înlătura definitiv de la orice favoare din partea puterii centrale, acela nu înțelege însăși rațiunea de a fi a Habsburgilor.

În April, Șaguna își ținuse sinodul care trebuia să-l pregătească pentru acțiunea lui de despărțire a Bisericii românești din regiunile bănățene de Biserica Sîrbilor. Din aceasta se vedea foarte bine care este punctul lui de vedere, direcția în care-și va întrebuința toate silințele. De aceia aștepta cu nerăbdare ceasul sinodului, pe care boala Patriarhului îl tot zăbovia. De aceia fericirea lui cînd, în sfîrșit, adînc în toamnă, se făcu dorita convocare. La cererile vechi el adăugia și altele: admiterea legăturii dogmatice cu *cellalt* Patriarhat, de Constantinopol, respectarea serbătorilor ortodoxe, catehisarea după ritul lor a copiilor, regulamentarea căsătoriilor mixte, *întemeierea unei Mitropolii și pentru Romîni de ritul său din Austria și crearea unui consistoriu diocesan*, de arhimandriți, protosinghel și preoți, cu cancelaria și fondul lui, ridicarea de seminarii pregătitoare, *pedagogice* și teologice, deci și pentru învățători, organizarea școlii populare confesionale susținută de popor, cu inspectorii săi locali și inspectorul general, un fond de pensii al clerului, cruțarea lui de arestări brutale, administrația autonomă a fondurilor (16 Novembre)¹.

De fapt, adunarea din Viena n'a fost decît — cum i s'a hotărît titlul oficial — „consfătuirii episcopale“ (*bischöfliche Berathungen*). Servilismul mergea așa de departe, încît majoritatea credea că

¹ Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, p. 73 și urm.

tot Guvernului trebuie să i se ceară și alegerea unei nouă numiri pentru întreaga Biserică ortodoxă din Statele austriace. Hacman, care visa Mitropolia *pentru el*, fu așa de pretențios, de nedrept și de brutal față de Șaguna, încît opri să se cetească o propunere a acestuia, ca nefiind făcută în formele legale, și o smulse chiar din mîinile episcopului de Karlstadt, care voia să-l dea cetire; altă dată-l „inectivă“ alături cu dușmanii¹. Discuția se întindea asupra unor puncte de organizare generală: dotație a clerului, orînduirea consistoriilor, crearea de seminarii, revisuirea cărților bisericești, și neexperiența, decî desorientarea participanților nu era slabă. În zădar ceru capul clar al lui Șaguna să se înceapă cu înseși *cadrele* organizației, „relațiile exterioare ale Bisericii“: i se răspunse de Guvern că pentru situația Bisericii sale se va ținea deosebit o conferință². Sîrbiî apărău dreptul Patriarhului lor de a se zice șeful întregii ortodoxii austriece, și cel din Timișoara tăgădui existența unor Mineie românești ce s'ar fi tipărit la Buda³! Voiau să impuie binecuvîntarea patriarhală și pe cărțile pentru Romîni! Supt cuvînt că episcopul de Timișoara e bolnav, nu se ținură ședințe de la 3 Ianuar pînă la 16 Mart; iar la 23, după moartea bolnavului, membrii „confătuiri“ se luară la ceartă pentru că Hacman declarase că, nefiind înștiințat oficial, el nu știe „ce e aceia Patriarhie sîrbească“. Se încercă discuția chestiei românești începînd prin neinvitarea lui Șaguna. Peste o lună, ministrul de Culte trebui să intervie constatînd că „în șese luni nu s'a ajuns la niciun rezultat“⁴. La 13 Iunie în sfîrșit, Împăratul comunica Patriarhului că rînduiala o va face *el*. Îndată, plecarea fără nicio formă a șefului Bisericii sîrbești disolva adunarea și, scrie Șaguna, „fiecare din episcopii cari aveau conștiință și rușine, se întorcea nemîngîiați pentru cele petrecute“⁵.

Prin urmare Șaguna săvîrșise, fără îndoială, din punctul de vedere general românesc, o greșeală, cînd își consacrase toate si-

¹ Ziarul german al lui Șaguna, în Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, pp. 273, 282.

² *Ibid.*, p. 274.

³ *Ibid.*, pp. 276-7.

⁴ *Ibid.*, pp. 296-7.

⁵ *Ibid.*, p. 311.

lințiile sale numai pentru o organizare bisericească, al cărei moment nu venise încă. Fiindcă el putea să fie sigur acum de un lucru: că Biserica lui metropolitană nu va veni—dacă va veni—decît după Biserica mitropolitană a celorlaltî; nu era să înceapă doar catolicul Împărat din Viena cu neuniții, cu schismaticii, lăsînd la o parte pe cei uniți cu el și în ceea ce privește forma confesională! Prin urmare Blajul trebuia să treacă înaintea. Îndată ce Leményi se va duce, îndată ce se va alege un altul, Blajului trebuie să i se acorde Mitropolia în rîndul întâi, și nu Sibiiului. Dar putea să mai fie sigur încă de un lucru: că, odată ce Blajului i se va fi acordat Mitropolia, va fi imposibil ca ea să se denege celelalte episcopii românești, care avea supt dînsa cea mai mare parte din populația românească a provinciilor Împăratului. Prin urmare ceasul lui era să vie, și Mitropolia nu era s'o întemeieze numai cu elementele românești din Ardeal, odată ce cealaltă se alcătuisese contopindu-se într'însa și comitatele exterioare. Cum, de alminterea, și alcătuirea politică și administrativă a Ardealului după 1849 arăta că marginile noilor Mitropolii romîne nu vor fi ale Ardealului de odinioară.

Orice s'ar zice, la Șaguna ortodoxul biruise pe Romîn. I-a lăsat pe ceilalți din comitet să se descurce singuri, pe fugarii din București, pe profesorii de la Blaj, pe fiscali și proprietarii de moși, pe Babeș și pe Pera Mocioni, cari lucrau într'un mediu foarte străin, neavînd niciun fel de legătură, nicîo influență în viața socială vieneză, și nu erau înzestrați cu nicîo însușire politică superioară, tocmai în momentul cînd de sigur *se mai putea scîpa ceva*.

Punctul de vedere al lui Șaguna este cuprins în această formulă: „Libertatea și independența Bisericii orientale din Ardeal și egala îndreptățire a ei cu celelalte religii creștine din țară“. Numai în legătură cu această judecată venia vorba și de problema politică. Limba poporului este totdeodată și limbă bisericească; *prin urmare* Biserica stă în legătură strînsă cu libertatea națională, așa încît viața și înaintarea ei sînt condiționate de viața și înaintarea celelalte. *Din cauza aceasta* el trebuia să ceară „existența politică a națiunii romîne“. Dar întâi Biserica și pe urmă națiunea. Se ceruse însă mult mai mult la început: Romînii de amîndouă confesiunile strînși laolaltă și formînd un corp politic separat în Monarhie. Vede oricine că între aceste

cererî şi acele din primăvara anului 1850 este oarecare scădere, şi chiar oarecare contrazicere. Evident că erau şi Romînii uniţi; cine putea să-i ascundă? Erau aşa de mulţi! Şi apoi organiza-rea lor era veche, şi cultura lor de asemenea — şi foarte nece-sare. Şi, atunci, ce era de făcut? În legătură cu Biserica orien-tală din Ardeal se cerea existenţa politică a naţiunii romîne întregi. Din această existenţă politică fac parte însă ori ba aceia cari nu fac parte şi din Biserica orientală a Ardealului şi a Ungariei? Aceia se aruncă în gura lupului, sau se poate în-chipui că după acordarea acestor privilegii se vor înfăţişa în chip de suplicanţi ca să fie primiţi în Biserica orientală din Ar-deal, spre a face şi ei parte din fiinţa Romînilor cu caracter politic? E egoism —, şi aşa de omeneste explicabil!

Dar, pe cînd, nu atîta Hacman vanitosul, cît intenţiile ascunse ale Vienei, care chemase pe toţi aceşti episcopi „orientali“ toc-mai pentru a-i compromite, făceau să cadă marele proiect, peste cîteva luni numai după risipirea Vlădicilor conspiratori şi hîr-bareţi se ajungea, în sfîrşit, în ziua de 30 Septembre, la ocu-parea Scaunului episcopal din Blaj. A fost un moment foarte important, pe care nu-l cunoaştem poate destul de bine. Oame-nii aveau dorinţa să transforme acest sinod de alegere într'un fel de adunare naţională. Tradiţia de la 3 Maiu 1848 nu era aşa de veche. O mare parte din cei cari vorbiseră şi lucraseră atunci erau acum în mijlocul cestorlalţi. Prin urmare dorinţa de a se manifesta din punct de vedere naţional era o dorinţă aşa de fi-rească, cu atît mai mult, cu cît trebuia să caute şi Blăjenii a atrage şi pentru dînsii ceva din ce făcuse marea popularitate, autoritatea cea mare a lui Şaguna. Să nu-l lase pe el singur, pe or-todoxul de la Sibiiu, să reprezinte naţiunea romînă militantă pentru drepturi şi organizare, ci această naţiune să fie represin-tată, măcar cu această ocazie neobişnuită, şi de dînsii, uniţi de la Blaj. Guvernul însă a intervenit „părinteşte“, punîndu-li în vedere că se va vota după datină şi că adunarea n'are voie să se ocupe cu nimic altceva decît cu această înţelegere.

Începea să se arate şi aici arama „protectorilor“ de la Viena, şi oamenii noştri, aşa cum erau de orbiţi, începeau totuşi să vadă şi ei ceva înaintea ochilor. Încă de pe atunci, ei pornesc a se plînge că însuşi cuvîntul de Romîn era evitat în toate actele

în legătură cu Ardealul, că ei au ajuns numai o „clasă a unei populații“ („eine Klasse einer Bevölkerung“). „Nici nu sîntem numiți ca nație!“ Se tînguiau însă zădarnic către plănuitul „Mare-Duce al Romînilor“, care, ajutat de măiestria lui Bach, era încă în fasa reîntemeierii absolutismului, înainte de a întinde mîna sa îndurătoare și plină de iertare către — Unguri.

Prin urmare nu s'a făcut altceva decît actul de alegere. Erau trei candidați mai importanți, și a fost ales dintre ei vicariul din părțile Sălagiului, Alexandru Sterca Șuluț (de la Abrud, n. 15 Februar 1794), om foarte bine crescut, cu tradiții nobiliare, cu oarecare avere, însă de însușiri intelectuale mediocre, de sentimente care n'au fost totdeauna frățești, creștine, românești față de tovarășul său, episcopul romîn din Sibiiu; era de la început foarte dispus să găsească rău tot ceia ce făcea Șaguna, fiindcă era ortodox, înainte de toate, fiindcă represinta cu atîta strălucire și putere ortodoxia, „care“, zicea el însuși, „stă ca un chedru și ca o cetate tare, care nu se teme de neprieteni“¹.

Alegerea nu era fără îndoială cea mai fericită. Ce noroc ar fi fost pentru Romîni dacă s'ar fi ales Timotei Cipariu! Ce ar fi fost viața Bisericii unite din punct de vedere național supt un astfel de episcop! Dar soarta n'a voit aceasta, și n'a voit-o, de sigur, nici Curtea, căreia-i trebuia un om care *nicî într'un fel să nu fi fost amestecat în lucrurile, discutabile, cu toată credința, ale anilor celor răi*².

Și în 1852 urmează stăruințele lui Șaguna în direcția unică a activității sale. El are bucuria să vadă pe Patrachie Popescu așezat ca vicariu în locul lui Gherasim Raț³ (August 1850). Dar Scaunele bănățene erau toate libere, ca și cel din Buda, și, pentru interesul cauzei, Șaguna ascultă de invitația Guvernului de a lua parte la alegere în Carlovăț, fiind vorba de „o afacere bisericească așa de importantă“⁴. De alminterea, invitația lui Rajacich, pe care o aștepta, întîrzie. Asigurînd pe diocesani săi că

¹ Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, p. 71.

² Pentru prigonirea lui Iancu, v. Corespondența lui Ioan Maiorescu în „Convorbiri literare“ 1899, p. 113 și urm.

³ Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, pp. 98-100.

⁴ *Ibid.*, p. 100 și urm.

„nu e aplecat a trece la altă eparhie“, Șaguna se și duce la Sinod în Novembre.

De la început, Patriarhul declară că prezența episcopului ardelean e „contra privilegiilor acordate națiunii sârbești“. „Împăratul“, spunea el, „e domn pe viața, nu pe conștiința mea, și nu voi sfînti episcopi numiți fără voia mea¹“. Comisariul imperial Coronini nu putu birui împotrivirea și — se raliè la părerea contrară. Șaguna se supuse, declarînd însă că Adunarea devine prin aceasta neascultătoare și anticanonică. El refușă să dea în scris pe candidații săi. Denunțul către Împărat, trimis din Sibiiu, la 24 Novembre 1852, cerea deci, după o lungă, exactă și impresionantă expunere istorică, întemeierea ierarhiei românești proprii².

Dar la Carlovăț se trimise numai observația că așa ceva să nu se mai repete. Iar lui Șaguna, încă din anul 1854, i se ceru un proiect de reorganizare a Consistoriului său, pe care el avu curajul de a-l refușă anî întregi, până ce chestia de principiu a Mitropoliei nu se va rezolvi în sensul său³.

Ceia ce-l învîrșuna acum era *crearea solemnă, încă din 1853, a Mitropoliei celeilalte*. Avînd supt ascultarea lui „numai Romîni și anume sîmburele chiar al populației românești“, el refușă, și *de aceea*, să figureze ca „episcop grecesc neunit al diocesei de Sibiiu“⁴.

Încă de la 18 Novembre 1852 se ținuse la Viena, cu intervenția lui Bach, *altă* conferință episcopală, a Bisericii catolice și, fiindcă *vroiu* Ministeriul, se ajunsese la un rezultat, iar Împăratul îl admitea încă de la 12 Decembre, începînd îndată negocierile cu Papa pentru crearea Mitropoliei „greco-catolice“. Deocamdată în Iulie urmă la Oradea-Mare ceremonia consacrării episcopului Alexandru.

În vremea aceasta Șaguna urmă cu factorii hotărîtori ai Monarhiei negocieri pentru desfacerea episcopiei sale de către Sîrbi, lucrări grele și îndelungate.

În același timp se luase o nouă măsură care lovia pe Romîni¹: supt pretext că cei din Ardeal repartisați la gloate n'ar

¹ *Ibid.*, p. 111.

² *Ibid.*, p. 102 și urm.

³ *Ibid.*, p. 115 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 129.

fi fost destul de călduroși în apărarea Tronului, grănicerii trebuiau desființați. Nu e de nevoie să fie decît o singură armată și armata acesta să fie a Împăratului, a regimului, nu a unei națiuni. Manifestațiile grănicerești din 1848 pecetluiseră hotărîrea împărătească, de și ele erau făcute în folosul dinastiei. Cine se manifestă odată într'un fel, poate, în alte împrejurări, să se manifeste și *altfel*. Regimul special se păstra doar pentru moment, în ce privește fondul de întreținere al instituțiilor.

Aprobarea Mitropoliei unite din partea Romei venise la 1-iulie Mart din anul 1853. Dar numai la 16 Octombrie 1855 sosește prelatul trimis din Roma ca să instaleze pe Alexandru Sterca Șuluț în calitatea lui de Mitropolit, puindu-l în legătură canonică cu Oradea-Mare și cu cele două episcopii nouă, care se stabiliseră, una în regiunile Maramurășului, cu Scaunul în Gherla, cealaltă în regiunile bănațene, cu Scaunul în Lugoj.

Șaguna trebui să cetească proclamații din partea Mitropolitului rival, prin care² el chema la Unire ca la singura formă mîntuitoare de suflet pe toți iubitorii Romei, pe toți urmașii lui Traian, pe toți locuitorii romîni „de la Marea Neagră prin Tesalia și dincoace de Carpați până la malurile Tisei”³. Și în același timp i se aducea lui, printr'un act metropolitan publicat în *Gazeta Transilvaniei*, devenit organ oficial, învinuirea că *el* face proselitism⁴. Și în plîngerea sa el releva că și Ministeriul pare a crede că toți Romîni atîrnă de Scaunul blăjean. „Maiestatea Voastră e dreaptă, și Biserica greco-orientală din Ardeal cere doar numai dreptate”, striga Șaguna la 1-iulie Decembrie 1855⁵. Trebui ca noul guvernator Schwarzenberg să proteste hotărît contra direcției de asimilare religioasă a Ministeriului; destul că Bisericii rivale i s'a dat sprijin, „prinzînd-o de suptiori”; nu e cuviincios a trata religia celor mai mulți Romîni ca o „shismă ruginită”, tulburînd liniștea țerii. Și în același timp Patriarhul sîrbesc reclamă pentru sine pe acești shismatici.

¹ Ioan Pușcariu, *l. c.*, p. 21, cf. *ibid*, pp. 26-7.

² Nilles, *Symbolae*, p. 679.

³ Ilarion Pușcariu, *l. c.*, Documente, p. 129. Șaguna interzice cetirea foii (Lupaș, *l. c.*, pp. 118-9).

⁴ Pușcariu, *l. c.*, p. 151, no. 59.

⁵ *Ibid.*, p. 160.

În sfârșit, petiția de reînțemeiere a Mitropoliei românești, cu un Consistoriu de mirenî, și pentru Bucovina, pe care o prezintă, la 21 August 1860, Șaguna, cu Andrei Mocioni pentru Banat și baronul Petrinò pentru Bucovina, fu ascultată. Un nou sinod general ortodox fu ordonat la 27 Septembrie, în ajunul Constituției din 20 Octombrie. Împăratul declara că „nu e neaplecat la înființarea unei Mitropolii române de religiunea ortodoxă răsăriteană“, pe care o cerea, la 26 Octombrie, și sinodul diocesan din Sibiiu. Dar interesele catolice, greutatea puse de Sîrbî, reaua-voință a lui Hacman zăboviră până la 1864 hotărîrea definitivă.

De alminterea încă de la 1857 însuși ministrul de Culte, Thun, spusese limpede — în calitate de catolic, și după dogmele romane — de unde vine împotrivirea. Biserica ortodoxă n'are un șef suprem, cum e la catolici Papa, care să răspundă pentru dînsa, și-i lipsesc oamenii de valoare culturală, ca și demnitarii necesari. Și Șaguna obiecta că valoarea principală a preoțimii trebuie să fie *cea morală* și că o mai bună cetire decît a Bibliei și a Sf. Părinți, de ale căror traduceri „Biserica noastră este foarte bogată“, nu se poate. Pe lîngă toate, înaltul funcționar nu se știuse — intitulînd familiar „Verehrtester“ pe acest episcop care se privia ca arhiepiscop și șef de Biserică națională — a spune că ar trebui ca ortodocșii din Austria să recunoască pe Papa, o „simplă chestie de onoare“, ceia ce ar ușura mult lucrul¹.

Pentru împăcarea personală a acelor cari jucaseră un rol în ultimele mișcări ardeleni a început, apoi, în era cea nouă absolutistă, împărțirea de decorații și de bani. La trei dintre șefii mișcării din Munții Apusenî li s'au trimes sume însemnate, și ei au făcut gestul acela frumos, care a rămas însă fără urmare, din motive nelămurite, de a consacra o parte din această răsplată în bani pentru întemeierea unei societăți literare române. Mai târziu era să se întemeieze, altfel, *Asociația*, marea formă culturală unitară a întregii națiuni, care nici politicește, nici bisericește nu se putuse uni. Ceia ce nu împiedecă, supt Schwarzenberg încă, cercetarea, în 1852, prin hîrțile lui Șuluț, *închiderea lui Iancu*, și chiar a lui Bariț, scos de la *Foaie* din anul 1850².

¹ Ilarion Pușcariu, *Doc. pentru limbă și istorie*, I, p. 314 și urm.

² *Transilvania*, XI, p. 40; Bănescu și Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, p. 305, nota 2.

În sfârșit, pentru a câștiga cu totul spiritele fără a face concesiuni importante, Împăratul s'a crezut, în Iulie 1852, dator să apară el însuși în părțile acestea pentru a fi văzut de supușii romîni și a întări încă mai mult legăturile sentimentale dintre el și nație. A poftit prin urmare pe toți șefii să-l iasă întru întîmpinare ca să li facă cunoștința. Avram Iancu n'a venit. De unii se zice că a fost așa de rău tratat de ofițerii împărătești la Viena, încît a plecat supărat. Era un om violent, și încă de pe vremea aceea se întinsese asupra spiritului său o umbră de melancolie, care trebuia să-l ducă la o lungă agonie și la un tragic sfârșit († 1872). După alții însă, prins de o mișcare de timiditate, el ar fi refuzat, în ultimul moment, de a se prezenta înaintea Suveranului¹.

Dar acesta a văzut sus, pe muntele Găina, pe protopopul Balint², care l-a salutat recunoscător, dîndu-i să bea apă din plosca lui, după ce i-a întins mîncare țerănească de balmoș. În alte părți a fost întîmpinat fără îndoială cu alte forme; Șuluț l-a intitulat „regenerator al națiunii“, „părinte adevărat“. La Sibii, unde a intrat călare, toți fruntașii romîni l-au salutat, cu Șaguna în frunte, care, baron din 1850, se alege deocamdată cu titlul de „consilier intim“.

A doua zi însă după ce se întoarse Francisc-Iosif din Ardeal, și îndemnul Împărătesei, al tinerei princese, de 16 ani, Elisaveta de Bavaria, de o natură romantică, de sigur anormală, îl apropie încă mai mult de Unguri, cari o fermecaseră prin afecția romantică a persoanei, veșmîntului și pompelor lor.

După chibzuința vremii lui Bach și Thun venise, — fără să plece cel d'întăi, până la 1859, — influența lui Buol-Schauenstein, care doria Austriei regenerate dominația la Dunăre, patronarea expansiunii economice germane, primația în Europa Centrală. Cu mintele Francisc Deák înțelegea că pentru o politică așa de largă *basa mulțămirii* maghiare e indispensabilă. Și el găsi și mijloacele pentru a convinge de aceasta pe Împărăteasa visătoare și pe pasivul Împărat. Cînd acesta apărură la Pesta și aclamații

¹ Cf. Ioan Pușcariu, *l. c.*, p. 29. Fii de țeran, pădurar al fiscului, la Vidra-de-jos, Iancu avea de alminterea antipatie față de formele sociale; *ibid.*, și *Transilvania*, 1872, p. 256 Lupaș, *l. c.*, p. 92.

² V. memoriul publicat de răp. Nerva Hodoș, urmaș al său, în 1913.

furtunoase se ridicară, aceasta-I ajunse ca să declare că aruncă vâlul uitării asupra rătăcirilor unui trecut trist și vrea să înceapă era cea nouă pentru Monarhie. Nicî nu se putea, de alminterea, să se adopte programul care fusese odinioară al lui Ludovic-cel-Mare, al lui Sigismund de Luxemburg, al lui Matei Corvin, tinzînd să se stabilească Dunărea ca graniță sudică a Monarhiei, fără ca nația care susținuse pe acești regi să nu fie chemată la egalitatea politică pentru care sîngerase în 1848.

Cît privește pe Romîni, se credea că ei sînt complet asigurați prin concesiile făcute. Și așa credea *chiar cei din Principate*. Doar un fruntaș al revoluției din 1848, Ioan Maiorescu, străbătea continuu Germania, refugiindu-se pe urmă, de la Frankfurt, unde era Parlamentul revoluționar din 1848, în cancelariile din Viena, ca să reprezinte punctul de vedere al ridicării națiunii romîne, al realizării unității ei prin concursul și supt scutul poporului german. Și, de oare ce acest popor german nu-și putea crea vechiul Imperiu medieval al lui Frederic Barbarosa, în locul acestui Imperiu, ca semn unitar al poporului german el primia pe Austria, chemată, decî, să realizeze această legătură între marea națiune germană și între tînăra, sau întinerita prin revoluție, națiune romînă. Și aceasta fără a pomeni pe Moldovenii filo-austriaci ai lui Nicolae Istrati și respectul adînc pentru Austria al regimului intronat la București, în 1849, prin Vodă-Știrbei, care salutase în persoană pe Împărat la apariția lui în Ardeal și măgulia Curtea cu daruri și cu legături de familie, cu corespondențe secrete în cercurile vieneze.

Cine știe ce ar fi fost, dacă în războiul Crimei Austriacii, cari ocupaseră Principatele, cu învoirea Turciei și contra Rusiei, ar fi rămas!

Dar nicî mișcarea populară către Împăratul, care se aștepta, nu s'a produs în părțile noastre, și nicî împrejurările de politică generală n'a fost de așa natură, încît ocupația să se poată preface într'o adevărată stăpînire.

Și, atunci, în așteptarea realizării programului de așezare a Austriei la gurile Dunării, s'a trecut, hotărît, la programul cellalt. Romînii erau prea slabi pentru ca Împăratul în visurile lui de viitor, să se poată răzima pe dînșii. Rămînea să se reiea prietenia, din ce în ce mai exclusivă, cu Ungurii.

XV.

«Noua eră» austriacă până la dualism și Romîniî.

Uneltirile Ungurilor pentru libertate, războiul Crimeii, Unirea Principatelor, războiul din Italia, în cursul căruia se puse la îndoială loialitatea Romînilor — călduros apărată de Șaguna¹ — grăbiră schimbarea la care toată lumea se aștepta, cu sentimente deosebite. Se isprăvește politica aceia largă, răzimată pe toleranța națională, pe tradițiile cele bune ale vechii Ungarii. Și aceasta era o necesitate pentru Împăratul tînăr, care, firește, n'avea să joace un mare rol romantic pe lume, ci să lucreze practic și cu spor pentru el și al lui, potrivit cu caracterul situației în care se găsia. Habsburgii nu sînt doar niște profesori ereditari de morală politică și nu sînt, iarăși, niște advocați ereditari ai principiilor care animează „Congresul națiunilor” sau conferința de la Haga. Nu se poate scoate nimeni din rostul lui îndătinat, moștenit, tradițional, și nu i se pot cere nimănui lucruri care ar fi contrarii existenței lui proprii. O putere politică trebuie înainte de toate să fie credincioasă misiunii sale; numai indivizii izolați pot face sacrificii, pentru care, în dezvoltarea ei, omenirea li e, firește, foarte recunoscătoare.

Ce putea să facă Împăratul atunci? Să dea o a treia Constituție, cu al treilea rînd de speranțe. A și dat-o. Este vestita diplomă de la 20 Octombrie 1860, întărită prin patentă de la 6 Februar 1861. Dar, pentru a se ajunge la actul acesta din 1860-61, el înțelegea să aibă o consultație din partea șefilor tu-

¹ Lupăș, *l. c.*, p. 184 și urm.

turor naționalităților. I se vorbise de atâtea naționalități, și el nu căuta să le înlăture, doria să nu le supere, era gata să li dea satisfacția că au fost consultate. Dar această consultare trebuia să nu fie în cine știe ce formă liberă, ci într'o formă strict oficială. Trebuia să se facă — acesta este aici rostul cuvîntului „oficial“ — în sensul pe care-l fixau tradițiile vechi ale Împărăției, tradițiile de Casă ale dinastiei de Habsburg. Cînd se cere o Constituție și nu vrei s'o dai, poți oferi un Senat. Și Francisc-Iosif a oferit un astfel de Senat internațional sau, cum i se zicea de Romîni din Ungaria, un „Consiliu imperial înmulțit“ (*verstärkter Reichsrath*).

El trebuia să fie format din notabilitățile naționale. Și, în alegerea lor, Ministeriul alese punctul de vedere care putea să-l convie.

S'au adunat deci, în Maiu 1860, la Viena, supt presidenția arhiducelui Rainer, notabili din marea aristocrație maghiară și austriacă, precum și diferiți Vlădici cari veniseră, după convocare, pentru a discuta, în vederea nemulțămirilor, în vederea dorințelor, în vederea reformelor. „Stăpînirea împărătească este hotărîtă a respecta principiul naționalităților, presupunînd că acest principiu va mulțami toate popoarele“, i se spuse de la început lui Șaguna¹, care până la urmă apără unitatea absolută a Monarhiei².

Acum toate adunările consultative sunt escelente, cu o condiție: să nu fie absolută nevoie de dînsele, să știți însuși ce vrei să faceți și să fiți hotărît s'o faceți chiar împotriva adunării consultative. Și ele au în această privință un instinct admirabil, care li și determină atitudinea.

În adunarea din 1860 erau însă oameni prinși din toate părțile, fără nicio educație politică, și mai ales fără una comună. Aveau adecă o educație absolutistă, dar ei veniau acolo tocmai ca să înlocuiască absolutismul prin altceva. Oamenii cu averi mari, cu situații strălucite, cu însemnate rosturi, dar aparținînd unor națiuni deosebite, fiecare cu cultura sa, și această cultură însăși îngustată astfel, încît să nu lovească în interesele unui Stat internațional. Oamenii aceștia hotărît că nu știaă ce trebuie să facă.

¹ V. jurnalul lui, în Ilarion Pușcariu, *Doc. pentru limbă și istorie*, I, p. 323.

² Lupaș, *l. c.*, p. 189 și urm.

În ce privește pe Romîni, aceasta s'a văzut încă de la început. Intelectualiî nu puteau să asiste, neavînd o suprafață în viața publică : nici Cipariu, redevenit profesorul blăjean, nici Bărnuz, plecat la studii în Pavia, nici Bariț, abia ieșit din temniță, nici dascălii din Principate, întorși de mult acolo ; nimeni dintre oameni cu un trecut politic și cultural supt raportul național nu erau și n'aveau ce căuta în Senatul de reforme al Împăratului Francisc-Iosif.

Au venit un Andrei Mocioni, un baron Petrinò, Bucovinean, și puținii alții cari făceau parte din ordinele privilegiate, și, pe lîngă aceștia, firește, șefii Bisericii. Și încă, dacă-l auzim acolo vorbind pe Șaguna, nu-l vedem pe Șuluț. Aceștia represintaî pe Romîni, trei milioane de nemulțamiți ai prezentului și de temători ai viitorului.

Dar ce legătură putea fi între dînșii ? Șaguna avea ca preocupare principală separarea Bisericii românești din Ardeal și din părțile vecine de Biserica sîrbească ; toate silințele lui erau consacrate numai manifestării acestui punct de vedere : grăbirea momentului cînd era să aibă Biserica lui deosebită, Mitropolia lui, alte lucruri interesîndu-l numai secundar. Mocioni avea cultura unui aristocrat maghiar de supt regimul absolutist austriac, iar baronul Petrinò pe a unui nobil german de treapta a doua sau a treia tot în acel vechi regim austriac : nici unul, nici altul, apoi, nu erau pregătiți de loc pentru ce aveau să vorbească unii cu alții.

E penibilă pentru noi rătăcirea prin protocoalele desbaterilor¹. Caracterul lor e haotic și rezultatul ultim atît de puțin important ! Omenii aceștia nici nu veniseră cu părerile lor în cea mai mare parte, ci cu amintirea petițiilor care li se adresaseră, și fiecare se simțea dator să comunice, în formă de interpelare, de întrebare, sau în altă formă, dorința cercului în care-și făcuse viața. La observațiile care li se făceau, răspundea un orî, ca, de pildă, Mocioni : Am primit un memoriu în sensul acesta și eram angajat să-l presint. Și se întîmpla că memoriile acestea nu veniau măcar din Ținuturile pe care ei le represintaî, cu care aveau contact, ci dintr'un alt Ținut. Ba, într'una din zile, a fost un conflict așa de acru, încît a trebuit să intervie pre-

¹ Vezi-le în Păcățianu, I c.. II, unde ocupă o sută de pagini.

ședintele ca să oprească personalitățile și să provoace la urmă declarația lui Mocioni că a primit o petiție din Bucovina și de aceea s'a amestecat în afacerile bucovinene, — lucru de care se supărase baronul Petrinò. Ședință foarte interesantă, de sigur, pentru noi, dar regretabilă.

Afară de declarații, ca aceea a lui Șaguna că limba românească își are drepturile ei în viața publică¹, de intervenția lui pentru secția ortodoxă la Ministeriul de culte și pentru ajutoarele date școalelor și bisericilor², erau totuși chestiuni care se impuneau la toți. Era, întâi, chestiunea organizării bisericești, și Șaguna cerea, ajutat și de represintantul Banatului și al Bucovinei, dar combătut de Patriarh, „o adunare obștească bisericească, cu represintare proporțională“ orî măcar o conferință de fruntași, dacă era cu puțință. Era de nevoie fixarea unui normativ pentru legătura interconfesională a Romînilor.

Sînt sate care au două biserici : una unită, alta neunită; sînt sate care ar putea să aibă două școli, — odată ce școlile sînt confesionale —, una în legătură cu o Biserică, alta în legătură cu cealaltă, și Statul trebuie să fie interesat ca relații bune să domnească între o clopotniță și cealaltă, între școala dependinte de una și școala dependinte de a doua. Nimeni nu s'a gîndit la așa ceva. Fiecare privia confesiunea cealaltă ca dușmană, străină. Un cuvînt n'a spus Șaguna, cît a stat la Viena, despre interesele Bisericii unite, care-l jignise de curînd așa de mult. Odată a vorbit de școala din Abrud, fiindcă i se ceruse. Tot mai mult se întîlnește cuvîntul de „coreligionari“, cînd am aștepta cuvîntul de „conaționali“.

Dacă în momentul acesta se ivește, aiurea, în celalt colț al Monarhiei, la Nord-Est, o problemă națională românească de foarte mare importanță, ea este lăsată în sama lui Petrinò, ca fiind Bucovinean.

Era vorba dacă trebuie ca Bucovina să se unească cu Ardealul său cu Galiția. Ai noștri, natural, aveau tot interesul să se unească cu Ardealul. Guvernul însă înțelegea, avea chiar anumite interese, să fie contrariul. În adevăr, Poloniî nu se răs-

¹ Ilarion Pușcariu, *Doc. pentru limbă*, I, p. 330.

² Ibid, p. 337.

culaseră la 1848, ei puteau fi întrebuințați în contra Rusiei, puteau chiar să constituie un element continuu de agitație între al lor de supt cîrma Țarului, și, prin urmare, din acest punct de vedere Guvernul imperial vroia să împuternicească pe Polonii din Austria, fără să prevadă conștiința ruseană de mai tîrziu, și mai ales forma contrară intereselor polone în care era să se manifeste această conștiință ruseană. Deci să se adauge Bucovina la Galiția !

E drept că s'a luptat Petrinò : a ținut un discurs, foarte frumos și bine întemeiat, în care arăta că Romîniî nu vor primi niciodată așa ceva, că măsura este în contra dreptului lor istoric, că în momentul de față li s'ar face o și mai mare nedreptate decît în alt moment, că nu de aceea, la 1848, Romîniî au fost atît de credincioși.

Și mai era, în ceia ce privește pe Bucovineni, și nevoia de a se asigura fondul religionar, averea moștenită dela Domniî de odinioară ai Moldovei, fond de atîtea ori amenințat cu confiscarea directă sau cu împărțășirea altor naționalî,—astăzi din partea Rutenilor. Ce nu s'ar fi putut face în Bucovina dacă acest fond ar fi rămas românesc, în administrație și scopuri, întrebuințat exclusiv pentru interesele culturale naționale ale Romînilor ! Cine avea însă autoritatea și aplecarea de a vorbi despre asemenea lucruri ? Petrinò, luînd cuvîntul după Hacman, care răspinse încă odată comunitatea cu Carlovățul—în această privință Romîniî lucrau solidar—, ceru numai o organizare după „împrejurările locale de acolo“, și observă atîta : că mare păcat s'a făcut dîndu-se fondul, de către episcopul Vlahovicî, pe mîna administrației¹.

Dar în acest Senat imperial erau alții cari vorbeau altfel, solidar, conștient și tare; erau Ungurî. Iată declarația contelui Majláth, istoricul, om foarte cult, foarte inteligent, strîns legat numai de interesele națiunii sale. Se discuta chestia naționalităților, se vorbea de făgăduielile Împăratului tînăr, și atunci vorbitorul a făcut următoarea declarație: „După cîte știu eu, în Ungaria sînt numai Ungurî, orice limbă vor fi vorbind : nemțească, slovacă, maghiară sau românească“. Rar dacă vre unul din deputații de alt neam recunoștea drepturile Romînilor și cuteza să

¹ Ilarion Pușcariu, *l. c.*, p. 331 și urm.

vorbească de a patra națiune. Senatorul Jakabffy, un Armeano-Ungur, a făcut însă o astfel de declarație, cerind Romînilor chiar să trateze pe celelalte națiuni ca pe niște surori. „Egala îndreptățire a nației romîne este scrisă în inima fiecărui Ardelean“¹, răspundea el lui Șaguna. Aceasta era însă numai singularitate și sentimentalism. Alte vremuri se apropiau, și ai noștri nu le simțiau că vin, — răpezi și cumplete.

În sfîrșit Senatul se închise, pregătindu-se adunarea dietei ardelenene, potrivit cu Constituția de la 1860-1861. E vorba de acea dietă ardeleană care nu s'a adunat decît în anul 1863. Dar, înainte de a ajunge la dietă, Șaguna încercă să prefîntîmpine primejdia printr'o acțiune comună cu a colegului său din Blaj, căruia consimția să-i ierte decî păcatele față de el însuși și de Biserica lui. La 4 Novembre 1860, îndată după diploma din 20 Octombrie, care schimba stările de drept ale Monarhiei, și după sinodul bisericesc ținut în aceeași lună la Sibiiu, el se adresa „Excelenței Sale domnului Mitropolit greco-catolic, Alexandru Sterca Șuluțiu, conte de Karpenis“, și, făcînd alusie la înseși înflăcăratele cuvinte ale imnului revoluționar „Deșteaptă-Te Romîne“, îi amintea *însemnătatea de viață sa și de moarte națională a zilelor în care trăim* : „acuma sa și niciodată se cere de la noi conțelegere, privighere și conlucrare“. Se temea să nu se înlăture diploma, „biletul de mîină“ al Împăratului, căci, prin „conferința regnicolară“, ardeleană, convocată în aceeași zi, „pregătindu-se toate“ de către noul cancelariu maghiar al țerii, baronul Kemény, „pentru organizarea Guvernului, a municipiilor și a judecătoriilor, ținînd seamă de toate naționalitățile și limbile din țară“² se prevedea ștergerea autonomiei Transilvaniei, unirea ei cu Ungaria. O deputație la Viena, și fără zăbavă, ca să reînnoiască cererea celor zece puncte, i se părea lui Șaguna și celor cu cari se consultase, „inteligenței noastre de aici“, un mijloc de a influența hotărîrile apropiate ale Curții, și pentru aceasta el și alesese pe protopopul Popazu, pe doi negustori din Brașov și pe Rășinăreanul Ioan Brote; trebuia să se adauge Șuluț ori măcar episcopul Gherlei, Ioan Alexe, autorul cunoscutei Gramatică românești. Propunerea fu primită, și Șuluț, care iscăli, la 7 No-

¹ *Ibid.*, p. 339.

² Ioan Pușcariu, *l. c.*, p. 51.

vembre, petiția comună pentru numirea unui cancelariu român și larga participare la conferința apropiată ¹, conduse, de și „cu sufletul în buze“, deputația, care sosi în Decembrie la Viena: Împăratul primi din mîna lui și a lui Popazu o cerere, compusă de Babeș, în chestia cancelariului român, a celor trei limbi oficiale și a congresului, și se arătă „cu foarte multă și chiar părintească îndurerare“, dînd „promisiuni și asigurare verbală“; și președintele Consiliului, Rechberg, părea favorabil. După cererea deputației, Alba-Iulia fu aleasă ca loc de adunare a conferinței ardelenice.

Mai puțin mulțămît se arătă Șaguna : neprimirea întregii deputații i se părea o desaprobară și o jignire. „Îmi vine de tot asemenea cu împrejurările anului 1848, cînd încă ni se ziceau vorbe frumoase. Dar ce folos ! Ele au rămas vorbe, și nici după doisprezece ani nu s'au făcut trup. Oare să mai așteptăm alți doisprezece ani? Vrajmașii s'au folosit cu opozițiile lor de doisprezece ani, însă noi puteam să prevedem că după doisprezece ani mai adînc vom zăcea în groapa goanelor?“ Se temea și de alegerea pentru conferință de către cancelariu a niscalva „rengați romîni“ și semnala numirea Maghiarului conte Mikó ca șef al Guvernului ardelen. Pe Șuluț îl invita a cere o audiență privată pentru a prezenta un nou și scurt memoriu de plîngerî accentuate ².

Lucrurile nu se opriră însă aici. Căpătîndu-se formală învoire pentru un „congres național român“, el se ținu, și anume la Sibiu, timp de trei zile, în Ianuar 1861 (1-4). Cel doi șefi bisericești chemaseră nu mai puțin de „160 bărbați de încredere“. Se aduseră plîngerî împotriva lui Kemény, care a numit prea puținî Romîni în noua sa cancelarie, care a dat Ungurilor la conferință de trei ori mai multe locuri decît Romînilor, socotind de o parte pe Secuî, de o parte pe orășeni și de o parte pe cei de la țară — tot cite opt —, și se ceru încă odată „inarticularea“ nației românești, suprimarea legilor ce o lovesc și ținerea în seamă a drepturilor ei la redactarea noii legi electorale, coborîndu-se censul fixat în 1848 la 5 florini dare pe an. Pentru apărarea drepturilor naționale se alese o „comisiune permanentă de patru“, supt conducerea arhierilor, pînă cînd națiunea romînă își va

¹ *Ibid.*, p. 52.

² Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă*, I, p. 347 și urm.; [Barîț], *Protocolul ședințelor conferinței naționale românești*, Brașov, 1860.

cîştiga dreptul său de naţiune politică¹. În materie confesională, se condamna orice iritare a deosebirilor: „afurisit va fi acel Român care va mai încerca o stricare a legăturii frăţeşti“. Se cerea şi întemeierea unei Asociaţii culturale. Deocamdată Andrei Mocioni demisionă din dieta Ungariei. Şulut doria „un congres general al *tuturor* Romînilor din Ungaria, Banat şi Ardeal“, cari să presinte cereri comune², temîndu-se ca dieta Ungariei să nu silească pe Împărat a primi „unirea“. De şi ales de Lugojeni, Şaguna refusă să iea parte la diata ungară (Maiu)³.

La conferinţa deschisă în ziua de 11 Februar fiecare naţie veni cu hotărîrea, ireductibilă, care-şi avea rădăcinile în tot trecutul lor. Romîni erau numai şapte, al optulea avînd păreri de „unire“ ale Maghiarilor şi fiind deci oprit, de Şulut, episcopul său, să se presinte, de şi era preot în Alba-Iulia chiar. Discursul lui Şulut, tipărit apoi şi în broşură, fu impresionant. Cancelariul trecu la protocol aceste opinii disparate, — singurul folos al adunării⁴. La 26 Februar, se cerea alegerea de deputaţi — unul la 30.000—pentru Parlamentul Imperiului, şi se făcu în grabă organizarea, pe baza stărilor din 1848, defavorabile Romînilor, a „municipiilor“ chemate a face alegerea în cadrele lor. Censul fusese scăzut doar cu cîţiva crăitari.

O dietă ardeleană preparatorie se convocase în ziua de 4 Novembre. Ea trebuia să constituie Guvernul, să reîsuiască legile; *naţiunea romînă avea să fie „inarticulată“*. Dar Guvernul ardelean împiedecă adunarea⁵. Aceasta crescuse neîncrederea faţă de „promisiunile splendide“ ale „nobilei naţiuni maghiare“, cum se exprima Şulut, care, de alminterea, nu se declara „neprieten al unirii Transilvaniei cu Ungaria“, „cugetînd la o adevărată înfrăţire şi împăciuire cu naţiunea maghiară“, dar nu fără „legi potrivite de asigurare“⁶. Şi, cuminte, Şaguna vedea mîntuirea în această lozincă: „Cît doresc Ungurii pentru naţionalitatea lor, atîta să dorim şi noi pentru a noastră naţionalitate“, „egalitate în lege şi prin lege“. „Singurii Ungurii cei mai mari ne-ar osîndi pe noi,

¹ Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă*, I, pp. 356-7.

² *Ibid.*, p. 357 şi urm.

³ *Ibid.*, pp. 360-1.

⁴ Ioan Puşcariu *l. c.*, pp. 51-5.

⁵ *Ibid.*, p. 50 şi urm.

⁶ Ilarion Puşcariu, *Doc. pentru limbă*, I, pp. 366-7.

Romîni!, dacă am lăsa ca noi astăzi mai puțin să fim decît Unguri! în patria aceasta, ce e comună, a noastră și a lor.“ Nicî el nu era însă principial un adversar al „unirii“¹.

Totuși negocierile la Viena erau încă purtate de Șuluț, Bologa și Raț, în Octombrie-Novembre 1861 și se arăta Împăratului neîncrederea în Guvern. Zenobie Pop, Hurmuzachi, baronul Vasilco ajutau².

Iată cum era răsplătit poporul românesc pentru atitudinea sa din anul 1848, iată cum era pedepsit pentru că *nu* trădase ca trădătorii cari erau acum răsplătiți.

Starea generală a națiunii se înfățișa deplorabilă. Tiparul nu era liber. Aproape nimic cu sens și cu folos, cu acțiune asupra societății nu se putea tipări. Poate să facă cineva cultură generală vorbind despre copacii cu gumă din America centrală, poate să vorbească despre Pampas, despre Împărăția Romană din cele mai liniștite epoci, despre toate acestea are voie oricine să vorbească, dar despre lucrurile care ating politica, nu: acelea rămîn pe seama Cîrmuirii. Și se plîngeau bieții oameni; un popor care trăiește prin cultura lui, care nu se poate desvolta decît luînd elemente de viață din această cultură, pierde sufletește cînd nu i se dă voie să facă măcar aceasta. Al doilea, oamenii crezuseră că limba lor o să pătrundă pretutindeni; aceasta o și ceruseră: comune cu limba exclusiv românească să întrebuinteze limba maghiară sau nemțească numai în ceia ce privește legătura cu puterea centrală. Acum limba românească era scoasă și din cancelarie. Erau funcționari romîni, — ca Ioan Pușcariu, Iosif Hodoș ș. a. —; numai cît funcționarii aceștia romîni trebuiau să vorbească nemțește și să corespundă tot nemțește. Supt cuvînt că în atîrnarea lor sînt și alții decît Romîni! — și așa era din viciul împărțirii —, ei erau datori să întrebuinteze limba generală a Statului. Natural că limba germană, deschizînd o cultură așa de bogată, represintînd o națiune de o astfel de importanță, era mai simpatcă Romînilor decît limba ungurească, dar totuși cea mai simpatcă li era — limba lor proprie.

Se mai plîngeau ai noștri de relele oricărui regim biurocratic, și care sînt de esența însăși a biurocrației. Foarte mulți funcționari, amestecați în toate rosturile. Ei erau necesari într'un sens,

¹ *Ibid.*, p. 375 (April). Așa credea și Bariț (pp. 384-5).

² *Ibid.*, pp. 58-62.

ca să creeze o clasă dependentă de Curte, o clasă de slujbași maleabili față de Guvern. Toți aceștia erau însă plătiți bine de societatea pe care o îngrijiau bine ori rău.

În materie de procedură, absolutismul austriac avea un talent deosebit de a înmulți zădarnic fazele prin care se trecea, conform cu noile legi austriace, introduse, după cerere, și în Ardeal. Procedura civilă era foarte grea, cea ce făcea apropierea de organele judecătorești aproape imposibilă pentru o lume atât de naivă, trăind în împrejurări atât de patriarhale, și ea însăși atât de puțin știutoare de carte, cum era lumea românească.

Și se mai plîngeau Romînii din Ardeal și Ungaria de faptul că se înnoiseră, printr'o hotărîre de la 1861, măsurile din vremea Mariei-Teresei care tindeau să împiedece intrarea cărților din Țara-Românească și din Moldova. Atunci era o explicație: agitația care se credea că se face cu cărțile venite de la noi împotriva Unirii, cărțile acestea sprijinind ortodoxia pe care Statul o ataca, încercînd s'o distrugă. Dar acum nu era nimic de felul acesta: un Mihael Sturdza, un Știrbei avuseră doar toată grija censurii pentru ideile nouă, și Cuza păstrase cenzura! Dar, firește, nu se vorbea de cărți din Moldova sau din Țara-Românească ci de „cărți de aiurea” —, probabil ca nu cumva să se creadă că se combate o propagandă pentru realizarea vechiului regat al lui Decebal.

Greu li cădea la toți neîncrederea și bănuiala care apăsa asupra tuturor Romînilor, paza polițienească ce urmăria pe Bărnuț și pe Cipariu, cari jucaseră numai un rol în sensul folositor împăratului, cari se așteptaseră doar ca toți funcționarii să-I salute ca pe reprezentanții unei credințe nezguduite și cari se vedeau urmăriți ca niște suspecti de furt sau asasinat!

Se mai adăogia încă așa-numitele „experimente proselitice”. Aceasta însemna continuarea tradiției supt raportul religios de pe vremurile Mariei-Teresei, lui Iosif al II-lea și lui Leopold. Li trecuse prin minte unora că ideia de Stat austriac se întărește dacă toți Romînii s'ar face catolici, ori, de nu catolici curați, cel puțin uniți. Serbătorile catolice fuseseră decretate și pentru toți Romînii.

Inspectorii erau în cea mai mare parte tot catolici, cari se gîndiau neconținut și la elementul acesta confesional, zice petițiunea de la Brașov. În alte locuri se încerca de aceiași funcționari, fătîș, germanizarea.¹

¹ V. Păcățianu, *l. c.*, I.

Maî erau plîngerî în ce priveşte îngreuiarea situaţiei ţeranilor. Fiindcă administraţia imperială făcea curte Ungurilor, fiindcă Ungurii fuseseră foarte greu atinşi supt raportul social prin măsurile de la 1848, prin desfiinţarea absolută a iobăgiei, prin crearea unei ţărâniî libere şi proprietare, fiindcă apoi mulţi din aceştia trecuseră la Împărat ca să folosească naţia lor întreagă, — şi Împăratul era încîntat că o parte din Ungurii părăsesc rătăcirile revoluţionare şi se declară aderenţi ai absolutismului imperial —, pentru aceasta trebuiau răsplătiţi. Cu ce? Făcuseră funcţionarii din ei, dar, pentru că nu oriunde era nevoie de funcţionarii şi, în acelaşi timp, ca să ridice această clasă credincioasă, s'a schimbat ici şi colo situaţia proprietăţii ţărăneşti noi faţă de vechea proprietate nemeşească. Prin măsurile din 1860 iobăgia a revenit în parte.

În acelaşi timp elementele ţărăneşti romîne, care până atunci fuseseră privilegiate, fiindcă purtaseră armele pentru Împărat, dispăreau. Se desfiinţaseră regimentele grănicereşti ale Secuilor, fiindcă aceste regimente nu se arătaseră credincioase, şi, pentru ca măsura să aibă un caracter general, s'a suprimat, cum am mai spus-o, şi regimentele grănicereşti ale Romînilor, luîndu-li-se chiar şi o parte a munţilor.

Pe de altă parte, Statul făcuse cheltuieli mari cu înăbuşirea revoluţiei, cu întreţinerea trupelor austriece care stătuseră pe pămîntul Ardealului. Era o crisă necontenită, teribilă, tocmai în momentul cînd funcţionarii se înmulţiau. Şi, atunci, în împrejurările acestea anormale, trebuia să se găsească bani de aiurea. Statul plătia în florini de hîrtie şi cerea florini de argint.

Romîniî se încearcă atunci să se organizeze măcar cultural. Până şi această organizare întîmpină piedeci. S'a spus mai înainte că din remuneraţiile care se dăduseră unora din şefii mişcării se pusese la o parte o sumă pentru susţinerea culturii româneşti. De şi nu s'a dat urmare hotărîrii, se simţia instinctiv nevoia unei astfel de asociaţii. Pentru uniţi, „Asociaţia pentru cultura limbii şi literaturii româneşti“ a făcut-o Şulut; pentru neuniţi a făcut-o şi Şaguna. În mare parte a făcut-o Şaguna, întru cît mintea lui nu era prinsă de acea grijă de căpetenie care la 1864 trebuia să-şi producă ultimele rezultate, aducînd recunoaşterea de către Împărat prin decret imperial a Mitro-

poliei din Sibiiu. Ba Ioan Pușcariu, în Memoriile lui, pretinde că el, Pușcariu, a făcut-o. Natural că toți cîți au fost acolo au făcut-o. Se poate ca Cipariu să n'o fi făcut, la rîndul lui? Dovadă discursul său foarte frumos, în care, între altele, zice că „acum se cufundă în pămînt un stîlp pentru viitorul Romînilor“. De fapt, a făcut-o toată lumea; a făcut nevoia nației, pornirea desperată de a se găsi un loc în care să se poată strînge toți Romîni fără deosebire de teritoriu și confesiune, avînd și legătură cu noi, cei de dincoace.

N'au fost scenele acelea înălțătoare pe care le-am pomenit la întemeierea Academiei maghiare. Romînul de obicei este mai strîns la punga, și în special cel de dincolo. Amîndoi Mitropoliții au ajutat cum au putut să ajute, date fiind împrejurările în care trăiau (2.000 și 1.500 fl.). Cîte ceva a venit și din Principate, unde Scurat Rosetti se recunoștea ca ucenic al lui Lazăr și-l punea pe mormînt piatra de pomenire, iar Grigore Brîncoveanu avea, prin Aaron Florian, numit de el director al așezămintelor brîncovenești, legături culturale cu Ardelenii, Șaguna numindu-l „odraslă bună, dar nu mîndră, a unei familii preastrălucite“¹ Dar fonduri mari nu s'au strîns; de almintrelea, nici cheltuieli mari nu erau, căci funcționarii trebuiau să fie plătiți mai mult din veniturile recunoștinții naționale. Scopul fixat prin statute „Asociațiunii transilvane pentru literatura romînă și cultura poporului romîn“, care-și deschidea ședințele la 4. Novembre st. n. 1861, supț preșidenția lui Șaguna și vicepreșidenția lui Cipariu, era cu mult mai înalt decît lucrurile pe care le întîlnim astăzi. Era vorba de întreaga cultură românească în toate formele ei: „înnaintarea literaturii romîne și cultura poporului romîn în deosebitele ramuri, prin studii, prin elaborarea și edarea de opuri, prin premii și stipendii pentru diferitele specialități de știință și arte, și altele asemenea“. Se prevedea tipărirea de cronici, tipărirea de documente, în „foaia periodică“ (*Transilvania*), editarea inscripțiilor, a tuturor mărturiilor de viață românească din trecut, precum și adunarea baladelor, formarea unui corp de balade românești de dincolo. Putem observa aici că avem culegeri foarte bune datorite bunăvoinței particulare, dar pînă acum „Asociația“ n'a luat, potrivit cu ce s'a spus la 1861, ini-

¹ Lupaș, o. c., ed. 1-a, pp. 478-84.

țiativa strîngerii poeziei populare, și cine știe, dacă această poezie populară s'ar fi strîns în arhivele „Asociației“ în mod continuu de la 1861 până acum, dacă atîtea lucruri care s'au pierdut n'ar fi fost salvate, pentru întregirea tezaurului de frumuseță al poporului nostru!

Se gîndiau apoi la organizarea de bibliotecă, de muzee, de tot ce putea cere națiunea de la cultură, în sensul cel mai larg al cuvîntului. Trebuia, pe lîngă aceasta, să se întrețină relații cu Romîni de pretutindeni, cu „țările vecine“. Era deci o instituție panromânească, localizată, în cea ce privește sediul, în Ardeal. Toți dascălii ardeleni de la noi erau prevăzuți ca membri extraordinari ai acestei instituții: Laurian, Aaron Florian, Ioan Maiorescu, Papiu, Pumnul, Alexandru Teodori, Fontanin. Din „Asociație“ puteau să facă parte și aceia cari locuiau în alte țări românești și nu erau născuți în Ardeal. Se aleseră și cîțiva boieri mari de la noi în nădejdea, poate, și a unei donații și, alături de generalul Mavros, ca numismat, și Eudoxiu de Hurmuzachi, tovarăș al atîtor clipe de luptă.

„Asociațiunea“ — căreia-i urmă o societate maramurășeană cu același titlu — era gata să între în luptă pe baza acestui program. „Un razim naționalității romîne“, zicea Cipariu, „se împlîntă astăzi, ci sperăm că asemenea razime, de astăzi și de alte forme, se vor împlînta și de-aici înaintea¹“. De-odată însă programul trebuia sancționat de prea-înnaltul Guvern, care vedea înlăuntru lucruri periculoase, și a trebuit să se întrebe la Viena. Scopul pur național se declara, hotărît, neadmisibil, de locotenența ardeleană. De aceea în petițiunea Brașovenilor este și plîngerea aceasta împotriva piedecilor care se aduc unei culturi folositoare Statului. S'au cîntărit în sfîrșit și s'au aprobat statutele. Cu toate acestea s'au mai făcut intervenții pe lîngă Șaguna și alții, și foarte multă vreme „Asociațiunea“ s'a ținut în rezervă. Și poate că rău a făcut, căci și atunci, la început, cînd era entuziasmul cel mare, cînd din toate părțile răsăria documente, cînd legăturile cu poporul erau mai strînse, dacă s'ar fi pornit cu entuziasm mare la opera de adunare a lucrurilor pe care le oferia trecutul și poporul și de coborîre în sufletul nației a elementelor pe care le puteau înfățișa cărturarii, soarta „Asociației“ ar fi fost mai strălucită².

¹ *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii*, Sibiu, 1862.

² Pentru amănunte, Lupaș, *l. c.*, p. 242 și urm.

În acest moment Șaguna era adînc scîrbit. Lăsase pe Șuluț să joace rolul de căpetenie și nu era mulțumit de felul cum acesta, mai șovăielnic, de o mai slabă pricepere, își îndeplina misiunea. Causa sa bisericească o vedea zăbovinduse, toată atenția cercurilor conducătoare fiind prinsă de recrudescența marii chestiuni politice. În Bucovina, Hacman, în opoziție deplină cu Hurmuzăcheștii, cari păstraū „conștiința deînnității Bisericii lor“, făcea să se ceară de un congres fără mirenî, total supus lui, o ridiculă Mitropolie separatistă, cu doi sufragantî și sinod la Viena, supt controlul unui procurator imperial și întrebuintînd ca limbă oficială germana: „noi sîntem străbătuți de durere și de rușine: străinii rîd și își hat joc“, scrie Gheorghe Hurmuzachi¹. „Atîta însă știu și eu, și frații și amicii miei, că altă speranță și altă mîntuire pentru Biserica Bucovinei nu este afară de supunerea episcopiei noastre supt o Mitropolie romînă ortodoxă, care, după socotința noastră, numai și numai în Ardeal poate fi, și al căreia Scaun numai și numai de Preasfinția Voastră poate fi ocupat, spre binele și scăparea Bisericii romîne ortodoxe²“. Iar Hacman se bucura că împacă altfel pe Romînî și „Sloveni“!

Aceste agitații bucovinene aduseră din nou în discuție³ propunerea lui Șaguna de a se restabili Mitropolia. Cancelaria ardeleană ceru în Ianuar 1862 un memoriu lui Ioan Pușcariu⁴. Agentul lui Șaguna la Viena, Ioan Dobran, ca și Andrei Mocioni, lucraū din nou pentru acest scop, încurajați de moartea lui Rajacich, și cel din urmă nădăjduia să capete și o deputație de Bucovinenî, cu Eudoxiu de Hurmuzachi, baronul Petrinò și ginerele lui, Vasilco. Noul cancelariu Nadásdy înștiința pe Șaguna că în curînd va avea să meargă însuși la Viena pentru apărarea cauzei sale. Episcopul de Arad era în același curent de idei, și Romînii Banatului și Aradului se hotărîseră a nu lua parte la sinodul de alegere sîrbesc.

Adresa deputației tuturor Romînilor din Ungaria fu presintată, și în numele lui Hurmuzachi, Vasilco și Buchental, încă la 15 Mart. Se cerea numai „ridicarea piedecilor“ pentru „realizarea Mitropoliei noastre venerabile“, adunarea unui congres bisericesc

¹ Ilarion Pușcariu, *Metropolia*, p. 184.

² *Ibid.*, pp. 184-5.

³ *Ibid.*, pp. 187-8.

⁴ *L. c.*, p. 62.

constatător din 40 preoți și 60 *honoratiores* mirenî din diocesa Ardealului, a Bucovinei, a Aradului și din cele două diocese din Banat, pentru constituirea comună bisericească, supt conducerea lui Șaguna¹. *Șuluf găsi cu cale să proteste imediat, și astfel devisă „viribus unitis“, care călăuzise până atunci lupta politică a Romînilor, căzu pentru totdeauna.*

Un lucru era sigur: că Mitropolia se *va face*: în discuție erau numai hotarele ei, cu privire la care se discuta încă după mai bine de un an, din cauza intenționatei zăbăvi a Guvernului ardelean. Totuși la 25 Iunie 1863 Împăratul se declara pentru Mitropolia cea nouă a Romînilor.

Alegerile pentru Parlament se făcură în toamna anului 1862, după o nouă intervenție românească la Viena —, și de aici zăbava Vienei. La 20 Februar 1863 abia petiției arhierilor i se răspundea, pe baza hotărîrii imperiale din 18 Octombrie trecut, cu aprobarea „congresului național romîn“. El se deschise la 20 April, de față fiind cîte 150 de represintanți ai fiecărei confesiuni, și anume preoții formînd numai o treime. Mai mult mirenî intrară în deputația care arătă la Curte plîngerile și dorințele Romînilor, deputație care se învrednici și de cinstea unui banchet din partea Capitalei. La 4 Maiu, răspunsul imperial urmă, asigurător².

La 15 Iulie se deschise la Sibiiu dieta Ardealului, pentru a discuta, între altele, „egala îndreptățire a națiunii romîne“ și drepturile celor trei limbi. Romîni, favorizați de censul scăzut, izbutiră să trimeată numai deputați de nația lor. Dieta ținu doi ani de zile: pentru Romîni ea nu înseamnă altceva decît dreapta inarticulare ca națiune. Tot restul a fost vorbă degeaba, *pruritus loquendi*, cum îl caracterisează Ioan Pușcariu, care a fost de față la această nebună risipire a timpului. Iar antagonismul dintre Șaguna și Șuluf crescă până într'atîta, încît cel din urmă preteră să se retragă, propuind un conducător mirean, decît să dureze preponderanța, fatală, a rivalului său³. Șaguna participă și la desbaterile Senatului imperial, împreună cu o parte din membrii ardeleni.

¹ Ilarion Pușcariu, *Metropolia*, p. 200 și urm.

² V. și Lupas *l. c.*, p. 212.

³ Ioan Pușcariu, *l. c.*, p. 66 și urm.; Lupas, *l. c.*, p. 215 și urm.

De acum înainte însă problema organizării religioase preocupă singură pe marele episcop. În Iulie 1863, el stăruia asupra necesității ca, după însăși declarația împărătească din 1860, și „acel mic fragment al Bucovinei“ să fie cuprins în Mitropolia viitoare. Totuși, încă odată, la începutul anului următor, când era vorba de a se aduna congresul destinat a da Bisericii ortodoxe române organizarea, se repeta cu insistență întrebarea dacă ea n'ar trebui mărginită la Ardeal. Încă odată, Sinodul din Mart 1864 afirmă cu tărie punctul de vedere al lui Șaguna. În August, represintanții Românilor meraseră la Carlovăț, unde se ținea Sinodul pentru alegerea noului Patriarh, dar numai spre a declara că nu pot lua parte la un act care privește altă națiune; în unele părți poporul refusase chiar alegerea delegaților la adunarea pe care o priviau ca străină.

Atunci oficialitatea se hotărî să dea în sarcina aceluiași Sinod delimitarea bisericească între cele două națiuni, lăsându-se *după* organizarea Mitropoliei punerea la cale a situației din Bucovina. Hacman, care era de față și prezenta lungi memorii savante, biruise. Șaguna nu era să fie „Mitropolitul Românilor din Austria“.

La 13 August, Împăratul declara intenția sa formală, și noul Patriarh, Samuil, regretînd ruperea unei legături de un secol și jumătate, se învoia, deschizînd sinodul socotelilor de pe urmă. În Septembrie, se fixă Aradul și Caransebeșul (episcop, Ioan Popazu) ca locuri de reședință ale sufraganiilor (Șaguna voise să aibă episcopi și la Cluj și Timișoara).

Urmă autograful imperial din 24 Decembre. Episcopia ardeleană era acum „Mitropolie a Românilor greco-orientali din Transilvania și Ungaria“, și la 23 Ianuar următor se exprima lui Francisc-Iosif, de o deputație numeroasă, mulțămiri pentru actul de îndurare. Congresul din Carlovăț, adunat în Februar 1865, la care luă parte și Șaguna, se ocupă numai de împărțirea foudurilor ¹.

¹ Ilarion Pușcariu, *Metropolia*, p. 82 și urm., 252 și urm.

XVI.

Dualismul austro-maghiar și Romîni.

Guvernul Schmerling, foarte favorabil Romînilor, căzuse încă din Iulie 1865, și în Novembre se chemă la Cluj o dietă ardeleană pentru „revisia legii de unire din 1848“, — ca și cum de atunci nu s'ar mai fi petrecut nimic în Ardeal; acte de căpetenie fură îndată sistate în executarea lor. Națiunea romînă, limba romînă nu-și mai avea decî drepturile, așa de greu smulse. Aceasta înseamnă triumful opoziției maghiare.

Se încercă în zădar o împotrivire din partea lui Șuluț și a laicilor,—Popp, președintele Casației românești din Viena, Bariț, Murășanu, — Șaguna fiind considerat ca un guvernamental trădător. I se ceru totuși convocarea cu de la sine putere pe ziua de 20 Octombrie a „congresului național“. „Pot plînge, ajuta însă nu“ (*possum flere, sed iuvare non*), fu răspunsul laconic al Mitropolitului ortodox. La somația Guvernului, el declară, înrăutățindu-și situația față de adversarii săi romîni, că lucrul nu i s'a părut „recomandabil“.

Censul cel mare făcu ca de astă dată să nu mai fie la Cluj o „scupștină valahă“; erau numai vre-o doisprezece deputați romîni aleși, la cari Guvernul adause episcopi, magistrați, consilierii de guvern, de școli, căpitani supremi, fruntași culturali și pe Zenobie Pop. Cele mai multe voturi le avu propunerea ungară de a se cruța adunării sarcina revisiei legilor constitutive, de oare ce după hotăririle din 1848 Ardealul nu mai exista și numai o dietă din Pesta poate săvîrși această operă. Șaguna pro-

puse în numele Românilor chemarea *altei diete ardelene*, pe baza legii electorale votate la Sibiiu, mai prielnică Românilor. La 25 Decembre, Împăratul amîna chestia de drept, dar admitea ca Ardeleni să fie represintați, prin delegați aleși după legea din 1848, la dieta din Pesta, de încoronare ¹.

Se isprăvise. Romînii erau biruiți, cu totul biruiți.

Totuși ei se sfortăseră, vorbiseră, scriseseră. În scrisul și vorba lor sînt lucruri foarte interesante, unele înnălțătoare de suflet, altele de o severă mustrare a defectelor, care se aplica atunci și se poate aplica și astăzi. Defecte care n'au dispărut, care nu stau de sigur în temperamentul nostru național, dar fără îndoială stau în aceste condiții nepotrivite de pregătire, în aceste direcții greșite, care stăpîniau viața Românilor din Ardeal și din Ungaria la 1866-1868 și stăpînesc și astăzi viața fraților noștri de peste munți. Saă, într'un chip mai general, defectele aceste stau poate în caracterul comun al culturii românești din toate părțile, care supt raportul acesta nu s'a schimbat. Sînt păcatele unei culturii teoretice, cu totul în afară de realitățile naționale, de necesitățile absolute ale vieții noastre, de problemele practice care se deschid pentru noi.

Resultatele erau, de sigur, nule. Dar, alături de această nulitate a rezultatelor, era ceva ca o tragedie, care, ca toate tragediile, e zguduitoare și înnoitoare de suflete, prin urmare de folos pentru lucrurile care vor veni pe urmă. E o reînviere a sufletului omenesc, individual și național, prin astfel de tragedii ale unor sfortări nobile către dreptatea care zăbovește din cauza fatalităților momentului. Societățile omenești trăiesc toate laolaltă, și un popor nu este totdeauna răspunzător de nereușita silinților sale. El e totdeauna răspunzător de căderea sa definitivă, dar de resultatele nule ale silinților sale *într'un anume moment* poate să nu fie răspunzător, saă să nu fie răspunzător *în întregime*.

Una din cauzele primordiale ale nesuccesului Românilor din Ardeal și Ungaria în 1866-1868 era nepregătirea poporului. Ei i se datorește și lipsa unui caracter consecvent și real al luptei întreprinse.

Al doilea motiv era totala lipsă de organizare, mai ales în-

¹ Ioan Pușcariu, *l. c.*, p. 84 și urm.

tr'un timp cînd autoritatea arhierilor era zguduită și cînd noile împrejurări bisericești cereau toată atenția singurului conducător chemat, care era Șaguna.

Și atît pregătirea populară, cît și solidaritatea conducătorilor erau lucruri absolut necesare în momentul cînd Curtea era silită să facă — precum i-a fost și declarat lui Șaguna încă din 1865¹ — ultimele concesiî Maghiarilor.

În 1866 Împăratul simția nevoia unei anchete a forțelor disponibile pentru lupta cea grea care-l aștepta; trebuia să știe care sînt elementele pe care se poate sprijini în această încercare cu Prusia. Era natural s'o facă. Cine nu-și încordează toate puterile cînd stă să se înțelezeze cu dușmanul cel mare! Dar în Monarhie exista un singur factor care, și supt raportul moral, era pe deplin pregătit să ajute pe Habsburgî în această luptă pe viață și pe moarte, dacă, evident, factorul acesta va fi satisfăcut și el în necesitățile sale de viață, în pretențiile sale, și drepte, și nedrepte. În toată Monarhia nu exista decît o singură forță națională răzimată pe tradițiunî seculare, cuprinzînd un mare număr de oameni strînși laolaltă prin cele mai puternice legături de solidaritate morală, gata să facă orice pentru ca să recapete o situație dominantă pe care o pierduseră printr'o greșală, care poate că era numai o pripă —, prejudecarea viitorului cu douăzeci de ani. Această națiune erau Ungurî.

Deci Împăratul și-a luat toate măsurile ca să impace pe Ungurî. Li făcea curte de atîta vreme, și negocierile erau înaintate. Și unul și cellaltî erau în cele mai bune dispoziții spre a cădea la învoială, și Împăratul, și națiunea maghiară.

S'a chemat prin urmare dieta de la Pesta, care trebuia să fie o dietă generală, *la care să iea parte și Ardealul*. Dar Ardealul avea autonomia lui. Era supus Împăratului, da, în calitatea lui de rege al Ungariei, dar, lucru foarte important, el alcătuia o unitate politică distinctă. Funcționase doi ani o dietă în Ardeal (1863-4), în același timp cînd altă dietă își ținea ședințele la Pesta. Acum, ce rost putea să aibă această nouă dietă, se înțelege foarte bine. De formă, era să fie o *dietă de încoronare*. Împăratul își adusese aminte că i lipsește pe cap încă o coroană, lucru în sine puțin interesant, dar făcut foarte interesant atunci,

¹ Lupas, l. c.

ca simbol, prin împrejurări. Împăratul își „adusesese aminte“ de aceasta, și era hotărît să ție o dietă, să facă anumite forme constituționale pentru actul acesta.

Ardealul era chemat astfel să aleagă deputați pentru dieta din Pesta, împotriva Constituției date de Împăratul el însuși cu puțin înaintea.

Se puneă astfel o foarte mare întrebare pentru Români, care cerea din partea lor o desăvârșită unire, și, al doilea, era necesară o cunoștință perfectă a circumstanțelor și hotărîrea nedată de a lupta pe un singur drum, indicat de aceste circumstanțe, oricare ar fi fost riscul, oricare ar fi fost primejdia care s'ar fi înfruntat.

Toată chestiunea dar era aceasta : ce face națiunea română față de convocarea Ardealului la dieta din Pesta ? Răspunsul a lipsit. Întâi țăranilor nu li s'a vorbit nimic. Tot ce s'a făcut de la 1866-1868 s'a petrecut numai în lumea cărturarilor, și, cînd zic : „cărturari“, înțeleg pe cărturarii cei mai de sus, nu lumea învățătorilor și a preoților. Învățătorii erau prea puțini. Preoții mai mult de moda veche. Dar se putea face ceva cu dinșii. În lumea aceasta nu s'a făcut însă absolut nicio propagandă în ceea ce privește lucrurile care atunci se înfățișau la orizont, lucrurile decisive pentru soarta națiunii noastre pe multă vreme.

Pe de altă parte, oamenii cari erau meniți să vorbească n'au vorbit. Era Șaguna; el își căpătase Mitropolia și, *la revisuirea întregului trecut absolutist, se temea pentru dînsa*; a tăcut. Un mare păcat al lui, trebuie s'o recunoaștem, ca să nu-l mai facă și alții. El și-a ispășit greșala mai târziu: în viața morală zguduită pe care a avut-o pe urmă, în viața-i politică nesigură, în moartea lui izolată, se simte evident marea greșală din 1866, cînd și-a lăsat națiunea singură. Răspunsul lui a fost acesta: „Am vorbit la Curte; Împăratul nu vrea“. Împăratul nu vrea, dar noi, ceștia de dincoace, avem un proverb istoric, care în Ardeal nu se știe în de ajuns: „Vodă vrea și Hîncu, ba“.

Șuluf de la Blaj, om blind, păstor domol al oilor cuvîntătoare, el ar fi vrut să aibă loc discuția, dar nu-l ținea firea. S'a mulțămît cu declarația din toamna lui 1867 că „n'ar fi crezut el vre-odată că oamenii cei mari de pe lume să mintă“. Putea să se aștepte: este în bună parte chiar misiunea lor, căci li-o cer împrejurările. În orice cas, chiar dacă ar fi oamenii cei mai

mărturisitorii de adevăr de pe lume, încă e dator cineva să-și iea puținel măsurile pentru casul, sporadic, extraordinar, când mint.

Astfel conducătorul Bisericii unite și conducătorul Bisericii ne-unite *n'au fost la locul lor*. Atunci, jos nimic, sus nimic! Și problema cea teribilă se impunea tuturor. Ce facem?

Nu numai atât, dar chiar intelectualii s'au ținut la început de o parte: Zenobie Popp la bancă, Bariț, la fabrica de hîrtie din Zîrnești. Ori cine mai aude de Cipariu de la 1850 înainte?

Atunci rămînea oamenii de mîna a doua: funcționarii. În cea mai mare parte, acestor funcționari era să li se zvîrle în obraz că au servit pe Bach. Era o crimă să fi servit pe Bach, care fusese un ministru absolutist, era o crimă să fi stat în serviciul regimului germanisării și al absolutismului. Și, oricum, prin aceasta ei n'aveau autoritatea morală ce s'ar fi cuvenit.

La dieta de încoronare au fost și au vorbit însă: Vincentiu Babeș, încă tînăr, meșter în teorii de drept, ca și ceilalți școlari ai Academiei juridice maghiare, Alexandru Bohățel, Iosif Hodoș, avocatul Ilie Măcelaru, de la Miercurea, care, acela, avea și grai și suflet și de aceia a ajuns într-o situație imposibilă la sfîrșit, Gozsdu, magnat ungur, om bogat, dar care nici el nu dispunea de autoritatea morală trebuitoare. Aceștia s'au ales; s'au ales puțin. Ca să se vadă proporția în care erau representați Românii în Parlamentul acesta din Pesta, ei numărau 1.800.000 de oameni, la 1866 în Ardeal și părțile vecine, iar numărul deputaților pe cari i-au trimis a fost de 19 din 377. Și alegerile acestea nu le-a făcut noul regim național maghiar; nu exista atunci un ministru al Ungariei osebite, nu exista funcționari administrativi maghiari, ci alegerile acestea s'au făcut în cea mai mare parte supt supravegherea chiar a funcționarilor romîni. Împrejurările deci erau atât de rele, organizația națională atât de defectuoasă, lipsa de înțelegere între oameni atât de bătătoare la ochi și atât de funestă în rezultate, încît s'a ajuns la acest nenorocit rezultat pentru o națiune de aproape două milioane: a trimite nouăsprezece oameni, în cea mai mare parte necunoscuți, fără autoritate morală, toți fără conștiință politică, fără nimic comun între dînșii, în afară de

faptul că unii din ei reprezintă interesele Ardealului, iar alții interesele comitatelor exterioare din Ungaria.

Cam pe ce basă s'aŭ lăsat ei aleși ? Basa era aceasta: Ei țineaŭ la autonomia Ardealului. Eraŭ absolut, nu în contra unirii cu Ungaria, în forma cea mai generală și mai puțin plină de consecințe, ci în contra *unificării* cu Ungaria, în contra *fusionării* cu Ungaria. Doriaŭ ca Ardealul să rămîie autonom pe temeiurile de la 1526. Dar admiteaŭ să se *coordoneze* cu Ungaria, *dacă* așa se va găsi cu cale la Pesta. Deocamdată însă, de oare ce erau chemați împotriva unor „privilegii” pentru care pierduseră zeci de mii de oameni, trebuia să găsească un mod de apărare. Sînt într'un Parlament care nu e legal, ci ilegal. Îi poartă Împăratul; ei sînt supuși Împăratului, și merg să asiste la încoronarea lui. S'aŭ găsit numai două vechi grupe românești, din Scaunele de odinioară, oamenii de la Săliște și părțile vecine, cari aŭ declarat că nu aleg: convocarea nefiind dreaptă, ei nu se manifestă în niciun fel. Și, în adevăr, de acolo n'a plecat niciun reprezentant român în Parlamentul din Pesta.

Dieta se deschisese întâi în Decembre 1865¹, cu un discurs al Împăratului, căruia i-a urmat altul, în care se vorbea de „interesele bine pricepute ale regatului nostru ungar”, acuzîndu-se în felul acesta de nepricepere regimul anterior, pentru a se scusa opera cea mare a aplanării, și calificîndu-se deputații maghiari strînși acum de „urmasii demni ai strămoșilor d-voastră celor vechi, cari fuseseră credincioși Casei de Habsburg”.

Acum, din felul cum a fost primit discursul acesta, din răspunsul dat de Unguri, din programul care se schiță, se putea prevedea unde o să meargă. D'innainte nu era o înțelegere între Romîni, intrați pe rînd. Mulți din ei se vor fi mirat că se găsesc acolo; așa de străini erau sufletește unii de alții. Aŭ încercat să organizeze o „conferință a deputaților romîni din Ardeal la dieta de încoronare din Ungaria”. N'aveam protocolul acestei conferințe, și nu se vede întru nimic influența ei asupra desfășurării evenimentelor. „Clubul național” al Ungurenilor avu, un moment, puncte comune cu Deák². Cu toate acestea aŭ trebuit să iea

¹ Întreruptă de război la 26 Iunie, ea se redeschide la 19 Novembre 1866.

² Ioan Puscariu, *l. c.*, p. 108, nota.

o hotărîre, care însă n'a fost urmată de fiecare, ci s'aŭ servit, în deosebi, interesele Ținuturilor respective. De obicei, se împărțeau afacerile Monarhiei în trei: afaceri ale Imperiului întreg, afaceri ale regatului Ungariei întreg și afaceri ale Ardealului în special, și deputații romîni se priviau ca fiind chemați să apere conservarea autonomiei Ardealului în marginile afacerilor ardeleno speciale.

Deci la 1848 se cerea îndreptățirea națională a Romînilor. Nu era vorba de privilegii teritoriale pentru un pămînt, pe care se găsesc Romîni, dar se găsesc și alții, ci era vorba, dacă este posibil, de crearea unui teritoriu național românesc pe baza naționalității romîne declarată una din naționalitățile componente ale Monarhiei. Acum se trecuse de la baza națională la baza teritorială a autonomiei ardeleno. Dar pe urmă s'aŭ gîndit bine și aŭ scăzut esențial și această basă a acțiunilor lor: bine înțeles autonomia Ardealului, dar *în marginea afacerilor special ardeleno*. Tot ceea ce are legătură cu Împăratul, cu coroana Sf. Ștefan, este în afară de cadrul acestei autonomii. Și atunci, firește, în marginile acestea restrînse, națiune românească, limbă românească, justiție independentă, bancă pentru Ardeal, cameră fiscală pentru Ardeal, tot ce voiți...

Este interesantă declarația celui d'întăiu Romîn care a vorbit. Aloisiu Vlad de Săliște a declarat că nu este centralist, fiindcă nu este Neamț, nici dualist, fiindcă nu este Maghiar, ci, fiind Romîn, este federalist. Este federalist cu voia Măriei Sale, potrivit intereselor Măriei Sale. Și a mai adăugat: federalism între popoarele care aŭ *un trecut istoric*.

Trecutul istoric este însă un lucru pe care ți-l acorzi, dar poate că ceilalți nu-l recunosc. Trecut istoric!... Întăiu, dacă o nație există, trecut istoric *este* și ziua de ieri. Ajunge o zi pentru adevărata existență a unei națiuni, pentru ca această națiune să aibă un trecut istoric. Findcă, altfel, dacă este vorba să măsori trecutul istoric ca stofa pentru o haină, sînt măsuri deosebite, caturi mai mari sau mai mici. Trecut istoric!... S'a răs-puns la „trecutul istoric“ din partea Ungurilor: V'am căutat, și nu v'am găsit ca națiune. N'am găsit armată românească, adunări românești, ci pretutindenți „regnum Hungariae“; și noi sîntem Unguri; este vorba, prin urmare, de *noi*, nu de d-voastră. Dacă se pot admite trei coroane: coroana Sf. Leopold pentru

Nemți, coroana Sf. Venceslas pentru Slavi, rămîne o singură coroană, a Sf. Ștefan, pentru toți *ceilalți*, și ea, fiind ungară, e totuși maghiară. Iar de 1848, de jertfe, de concesiuni smulse, — nimic deocamdată.

Cum a fost primită declarația lui, ni putem închipui. Cînd bietul om a început să facă profesii de iubire pentru Unguri, cînd a spus că el este „unul din cei nemărgeniti de puținii Romîni inteligenți cari au fost și vor fi totdeauna pentru unirea Ardealului cu Ungaria“, lăsînd o pauză după „acei nemărgeniti de puținii Romîni inteligenți“, s'a produs o mare ilaritate în Cameră. Nu putea măcar astfel să-și cucerească oarecare considerație în adunare.

Și s'a răspuns lămurit de autorul noii stări de lucruri, de Deák Ferencz, căruia Ungurii îi dădorec situația lor de astăzi, pe care n'au izbutit s'o strice așa de mult încît opera să fie total ruinată, deși și-au dat toate silințele pentru aceasta. Istețul politician care făgăduia Romînilor în patru ochi orice, limba romînă în comune, în municipii și la toate oficiile publice afară de dietă și de dicasteriile centrale¹, a zis că, după el în Ungaria o singură naționalitate politică este, dar că această naționalitate se îndatorește, existînd ea singură, să trateze pe celelalte națiuni așa cum o națiune liberă tratează cu alte națiuni libere.

La acestea ai noștri făcea distincțiuni. Unul spunea: eu m'am născut om — și rîdea Ungurii, — pe urmă am învățat o limbă și am ajuns Romîn, iar, cînd am atins o anumită vîrstă, am fost și *civis hungarus*.

Deosebirea firească între vechea nație privilegiată, hrisovulită, din grația Regelui, a Împăratului, între nația revoluționară a plebei răsculate și eterna nație din grația lui Dumnezeu, născută, nu făcută, organică, iar nu artificială, generală, iar nu specială, nu se găsea nimeni care, în acel fum greu al teoriilor înșelătoare, s'o arunce cu limpeziciunea unei raze!

Aloisiu Vlad admitea însă că „supt națiunea politică maghiară sînt a se înțelege toate naționalitățile locuitoare în această țară“. Nu națiunea politică maghiară, ci Statul ungar, — da. Din moment ce sînt naționalități locuitoare în această țară, și le deosebești,

¹ Ioan Pușcariu, *l. c.*, p. 111 și urm.

și le recunoști, și le iubești sau le urăști, și vrei să existe ori să piară, și lupti pentru existența sau peirea lor, nu mai e loc pentru naționalitatea politică maghiară, ci numai pentru Statul ungar. În măsura în care acest Stat ungar poate să corespundă necesităților de dezvoltare ale națiunilor, pe care nimeni nu le *vrea*, dar care sînt superioare, ca vechime și putere, tuturor voințelor individuale, singulare. Sau poate există, în dualismul de azi, și o „nație politică austriacă“?

Să adăogim că, pe lângă aceasta, mai era — atunci ca și acum! — un element de încurcătură, *patria* luată într'un anume sens. Sigismund Pop și-a terminat un discurs în aplausele generale ale adunării, spunînd că „pentru nimic în lume el nu-și dă patria“. Piară națiunea, patria să rămînă! Dar patria capătă un sens moral numai în legătură cu națiunea, încolo n'are altă valoare decît valoarea dictonului roman „ubi bene, ibi patria“. sau simpla valoare a unui instinct local, a unui obscur sentiment ereditar, a unei înrădăcinări fortuite. În afară de națiune, patria este pămînt, țărînă!

Acum firește că, în lupta aceasta, se prezintă, din partea elementelor maghiare, oarecare demonstrații menite să înșele pe cineva cu privire la rezultatul ultim al unirii Ardealului cu Ungaria. Iată unul, Bösermény, care spune foarte frumos: „Protestăm în contra oricărei cerințe ce are de scop luarea oricăror dispozițiuni care sînt în detrimentul celorlalte naționalități“.

Și, mișcat de astfel de declarații, Gozsdu, care a lăsat stipendiile cunoscute, dar care în viața lui a avut o atitudine pe care, natural, n'o poate aproba nimeni, răspundea așa: „Pe rotogolul pămîntului mai bun Român și mai bun patriot maghiar decît mine nu există. Românul care neconținut asmuță națiunea romînă ca să stea în dușmănie cu Ungurii, este dușmanul națiunii romîne. Dacă pierе Maghiarul astăzi, mine pierе și Românul.“ Corespundea în felul acesta mărturisirii unui Slovac, care strigase: „Slovacii miei sînt Maghiarii întregi“!

Singurul care a vorbit foarte deslușit a fost Iosif Hodoș (1829—80), om dintr'o bucată, cu multă stăpînire de sine și mult curaj. A început prin a declara că ar fi voit să vorbească românește și, de și vorbește silit ungurește în dietă, poate că va veni timpul și pentru acest lucru, să vorbească în limba lui. În ce privește

„unirea“, el crede că „numai coroana este comună între Ardeal și Ungaria“. Unirea decretată la 1848, în adunarea revoluționară de la Cluj, n'are nicio valoare, ea nu este „articulată“, nu este cuprinsă în articolele unei legi următoare; e o simplă demonstrație națională, care se îndreaptă și contra Românilor. De almintrelea asupra acestui punct s'a trecut, de vreme ce au existat de la 1848 încoace adunări ale Ardealului alături cu adunările Ungariei. Mergînd mai departe, el declara că se înțelege pe sine ca făcînd parte din locuitorii unui Ardeal complectat firește cu comitatele exterioare. Și a fost un tumult în adunare cînd s'a declarat că regiunea până la Tisa face parte din Ardeal în sensul politic cel mai vast al cuvîntului. Programul lui se resuma în această formulă: „integritatea și independența Ardealului cu țările aparținătoare coroanei Sf. Ștefan“.

Așa s'au desfășurat, în ce privește pe Romîni, ședințele de la început ale dietei, iar, la 24 Iunie, începîndu-se războiul, s'a făcut apel la „meine Völker“ lăsîndu-se soluțiile pe urmă, după rezultatele războiului. Cu cîtă inimă s'au luptat aceia cari nu mai erau priviți ca o nație și cari puteau pierde tot ce răscumpăraseră cu sîngele lor, se știe. În desastrul înfrîngerii obscure ei au amestecat strălucitoarea lumină a credinței și onoarei lor.

Dacă ar fi fost altă cultură, altă solidaritate, altă orientare, din acest nou capitol de jertfe umane ce nu s'ar fi putut cîștiga! Dar în acel moment tocmai Ladislaŭ Popp smulgea lui Șaguna, gata a merge, și data aceasta, dar nu cu *orice fel* de petiție, dreptul de a conduce pe Romîni și încredința, ca represintant al curentului laic, sarcina de a se prezenta Împăratului cu un memorandum pentru redeschiderea dietei ardeleni, memorandum inițiat la Blaj și iscălit la Brașov și Turda, acru lui critic ce era Bariț și avocatului dr. Ioan Rațiŭ. Peste cîteva săptămîni memorandumul se întorcea îndărăt pe cale oficială, cu observația că „Maiestatea Sa n'a binevoit a dispune nimica despre acea petițiune“. De alminterea, trimeșii nici nu fuseseră primiți în audiență publică, ci numai, în particular, Rațiŭ. Brașovenii își retraseră plenipotența.

În acest moment, la 30 Decembre 1866, provocat de articole în „Telegraful Romîn“, Șuluț crezu că are dreptul să califice pe colegul său de trădător față de neam, printr'un lung și violent act de acusație. Răspunsul, redactat de Ioan Pușcariu și întregit

de episcop, s'a și publicat: el e un monument de bun simț politic și de legitimă indignare, cuprinsă în formele cele mai obiective față de situația în care se vorbea. „Plătească-I Domnul după faptele sale“, fu apoi ultimul răspuns al lui Șaguna.

La reluarea ședințelor dietei, niciun cuvânt despre noile sacrificii de sînge făcute pentru Împărat, despre marele rol de vitejie pe care l-au avut Romîni în război, și mai ales nicio încercare de a fixa deosebirea între atitudinea morală pe care au avut-o în războiul de la 1866 Ungurii și atitudinea morală pe care au avut-o Romîni. Nimic decît obișnuitele teorii de metafizică politică. Cînd Ungurii urlau în dietă: „Nu recunoaștem pe Împărat!“ — s'a strigat; este în protocol —, Romîni urmau, cu puțin mai mare siguranță de sine, discuțiunea cu privire la „naționalitatea politică“ și „naționalitatea genetică“, la „drepturi inarticulate“ și „drepturi nearticulate“ ș. a. m. d. Nicio scenă mare de pasiune măcar... Și erau datorî, absolut datorî cu scena aceasta mare de pasiune, tumultuoasă, teribilă. Nu pierde un popor toată basa sa constituțională, cum erau s'o piardă ai noștri la 1867, disolvîndu-se dietele din Sibii și Cluj și anulîndu-se toată opera lor, fără o protestare menită să rămîie în istoria nedreptăților. Babeș și Gozsdu au încercat doar o modestă opoziție, propuind, de pildă, ca în loc de „națiune maghiară“ să se zică „patria noastră“, cînd era vorba de a se cere Împăratului restituirea „libertăților“. În discuția provocată de această propunere limpede, a vorbit Alexandru Mocioni. A început și el cu declarația că își rezervă dreptul de a vorbi altă dată românește și, dacă vorbește ungurește acum, o face numai din motive de oportunitate. În ce privește teoria, el zicea: „țin ca lucru necorect, după modesta mea părere, ca complexul acestei națiuni să poarte numele genetic *al unei națiuni aflătoare în minoritate*“. Și atunci obiectă Aloisiu Vlad că discuția aceasta samănă cu aceea care se făcea la 1453 în Constantinopolul asediat de Turci, cu privire la unirea cu Roma, ca și cum și *Romînilor* li s'ar fi putut aduce această critică.

Declarații mai energice vin iarăși din partea lui Hodoș. Se adusese înaintea, cu aceiași nedibăcie ca astăzi, chestia Ungurilor din județele Bacău și Roman. Sînt acolo, se zicea, vre-o 80.000 de Maghiari; ce ar fi dacă ar cere și ei o unitate cu ai lor din Patrie! „Dacă am cere în Parlamentul din București pentru

Vincentiu Babeş şi tovarăşii săi din Parlamentul dualismului.

Ungurii noştri din România ce cereţi d-voastră pentru Romîni de aici, ce s'ar face?" Şi atunci Hodoş observă că este deosebire: „acea sînt „adventitii“, pe cînd noi sîntem băştinaşi“. — Şi dacă totuşi ar veni Ungurii cu aceste pretenţii? — Eu le-aş susţinea şi acolo!

În momentul acesta, între discuţiile preliminare, între acordarea Ungariei reconstituite de către Împărat, între numirea, la 18 Februar 1867, a lui Andrásy Gyula ca prim-ministru al Ungariei, între pregătirile pentru încoronarea din 8 Iunie, veni petiţia cu cele 1493 de iscălituri de „alegători romîni“ cerînd unele lucruri mari în numele unei „naţiî oţelite“... Şi Francisc-Iosif răspundea scurt acestor oameni, cari stăteau şi în afară de ierarhia bisericească şi în afară de represintanţa parlamentară: „Contez pe credinţa dv. şi în viitor, iar dorinţele şi cererile Romînilor le voi considera“ (Decembre 1866).

Iar, peste trei luni, cînd Ilie Măcelariu la 7 Mart 1867, rosteşte cele d'întăiu şi cele din urmă cuvinte româneşti care s'auzit vre-odată într'un Parlament al Ungariei unificate: „Onorată Cameră...“, a fost un urlet extraordinar! „La ordine! Unde este presidentul?“. Presidentul a intervenit şi a spus că nu este de admis să se vorbească în limba românească, fiindcă există în acest sens un articol de lege. S'a dovedit însă că acest articol nu există, şi a trebuit o ordonanţă a Împăratului care să răpească dreptul de a vorbi în limba românească în Parlamentul din Pesta.

„Fără întrebuintarea limbii materne, patria şi naţionalitatea sînt numai o iluzie“, declara atunci, adînc mişcat, *în ungureşte*, oratorul. Şi, la comunicarea rezoluţiei imperiale contra dreptului limbii româneşti, el face să se audă aceste neuitate cuvinte: „Da, dar nu s'a şters din inima naţiunii romîne amintirea acestui drept“.

Cînd apoi s'a ridicat să vorbească un altul, Andrei Medan, l-auzîntîmpinat cu „Jos!“. Cînd s'a pomenit de anume măsuri din 1848, s'a întrebat ironic: „Unde? La Blaj?“. Totuşi Alexandru Roman, intervenind în favoarea lui Şuluţ, pe care era vorba să-l destituie pe jumătate, dîndu-i un coadjutor, a amintit, curajos, şi de jertfa celor 40.000 de Romîni cari căzuseră la 1848.

S'a vorbit chiar şi de Horea. Nu ştiu mai cine făcuse aluzie la numele blăstămat al celui tras pe roată, şi un deputat romîn

s'a sculat pentru a spune, rece, că este o mare deosebire între Horea și cutare din partea Ungurilor de la 1848, fiindcă *Horea a luptat pentru dreptate*. „Dacă voiți exemple de cruzime, căutați-le la naționalitatea d-voastră și nu le puneți în spinarea altora.“

Deputații români comiseră însă greșeala de a rămînea în Parlament și după despoierea națiunii lor de orice drept special, prin actul de la 27 Iunie 1867, trei săptămîni abia după încoronare, la care asistase Șaguna—și nu Șuluț—, atrăgîndu-și pentru aceasta scoaterea prin vot fățiș din presidenția „Asociației“, și după ce se crease dualismul, pe o basă pe care ei n'o puteau admite. Datoria lor era să părăsească imediat Parlamentul, după provocarea unei scene pasionale care să emoționeze lumea întreagă, lumea românească și lumea străină. Cu toate acestea au rămas acolo. Și e penibil să-i vezi cum se amestecă în discuția tuturor chestiunilor secundare, fără niciun fel de importanță... Luaă cuvîntul la fiecare prilej aproape. Era vorba de organizația municipiilor? Două-trei discursuri românești. Era vorba de invalidarea alegerilor? Două-trei discursuri românești. Li se usa în telul acesta puterile fără absolut niciun folos pentru afirmarea lor națională ori pentru consecințele practice pe care le puteau trage în folosul națiunii lor.

Din afară lucrul acesta s'a simțit, și tineretul din Blaj a făcut așa-numitul *pronunciamento*, care este foarte interesant. S'au adunat un număr de tineri și au luat hotărîrea de a desaproba acțiunea umilă a deputaților, spunînd limpede că pentru Romîni din Ardeal uniunea de la 1848 este ceva care lovește așa de mult în interesele lor, încît n'o pot admite. Din punctul de vedere al unui interes superior, ei rămîneau într'o atitudine de opoziție permanentă și cereau întoarcerea autonomiei Ardealului și a drepturilor Romînilor în marginile acestei autonomii.

S'a făcut un zgomot infernal, s'au început cercetări împotriva acelor cari alcătuiseră acest act al „pronunciamentului“, și au fost și discuții în Parlamentul unguresc. S'a găsit cineva care să spuie aici că pentru Romîni din Ardeal uniunea din 1848 nu este decît „afluxul volniciei“. „Strigăte! Aceasta nu se poate tolera! Mai mulți deputați sar de pe scaune!“ Iar la asemenea intole-

ranță Ilie Măcelaru răspundea: „Nu pentru câștig de pîne am venit aici, cum se crede în cercuri mai înalte, ci pentru ca să dăm dovezi națiunilor surori că nu vroim să pierdem niciun prilej de a trăi cu ele în pașnică și bună înțelegere. Departe însă de oricine cugetul de a știrbi în exercițiul dreptului nostru restrîns autonomia Ardealului.“ Iar, cînd s'a discutat limba de întrebuintat în școlile populare, prin urmare la legea învățămîntului elementar, Iosif Hodoș și-a resumat părerea în această propozițiune: „În școlile acestea nu este nevoie să se învețe limba maghiară, ci limba poporului, care este acolo în majoritate“.

Se votaseră o mulțime de legi. *Una* însă se zăbovise, care fusese făgăduită de la început, aceia care trebuia să fixeze punctele de unire și de osebite: legea naționalităților, compensația pentru „inarticularea națională“ pierdută.

Eraū mai multe propunerī: una din 1866, a Romînilor, prevedea că „în Ungaria locuitorii maghiari constituie națiunea maghiară, locuitorii romîni, națiunea romînă, locuitorii slovaci, națiunea slovacă, locuitorii sîrbi, națiunea sîrbească, locuitorii germani, națiunea germană și locuitorii ruteni, națiunea ruteană“.

Nici pe departe nu se putea aproba o astfel de propunere, formulată așa de ascuțit, de un Parlament care din ședință în ședință devenia cu atît mai neîngăduitor, cu cît era mai sigur de sine, cu cît în umbra lui se organiza forța administrației maghiare căreia de atunci i-aū rămas supuse toate provinciile regatului. Într'o formă mai blîndă a venit apoi propunerea naționalităților, dar slab susținută, cu șeisprezece zile înainte de închiderea dietei. Cîțiva oratori aū ținut discursuri mari; între alții și Hundsdorfer-Hunfalvy, istoricul, Neamț curat, care a pomenit impunerea culturii anglo-saxone în Statele Unite, faptul că ei aū trebuit să i se supună Indienii, Pieile Roșii. Și adăugia: „Noi n'o facem, dar ferească Dumnezeu să nu ne provoace cineva să întrebuintăm față de naționalitățile celelalte mijloacele de desagregare totală pe care le-aū întrebuintat Anglo-Saxonii față de Pieile Roșii din America de Nord.“ Ba a vorbit și de Belgia și Olanda, uitînd că în Belgia sînt două limbi, care trăiesc de la sine, pe cînd limba maghiară nu se impune de la sine. Decît Romîni, Sîrbi aū vorbit cu mai multă inimă, cunoștință a împrejurărilor și autoritate, la legea naționalităților.

Atunci nu s'a ajuns la legea dorită. Iar, cînd s'a ajuns, ea nu mai era decît un zădarnic desiderat. Dar Romînii rămîneau să mai facă, până se vor convinge de aceasta, încă multă practică de parlamentarism ungar.

Şaguna avuse o mare şi legitimă teamă: ca noul regim să nu revie asupra concesiilor smulse trecutului absolutist. Reserva lui, cu preţul popularităţii, îşi poate găsi explicaţia ei şi în acest sentiment. El n'avea însă motiv de teamă: Deák însuşi mărturisise adîncul respect pe care-l purta acestei mari personalităţi, care pe dînsul, ca şi pe Kossuth, îl impresionase de la întăia vedere prin maiestatea frumuseţii sale bărbăteşti. Noul ministru de Culte, fruntaşul scriitor maghiar, Iosif Eötvös, fusese un tovarăş de şcoală al lui şi-l rămăsese prieten ¹.

Deci, la 24 April 1868, se presintă în Parlament proiectul de lege pentru recunoaşterea „actului graţios“ de odinioară al Împăratului: „Mitropolia de sine stătătoare şi de drept egal cu a Sîrbilor, înfiinţată *pe sama Romînilor* de religiunea greco-orientală, asemenea şi ridicarea episcopiei greco-orientale din Ardeal ca arhiepiscopie, se inarticulează“ era cuprinsul celui de-al doilea articol. Se pune în vedere neîntîrziata chemare a „congresului bisericesc *romîn naţional* de confesiunea greco-ortodoxă“ (§ 6). Guvernul îşi rezervă de a hotărî în ultima instanţă cu privire la diferendele dintre cele două Biserici naţionale ortodoxe, a Sîrbilor şi a Romînilor, şi se rezervă drepturile „credincioşilor de confesiunea greco-orientală cari nu sînt nici de limba sîrbească, nici romînă“, —rămăşiţele din Pesta şi Braşov ale Grecilor, şi nu niscăiva Unguri ortodoci, la cari încă nu se gîndia nimeni. Împotriva opoziţiei sîrbeşti, care credea să poată readuce în parte vechea stare de lucruri, şi a încercărilor maghiare de a amesteca Statul cît se poate de mult în autonomia odată hotărîtă, rămase în mare parte cea ce doria Şaguna să rămîie. Şi, în Camera Magnaţilor, el apăruse cu căldură contra Patriarhului sîrbesc, drepturile „sfinte ale limbii“. „Pot eu să vorbesc şi mai frumos decît odinioară Sf. Ioan Gură-de-Aur, ba însuşi St. Ioan Gură-de-Aur poate vorbi, însă, dacă va vorbi unul popor care nu-l pricepe, gura lui de aur rămîne fără efect“ ².

¹ Lupaş, *l. c.*, p. 284, nota 2.

² Popea, *Vechea Mitropolie ortodoxă romînă a Transilvaniei*, Sibiu, 1870, p. 332 şi urm.

Congresul de organizare-și deschise ședințele la 25 Septembrie 1868 în Sibiiu. Cuprindea 60 de mireni pe lângă 30 de clerici. În douăsprezece ședințe se hotărî, atît modul de alegere al arhierilor—rămas în suspensiune de la 1864 încă—, cît și acela cum se va conduce de acum înaintea, cu neconținută participare a credincioșilor, și nu pe răspunderea însăși a șefilor bisericești, prin „absolutism ierarhic“, Biserica. „Depun“, spunea creatorul unic al acestei stări de lucruri, „cu desăvîrșită odihnă sufletească toată competența legislativă a Bisericii noastre naționale în minile congresului present și ale celor viitoare, care singure sînt reprezentanțele legale și canonice ale întregii noastre provincii metropolitane, prin urmare competente de a aduce și conduce treburile administrative-economice bisericești, școlare și fundationale¹“. Se admise întrebuintarea generală și exclusivă a limbii românești și se hotărî pregătirea noilor episcopi, dorite de credincioși, la Oradea-Mare și Timișoara.

Dar opera cea mare a memorabilei adunări a fost *Statutul organic*, „templu al libertății confesionale și naționale“, cum se exprima unul din vorbitori. După cuprinsul lui, „nime în provincia noastră metropolitană“, spunea Șaguna însuși, „nu e oaspe și nemernic, ci e membru îndreptățit și activ în Biserica noastră²“. De la un capăt la altul, pentru preoți, pentru dascăli de școală, pentru toți slujbași mărunți, pentru protopopi și inspectorii școlari, pentru membrii consistoriilor, pentru Vlădici și Mitropolit, un singur principiu domnește: acela al alegerii, și ea trebuie să se facă pe cea mai largă basă populară. Fiecare organ are autonomia sa. Adunările sînt parohiale, protopopești, consistoriale (cu un Senat bisericesc, unul școlar și al treilea fundational). Preoții lucrează alături cu mireni. Congresul de 90 e anual; cel de alegere a Mitropolitului cuprinde 120 de membri. Era ca o înviere a înfrățitoarelor tradiții democratice din Biserica primitivă, interpretate în așa fel, încît să permită exprimarea adecvată și îndrăzneată a unei națiuni care nu-și putea găsi altfel o continuă manifestare legală.

Ministeriul aprobă această largă și reală Constituție biseri-

¹ *Ibid.*, p. 343. Și în n-l consacrat lui Șaguna din *Neamul Românesc* pe anul 1909.

² Popea, *l. c.*, p. 348.

cească-națională, la 28 Mai 1869, adăugînd însă puncte care deschideau porțile intervenției sale. Astfel Statul își păstra dreptul de control, se recunoștea primația sîrbească prin aceea că pentru un sinod comun, în afaceri de dogmă, de la Sîrbî trebuia să plece inițiativa, căpeteniile bisericești trebuiau să facă la intrarea lor în funcțiuni jurămînt de credință; congresele să nu se ție fără o înștiințare prealabilă a Suveranului și, în sfîrșit, în legăturile ei cu Statul, Biserica se cade să vorbească ungurește (Statutul însuși fusese presintat numai în originalul românesc)¹. Se încercă în zădar un protest. În toamna anului 1870 noua organizație începea să funcționeze, fără nicio neînțelegere și fără nicio greutate.

Alexandru Șulut nu trăi să vadă această organizație, căreia el nu-l putea opune decît curtea sa de canonici, centralisînd administrația, judecata și grija școlilor și adunările de alegere, extraordinare. Încă de la 7 Septembrie 1867, el încetase din viață. Fusesse un suflet nobil, iubitor al nației sale, un idealist sentimental, pe care pasiunile altora, din jurul său, îl împiedecaseră de a păstra punctul său de vedere din 1861 că, dacă „soarta sa înamicii — că Dumnezeu cu bună samă nu — a vrut ca Romîni să fie tăiați în două confesiuni, ei totuși sînt o carne, sînt un trup, un sînge, o *națiune* romînă“². Și nu trebuie să uităm că, tot atunci, calificînd de nebună ideia unui „Imperiu daco-romîn“, el afirma că „în inima noastră, ca și în inima tuturor națiunilor către națiunea lor, locuiește boldul și simțul acel preanatural prin care pre frații noștri romîni cari, orî în Principatele danubiane, orî în altă parte a lumii ar locui, să-l iubim și lor să li poftim tot binele și toată fericirea“³.

Urmașul său era să se ție, ca și Șaguna, la o parte de activitatea politică, și aceasta într'un timp cînd, față de suprimarea legilor de asigurare națională și înnăbușirea glasurilor de protestare în Parlament, un curent spre pasivism începea tot mai mult să cîștige teren. Dar prin Sinodul mixt — și cu mirenii —,

¹ Ilarion Pușcariu, *Mitropolia*, p. 171.

² *Protocolul ședințelor conferinței naționale românești de la Sibiu*, p. 63.

³ *Ibid.*, p. 63.

Mitropolitul Andrei Șaguna (alt chip).

pe care-l ținut în afacerile școlare în 1873 și în curînd îl chemă și în afaceri fundaționale —, el recunoștea superioritatea măsurilor lui Șaguna și căuta, în marginile canonice ale Bisericii sale, să le imite.

XVII.

Cultura populară la Romîniî din Ungaria în preajma anului 1870.

Pentru o politică de pasivitate a Romînilor din Ardeal și Ungaria, așa cum erau siliți acum s'o inaugureze, de sigur prea târziu, ar fi trebuit un lucru, care în cea mai mare parte lipsește și astăzi la dînșii și li dă firește un succes cu mult mai mic decît acela la care ar avea dreptul să rîvnească: lipsa pregătirii îndelungate a națiunii întregi, fără deosebire de confesiune și de clasă. Cîștigarea unei orientări statornice, aceasta este absolut necesar la un popor ce nu are Stat, nu are guvern, care trăiește prin urmare prin conștiința morală răspîndită între toți indivizii cari-l alcătuiesc. Cu totul altfel este situația unei națiuni care este organizată în formă de Stat și ale cărei organe conducătoare pot întru cîtva să suplinească lipsa existenței unei conștiințe morale a națiunii. În orice împrejurări și pentru totdeauna nici acolo aceasta nu se poate: existența morală a națiunii este o condițiune neapărată a garanției viitorului ei. Dar, în unele cazuri măcar, în anumite manifestări se poate să se înlocuiască, să se dea ilusiunea existenței unei națiuni prin existența unui Stat bine constituit, a unei clase conducătoare cu educația ei proprie, cu rădăcinii în trecut, cu anumiți șefi legali înaintea cărora se închină toată lumea.

Căci conștiința națională nu există numai în cultura națională, ci în ceva cu mult mai mare, în manifestarea instinctivă a națiunii întregi față de anumite probleme în același fel. Lucru

foarte greu, care se produce printr'o anumită cultură și o anumită direcțiune a acestei culturi. Într'un schimb de scrisori dintre Bethmann-Holweg și profesorul Lamprecht, s'a arătat din partea celui d'întăi că *Germania* nu formează încă o națiune în acest sens și se vorbea cu admirație de acel instinct care face pe Francesi și pe Englesi să se manifeste în întregime, fără discuție, fără propagandă, fără lectură, fără ascultare de discursuri, în același fel față de anumite întrebări de ordin superior.

Se poate întâmpla ca la un popor din care o mai mare parte este liberă și o altă neliberă, partea neliberă să împrumute această conștiință morală, această soluțiune unică în chestiile decisive de la partea care este liberă. Pentru aceasta trebuie însă ca legăturile dintre una și alta să fie reale, strînse, continue. Aceia cari sînt neliberi să-și pregătească deci copiii, măcar în ce privește anii cei din urmă, în școlile celor cari sînt liberi. Trebuie să existe ziare care să pătrundă fără deosebire de hotare, ca să creeze în toate părțile aceiași conștiință. Și se mai cere, natural, ca și cei liberi să trăiască, înainte de toate, pentru cultura care stabilește legăturile între dînșii și ceilalți.

Dar condițiunile acestea nu sînt îndeplinite la noi nici astăzi. Nu învățăm aceiași școală, nu cetim decît în parte aceleași cărți, și mai ales nu cetim decît în foarte mică parte aceleași ziare. Așa era și pe la 1860-70, și avem însăși mărturisirea lor că, „în Austria, din foile politice din București, numai *Naționalul* poate intra liber cu poșta¹“. Ei ar ceti bucuros pe ale noastre, dar sînt oprite; noi nu putem ceti pe ale lor, fiindcă ni trebuie cu totul altă materie decît aceia de suferințe care ni vine de dincolo. Informația noastră ei o cetesc, nu pentru informație, ci pentru elementul de mîndrie care poate să iasă din informația ziarelor noastre; noi însă nu cetim pe a lor, fiindcă e prea serioasă, prea sinceră. Universitățile noastre nu sînt populate de Romîni veniți din alte părți. Și, dacă *astăzi* nu există această legătură, ni putem închipui ce era pe atunci, înainte de 1870, cînd s'a hotărît în sfîrșit Romîni din Ardeal să se retragă într'o cetățuie culturală, care trebuia creată. Și aceasta deși la Universitatea din Iași, întemeiată în 1861, unul din marii profesori era Bărnuz și spiritul întreg era, prin el, ardelenesc, deși

¹ Bibliografia de la sfîrșitul *Protocolului* citat din 1861, la urmă.

se arăta dorința „de a putea îmbrățișa în mijlocul nostru pe mai mulți dintre frații noștri din Transilvania”¹.

Acum, cu geniul în materie de strategie poate cineva să improviseze în mijlocul unui câmp fortificații în care să se retragă, dar în materie de cultură nu se poate așa ceva. Tot geniul omenesc strâns la un loc nu este în stare să creeze spontan adăpostul cultural de care o națiune învinsă pe terenul politic simte nevoie într'un anume moment. O conștiință națională nu se improvisează și o cultură nu-și găsește fundamentele sale și dezvoltarea sa logică decât prin munca necontenită a mai multor generații.

De „dincoace” deci, în acest moment de schimbare silită a direcției, a venit un singur lucru: elementul de mândrie națională, care se desface atunci când Statul pe care se razimă elementele libere ale națiunii, prin anumite împrejurări, mai mult sau mai puțin neașteptate, iea o formă nouă, mai solidă, mai întinsă, mai capabilă de a ridica sufletele celor cari fac parte dintr'însul sau cari tind în chip firesc, pe baza legilor de dezvoltare ale națiunilor, să facă parte dintr'însul. La 1859 se săvîrșise Unirea, se crease o armată română; armata aceasta română intrase în rîndul forțelor militare de care trebuia să se tie seamă. Austria avuse războaie la 1859 și 1866. Le pierduse pe amîndouă și, profitîndu-se de dificultățile Austriei, mai ales după 1866, când ea fu zdrobită de Prusia, armatele romîne erau gata să treacă munții, unde, incontestabil, *erau așteptate*, de și, în starea internă a României atunci, lucrul era, nu numai imprudent, dar imposibil.

Rămînea deci ca de la ei de-acasă pentru ei acasă să-și tragă Romîni de acolo forțele morale *care pot singure* să facă dintr'o pasivitate politică de protestare un lucru viu și fecund.

Începem întâi cu literatura, care în această privință este mult mai puțin importantă decât ziaristica. Din nenorocire li-a lipsit lor — afară de cîteva cîntece de energie națională ale lui Andrei Mureșanu —, o literatură ca a lui Vörösmarty și Petöffy, literatura aceia romantică, veche și nouă, de imaginație aprinsă, de provocare și îndrăzneală bună, de patriotism și naționalism din

¹ *Amicul Școlii*, p. 368, după „Gazeta Transilvaniei”. Fuseseră invitați la inaugurare „mai mulți bărbați din Ținuturile în care se află Romîni”.

care pentru Unguri a ieșit mișcarea de la 1848¹. Aceia cari au murit atunci luptând pentru independența maghiară erau formați în felul acesta, prin această poezie, căreia Ungurii îi datoresc poate însăși existența lor ca națiune avînd și anumite rosturi de Stat. Și școala clasică, ce nu era chiar așa de clasică, și școala romantică, și mai ales școala revoluționară politică au colaborat ca să formeze acel spirit național maghiar care a însuflețit o societate întreagă. Nu-și poate da samă cineva, din paginile șterse ale tratatelor de istorie obișnuită, ce vîfor de entusiasm a străbătut societatea ungurească din 1848-1849 și de ce înfrîngerea Ungurilor a fost totuși fecundă, pe cînd sînt biruințe care rămîn sterpe, — fiindcă ceia ce hotărăște nu este rezultatul pe care o mișcare îl poate avea într'o anume fasă a ei, ci capitalul moral pe care națiunea l-a adus în cutare act esențial al vieții sale. Acest capital moral nu se pierde; este o bogăție veșnică. Cetească-se numai acelea romane ale lui Jókai, care scrise mai târziu, oglindesc totuși impresionant această stare a sufletelor!

La Romîni școala cea veche se coborîse, cu tratatele ei de filologie și istorie, doar în lumea preoților culti, foarte puțini. Nu zic: și a învățătorilor, fiindcă după 1848 abia dacă mai erau adevărații învățători. Cu toate acestea, după ce Șaguna a creat cele 600 de școli ale lui și cursul de pedagogie, înaintarea școlilor a mers foarte răpede; a fost o mișcare spontană de iubire a țeranului pentru școală, care poate nu-și află părechea în nici-o țară din lume. Nici nu mai era de nevoie ca Ioan Pușcariu, în „Comentariul patentei din 1854 pentru poporul român“, să îndemne la „școală și iarăși la școală“²; lumea venia de la sine, cu încredere, cu *evlavie*. Între săracii învățători se găsea și de aceia ca Ion Hațeg din Belint, cu studii făcute la Pesta, care atrăgea pe școlari cu turte și crucerî, îi învăța „supt umbră“, îi curăța și creștea cu ei viermii de mătăasă³. Căci doar nu era vorba de întemeierea școlilor din budgetul Statului, ci de jertfa

¹ Găsesc în momentul cînd fac corecturile păreri foarte pătrunzătoare cu privire la această literatură, în articolele despre Maghiari pe care d. I. Slavici le-a publicat în anul V al „Convorbirilor Literare“. Cf. *Istoria literaturii maghiare* de V. Bologa, Sibiu, 1908.

² P. 20.

³ „*Amicul școalei*“, p. 241 și urm. Cf. raportul lui Vasici, *ibid*, p. 342 și urm.

grea a fiecăruia dintre săraci. În asemenea condiții e în adevăr de uimit că, la 1860, din 2.164 de școli primare care exista în Ardeal, 742 erau școli românești¹. Mai mult decât a treia parte a școlilor de acolo erau întemeiate deci de țărănimea noastră ieșind așa ca din pământ. „Să nu zidim de sus“, marea învățatură a lui Șaguna, fusese urmată.

Dar ideile școlii latiniste pătrunseseră, cum am spus, între preoți, cari la început nu cetia. Îi luase Șaguna și cu răul și-l mai făcuse din păstori de oameni cari erau și păstori de oi, preoți amestecați în cultura națiunii lor. Făcuse pentru ei „Dreptul canonic“, „Enchiridiul de canoane“, „Studiul pastoral“, „Istoria bisericească“². Pentru ei întemeiasă *Telegraful Român*, apărând, de la 1852, în tipografia episcopală, de două, apoi de trei ori pe săptămână, întâi supt conducerea lui Aaron Florian. Iar preoții uniți, cu cultură, de la Blaj, aceia se țineau firește mult mai sus, erau oameni cari aveau o pregătire superioară, treceau prin școli care forma un fel de început de Universitate, în care se predă teologia superioară, dreptul, filosofia. Dar nici acolo o pregătire a învățătorilor nu exista încă.

Se ceruseră Universitate, Academii, — și de simpli săteni săraci. Șaguna voia un gimnasiu mare și un gimnasiu mic, șese altele în țară, șese școli reale. După ce se supăraseră pe Brașoveni că zălogesc pentru gimnasiu și „cojocul Sf. Nicolae“, el îl sfinți, îl îngriji și-l iubi, cât stătu supt conducerea lui Gavril Munteanu și a lui Ioan Meșotă³.

Avu bucuria să vadă cum câteva comune din Munții Apusenți întemeiază gimnasiul din Brad, la 1862. Era vorba chiar de o școală curat secundară la Lugoj⁴. Dar sînt numai începuturi, *pe drumuri străine*. Se proiectase la Hațeg o școală centrală⁵, și la

¹ Cf. Lupaș, *l. c.*, p. 305, nota 2; *Amicul școalei*, p. 150 și urm.

² Cf. Lupaș, *l. c.*, pp. 160 și urm., 299.

³ Asupra frecventării în 1859, servească această notiță din *Amicul Școalei*, p. 69: „s'au înmatriculat peste tot 71 de școlari: după naționalitate, 70 Romîni și un Țigan; după confesiune 65 greco-orientali și 6 greco-catolici; după țeri, 68 pămîntenți și 3 străini. Cu finea anului școlastic rămaseră numai 52 școlari, căci 16 au părăsit școala, 1 a murit, și 2 fură asentați la miliție. La școala normală în 1860 erau 258 de școlari, la cea de fete 66 școlărițe; p. 257. La Beiuș erau 16 elevi (11 Unguri, 1 German, 2 Evrei); p. 365.

⁴ Lupaș, *l. c.*, pp. 142-3, 299 nota 2, 300-1.

⁵ *Amicul Școalei*, p. 181.

Făgăraș Ioan Codru Drăgușan, unul din marii funcționari ai absolutismului, întemeie școala „Radu Negru“. La 1859-60, 27 de Români urmau la Academia de drept din Sibiu¹.

Școala românească nu putea servi pentru răspîndirea mai largă a ideilor, reformatoare supt raportul cultural și politic, din veacul al XVIII-lea și al XIX-lea. Prea puține din aceste idei străbătuseră. Se ridicase o generație care învățase la școlile apusene: mulți dintre ei fuseseră la Viena și Pesta, iar, după 1848, la Universitățile italiene din Padova și Pavia, unde a fost și Hodoș și și-au desăvîrșit cunoștințele Bărnuz, Papiu Ilarian. Papiu a ieșit un jurisconsult de mare valoare, care, ca interpret al dreptului și ca ministru în România, a colaborat la alcătuirea legilor noi. Să ne gîndim și la frumoasele studii făcute cîtva timp la Viena de bătrînul Laurian, capabil de a scrie o carte întinsă în limba latină, „Tentamen Criticum“, aruncînd teorii noi filologice în ce privește dezvoltarea limbii noastre. Ioan Maiorescu avuse și el ani de Universitate străină, învățînd dreptul și filologia în Austria.

Generația aceasta era bună într'un fel, pînă la autodidactia superioră de talia lui Cipariu sau Bariț; ce larg cerc de vedere aveau, și ce activitate se dezvoltă în jurul lor! Cipariu a fost unul din cei mai remarcabili enciclopediști cari au existat vre-odată, de o originalitate de spirit superbă, capabil de a găsi prin intuiție ceea ce nu găsește cineva prin cea mai îndelungată disciplină științifică. Totuși oamenii aceștia *nu dau o literatură*. N'au contact cu cei de jos și nici ei între ei, rămînînd individualități răslețe. E dureros cînd vede cineva cum aceste talente se istovesc pe drumuri pe care se poate culege ceva, dar nu ceea ce trebuia să se culeagă neapărat. Și talentul literar nu lipsia *niciunui* din ei, și, oricît cercau a-și face scrisul „filologic“, ei știau să se facă înțeleși de țerani din mijlocul cărora se ridicaseră: tatăl lui Ioan Maiorescu a făcut senzație la Craiova venind să-și cerceteze fiul, ajuns unul din oamenii mari ai orașului. În articolele lui Bariț cîta originalitate de limbă, cîta spontaneitate de sentiment, cît bun simț duios, care merge drept la inima oricărui!

¹ *Ibid.*, p. 256.

Dar terenul sufletesc era prea mult răscolit de nevoile didactice, pedagogice, publicistice ale fiecăruia, pentru ca rădăcina unei opere literare să se poată împlînta adînc în el. Astfel Cipariu tipărește la 1858 „Chrestomatia“, la 1860 „Poetica“, la 1862 a treia ediție din „Compendiul“ de gramatică romînă, la 1866 celebrele lui „Principii de limbă și scriptură“; el prelucrează o scriere despre Știința Sfîntei Scripturi, etc. Școala din Blaj nu putea să meargă de sigur fără ele. Dar cît de recunoscători i-am fi fost cu toții, dacă alături de acestea ar fi dat ceva și pentru nație; nu pentru mica nație scolastică, ci pentru nația cea mare, care trăiește în afară de școală, chiar dacă trăiește prin școală la început. Și, în jurul lui, toți la Blaj nu fac altceva decît cărți de școală. Rusu scrie „Icoana lumii“ și „Istoria Ardealului“, — nu a Romînilor din Ardeal, ci a Ardealului, — Roșu „Filosofia“, Vasile Raț „Purtare de cuviință între oameni“ ș. a. m. d.

De almintrelea acesta nu e un fenomen de „pedantism blăjean“; același lucru se face și dincolo, la Sibiiu. Și acolo era Șaguna, spiritul superior, care, ce e drept, n'avea pregătire pentru literatură, de și maiestru de cuvîntări bisericești, de îndrumări supt raportul teologic și disciplinar, de memorii politice. Prelucra și el din sîrbește într'o românească mai bună orî mai rea. Și era de nevoie pentru o confesiune care nu-și avea literatura sa specială.

Dar literatură beletristică nu aveau nici neuniții decît doar prin foile de la Brașov, care culegeau de ici de colo, mai mult de peste munți, lucruri ce n'aveau pecetea ardelenescă, decî nici folosul în Ardeal.

Poesii ca ale lui Alecsandri erau escelente de scris în albumuri și de declamat între pătorele de ceai la serata unei nobile doamne, iar, cînd este vorba de poesii patriotice, sînt minunate poeziile patriotice ale lui Alecsandri cu condiția de a fi spuse într'un mediu special: la o solemnitate publică, la ocazii mari oficiale. Dar literatura poporului, de părintescă morală, de nobile sentimente, de îndrăznețe aventuri, aceia lipsia de acolo, din sat, de la ei. Până și poeziile populare, strînse de d. Atanasie Marinescu, erau supuse unei prealabile pregătiri, unei împăierii savante¹.

¹ Dar tot d-sa dă o carte pentru țerani, cu sfaturi practice, însă în limbă nepractică, *Învățătorul și poporul, despre bună-starea materială și propășirea spirituală*, Sibiiu, 1858.

Episcopul Nicolae Popea.

Iar din produsele indigene, din „Zorile Bihorului“, din „Aurora Română“, „almanahul societății de literatură din Arad“, din „Buchetul de sentimente naționale“ sau „Mugurii“ ori „Versu-ințele romane, tipărite de junimea studioasă română“ din școala orădeană, nu se formă pentru nimeni sufletul pe care toți ar fi trebuit să-l aibă.

Nu-l poate trece prin minte cuiva să aștepte de la ziaristica românească în anii 1848-1870 ceea ce are dreptul să aștepte de la aceia de astăzi: ziarul care cuprinde tot, care spune tot, care răzbește pretutindeni, care amenință chiar literatura, fiindcă dă într-o anumită formă până și literatura. Și în Europa apuseană între 1830-1840 ziarele erau puțin populare, în cuprinsul și prețul lor, și de aceia, în ce privește cultura, ele au mai puțină influență.

În Austria mai trebuie să se ție seamă de alt fapt: era regimul absolutist; gazetele apăreau puține, și ele trebuiau să fie scrise într'un anume ton, și numai în acel ton. S'au plîns de atîtea ori bieții redactori ai ziarelor din Ardeal și Ungaria de neconținuta supraveghere polițienească, de acel control supărător, demoralisant, care se exercita împotriva lor. Se revoltau din cauza suspiciunilor care apăseau neconținut asupra intențiilor lor.

În împrejurări de acestea, o presă *populară* la Romîni de dincolo nu putea să apară. Din foile cele vechi, „Gazeta Transilvaniei“, trecută supt altă conducere, era mult mai puțin liberă de la 1848 înainte, cuprinzînd știri traduse din alte părți, informații cu tendință obiectivă, mai rar articole. Ea se cetia în multe părți, nu numai la Brașov, dar în lumea ortodoxă mai ales.

Biserica unită nu-și avea organul, căci publicația, de altfel personală, pe care o începe Cipariu înainte de revoluție, încetează îndată. El dă apoi, cu cel mai credincios și mai bun învățacel al lui, părintele I. M. Moldovan, „Archivul“, revistă consacrată istoriei și filologiei, cuprinzînd documente vechi, discuții polemice cu cei de la noi, cari găsiseră că este foarte bine ales momentul și să se încaiere cu Ardelenii pe motive de ortografie, studii, etc. Șuluf nu îndrăznise să deie o foaie rivalisînd cu „Telegraful Romîn“ al lui Șaguna. Ar fi fost cutezător, și Mitropolitul unit era în fundul sufletului un radical timid. „Telegraful Romîn“, foarte bine redactat la început, cînd scria Florian Aaron, Nicolae Cris-

tea, dr. Vasić, Ioan Bădilă, Visarion Roman, Alexandru Roman, Iosif Roman, etc., era să aibă chiar și un supliment literar, dar care n'a ieșit niciodată. „Asociațiunea“ și-a pornit însă foaia literară, „Transilvania“, care însă n'avea atingere cu poporul.

În afară de aceste foi se încearcă la Pesta, în legătură cu activismul deputaților de acolo, publicarea unor ziare de o natură politică mai pronunțată, într'o limbă nu totdeauna așa de bună ca limba de la Sibiiu și de la Brașov. Erau mai puțin în legătură cu nevoile de toate zilele ale poporului nostru, dar merită să fie pomenite, pentru că în ele se oglindește spiritul activismului, al acelui activism care pe încetul se descurajează pentru a face loc politiceii de pasivitate. Avem cele două foi ale lui Sigismund Pop „Amicul Poporului“ și „Democrația“, apoi, ca publicație de căpetenie, „Concordia“ de la 1871 și, mai târziu, „Federațiunea“ la 1878.

Lângă ele trebuie să se așeze „Albina“ din 1865, care poartă numele lui Gheorghe Popa, dar era redactată în cea mai mare parte de Vincentiu Babeș, inspirația venind de la Mocionești. Cu caracter bisericesc unit, dând mai mult predică și studii de istorie religioasă, era publicația lui Grigore Silași, „Sionul Român“, din 1870. Iar pentru învățători se dă la Sibiiu, în 1860, de Visarion Roman, *Amicul școalei*, o „scriptură pedagogică“.

Să nu uităm literatura humoristică, foile lui Ardeleanu, „Strigoii“, „Humoristul“, „Gura Satului“, care aveau ilustrații foarte bune, privitoare și la lucrurile din Principate.

Răspîndirea tuturor acestor foi era însă de tot restrînsă. Pașiunii și interese confesionale, personale erau mai mult servite de dînsule. Foaia tuturoră, obiectivă, senină, consecventă, instructivă, lipsia. Dacă ar fi avut-o, dacă ar fi avut măcar o bună foaie fanatică de partid, cum a fost în București, pentru burghesie, *Romînul* lui C. A. Rosetti, Romîniile de dincolo ar fi astăzi cu un veac mai departe în ce privește limpezirea orizontului politic pentru toți al lor, din toate clasele.

XVIII.

Agonia activismului (1868-72).

Cu aceasta venim la însăși proclamarea politicei de pasivitate și după aceea la condițiunile în care s'a dezvoltat lupta politică a unei părți anume dintre Români în vechea formă parlamentară.

Căci totdeauna cînd se vorbește de viața politică a Românilor după dualism, trebuie să se ție seamă de faptul că n'avem a face cu o nație unitară în ce privește alcătuirea ei națională, cu toate consecințele care derivă dintr'o astfel de unitate constituțională.

Celalți, Ungurii, stabiliseră, prin măsurile de după 1866, prin realizarea completă a dualismului, prin recunoașterea hotărîrilor de la 1848 cu privire la alipirea Ardealului de Ungaria, prin prefacerea acestor hotărîri într'una din pietrele de temelie ale regatului nou al Ungariei, o unitate constituțională, de care însă Romînii nu puteau să ție samă, și mai ales nu puteau să ție samă în sensul în care se interpreta această nouă unitate constituțională : nație maghiară, în care să se confunde toate naționalitățile celelalte; o viață constituțională, în folosul unei părți numai din aceia cari se chemau că participă la dînsa.

Unitatea aceasta n'o simțiau și n'o admiteau însă Romînii, cari, deci, se întorseseră fiecare la tradițiile și la interesele sale locale, pe care le jertfiau numai, întru cît erau ortodocși, ca membri ai organizației bisericești din 1868.

Și la un popor la care conștiința națională nu este complet educată, la un popor la care masele populare lucrează național

mai mult din instinct decît de pe urma unei propagande continue şi din cauza unei organisaţii desăvârşite, deosebiri locale capătă o importanţă cu mult mai mare decît la alte popoare, de şi, ca în Italia şi Germania, deosebirile locale rămîn şi după o educaţie politică foarte înaintată, cu o conştiinţă populară foarte îndelungată.

Pasivitatea a accentuat încă această deosebire, a ajutat-o să se manifeste public. Căci motivul pasivităţii nu era un motiv general românesc, ci un motiv particular, teritorial. Analisarea celor d'întăi propunerii în cele d'întăi adunări care s'au ținut în vederea declaraţiei de pasivitate arată foarte limpede acest lucru. Ardealul protesta împotriva desbinării samavolnice care-l răpise autonomia, fără să ţie seamă că restabilirea acestei autonomii ar putea să aducă sfîşierea unităţii bisericeşti realizate,—de unde şi răceala lui Şaguna faţă de aceste tendinţe. În acest sens se pronunţă Ardelenii de la Miercurea, de la Inidoara. În părţile ungureşti nici nu se vorbeşte însă de proclamarea pasivităţii. Se arată toate durerile, toate călcările de drept, toate denegările de justiţie constituţionale, — acestea da, şi acolo, dar, în ce priveşte schimbarea liniei de conduită, a atitudinii politice, ca sistem faţă de alegeri şi faţă de represintarea în Parlament, în părţile bănăţene şi ungureşti nu este vorba de aşa ceva. Făcînd declaraţii foarte frumoase ca aceasta: „Romînii locuiesc de peste şeptesprece secole acest pămînt; în noi este viaţă, noi voim să trăim ca Romîni“, ei credeau că pot înfrîuri asupra decisiunilor luate în adunări parlamentare unde erau în foarte slabă minoritate. Este vrednică de ținut în samă scrisoarea de atunci a lui Alexandru Mocioni, care avea o mare influenţă în părţile unde se întindea activitatea lui¹. În ea se cere alcătuirea unui partid, sau, cum se întrebuintă atunci termenul la feminin, „unei partide politice naţională-democratică“. Ar avea de scop smulgerea prin activitatea parlamentară şi pe toate căile legale — acesta este un termen care se întîlneşte în orice manifestare a poporului român în timpurile acestea —, în marginile strictului ideal naţional, a drepturilor elementare pentru naţiune. Şi se enunţau cu acest prilej principii atît de sănătoase ca acesta: „Numai naţiunea care ştie să lupte pentru libertatea sa o va poseda întreagă“.

¹ Păcăţianu, *l. c.*, V, p. 26 şi urm.

Totuși la 14 Ianuar 1869 membrii adunării din Miercurea hotărîseră încetarea trimeterii de deputați din partea Romînilor într'o dietă în care erau convinși că nu vor putea folosi nimic prin acești represintanți ai lor, de oare ce punctul de vedere ce li se opunea era un punct de vedere negativ, de intransigentă desăvîrșită și eternă, lăsîndu-se în același timp Romînilor de dîncolo, din Țara Ungurească, și dreptul și datoria de a trimete astfel de represintanți. Din considerație numai pentru împărat se vor respecta legile cele nouă. La Inidoara, în același zi, la Solnoc, înainte, se luară decisiuni la fel cu aceasta¹.

Forțe din cele mai însemnate ale Romînilor se înlăturară prin aceasta dintre conducătorii unei lupte care continuă totuși, fără să se vadă limpede caracterul ei teritorial, prin forțe politice de o valoare și o experiență inferioară. În dietă după aceasta nu s'a mai auzit Ilie Măcelaru, un om și jumătate, stăpîn pe cercul lui de la Miercurea, care vorbea liniștit, deschis, fără frică, înaintea oricui. Nu mai pomenim pe represintanții superiori ai clerului, cari, din momentul acesta, raliindu-se și ei la pasivitate, de și n'aŭ luat parte la adunările care aŭ decretat-o—Șaguna era în perioada de amortire nemulțămîtă cu învasia lipsită de respect și de înțelepciune a elementului laic (moare la 16 Iunie 1873), iar Ioan Vancea de Buteasa, noul arhiepiscop blăjean, se consacră exclusiv unei opere de organizare, cerută și de organizarea Bisericii rivale—, nu și-aŭ mai ridicat glasul în adunările în care deputații Banatului și părțile ungurești vorbeau de deosebite chestiuni.

O retragere în masă a unei părți din fruntașii unui popor se poate la cine știe ce națiune mare, înaintată în cultură, deprinsă cu luptele politice, la o națiune ce are de unde lăsa și totuși să rămîie. Dar era un fundamental neajuns în situația Romînilor dacă o parte din pușinii fruntași pe cari îi aveaŭ, și mai ales din pușinii oameni cari erau deprinși cu viața publică, cari fuseseră în funcțiunii de Stat, cari cunoșteaŭ legile, dispăreaŭ de la suprafața politică.

Dar, în sine, era bun activismul sau era bun pasivismul? Argumentele pe care le-am adus acum zece ani, în „Sămănătorul”,

¹ Păcățianu, l. c. p. 61 și urm.

le repet și acum, căci tot ce s'a întâmplat pe urmă n'a făcut decît să întărească părerea mea. Noi n'avem puteri destule ca să ducem în același timp lupta economică, culturală și politică. Și, atunci cînd trebuie să alegem între ele,—și *trebuie* să alegem,—, ce se cuvine să avem în vedere mai întăi? Natural că aceia ce privește viața noastră culturală și economică. Înainte de toate să fim un popor luminat, bogat, unitar prin conștiință,—fiindcă acolo nu este vorba, ca la noi, în România, de o activitate politică între al tăi, ci este vorba de o activitate politică pentru al tăi și între ceilalți, în fața celorlalți, cari sînt contrarii poporului tău. Este o deosebire *esențială*.

Și mai este un lucru. O luptă politică este o acțiune chibzuită pe baza unor puteri bine calculate și în vederea unui scop bine determinat. Dacă, de la început, vezi că nu te apropii de acest scop, atunci fără îndoială că drumul pe care ai pornit este în el însuși un drum greșit. Trebuie să se soldeze pozitiv bilanțul oricărei activități politice. Întru cît însă s'a soldat pozitiv bilanțul activității politice a Romînilor din Ardeal de cînd s'a deschis era activismului? Ba, din potrivă, unii fără să se fi speriat Ungurii, s'au lăsat ispitiți ei. Anume disidențe naționale fără activism ar fi fost imposibile. De o parte, oameni simpli, adunați dintr'un colț de provincie, de alta, oameni mari, cu obiceiuri de societate, cu maniere prevenitoare, cu talent de a capta sufletele, de a stîrni, măguli și satisface vanitățile și interesele. De unde vin apoi variații individuale, în creștere înceată, dar sigură. La început trebuie o balanță de precizie ca să se simtă o desfacere, una din acele scăderi supt raportul conștiinței naționale pe care le produce contactul cu națiunii mai bine pregătite în această materie. Până cînd nici nu mai trebuie o balanță, ci ajunge să privești cu ochiul liber ca să poți vedea îndată ce s'a întâmplat, ce scădere de conștiință !

Și, iarăși, Romîni nu vor putea interesa niciodată conștiința morală europeană prin prezența și protestările lor în Parlamentul din Pesta, între altele și fiindcă această conștiință are ciudate uitări și reveniri, al căror mobil nu e decît *alt* interes național.

Pe lîngă aceasta trebuie să ne gîndim la baza pe care stău Romîni și pe care stău ceilalți, — fără ură împotriva lor. Politica este o artă, dar această artă se razimă pe constatări știin-

țifice exacte, fiindcă altfel la ce servă toată arta ? Țintele noastre și țintele lor se exclud. Ei sînt datorî față de dînșii să fie cum sînt; noi sîntem datorî față de noi să fim cum sîntem. Natural, constatăm toate călcările de drept ; este datoria noastră, și ni servește enorm. Pentru dînșii este o nenorocire că nu-și pot servi interesele naționale decît prin călcări de lege. E o scădere a lor, pe care, dacă o înțelegem, n'o putem ierta, și sîntem datorî să n'o iertăm, sîntem datorî s'o semnalăm, cum sîntem datorî să luptăm împotriva ei. Dar să-și închipuie cineva că de la o bucată de vreme o să se pot crea Ungurî mai „cuminți“ decît acum, este o greșeală.

Și argumentul că prin debaterile Parlamentului și prin reproducerea lor în foile românești s'ar folosi mult, e ilusoriu. Contactul cu alegătorii se face rar și numai superficial, așa încît nici pe această cale consecința fericită a activismului nu se produce. Iar imunitatea parlamentară a deputatului cutează a o călca, fără mustrare de cuget și fără frică de pedeapsă, orice „strajameșter“ într'o zi de alegeri.

Măcar dacă ce se spune acolo cu mai multă libertate decît aiurea, — și e o întrebare dacă se poate —, ar pătrunde în adevăr în masele națiunii și le-ar însufleți... Dar pentru aceasta ar trebui să fie o altă publicitate, mai întinsă și mai populară, a lucrurilor spuse în Parlament.

Acestea sînt criticele pe care le-am adus, și le mențin, cu atît mai mult, cu cît națiunea noastră nu-și dă încă seamă de nevoia absolută a modestei munci necunoscute din fiecare clipă, din care în anumite momente iese marile fapte istorice care transformă viața unui popor.

Și am lăsat la o parte argumentul cel mare „sentimental“ în favoarea pasivismului. El e și o chestie de demnitate. Te-a scos cineva din drepturile ce ai ; nu ești în stare să le aperi cu puterea. Te pregătești, natural, pentru vremea cînd le vei recuceri cu puterea, căci a spus-o chiar un bărbat politic ungur, la 1870: „Numai drepturile pe care le părăsești, numai acelea sînt pierdute pentru totdeauna ; drepturile care ți s'au luat cu sila, le poți căpăta totdeauna înapoi“. Sfinte vorbe, care ar putea fi un articol de crez în catehismul politic luptător al oricărui popor de pe fața pămîntului ! Dar, din moment ce puterile acestea nu le ai încă, la ce folosește să stai alături de acela care ți-a răpit

drepturile și de la care nu le poți smulge? Nu văd supt raportul demnității, care și ea este un mare element moral, deci un mare element de putere, ca toate elementele morale în viața unei națiuni —, nu văd care este folosul. Este o degradare să lucrezi într'o situație pe care n'o admiți. Cum vine aceasta? Admiți situația? Lucrezi într'însa. N'o admiți? Aștepti momentul cînd o vei putea schimba și după aceea să lucrezi în situația nouă, care corespunde drepturilor și demnității tale.

Dar mai era ceva. Dacă se proclama pasivitatea, această pasivitate trebuia să privească numai viața generală și unitară a Statului, singura condamnată și condamabilă. S'a zis de unii dintre ei chiar, și cu multă dreptate, că numai față de terenul acesta voiesc pasivitatea, iar încolo activitate cît se poate mai mare. Supt alte raporturi, care numai în aparență sînt secundare și neinteresante, lupta se impunea neapărat. Însă ea *nu s'a dat*, cu gîndul tot la lucrurile înalte, care, din nenorocire, erau imposibile.

Dar pasivismul trebuia înțeles numai ca un lucru provisoriu, al cărui provisorat avea datoria de a-l scurta. Era necesară, — tocmai din cauza lungului timp pierdut în zădar, a manifestei inferiorități față de națiile conlocuitoare, — o luptă culturală extraordinar de intensă, o propagandă de o vioiciune nemaî pomenită, căci la oștirile care păstrează un steag retragere și concentrare nu însemnează desertiune și împrăștiere, ci numai pregătirea victoriei de mîine, și, prin urmare, este datoria comandantului și a celor cari supt el exercită comanda, să recunoască toate forțele pe care le au, să le așeze pe un teren mai favorabil și prin mijloace noi să reînceapă lupta. Nu s'a înțeles însă de loc că era o tactică de pregătire.

Dar pentru aceasta trebuiau oamenii, și erau așa de puțini! Și aceia stăteau bosumflați în toate colțurile, pe cînd, chiar în ziua în care s'a proclamat politica de pasivitate, trebuiau să iasă din ungherele lor și să se amestece. Nu numai Vlădici erau nemulțumiți, dar și capi cultura, acel Bariț, care ceruse de mult pasivitatea, apoi Cipariu și cei cîțiva alții. Îi saluta, li se trimetea adrese de felicitare pentru atitudinea lor, îi mai puneau președinți de onoare prin comitete naționale, dar fiecare sta în unghie-

rul său, la gazeta sa, la cancelaria sa, la Mitropolia sa, cînd toți trebuiau să iasă din rosturile acestea și să ocupe locurile care li se cuveniau. Căci un loc de onoare este pentru fruntașii unei națiuni, nu o vitrină, ci un post de onoare. Sentinela care e pusă să păzească nu stă acolo ca să fie admirată în ținuta ei de către trecători, ci, indiferent de reflecțiile făcute de dinșii asupra fizicului ei, ea păzește ca să nu se atingă aceia ce i s'a încredințat.

În afară de rosturile culturale și politice a căror urmărire trebuia să se facă cu puteri reunite și cu silințe potențate, mai era însă un lucru. Viața comunală înseamnă oricînd ceva și, lîngă viața comunală, mai exista în Ungaria — cum există încă — o altă viață, de o mare importanță constituțională, în care se pot spune lucruri energice, fiindcă acolo nu mai e un auditoriu compus din cîteva sute de oameni porniți pe tăgadă și ofensă, ci un număr restrîns de oameni, cunoscuți personal fiecare cu slăbiciunile și interesele lui. Între concetățeni se pot lua, prin cine știe ce jocuri de rosturi locale, personale, hotărîri de care să se uimească cineva. Sînt adunările *comitatense*. Acele comitate de odinioară ale Ungariei au rămas, și, în ele, pre lîngă oameni de mîna a doua, își pun candidaturile și alții. Au trecut prin locurile de membri în comitate chiar și fruntași ai vieții politice ungare, și mulți au înțeles să păstreze și situațiunea aceasta din comitate,—unde se poate vorbi mai fără frică, românește, de-a dreptul românește, și trebuie să se asculte. Să ne gîndim la ce s'a făcut în Arad și în Blaj, în timpul din urmă, și la ce s'ar putea face în Brașov și aiurea.

Așa însă cum s'a înțeles pasivismul, el dădea un drept de a nu face nimic și nicăiri, ani întregi, până la 1872, în care timp manifestațiile politice ale Ardelenilor nici nu mai există decît ca acte sporadice, nepotrivite. Iată unul din ele. La 1870-1871, în timpul războiului franco-german, presa românească a luat hotărît partea Francesilor; ba niște țeranî din Banat au trimes printr'o deputație la Camera ungurească o declarație în favoarea Franciei, care s'a și cetit acolo. La Brașov, Sașii au vrut să facă aceiași serbare care s'a făcut la București de colonia germană pentru triumful armatelor germane. Ungurii, cari nu suferiau pe Nemții din Austria, întindeau sentimentele acestea de antipatie asupra întregii națiuni germane. Ei au demonstrat în contra Sa-

șilor, mai ales că de vechi timpuri nu se puteau împăca acolo în localitate, și Romînii au demonstrat și ei alături de Unguri. S'au ținut discursuri de înfrățire, care au avut un răsunet foarte neplăcut în celelalte părți. Brașovenii s'au scusat cu aceia că se pusese chestia bisericii grecești, care fusese a Companiei de negoț în care intrau și Romînii și era reclamată acum de cîțiva Greci din localitate, cu moșiile, cu castelul și biblioteca lui Grigore Brîncoveanu, legate de biserică. Prin urmare lor li se părea, sau pretindeau că li se părea, că, dacă ar face o demonstrație alături cu Ungurii, ea ar avea un efect practic în chestia bisericii, care însă tot grecească a ajuns.

Dacă voim deci să vedem manifestarea serioasă a Romînilor până cînd s'au luat ultimele hotărîri, asupra cărora ne vom opri pe urmă, trebuie să ne uităm tot la dieta din Pesta. Pe atunci se vota organizarea judiciară, se acorda stipendii pentru teatrul național unguresc, pentru școlile superioare și medii ungurești. Iar Sîrbi și Sași și alte națiuni pretindeau ca din bugetul Ministeriului Instrucțiunii publice, întreținut din banii tuturor naționalităților, să se sacrifice sume importante pentru a ținea și *celelalte* așezăminte culturale. La toate aceste chestiuni Romînii aveau datoria să vorbească, și puteau vorbi în sens național. Iosif Hodoș și alții s'au rostit deci foarte răspicat unele ori: „Libertatea care leagă tare o națiune de patria ei este libertatea națională, și aceasta pentru noi nu este recunoscută, cu atît mai puțin asigurată.“ Altă dată, „Asociația“ alege ca membri extraordinari pe Hasdeu și pe răposatul Urechiă, oameni de valoare deosebită, natural, dar cari prin feluri deosebite de activitate izbutiseră să-și cîștige multe simpatii dincolo. După statute se cerea aprobarea Guvernului unguresc. Guvernul a refuzat însă această aprobare. Și atunci s'a interpelat în Parlament, întrebîndu-se de ce, pentru ce crime această grosolanie și arătîndu-se părerea de rău că se întrerupe comunicația spirituală și materială, atît de logică și atît de folositoare, între reprezentanții aceluiași popor.

În cutare alt rînd se întîmplă neomenii cum au fost acelea de la Totfalu. Un biet sat de oameni săraci. Proprietar era Apor, dintr'o vestită familie maghiară. Într'o bună dimineață, el și-a izgonit toți șerbii de pe moșie, și oamenii și-au așezat sălașurile pe dru-

mul mare. Din partea deputaților români s'a făcut atunci o declarație ca aceasta: „Totfăluieți, dacă vor fi alungați și din drumul țerii, sint hotărâți a se așeza în cimitire, pe țărîna moșilor și strămoșilor lor!“ Cînd a venit chestia teatrelor, s'a cerut 200.000 de florini pentru teatrul național român și, în discuție, cînd s'a spus că este o singură cultură, care trebuie încurajată, făcîndu-se iarăși alusie la cei „80.000“ de Unguri din România, un deputat a adus aminte că la clădirea bisericii reformate din București a contribuit cu bani și Statul român și însăși caseta particulară a Domnitorului.

Era momentul cînd se auziau încă astfel de lucruri: „Ne numim națiune pentru că avem și noi drepturile pe care le are și de care se folosește națiunea maghiară. Națiunea maghiară încă se numește pe sine națiune!“ — Da, dar noi sîntem acasă la noi! — Și noi sîntem aici acasă! „Eă cel puțin“, zice Vincentiu Babeș, „nu știu ca familia noastră să fi emigrat aiurea. Noi am fost aflați aici cînd a venit Maghiarii, și poporul român totdeauna a dat ajutor nației maghiare ca să fie susținută, și spre scopul acesta am jertfit totdeauna sînge și sudoare!“ Protocollul înseamnă „mișcare“. Credem și noi... Și, de la Blaj răsbateau cuvintele, aplaudate, ale părintelui I. M. Moldovan, care declara: „Unde este mama aceia, care să ne asculte pe noi cînd îi vom spune plîngerile noastre? Și tatăl și mama poporului român este poporul român însuși“.

Evident că o conștiință mai bună începea să se trezească atunci la Romîni din Ardeal. Aveam și noi o parte la formarea acestei conștiințe. Ridicarea necontenită a României, era de reforme și organizare militară a lui Cuza-Vodă, care a fost iubit și dincolo, ca și Kogălniceanu, suirea pe tron a unui prinț dintr-o familie domnitoare în Europa, unanimitatea cu care a fost primit Carol I-iu în Maiu 1866, ușurința cu care a fost reprimată tentativa de separatism de la Iași, puterea cu care Guvernul român a întîmpinat amenințările de intervenție militară și ocupație militară a Porții, dibăcia cu care a scăpat de conferința europeană, care nu știa dacă e bine sau nu să se continue Unirea între Moldova și Țara-Românească, în sfîrșit ridicarea treptată ca însemnătate a României noi la 1870-1871 și frica, nu cumva biruința cîștigată de Prusieni să aibă cine știe ce reper-

cutare în alte locuri, toate acestea au contribuit să exaspereze pe represintanții ideii de Stat maghiar, făcându-l să trateze pe Carol I-iu de „principele unui popor sălbatec de porcar”, bun de închis la Muncaciū, pe boierii de „ieșiți din cocine”, iar România unită, de „Valahia și Moldova” (așa se punea pe pașapoarte) și, astfel, — să întărească speranța în biruința ideii de dreptate, a Românilor ¹.

¹ Pentru propunerile făcute de Kossuth lui Cuza-Vodă, cu făgăduieli de drepturi naționale pentru cei de dincolo, dacă aceștia de dincoace ar ajuta învierea Revoluției maghiare, v. A. P[apiu] I[larian], *Independința constituțională a Transilvaniei*, Iași 1861; Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, pp. 315-6. Actele au fost tipărite și de V. A. Urechiă. — Afacerea n'a ajuns publică, n'a avut urmări și nu ne interesează în special aici.

XIX.

Până la programul din 1881.

Între 1872 și 1881, data cînd se fixează un program de care Romînii din Ardeal și Ungaria au rămas legați până în momentul de față, cu toate încercările unora și altora de a acomoda acest program cu împrejurările noi, se întinde, peste două legislaturi ale Parlamentului din Pesta, una din epocele cele mai interesante ale dezvoltării vieții constituționale și naționale, în general, a fraților noștri.

În 1872, o parte a Romînilor, care nu era și partea cea mai mare, care statisticește ajunsese să nu fie partea cea mai mare, rămînea și mai departe în atitudinea negativă față de politica ungurească. S'a discutat și în 1872 care va fi atitudinea Romînilor față de viața parlamentară din Ungaria și s'a ajuns la aceeași concluzie că, pentru moment, nu se poate face altceva decît să se păstreze o atitudine de pasivitate. În manifestațiile făcute atunci în semn de solidaritate națională, o adunare hotărăște că „acest act de frățietate să fie model și posteritatea să nu uite, să nu slăbească din această înțelegere sfîntă“.

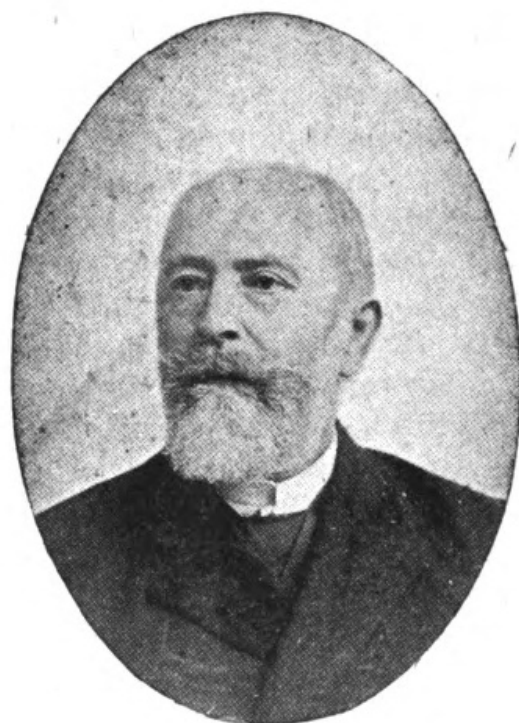
În afară de acest plan de continuă luptă prin negațiune se ivesc foarte puține divergențe. Una a lui Ludovic Vaida, care se declară pentru o înțelegere oarecare cu Ungurii. Și e interesant că în această epocă se întîlnește și din partea adversarilor o încercare în acest sens, asemenea cu aceia care dăunază s'a desfășurat supt ochii noștri și pe care cu atîta emoție am urmărit-o cu toții. Dar atunci, situația internațională a neamului românesc fiind cu mult

inferioară, încercările acestea n'aŭ produs pe departe zgomotul, în toate părțile Europei, pe care l-a produs tentativa de împăcare din 1914.

Anume, pe vremea aceea, în fruntea Guvernului unguresc se găsea contele Lonyay. Acesta, îndemnat nu știm *exact* de cine, silit de nu știm *precis* de împrejurări—fiindcă ni lipsește o corespondență din partea Românilor, care să se găsească la dispoziția cercetătorilor istorici—, a făcut pasul întâi către Român. Li s'a cerut să prezinte un memoriu. Evident, obișnuita simulare de ignoranță. Oamenii nu știaŭ ce anume doresc naționalitățile, cum nu știŭ, de sigur, și ce se face în acele naționalități.

S'a și redactat un memoriu către Ministeriŭ. Iată ce se cuprindea în acest act: limbă oficioasă românească, primirea Românilor în funcțiunii — ceia ce, în anumite proporții și în anumite rosturi, este mai mult o primejdie decît o binefacere—, *autonomia clerului unit*, vechiŭ desiderat pentru Român și foarte important, care apăra de contopirea în Biserica catolică maghiară, contopire pe care din toate puterile sale Statul unguresc o caută. Pe vremea aceea, poate datorită faptului că patriarhalismul românesc nu fusese înlocuit în Biserica unită cu totul de erudiția romană sau de erudiția căpătată în înseși școlile ungurești, tendințele de apropiere cu catolicismul roman erau mult mai slabe decît acum, în timpurile noastre. Dar tendințele Statului unguresc de a face să dispară confesionalismul cu caracter național român erau evidente. Și, atunci, dacă în memoriu se prevedeaŭ astfel de măsuri de apărare, ele nu veniaŭ prea curînd și nu erau îndreptate împotriva unei primejdii imaginare, ci împotriva uneia foarte reale, care trebuia și în timpurile următoare să se manifeste în forme din ce în ce mai vizibile.

Se pare că Lonyay nu voia decît o simplă informație. El a luat deci memoriul, l-a așezat în săltar, și lucrurile aŭ rămas aici. Pîrsește că după discuțiile acestea zădărnice s'a urmat de către reprezentanții Românilor în Parlamentul unguresc vechea politică de intransigență națională. Această politică a adus nu odată declarații foarte importante, și în ceia ce privește fondul lor de idei, și în ce privește forma, din ce în ce mai energică, în care sînt îmbrăcate. Și, cum unul din scopurile noastre este și acela de a verifica și în astfel de formule care este intensitatea sentimentelor Românilor și tendințelor de independență politică a lor, ni vom face datoria de a le semna.

Gheorghe Pop de Băsești.

Astfel, în 1872 încă, ridicîndu-se iarăși chestiunea legăturii dintre Romîni din Ungaria, s'a găsit cineva care să exprime interesul pe care Ungurii îl aŭ la conservarea poporului romîn. Iar deputatul Roman, un învățat, care făcuse și temniță pentru manifestarea energică a drepturilor românești, li-a adus aminte Ungurilor de zilele în care în adevăr oștile valahe din țerile de supt Coroana Sf. Ștefan liberaseră Ungaria de primejdia turcească. Li-a amintit lupta de la Sînt' Imbru, în care Hunyady, în fruntea trupelor românești, a oprit pe Turci de a lua în stăpînire întreaga provincie a Ardealului. Și, mai târziu, s'a găsit și un deputat ungur care a crezut că se poate îngădui față de punctul lor de vedere național să afirme această comunitate de arme din veacul al XV-lea, care, natural, crea drepturi, nu numai uneia din națiunile luptătoare, ci și celelalte.

Altă dată, cînd venise în discuție, înaintea de cea d'întăi lege menită să introducă în școlile confesionale elementare învățătura obligatorie a limbii maghiare, ca limbă a școlii primare, s'a făcut în Camera ungurească, de un deputat romîn care trăiește și acum și care păstrează aceiași jovialitate și același caracter popular—acum a ajuns și patriarhal din cauza vristei lui înaintate—, s'a adus de d. Gheorghe Pop de Băsești în discuție un nou argument. Se ceruse introducerea cît mai intensivă a limbii maghiare în școala primară confesională, și, cum Camera întreagă striga: „Să se facă“ ! și ai noștri se împotriviau, el a zis: „Vă întreb eu, venind cumva timpul să se puie în școala maghiară învățătura muscălească, care ar sili pe copiii maghiari să zică în loc de „jó napot“ „zdravstvoiște“, v'ar părea oare bine? Argumentul a produs firește impresia pe care o doria vorbitorul.

Tot cu prilejul acesta, lăudîndu-se cultura maghiară, care trebuie să radieze larg asupra popoarelor din Peninsula Balcanică — un fel de imperialism politic de odinioară, prefăcut acum și în imperialism cultural —, s'a răspuns în tabăra românească: „nu pot crede ca popoarele din Orient să dorească o cultură ca aceasta“. Natural că la astfel de enunțări se răspundea cu acuzația de lipsă de patriotism, de iredentism, de „Daco-România“. Iar, în cea ce privește pe Sîrbi, cari aveau aceiași atitudine ca Romînii, ei erau învinuiți că pregătesc în Ungaria o mare conspirație menită să creeze Serbia Mare, întinzîndu-se, nu numai peste rămășițele Voevodinei sîrbești până la Murăș, dar

trecînd pînă la Dobriîn, care a făcut parte din patrimoniul Brancoviceștilor.

Eraû, bine înțeles, închipuirî copilărești și suspectări gratuite. Cu toate acestea de pe urma acestor suspectări gratuite s'a ajuns la procese și la condamnări. Unîl dintre Romîni aû avut să sufere așa de greu de pe urma unor astfel de bănuiri, cum a fost Tincu, încît nu și-aû mai revenit niciodată. Lucruri foarte tragice resultaû din asemenea comice închipuirî. Se credea foarte serios în Ungaria, la 1876, de unîl oameni cari ar fi trebuit să se teamă de păcatele lor firești mai mult decît de dorința de răsbunare a acelora care suferiaû din cauza acestor păcate, se credea foarte serios de acei oameni că principele Milan al Serbiei a organizat cu ajutorul vestitei societăți studentești „Omladina“ ceva înspăimîntător. În curînd partea sudică a Ungariei și Croația vor fi infestate de bande revoluționare și — Ungaria s'a dus! Decî înainte de războiul cu Turcii, care începu întăiû la Sîrbi pentru ca mai tărziû să fim amestecați și noi într'însul, lupta se deschisese cu cea mai mare vehemență împotriva și a Sîrbilor și a Romînilor.

La 1878, după ce se mîntuise războiul balcanic, care, cu toate că de partea sîrbească n'a fost biruitor, a produs totuși o mărire a Serbiei și a adus o înălțare a prestigiului Romăniei și crearea în Peninsula Balcanică a unui nou Stat slav: Bulgaria, după ce războiul acesta produsese și în mentalitatea naționalităților supuse din Ungaria efectul moral pe care Ungurii îl constată fără să-l poată împiedeca și de care se tem fără a se putea lupta împotriva lui, Împăratul încheia sesiunea unui Parlament în care Romîniî nu avuseră altă menire decît aceia de a face declarații, din care am ales părțile mai caracteristice, și anunța alegeri pentru o Cameră nouă.

Firește că atunci s'a pus din nou întrebarea care se pusese la 1872: Se mențin Romîniî în atitudinea lor de pasivitate sau trebuie s'o schimbe pentru o politică activă? În fruntea pasiviștilor se afla un om, a căruî situație culturală între Romîni era fără păreche: Gheorghe Bariț. Aceasta și din cauză că foaia lui era de fapt singura care avea o influență asupra nației, „Gazeta Transilvaniei“. Mai exista foaia lui Șaguna, dar marele Mitropolit murise de mult. Trecuse și palida stăpînire bisericească a fos-

tului episcop de Arad, Procopie Ivăcișcovici. De fapt: Ivașcu născut din Români și între Români din comitatul Torontalului, dar elev al Seminariului sârbesc din Virșeț și fost funcționar al Mitropoliei din Carlovăț, unde fratele său era profesor și scriitor sârb, el părea la moartea lui Șaguna indicat pentru alegere prin locul pe care-l avea în Biserica Românilor, de care fusese legat prin măsura de organizare. Fu ales în curînd însă, la 1874, Patriarh, pentru că Ministeriul nu voia pe altul asupra căruia se opriseră Sîrbi, și el primi această strămutare care putea să contribuie la o nouă amestecare a rosturilor noastre naționale cu ale Sîrbilor. Dar în noua sa situație n'avu noroc, căci Tisza-l sili să se retragă (el muri la 1881, ca simplu particular, în Biserica-Albă). Urmașul său, Miron Romanul, un Bihorean (n. 1828), care și el venia de la Arad, nu-și lămuri pe deplin și ușor atitudinea. Un om foarte capabil, care s'a impus adversarilor, care și-a asimilat foarte răpede o cultură — fusese și profesor la Arad și colaborase la presa românească —, care supt raportul politicei era deosebită; un om de prestanță și de prestigiu; nu sămăna cu un Ivăcișcovici oarecare, care credea că poate să capete moștenirea lui Șaguna represintînd numai o Biserică, nu și o națiune. Miron Romanul a avut și foarte mari slăbiciuni. Dar, cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că, dacă el n'a fost urmașul lui Șaguna în ceia ce privește marile însușiri intelectuale, în ceia ce privește chemarea culturală, — cultura propriu zisă fiindu-i mai mult sau mai puțin indiferentă —, el represinta cu demnitate un neam în fața adversarilor lui firești. Fără să-și jertfească crezul și știind să găsească modalități de acelea care erau ocrotitoare, nu pentru persoana lui, ci înaintea de toate pentru forma bisericească și corpul național de care se ținea, el știu să apere moștenirea fără a atrage ura împotriva acelor apărăți de el, lucru foarte greu și foarte necesar în anumite împrejurări.

La 1879 dispăruseră și foile care se tipăria în Pesta, „Albina“, „Federațiunea“; încetase răpede foaia lui Ioan Lăpădatu, — poetul și nuvelistul, meritosul profesor brașovean în strînsă legătură cu curentele de idei din România, — și a lui Frîncu, „Orientul Latin“, și nu apăruseră încă „Luminătorul“ și „Observatorul“, unul în Timișoara, celălalt în Sibii. „Gazeta Transilvaniei“ fu continuată

la 1877, în timpul bolii lui Ioan Murășanu și până ce fiul acestuia, Aurel, primi moștenirea ziaristică a părintelui său. Și după aceea însă glasul lui Bariț domină, prin *Observatoriul* din Sibiiu, care ținu de la 1878 la 1885; el oprise încă de la 1865 „Foaja“ culturală.

Se redactează atunci, de dînsul, un memoriu menit să explice națiunilor conlocuitoare care este cauza pentru care Romîniî nu se pot hotărî să treacă dincolo de marginile unei stricte pasivități. Cu ocazia aceasta el spune: „Ar fi umilitor pentru poporul romîn să sărute mîna care-l lovește, să se roage poate de iertare. S'aû făcut doar încercări cu trimeterea de deputați la dieta din Pesta, și am văzut cum aû fost ei tratați.“ Niciodată pasivitatea n'a fost înfățișată într'o formă mai capabilă de a trezi sentimentele. Obiecțiunea că prin pasivitate se împiedecă legătura din ce în ce mai strînsă dintre inteligență și popor fiindcă poporul nu s'a putut supune absolut disciplinei naționale și, prin urmare, atunci cînd a fost vorba de alegeri, foarte mulți aû votat, și nu pe un Romîn, ci pe un străin, așa încît prin aceasta s'aû deprins să voteze străinî, nu hotărî schimbarea de direcție.

Activismul înseamnă în orice cas frecventarea inamicului, și aceasta în vreme de armistițiu. Frecventarea aceasta nu este periculoasă pentru o armată ce are sentimentul datoriei față de steag, dar ea e foarte periculoasă pentru o armată flămîndă, pentru șefi ambițioși sau supuși conruperii. Imunitatea morală supt orice raport se capătă prin multe eforturi, și până atunci trebuie să zicem: „și nu ne duce în ispită...“.

De partea cealaltă, s'aû adus, de către unîi advocați de la Brașov și din alte părți, argumentele pe care le cunoaștem. Ele aû prins întru atît, întru cit aceia cari se depărtaû de planul fixat în adunările de la 1878, ardeleană și bănățeană, nu erau tratați ca desertori și trădători ai națiunii. Cînd doi din represintanții cestuialt crez și-aû pus candidatura la alegeri—ba pe unul l-aû votat și Sașiî și anumiți Unguri în Țara Birsei—, rupînd în felul acesta disciplina națională; ei aû fost înfrunțați aspru de represintanții pasivismului, dar numărul aceloră cari aû intrat în Camera ungurească era prea mare ca să fie cu toții înlăturați dintre conducătorii naționali. Aû intrat Niculae Străvoiu, care se rostise pentru activism, Partenie Cosma, care vorbea foarte

bine în Camera ungurească, Gheorghe Pop de Băsești, generalul Traian Doda, Alexandru Roman, Gheorghe Szerb și alții cari nu mai sînt printre cei vii.

Și, atunci, în discuția privitoare la prezența sa și lipsa Romînilor în lupta ce era să se deschidă acum, se enunțău din nou formule din ce în ce mai clare ale ideilor despre care în altă formă fusese vorba înaintea. De exemplu zicea unii dintre Romîni: „O simplă emigrație ca în secolul al XIII-lea și al XIV-lea de Romîni din Transilvania în România sa și în Dobrogea ar avea de rezultat peirea de foame a unui mare număr de proprietari în Transilvania; iar, de s'ar aduce în locul Romînilor emigrați coloni nemțești sa și jidovești, ruina acelor proprietari ar fi mai sigură“. Altă dată: „Presa românească în Transilvania geme supt un jug care astăzi nu-și are părechea nici în Rusia, nici în Turcia“. „De la un anume moment încolo perseverența întru a cere trece în cerșetorie umilită și abjectă, cu totul opusă caracterului poporului românesc și demnității sale naționale.“ Și mai departe: „Să afle odată toată lumea, prin urmare și compatrioții noștri, că națiunea romînă nu voiește să aibă nimic din grație, ci insistă pentru cîștigarea drepturilor omenești, civile și politice și naționale“.

Acum, cînd deputații romîni intrară în noul Parlament, ei găsiră acolo în discuție chestiuni care cereau neapărat și o intervenție a lor. Era, între altele, chestiunea anexării Bosniei și Herțegovinei, — importantă, pentru că, fiind și ea o chestie națională, trebuia să intereseze supt raportul național pe Romîni. Erau Unguri cari nu vedeau cu plăcere această „ocupație“, fiindcă cele două provincii fuseseră luate 'n înțelegere cu Rusia.

Și mai era ceva: Bosnia și Herțegovina se luaseră de la Turci; dar Ungurii au fost totdeauna, până în timpurile din urmă, niște mari prieteni ai acestora. Cadourile trimise Turcilor în anumite momente de crîșă, ca în 1877, au învederat această simpatie, pe care ei și-o închipuie că se îndreptățește prin comunitatea de rasă. Și, în sfîrșit, Monarhia se găsea într'o teribilă crîșă financiară la 1878: se întrevedea cantitatea enormă de bani care se va risipi pentru organizarea acestor provincii, și mulți se întrebau: vor valora ele vre-odată în viitor atîta cît să compenseze aceste însemnate pierderi de bani? Se uita poate că era acolo

un condominiu cu Austriei, cari, în administrație și colonizare, au știut să-și facă partea.

Dar, în sfârșit, chestiunea aceasta ținea vie problema balcanică în Parlamentul unguresc, și deputații români aveau prilejul să interviev. Și, atunci, s'a vorbit, atât în Camera Deputaților, cât și în a Magnaților, despre întreaga problemă a Balcanilor și a Dunării, așa cum fusese pusă, și rezolvită numai în parte, de războiul de la 1878. Au avut prilejul Românil să vorbească, între altele, și despre România, pe care, și după 1878, atâtea persoane din lumea politică ungurească se făceau că nu o pot numi altfel decât „Moldo-Valahia“ și căreia i se aduceau, fățiș și pieziș, tot felul de critice și învinuiri.

Pentru a le răspinge, un Miron Romanul întrebuița formele cele mai suptiri ale diplomației. declarând că nu poate să fie învinuit că vorbește din punctul de vedere românesc, nici măcar din punctul de vedere al rasei latine, ci numai din punctul de vedere politic actual. Și cu aceasta și-a câștigat și o călduroasă strângere de mână din partea Împăratului, fiind ales în delegațiunii și avînd onoarea de a se presenta înaintea Majestății Sale.

Un frumos discurs ținut cu prilejul acesta a fost și acela al d-lui Partenie Cosma, care a amintit de neîncrederea pe care toți o aveau față de România înainte de începerea războiului, de surisul curios și compătimitor al marilor Puteri față de armata noastră și de admirația Europei care s'a câștigat prin purtarea trupelor românești alături de cele rusești, în sfârșit de dovada, care s'a făcut, că, aici, la Dunăre, este un popor viteaz și tînăr, capabil de lucruri mari.

Îndată după aceasta, la 1879, un interesant capitol se deschide în viața Românilor din Ardeal și Ungaria. Politica agresivă a Ungurilor față de dinșii devine mai puternică, mai fără scrupule. Ministrul de Instrucție, Tréfort, care era în adevăr „très fort“ în ceia ce privește ignorarea unor drepturi elementare ale naționalităților celorlalte, presintă, în sensul generației sale întregi, un proiect de lege care tindea la întrebuițarea limbii maghiare în școlile elementare românești și la controlul învățătorilor cu privire la predarea acestei limbi. Era vorba de trei ori șese ani, în care timp orice învățător român trebuia să fie în stare

a preda limba Statului în școlile românești. Dacă nu, va trebui să plece de la școală, ca să facă loc altuia mai bine pregătit.

Măsura aceasta, care nu tindea la altceva decât la desorganizarea totală a școlilor elementare și, pe de altă parte, la schimbarea caracterului lor lingvistic și național, în așa fel, încît ele să devie inutile pentru națiunea care le sprijine, natural că a deșteptat împotrivirea tuturor cercurilor românești fără deosebire de clasă socială, fără deosebire de confesiune, fără deosebire de vederi politice imediate, de activism sau de pasivism. Pentru întâia oară după 1848 — și aceasta este însemnătatea mare a lucrului —, acest atentat plănit și îndeplinit în potrivea drepturilor limbii românești, care este și limba populară și limba locală a Romînilor de dincolo, a strîns pe toți Romîni în aceeași oaste luptătoare. Folos incalculabil ! Și *de aceia* este bună dușmănia fățișă și lovitura necruțătoare. Un popor să nu se roage lui Dumnezeu să capete amabilități din partea adversarului său concesiuni ipocrite, fiindcă atunci el va merge către o demoralizare completă. Ci *atacul* să și-l ceară din toate puterile rugăciunii.

Un astfel de atac, drept la inimă, necruțător, s'a făcut împotriva Romînilor la 1879. Și auz constatat Ungurii cu oarecare mirare,—fiindcă prea se deprinseseră a vedea confesiuni și linii de conduită, și nu vedeau destul o unitate națională, elementară —că *este* totuși națiunea de la 1848 și că în anumite împrejurări ea e gata să lucreze solidar și făcînd cele mai mari sacrificii. Ei conta pe faptul că Șaguna dispăruse. Vlădica cel nou era așa de bine primit în Camera magnaților și-l prindea așa de bine cînd mîna lui era strînsă de degetele Măriei Sale ! Conta și pe faptul că între Vlădici nu erau cele mai bune legături. Noul Mitropolit unit (n. Maiu 1820, în Bihor și el) era om de neam ales, doctor în teologie de la Viena, deci de o cultură aleasă, de o inteligență care nu se ridica foarte sus, dar care se ținea la un nivel convenabil, un arhiereu capabil de o bună organizație, și căruia școlile din Blaj îi datoresca de mult. Dar luptător politic nu era și nu voi să fie. De ce nu s'ar încerca deci lovitura cea mare *acuma* ?

Legea Tréfort s'a votat, dar folosul vădit, rezultat pentru Romîni din împotrivirea la votarea acestei legi, a fost imens. Fără

el fără îndoială că nu s'ar fi ajuns la declarațiile îndrăznețe din 1881, la noul program, așa de mîndru, în jurul căruia s'au strîns toți Romîni. Program mai mult sau mai puțin oportun, dar programele cele mari nu sînt totdeauna și programele oportune.

S'a ales o deputație care să meargă la Împăratul; trebuiau să facă parte dintr'însa represintanții ai Consistoriului, cîte doi, și toți episcopii. Erau să meargă din partea Bisericii unite Vancea, Mitropolitul actual, Victor Mihályi, atunci la Gherla, iar, din partea cealaltă, a neuniților, Miron Romanul, Ioan Popazu, de la Caransebeș, și Ioan Mețian, noul episcop de Arad. Era și un memorandum care trebuia prezentat, și se punea chestiunea dacă trebuie să fie o deputație și de laici, cum a fost cazul mai târziu, o deputație aleasă din întregimea poporului românesc, ori numai una de clerici. E rău că au fost designați preoții? Cred că era mai bine ca, atunci, la 1879, să se facă așa, fiindcă pe „represintantul națiunii“ îl poate refuza Curtea, petițiunea lui se poate trimite la ministrul unguresc; pe acela însă care este șeful unei Biserici, pe care însuși Împăratul a întemeiat-o ca răsplată pentru niște servicii foarte reale, pe acela care vorbește, nu numai în numele oamenilor, ci și în al lui Dumnezeu, îl poate răspinge cu mult mai greu. „Preoții cu crucea în frunte“ nu trebuiau uitați cu desăvîrșire nici în timpurile următoare, după 1848, fiindcă acolo Biserica nu însemna numai o tradiție, numai forma spirituală a unui popor în legătură cu puterea nevăzută, ci și singura formă românească deplin recunoscută de Stat, garantată neapărat de dînsul și intangibilă în ultima esență.

Nu putem ascunde faptul că episcopii uniți s'au grăbit să meargă cei d'întăi ca să poată pleca imediat, spre a nu-l găsi cellalt. Lucru absolut vrednic de osîndă. Caracterul măreț pe care l-ar fi avut această represintare unică a poporului român prin șefii săi religioși a fost pierdut prin dușmănia confesională, prin rivalitatea și invidia confesională, care n'au putut să dispară nici într'un moment așa de mare, din care erau să se tragă consecințe așa de importante. Împăratul a răspuns că el are înaintea de toate grijă, ca un bun părinte, „de a păstra pacea și buna înțelegere între toate națiunile sale“. Iar, cîtăva vreme după aceasta, iscălia proiectul de lege: el trecea prin amîndouă Camerele și era și sancționat.

Firește că, alături de dinasticism, de credința față de Împărat, de dorința de a nu-l supăra supt nici un raport, și mai puternică

decît toate aceste considerente, e însăşi nevoia naţională de a se apăra. Cînd aŭ intrat decî episcopii neuniţi în reşedinţele lor, aŭ avut o primire triumfală, mai frumoasă ca pentru un Împărat. S'a vorbit atunci cu mult entusiasm de scopurile către care trebuia să meargă neapărat dezvoltarea naţională. Şi Hodoş striga în auzul lui Miron Romanul, pe care îl serbătoriaŭ: „Aici sîntem, aici stăm, ca stîncă eternă a unui popor, pusă aici de Dumnezeu!“.

Aplicarea legii a întîmpinat dificultăţi enorme şi ea a produs numai o parte din rezultatele care se aşteptaŭ, — nu fiindcă a lipsit buna dispoziţie din partea aceloră cari erau meniţi s'o aplice, dar fiindcă o administraţie nu poate cîte îşi închipuie ea, şi mai ales cînd tendinţele ei sînt absolut nepotrivite cu tendinţele societăţii către care se îndreaptă.

Dar efectele morale aŭ fost: hotărîrile de la 1881 şi crearea partidului naţional românesc, întinzînd asupra Ungariei întregi programul său complet în lupta, pe care întăiŭ în forma pasivă, pe urmă în forma mai activă, o poartă acest partid.

XX.

Formarea „partidului național român“.

În ce privește solidaritatea Românilor de dincolo, existaŭ lacune foarte însemnate, cu toată hotărîrea pe care o luaseră în repetite rînduri, fie în Ardeal, fie în părțile de dincolo de hotarele Ardealului, de a forma o singură organizație românească. Organizațiile politice serioase pot să vie numai din două stări de fapte: sau din perpetuarea unei clase dominante, care duce din generație în generație aceleași aspirații, și aspirațiile acestea, concretisate din cînd în cînd în programe, strîng în jurul unui singur crez pe toți aceia cari sînt mențiți să conducă o națiune, sau se produce o mișcare populară cu caracter revoluționar, de pe urma căreia, și potrivit cu tradițiunile pe care le-a creat o astfel de mișcare, se alcătuieste pe urmă un altfel de program decît al trecutului. În Ardeal însă, nu fusese nici clasa dominantă și, dacă luptase o revoluție, aceia de la 1848, era o revoluție învinsă.

Deci se înțeleg foarte bine greutățile pe care le-a întâmpinat organizația Românilor de dincolo la 1880. Ardealul se ținea mai dîrz în cererile sale, cu toate că puterile din el slăbiaŭ relativ, pe cînd cei aflători dincolo de hotarele ardeleni se simțiau cu mult mai puternici, dar nu aveau pentru dînșii aceiași tradiție de concentrare a românismului în acele părți. Și, cînd a fost vorba de organizarea unitară a Românilor și de fixarea unui program, greutățile acestea s'au întîlnit, și a trebuit să se ducă o adevărată luptă pentru înlăturarea lor. Aŭ trebuit, între altele,

să se facă două feluri de convocări, la două ceasuri deosebite din aceeași zi de 12 Mai, pentru a ajunge în sfârșit la organizarea unică a partidului național român. Întăia mișcare, venită de la comitetul electoral ardelean ales în 1878, privia numai pe Ardeni și numai a doua, din partea comitetului de șapte, ales de conferința sibiană din 1880, privia pe toți alegătorii români.

Aceia cari luaseră însă inițiativa adunării ce trebuia să fixeze forma politică luptătoare a Românilor de sub Coroana Sf. Ștefan erau „bărbații români, 22 la număr, de prin mai toate părțile locuite de Români din patria comună, adunați ocașionalmente laolaltă în Sibiiu“, în casa d-lui Partenie Cosma și în urma unei înțelegeri luate după adunarea de la Turda a „Asociației“. Oamenii de încredere ai națiunii... E cam vag termenul acesta de: „oamenii de încredere“, și mandatul lor era foarte dubios. Nenorocirea face ca până în momentul de față la originea oricărei situații în lupta Românilor de dincolo se întâlnește acest dubiu, care scade fără îndoială prestigiul autorității aceloră cari vorbesc în numele națiunii române. Oricând se poate produce o disidență, al cărei drept la viață se poate contesta numai cu greu. Nimeni nu poate împiedeca pe oamenii ambițioși de a răsări, și aceștia încep prin a verifica valoarea și calitatea politică a predecesorilor lor.

În afară de hotarele Bisericii, în care Șaguna voise să zădăruiască viața politică a întregii Româniim, era firesc lucru să se întâmpine dibuirile și răstăcirile, dar Biserica însăși, în totalitatea ei, era vinovată că nu crease, printr'o nedesfăcută unire în orice manifestație privind cultura și politica neamului, o basă unică pentru dezvoltarea lui luptătoare. Mirenii aveau și ei păcatul, extrem de grav, că nu făcuseră nicio încercare pentru a îndrepta această Biserică, unită și neunită, care totuși atârna așa de mult de dinșii, pe alte căi decât ale confesionalismului ori ale oportunităților personale. Cei 22 de oameni de încredere declaraseră „necesitatea, utilitatea și posibilitatea unei acțiuni comune politice naționale pe baza solidarității în general“. Ei ceruseră observarea legilor celor vechi și „stăruință la legi noi“. Dar evident că acestea toate erau lucruri provisorii, până la adunarea delegaților, până la alegerea acelei adunări generale românești, care, ea, trebuia să recunoască organizarea și să primească programul cel nou.

Pentru acțiunea în acest scop, comitetul de șapte era foarte bine ales. Pe atunci nu prea era vorbă de tineri și bătrâni, pentru un motiv, și anume acela că tinerii se amestecau în viața socială și politică numai după ce ajungeau la o anumită vârstă, după ce aveau o anumită experiență și, atunci, natural că între omul de 40 de ani și între cel de 60 nu prea era așa mare deosebire. Pe atunci domnia obiceiul ca întâiu să treacă cineva prin fazele de inițiere și după aceasta să se amestece în luptă.

În comitet era Vincentiu Babeș, spirit plin de resurse, elastic, trecînd de la argumente de drept la cuvinte de spirit, cunoscîndu-și adversarii extraordinar de bine ca unul ce trăise în societatea lor, parlamentară și politică, element extrem de folositor în viața Romînilor de dincolo, insondabil în ce privește intențiile și mijloacele sale de luptă. Era Bariț, care avea o autoritate imensă, cunoștințe foarte bogate și, prin viața lui consecventă, curată și muncitoare, impunea respect oricui, rolul lui în ce privește dezvoltarea culturală a Romînilor fiind incomparabil cu acela pe care l-ar fi jucat oricare altul. Era d. Partenie Cosma, plin încă de vitalitate politică. Era Nicolae Popea (n. 1826, la Satulung), cel mai bun ucenic a lui Șaguna, care-l făcuse secretariu consistorial în locul iubitului său confident Pantazi, un om impunător, absolut intransigent în ideile sale, avînd o idee cu totul superioară în ce privește datoriile sale, stăpîn pe trupul și sufletul său și activ în cel mai înalt grad. Era și pe atunci bătrînul Sălăgean Gheorghe Pop de Băsești (n. 1835), care, prin legăturile sale cu aristocrația maghiară, prin marile sacrificii pe care le făcuse trecînd de la vederile tinerilor nobili de la 1848 la vederile partidului național romîn, își cîștigase o poziție excepțională, ca unul pe care — ca și pe Mocionești, din ce în ce mai retras din viața națională, — toate condițiile vieții trebuiau să-l îndrepte în altă tabără și care cu toate acestea a revenit la Romîni săi. Era dr. Ioan Rațiu (n. 1828 în Turda), nobil, pregătit pentru teologia catolică (și în Pesta), luptător cu armele în 1848, apoi trecut la studii de drept și la o carieră de funcționar supt absolutism, autor al „pronunciamentului” blăjean din 1867, îndemnător capital al acestei mișcări: un om colosal și ca înălțime și ca legătură, și sufletește tot dintr-o bucată, cu totul incapabil de transacții, avînd, în legătură cu cultura sa romană, un ideal al caracterului și mijloacelor în lupta politică

Dr. Ioan Rațiu.

ce impunea adversarului, în cel mai înalt grad. Era în sfârșit profesorul Visarion Roman, distins cărturar al Romînilor din Ardeal și gazetar plin de inimă la „Telegraful Romîn“, „Amicul Școalei“ și „Albina“.

La 12 Mai — și debaterile au ținut până la 14 — s'a adunat acel mare Sfat al poporului romîn, din care făceau parte și cei de dincolo de hotarele Ardealului, prin doi delegați pentru fiecare din șese comitate (52 de persoane), iar, în ce privește pe cei din Ardeal, erau reprezentate 42 de cercuri și 7 orașe (103 persoane). Asistența a fost deci foarte numeroasă. Pe atunci nu valora îndeostul ideea de Stat maghiar și sistemul în legătură cu dînsa, și nu-l trecea nimănuî prin minte să oprească ținerea unei astfel de adunări, absolut liniștită, care cerea înainte de toate „solidarisarea poporului romîn“, am spus-o, iar celelalte două cerințe principale erau numai: observarea legilor actuale și crearea de legi noi.

Proiectul de hotărîre, prezentat de comitetul de 30 menit a duce lupta, vorbea de trista situație a Romînilor, de „legi foarte greșite și dăunătoare“ (dăunătoare), de administrația pur maghiară, de sistematica desconsiderare a elementului românesc ; se trimetea un îndemn „adevărat loial și curat patriotic“, — „adevărat loial“, ca să nu supere pe Împărat, și „curat patriotic“, ca să nu se bănuiască nepatriotismul lor, — de rezistență față de atacurile continue din partea Maghiarilor (avîndu-se în vedere, mai ales, noua lege a școlilor elementare). Și, în același timp, se arăta necesitatea „de a se uni toți Romîni de supt Coroana Sf. Ștefan și de a-și împreuna și organiza puterile pentru apărarea drepturilor și intereselor tuturor, politice, economice și mai virtos a celor mai desconsiderate, naționale și culturale, ale lor proprii“.

S'a ales un comitet electoral de nouă membri, al cărui rost era să garanteze, înainte de toate, aducerea la îndeplinire a măsurilor de pasivitate, fiindcă, până atunci și până foarte târziu, până în zilele noastre, s'a păstrat această atitudine de pasivitate.

În același timp se fixează programul. Punctele lui pot surprinde pe aceia cari-și aduc aminte de ultimele negocieri cu Tisza fiul, cînd foarte mulți erau dispuși să-l sacrifice public, și atîția din aceia cari nu îndrăznesc să-l sacrifice public l-ar fi sacrificat pe ascuns, ca și cum s'ar fi cuprins în el cele mai ra-

dicale din cererile îndrăznețe. De fapt, într'un fel el era prea puțin nou și în altul era prea depărtat de tradițiunea, recentă și bună, care trebuia să se observe.

Un program altul decât acel de la 3 Maiu 1848 nu se poate. Deci cine ar fi vrut să dea un program potrivit cu tradiția trebuia să desvolte punctele de la 1848, cu această deosebire că la 3 Maiu se făceau mai mult anumite enunțări în ce privește dreptul național elementar și situația Ardealului și Ungariei, iar de atunci Ungaria constituțională nouă, în forma ultimă dualistă, trăise mai multe decenii, și era vorba acum de o *acordare formală cu împrejurările*, în vederea unei nouă acțiuni imediate.

Dar oamenii de atunci, din 1881, n'au vorbit un cuvânt de programul de 1848, ca și cum el ar fi fost cine știe ce lucru mai vechiu decât Horea și Cloșca sau decât Mitropolitul Sava Brancovici, pe când, slavă Domnului, erau în adunare chiar persoane care avuseră oarecare amintiri din împrejurările de atunci, de și mulți se strămutaseră la noi, unde, de sigur, era mai puțină nevoie de dinșii.

Astfel fără nicio legătură aparentă și mărturisită cu programul de la 3 Maiu 1848 și, iarăși, fără vre-o legătură cu tendințe mai înaintate și mai îndrăznețe ale generației ce se ridica, se fixează următorul program, foarte rigid în aparență, dar foarte slab în ce privește sistematizarea.

1) În ce privește Ardealul, autonomia lui. Dar în ceia ce privește *celelalte* provinciilor? Nu era niciun răspuns. Însă aceasta era neadmisibil; odată ce se lua o măsură în ce privește o parte a poporului, era o datorie să se arate părerea și în ce privește celelalte. Sau celelalte părți vor fi ce au fost până atunci, Ardealul supunându-se pasivității și inactivității, iar celelalte teritorii refuzând să se supună pasivității și participând și la viața activă a comitatelor vecine, locuite și de o populație străină?

2) Întrebuințarea limbii române în judecată și administrație,— punct cunoscut.

3) Numirea de funcționari români sau cunoscători ai limbii românești.

4) Revisuirea și aplicarea legii naționalităților, fără a se indica *punctele* asupra cărora mai ales trebuie să apese această revisuire.

5) Autonomia bisericească și școlară și susținerea școlilor de

Stat. Autonomia școlară depindea însă de autonomia bisericească, și ca să se poată în program autonomia bisericească și școlară, se cerea cât de mult învoirea și concursul acelor care reprezentau organizația bisericească unită și neunită,—și aceasta lipsa total, afară doar de prezența lui Popea, ale cărui legături cu oficialitatea sibiiană nu mai erau, pe departe, acelea din vremea lui Șaguna. *De nobis sine nobis* este o formulă foarte nepotrivită în orice domeniu, dar mai ales atunci când se atinge cineva de interesele unui corp constituit, care trebuie măcar consultat.

6) O lege electorală mai blândă, „pe baza votului universal” sau măcar a unei „dări directe”.

7) Lupta împotriva maghiarizării, ea fiind „nepatriotică”. Aceasta era însă o *îndrumare*, un *punct de program*.

8) O alianță se va încheia cu „toți aceia” cari vor lupta în același sens, „cari mai virtuos vor ținea cont de interesele și bunăstarea poporului peste tot”. Decisiune foarte greșită, care deschidea calea tuturor alianțelor de oportunitate cu elemente de alt caracter, adânc nemulțămite și ele în Statul ungar, așa cum se prezintă în momentul acela. Dar alianțe de acestea nu pot decât să încurce.

Și luptele pe care le conduce o coaliție sînt de obicei mai comode pentru dușmanul comun decât lupta ce ar purta-o, încordîndu-și toate puterile, unul singur.

9) În ce privește dualismul, Românii își rezervă părerea. „Ches-tiunea dualismului nefiind astăzi la ordinea zilei, partidul național își rezervă a se pronunța asupra ei la timpul său.” Dar punctele ce se rezervă nu se pun în program pentru a masca desapro-barea stării de lucruri actuale.

Programul național din 1881 a trezit rezistență în multe locuri unde era natural să trezească rezistență, dar într-o formă care putea să fie evitată. Li s'a făcut imediat proces de răi cetățeni ungari pe baza neadmiterii dualismului și a dorinței de auto-nomie a Ardealului, cereri în afară, nu de legile Ungariei, ci de bazele constituționale ale Statului. Și este o întrebare: ce este mai potrivit într-o luptă ca a Românilor de dincolo: să se atace întâi legile, pentru ca prin legi noi să se ajungă la puțină schim-bării regimului constituțional, sau să se atace regimul consti-

tuțional, punînd toată greutatea pe acest atac și împiedecîndu-se în felul acesta lucrul efectiv în ceea ce privește schimbarea legilor? Cred că este cu mult mai bine să se cîștige terenul până la redută, înainte de a se suna din trâmbiță că va fi atacată. Dar terenul până la redută, aceasta însemnează legile.

Orîce partid nu are, numai un program. Are programul pe care-l enunță și are programul intim. De multe ori programul care se enunță nu trebuie să cuprindă toate punctele programului intim, fiindcă înseamnă o înștiințare a adversarului, ceea ce nu e de nevoie. Căci, programul odată enunțat, nu se mai poate lepăda cineva de dînsul, nu se poate da înapoi un pas față de el.

Partea cea mai rea în ce privește lupta contra programului de la 1881 a fost rezistența claselor superioare românești și mai ales a acelor cari, în clasele superioare de dincolo, fără deosebire de confesiune, aveau o notorietate și o valoare politică. Mitropolitul Miron Romanul s'a declarat de la început, printr'o circulară trimisă credincioșilor săi, împotriva, declarînd că este în adevăr necesar ca Romîni să se organizeze, să-și dea un program, dar nu admite un program care atacă bazele constituționale ale Ungariei. Și atunci, în scurtă vreme, a încercat să opună acestui program, care cuprindea „negațiunea stărei actuale de drept“, cum spunea el, programul partidului *constituțional*, precum junimiștii la noi, acum treizeci de ani, se prefăcuseră în partid constituțional, arătînd că ei înțeleg consolidarea României pe bazele unei Constituții care nu are nevoie să fie schimbată.

Programul¹ începe cu declarația necesității „consolidării Statului“ și continuă cu fel de fel de demonstrații de frăție față de Unguri. Aruncat în opoziție față de cellalt program, făcut fără comentarea și participarea sa, Mitropolitul Miron a forțat nota. Poate că și din acest punct de vedere era mai bine să nu i se creeze o situație în care îndărătnicia lui cunoscută să-l silească a face declarații atît de supărătoare pentru conaționali săi.

S'a făcut alegerile. În alegerile acestea au ieșit reprezentanți ai Romînilor din părțile de dincolo de Ardeal: Szérb, Roman, generalul Doda. Și în Cameră ei au purtat lupta care se putea aștepta împotriva unor nouă legi, care veniau din partea lui

¹ *Cartea de aur*, VII, p. 35 și urm.

Tréfort. În adevăr, ca să se întregească legea învățămîntului primar, a venit legea privitoare la școlile mediî, cu prevederea ca, nu numai limba maghiară, ci și istoria să se predea în limba maghiară; deci introducerea într'o măsură cu totul inadmisibilă din punct de vedere pedagogic și național a unei limbi pe care nu și-o poate însuși cineva care nu e Maghiar decît cu o greutate așa de mare, încît nu-î mai rămîn puteri suficiente ca să învețe și alte lucruri. La lupta aceasta, care nu se ținea de programul din Sibiiu, au participat firește și șefii Bisericii romîne, și partea pe care a avut-o arhiepiscopul Bisericii unite în această luptă a contribuit la solidaritatea morală a Romînilor.

S'a întîmplat însă atunci un lucru pe care moderații nu l-ar fi așteptat potrivit cu speranțele pe care le puseseră în acțiunea lor „constituțională“. S'a întîmplat că Împăratul a venit la Seghedin în 1879, cu prilejul catastrofei inundațiilor și, fiind salutat de ambii capi ai Bisericii romîne, li-a făcut o teribilă morală în sensul Guvernului unguresc. Unuia, lui Ioan Vancea, i-a spus că ar fi de dorit ca Romîni să nu fie „nu numai aderenți zeloși ai religiei și naționalității lor, ci tot de odată și cetățeni credincioși ai Statului ungar“. Iar celuilalt, lui Miron, i s'a recomandat „adevărata iubire de patrie și reverență către legi“.

Niciodată nu intervenise direct Împăratul și rege în felul acesta ca să zdrobească cele mai legitime sentimente de încredere în el ale supușilor săi. Imediat Mitropoliții noștri au plecat din oraș. Acasă au fost primiți însă cu adevărate ovațiuni. Miron Romanul a răspuns la acestea că grațiile celor mari se pot schimba, dar credința și alipirea popoarelor trebuie să rămînă statornice. S'a ajuns însă la lucruri și mai energice; s'au scris articole extraordinare, care au dus la închisoare pe aceia cari le-au iscălit. Dar măsura aceasta, ca toate măsurile nedrepte, a adus un mare profit moral națiunii noastre¹.

În zădar s'a încercat, în Mart 1884, din partea moderaților alcătuirea unui *noû* partid de opoziție față de programul de la 1881. Între „moderații“ aceștia erau: Iosif Gall, Szerb, Cornel Diaconovich, care redactă apoi (1885-94) „Romänische Revue“, foaia germană menită să arăte vederile partidului *național* romîn. Cît

¹ *Ibid.*, p. 194 și urm.

privește pe Gall și Szerb, ei erau oameni bogați și darnici, cari făceau parte din Camera Magnaților și erau îndreptați către moderantism prin împrejurările vieții lor.

În același timp spre a exprima cu îndrăzneală ideile de la Sibiiu în alt stil, în altă limbă, ba chiar în altă ortografie, pentru alte idei conducătoare, se întemeiază societatea „Ateneului Român” și începe să apară „Tribuna” de la Sibiiu supt direcția lui Ioan Slavici (n. 1848 la Șiria), amestecat în viața culturală de aici.

O nouă generație apărea. Ea nu-și mai făcea studiile înalte exclusiv în Pesta, ci și la Viena, unde se adunau Românii din toate părțile, și chiar din România (ca M. Eminescu), creîndu-se astfel o conștiință generală românească, ce se vedește și prin colaborarea comună la revista „noii direcții” de dincoace, „Convorbirile Literare”. Lucru foarte important, fiindcă generația nouă ardeleană, înțelegînd solidaritatea Romînilor într'un chip așa de vast, se pune în legătură cu cercurile din București, ceia ce generația mai bătrînă, cu toate că Bariț, Cipariu, I. M. Moldovan, cei doi Romani făceau parte din „Academia Romîină” și-i cercetau ședințele, nu îndrăznise a-l face.

Natural, mișcarea aceasta a trecut și în presă. S'a început un curent de atacuri împotriva comitetului național: că nu lucrează în de ajuns, că nu este destul de revoluționar — ceia ce putea păgubi solidaritatea neapărată. Și totuși nu se poate tăgădui influența mare a „Tribunei” din Sibiiu prin limba ei curată și bună, prin talentul cu care erau scrise articolele, prin căldura sinceră care respira din fiecare rînd al articolelor scrise de dd. Slavici, G. Bogdan-Duică, G. Coșbuc, care-și începe aici marea carieră literară. Era un loc unde represintanții cugetării politice și talentele literare se puteau întîlni pentru a colabora. Se întemeiasă o școală gazetărească cu mult mai bună decît cea de la noi. *Singura greșeală era poate că se făcea confuzia între ziaristul încălzit de pasiunile momentului și omul politic care, chiar cînd le provoacă, fiindcă așa trebuie, se cade să știe a le și stăpîni.*

Astfel se ajunge la momentul istoric al Memorandului. Relațiile tot mai strînse cu lumea din România aduseră încă din 1890 întemeierea unei societăți, unei „Lige” de studenți, mai ales pentru propagarea în străinătate a cunoștinței cauzei românești,

Canonial Augustin Bunea.

dar căreia statutele, elaborate de cumintele Grigore Brătianu, îi dădură ca scop, puindu-l și în titlu, „unitatea culturală a tuturor Românilor“. După multe dibuiri cu un caracter sentimental zgometos, după multe apeluri la conștiința publică europeană, la care se răspunse cu obișnuitele scrisori de complență, s'a ajuns la „Memoriul“ din 1891 către străinătate, căruia, după un foarte prost răspuns al studenților unguri, îi urmă frumoasa lucrare metodică a d-lui Aurel C. Popovici (n. 1863 în Lugoj, atunci student în medicină și științele politice la Graz), care fu pedepsit pentru aceasta cu patru ani de temniță, „Replica“ din 1892.

XXI.

«Memorandul» și urmările sale.

La 1892, delegația partidului național hotărî, îndemnată poate și de căderea atotputernicului despot ministerial Coloman Tisza, în 1890, să se înfățișeze Împăratului un nou act de protestare, un *Memorand*, și conferința a cincea din Sibiiu dădu încuviințarea ei: trebuia să se condamne politica *maghiară* a renegaților dori-torî să aducă și pe alții la renegarea care li păta sufletul,—așa judeca Ioan Rațiș, care presidă adunarea. Părerea lui Alexandru Mocioni, care era pentru zăbovirea acestui act, fu răspinsă, și tineretul, biruitor acuma, și prin întrarea în comitetul dirigent de 22 de membri, păși, prin Vasile Lucaciș (n. 1852 la Apa, studiî la Roma paroh în Șisești), Septimiu Albini, Eugen Brote, Aurel Popovici, Coroianu ș. a., la redactarea „Memorandului”.

Memorandul e un act bine redactat, aducînd o notă mai nouă, în raport cu concepțiile actuale de drept public.

Natural, un popor puțin amestecat în viața politică activă și care nu-și are conducătorii săi recunoscuți de toți, un popor la care nu este o educație politică trecînd din generație în generație, nu nemerește totdeauna tonul enunțărilor sale, întrebun-țînd pe acela de disertație academică într'un act politic —, cea ce nu trebuie nici într'un cas. Dar în Memorand sînt foarte bine unite cele două elemente: protestarea respectuoasă împotriva în-călcărilor la care, în toate domeniile, prin urmare și în domeniul electoral și în domeniul aplicării legii electorale și în domeniul împărtășirii la funcțiunii și în al tratării culturii elementare în limba

română, aŭ fost supuși Romîni și, pe de altă parte, duiosia aceea care se cuvine să domnească în legăturile dintre supuși și Suveran, indiferent de faptul dacă Suveranul vine dintr'o cucerire și dacă supușii aŭ anumite reserve de făcut în ce privește interese naționale care pot să fie superioare aceleia al vieții de Stat. Acela din cei cinci iscăliți — ca Ioan Rațiŭ, Gh. Pop de Băsești, președintele și vicepreședintele „comitetului designat de adunarea generală a represintanților tuturor alegătorilor romîni din Transilvania și Ungaria pentru așternerea memorandumului“, Brote, Lucaciŭ, Septimiu Albini — care l-a redactat era fără îndoială un om capabil de a da cea mai potrivită formă unei manifestări de un ordin atît de ridicat și atît de bogat în consecințe cum a fost Memorandul.

De la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, de la „Supplex Libellus“, *vechiŭ cu tocmă un secol*, nu întîlnim niciun act care să corespundă atît, supt raportul intern, cît și supt raportul extern, manifestării de atunci a Bisericii și inteligenței românești. Nu se putea zice mai bine în momentul acela, dată fiind calitatea persoanelor care vorbeau și mai ales calitatea persoanei către care se îndrepta acest act, decît cum se făcu aceasta prin Memorandul comitetului național.

Dar *basa de drept* lipsia, și totuși împrejurările nu erau ale unei revoluții, căreia, până ce creiază ca însăși o nouă legalitate, totul îi este permis. Biserica, amîndouă Bisericile, ar fi putut vorbi de sigur pe alt temei. Cu multă dreptate întrebasese în Parlament deputatul Șerban cum să nu se recunoască îndreptățirea politică a unui popor care fusese recunoscut solemn în forma bisericească și școlară. Și, iarăși, dacă lupta Romînilor ar fi pornit, modest și harnic, *de jos*, avîndu-se, cum se putea, unanimitate sau majoritate într'o sumă de comune din regatul Ungariei și, pe lingă aceasta, un număr covîrșitor de represintanți în anumite adunări de comitate, s'ar fi creat iarăși o basă de drept incontestabilă.

În al doilea rînd, nu văd de ce era de nevoie să se supui în fața Măriei Sale: noi avem o bombă teribilă, pe care să știți bine că sîntem hotărîți s'o depunem pe pragul prea-înnălțatului Tron!

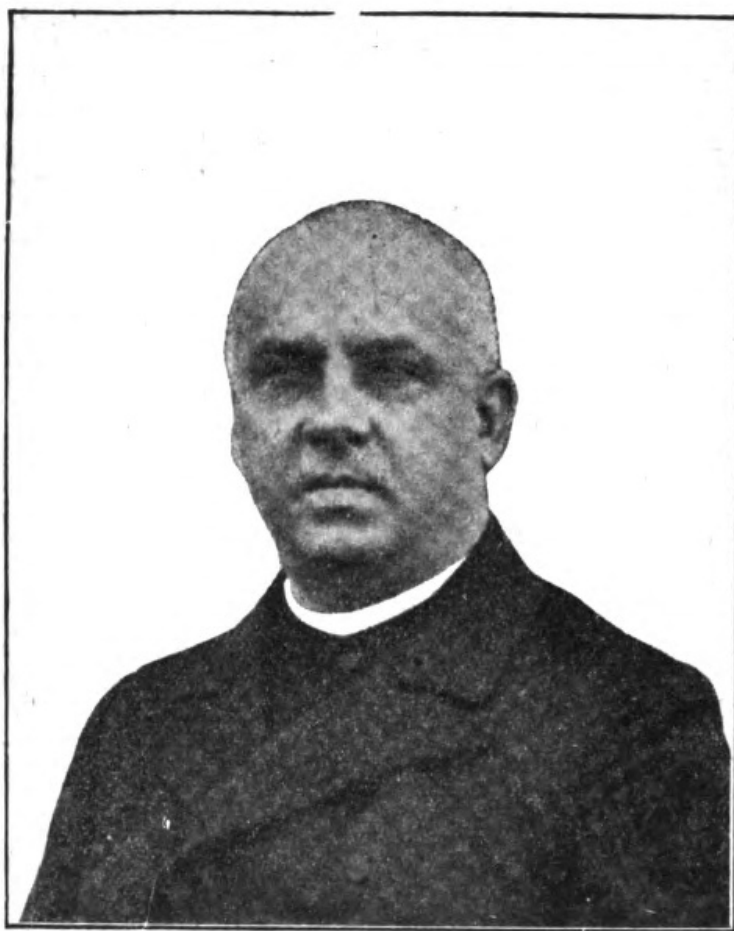
Prin urmare Împăratul nu era nevoie să știe mai d'innainte. Iar, dacă este vorba de Romîni, de ce? Ca să se învedereze Romînilor de acolo că aŭ dreptate?

La 16/28 Maiu membrii deputației românești erau, cu dr. Rațiū în frunte, la Viena. Audiența dorită nu se putu căpăta însă, — lipsind permisiunea pe care Ministeriul ungar n'o dăduse, nu voiă s'o deie și declară că-i este imposibil să o facă. Primirea în *Rathaus*, la Primăria din Viena, de către dr. Lueger, dușman al Maghiarilor, se făcu în adevăr, dar cu o zăbavă provocată de intervenirea poliției, care nu fusese înștiințată. Ea n'aducea însă niciun serviciu cauzei, popularul Lueger fiind mult timp primar contra voinței Împăratului, ca unul ce represinta franc și curajos tendințe anti-constituționale. Telegramele „omagiale” și „comersurile festive” nu folosiau mai mult. Dr. Rațiū trebui deci să se mulțamească a-și lăsa hîrtia în plic închis și pecetluit, care pe urmă, tot pecetluit, a fost trimes Ministeriului unguresc. După o hotărîre în care se spunea că nu se poate lămuri asupra calității legale a persoanelor care înfățișează un protest în numele unei națiuni, s'a retrimes plicul, tot pecetluit, d-lui dr. Ioan Rațiū, la Turda.

Aceasta e istoria Memorandului. A fost o lovitură, natural, foarte dureroasă, foarte jignitoare, de desnădăjduit pentru oamenii cari-și pun speranțele în alții decît în ei și în națiunea lor. Dar credem că se și puteau aștepta la așa ceva. Ceia ce nu puteau aștepta însă, nici în rău, nici în bine, au fost consecințele acestui act. Nu manifestarea care s'a făcut supt fereștile d-rului Rațiū la Turda, cu spargere de geamuri și îngrozirea familiei —, așa s'a făcut și la Șimlău celor de acolo. Politica este o ocupație omenească, ce poate avea între alte consecințe și pe aceia a spargerii fereștilor, la care trebuie să fi, în tot cazul pregătit. Nu se puteau însă aștepta la altceva.

Încă din anul acela, a început procesul împotriva autorilor „Replicei”, în persoana d-lui Aurel Popovici și a altor doi. Procesul a fost foarte sgomotos; s'a înfățișat d. Popovici, și a vorbit foarte frumos, în românește, apărîndu-și cauza. A fost condamnat, și apoi a trecut în România, rămînînd aici.

Dar nimeni n'ar fi crezut că se va ajunge și la alt proces, al persoanelor care iscăliseră Memorandul și pe care o nouă conferință națională, în Iunie, le aprobase în acțiunea lor. Din refuzul Împăratului de a-l primi nu urmă numai decît că oamenii trebuiau să distrugă orice urmă a Memorandului, că nu aveau

Părintele Vasile Lucaci.

voie să-l facă să parvie la cunoștința publicului din Monarhie saū din afară, saū chiar la cunoștința Monarhului, prin căi intermediare.

Urmase, ce e dreptul, o discuție în Camera maghiară, în care a fost adus și numele Regelui României. S'a zis că în București există „Liga Culturală“ cu program iredentist și că lumea oficială, precum și Carol I-iū însuși, primesc deputații și ascultă discursuri ale „Ligei Culturale“, deci că vecina Românie nu-și îndeplinește datoria de bunăcuviință internațională, și încă mai puțin aceia de aderență la politica generală a Austro-Ungariei.

Dar o schimbare, interveni în viața politică a Ungariei, viind în locul Ministeriului presidat de contele Szapáry, acela în capul căruia stătea Șvabul Alexandru Wekerle (Novembre 1892). Peste un an aproape, la Borossebeș, Împăratul făcea din nou observații Mitropoliților, amintind părintelui Ioan Mețianu, fost protopop în era absolutismului la Zirnești, apoi vicariū la Oradea-Mare și episcop de Arad (1875), că el e Suveranul tuturoră „fără deosebire de naționalitate și de religie“ și că desaproabă „acele periculoase agitații care în unele Ținuturi țințesc să seducă poporul“, iar lui Mihail Pavel, episcop unit de Orade, că e necesară „concordia pașnică între naționalități“, regretînd din partea aceasta, cu ascuțișul către Maghiari, „frasele goale ale unui șovinism exagerat și demonstrațiile condamnabile de stradă“ (ceia ce produse scene penibile în Parlamentul din Pesta).

Mai de mult încă se hotărîse procesul Memorandului, celebrul proces al Memorandului, în care aū fost represintați într'un chip așa de larg Romîni, și de aici, cu ajutorul cărora s'a stabilit apoi legătura sufletească așa de strînsă între cei de dincolo și cei de dincoace; el avu loc la Cluj, într'o regiune unde sînt așa de mulți Romîni, cea ce a permis și sătenilor să vie în număr foarte mare. Figuraū, data aceasta, ca inculpați, nu cîțiva studenți cari nu dăduseră națiunii încă măsura puterilor lor și nu-și creaseră un stat de serviciu, ci oameni bătrîni, cu o situație pe drept respectată în viața noastră socială. Ei aū putut vorbi, cumințe, cumpătat, dar cu siguranța mîndră a dreptății absolute și cu energia cui simte că represintă un întreg popor. Puternica elocvență, în stilul tribunei bisericești, a părintelui Vasile Lucaciū îi creă, și printre Ungurii ce se aflaū de față, o mare popularitate. Procu-

rorul Ieszensky a recunoscut însuși la sfârșitul procesului: „Dumneavoastră sînteți condamnați, dar învinși sîntem noi“.

Fără îndoială că a fost condamnări, și grele, până la cinci ani de temniță (părintele Lucaciū). Și a fost un adevărat pelerinagiū la cele două închisori, din Seghedin și Vaț, unde a fost internați osîndiții. Iar Împăratul a fost silit să-I grațieze, — un act de curaj din partea lui și un act de cedare poate față de România aliată, care *însă nu schimba întru nimic situația*.

Încă de la 16 Iunie 1894, se oprise acțiunea „așa-numitului partid național român“ și peste cîteva luni la opreliște se adăugiau penalități, pe care le anunțau „Monitoriul Oficial“ și placate, la 6 Ianuar din anul următor¹.

Noul Ministeriū al lui Desideriu Bánffy își datoriă ființa tocmai acestor probleme românești, șeful său, din nobilimea maghiară a Ardealului, și, cîtva timp, un vestit satrap în aceste părți, fiind considerat ca avînd și cunoștințele și energia trebuitoare. „Statul maghiar are putere și știe să o folosească“, declara el însuși alegătorilor romîni, anunțîndu-li însă apropiata grațiere a „condamnaților în urma agitațiilor“. Totuși el făgăduise de la început să se ocupe de „pretențiile juste pe care le pot ridica concetățenii de buze nemaghiare“.

Dar toate încercările de adunare românească pe care le făcu Ioan Rațiū, din nenorocire nu în deplină înțelegere cu toți tovarășii săi de suferință, fură zdrobite. Nu era încă acea forță națională nebiruită, care singură putea să asigure adunarea și desvoltarea neamului nostru.

¹ *Cartea de aur*, VII, pp. 674-5.

Epilog.

Peste mai puțin de zece ani, politica de activism a fost primită iarăși în locul pasivismului, complet desarmat, într'un moment cînd adversarii nu erau bine pregătiți. S'a ajuns în alegeri la un număr destul de frumos de reprezentanți în Camera din Pesta, dintre cari unii au ținut și discursuri răsunătoare.

O nouă generație, completată cu oameni ceva mai tineri, cari nu-și făcuseră armele până atunci, un Teodor Mihali, un Alexandru Vaida, un Iuliu Maniu, un Vlad, veniau la rîndul lor cu puteri proaspete, dar, din nenorocire, cu o educație care nu era înaintea de toate românească, cea ce-i făcea să se confunde uneori cu însăși lumea politică — „oligarhia maghiară“, *gentry* — pe care alte ori o combăteau cu ultima violență. „Tribuna“ se opri tocmai atunci (April 1903), lăsînd locul de căpetenie în presa de dincolo „Tribunei Poporului“, întemeiată la Arad — cu caracter de scisiune — în 1897 de Ioan Russu Șirianul, cu concursul unor factori locali (dr. N. Oncu) și după îndemnul cercurilor liberale din București, a căror atitudine în chestia națională nu era totdeauna perfect dreaptă. Foiaia, ascultînd de același îndemn, avuse chiar, în relație cu anumite ambiții, o notă de neiertată slăbiciune față de adversarul național (în 1901 de pildă). Îndreptariul lipsia tot mai mult, chiar față de activitatea generației precedente, lăsată tot mai mult în izolare, precum și aceasta însemna o scădere în orientare și simț politic față de generația lui Șaguna și a profesorilor cu ideal românesc.

Oamenii Bisericii, înlăturați sistematic, se refugiară tot mai mult în oportunismul guvernamental. Disidențele favorabile Statului căpătară la un Vasile Mangra, odată un călduros agitator, la

un Șeghescu, la un Burdia, simpli vînători de profituri materiale, un caracter de odioasă trădare.

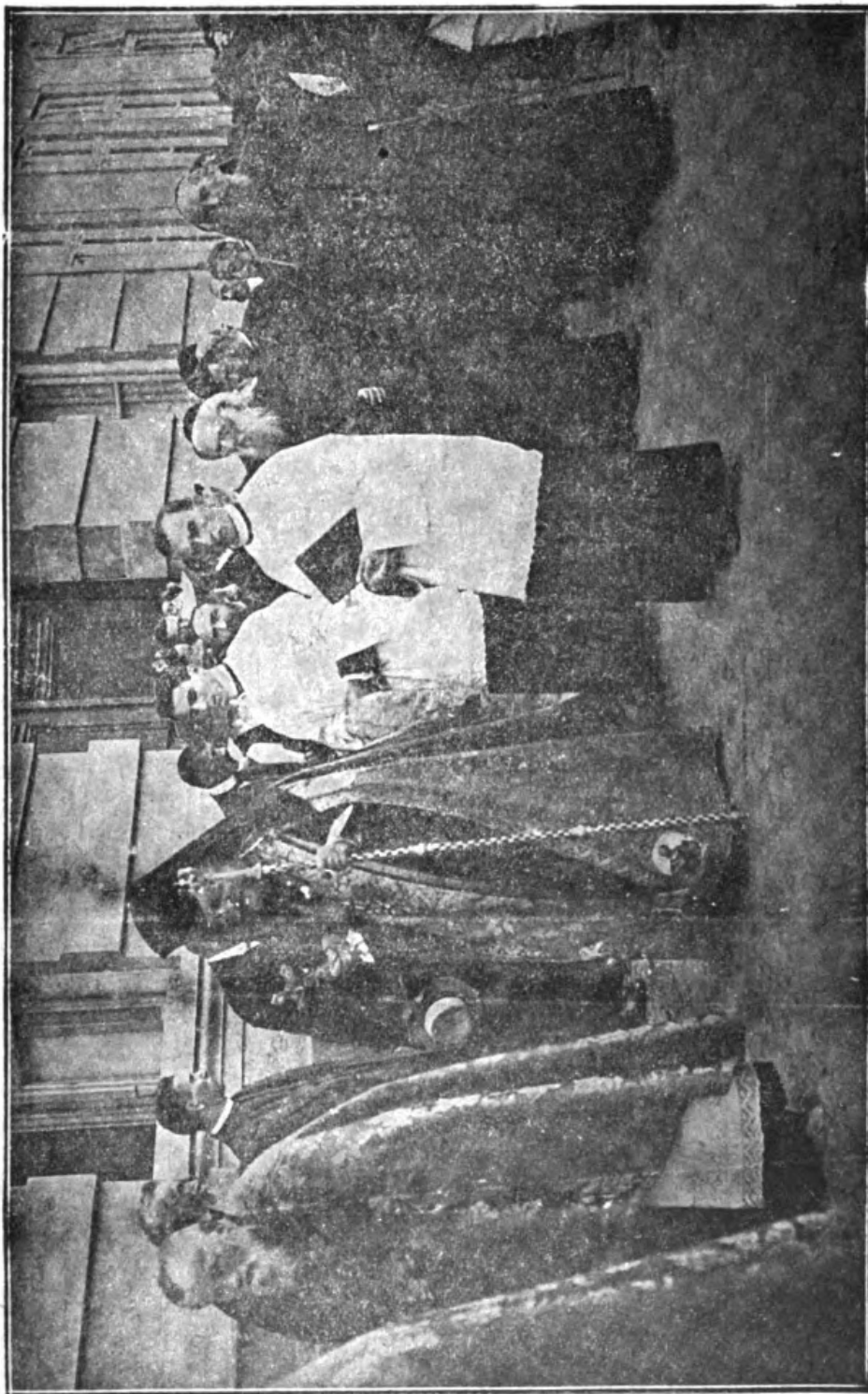
De un timp, ideile d-lui Aurel C. Popovici despre „Statele Unite ale Austriei Mari“, dușmană Ungurilor și, neapărat, prietenă Romînilor, speranțele în moștenitorul de tron, Francisc-Ferdinand (asasinat la Seraievo în Iunie 1914), crescuseră încă nelămurirea în conducerea Romînilor de dincolo.

Nu e mult de cînd o generație și mai nouă, adînc înfrîurită de noul spirit din România, după 1900, generație în fruntea căreia stă un poet de mare talent, d. Octavian Goga, a încercat să dea „Tribunei Poporului“, devenită „Tribuna“ după încetarea celei din Sibiiu, o îndreptare radicală, în opoziție cu a „Luptei“, apoi a „Romînului“, organul din Pesta al partidului, de acțiunea căruia erau nemulțumiți. Și aici se amestecară însă influențe de partid din România, care suprimară odată cu ostilitățile dintre cele două grupări și însăși viața presei de dincolo. Adăugîndu-se la aceasta că nici cei din urmă veniți n’au păstrat îndestul un contact cu poporul, care ar fi creat o formidabilă forță luptătoare românească, s’a ajuns la o *viață politică aparentă*, ale cărei slăbiciuni s’au vădit într’un chip așa de dăunător în momentul teribil în care tot tineretul nației era mînat la moarte pentru cauza însăși a apăsătorilor, în războiul cu Rusia, ale căruia urmări le deplîngem astăzi fără a avea măcar speranțele întemeiate în stare să ne mîngie.

* * *

Încheiem cu convingerea că opera de educație a forțelor naționale ale poporului român se găsește încă la începuturile sale și că — în afară de neașteptate și providențiale schimbări,—nu ne putem aștepta la nimic bun și solid, permițînd o răpede dezvoltare normală, decît după ce această educație a forțelor naționale va fi un fapt¹.

¹ După legea veche, 50 de deputați ardeleni erau aleși în două comitate fără majoritate maghiară, 23 în celelalte. Noua lege electorală e tot așa de nedreaptă, dar rezultatele ei nu se pot încă aprecia pe deplin. Votul a rămas oral și public. — De la 1891 școlile froebeliane se prefăcuseră în unelte de maghiarizare. O recentă lege de instrucție a luat pentru limba maghiară majoritatea oarelor școli primare confesionale. Au fost momente cînd aproape fiecare zi aducea un nou proces de presă, cu condamnarea sigură. În sfîrșit la 1910 faimosul ministru Apponyi hotărî catehisarea în ungurește (v. *Calendarul Ligei* pe acel an).

Alaiū bisericesc la Blaj cu clerici romîni ortodocși și uniți (1911).

Canoniceul I. M. Moldovan. Mitropolitul Victor Mthályi. Episcopul Miron Cristea. Mitropolitul Ioan Meșianu. Episcopii Ioan Radu și Ioan Papp.

**O scrisoare inedită din 1849 a lui Nicolae Bălăşescu către
Costachi Glogoveanu.**

Domnule Costachie,

De şi d-ta cînd ai fost la Sibiiu n'ai voit a mă cunoaşte, uitîndu-ţi de prietenia cea veche ce o am fost avut cîndva, eu însă totuşi îmi aduc aminte cu plăcere de orice întîmplare amicală (*sic*). După plecarea d-voastră de aici, noi (eu cu Lauriani) pătîmîrăm muceniceşte pentru naţiunea romînă, precum veţi fi auzit ; noi însă aceasta o am făcut bucuros, dar, din acea prindere a noastră, poporul romîn de aici aşa s'aû mişcat în contra Ungurilor rebeli şi nelegiuiţi, încît de acolo s'aû pornit războiul cetăţenesc. Causa noastră însă a fost sfîntă şi dreaptă, pe care o a cunoscut chiar şi Împăratul de dreaptă, pentru care, el, cu cătanele, punîndu-se în capul nostru, ne luptăm acum de cîteva luni cu acei sălbateci, vîrsîndu-se foarte mult sînge drept al Romînilor. Războiul curge neîncetat şi acum, şi, pe lîngă biruinţele cele mari ce aû purtat ai noştri, tot temîndu-ne de o năvală a unei puteri mai mari maghiare peste noi, fuseră ai noştri a chema şi pe Muscali într'ajutor, carele şi intră la Sibiiu şi Braşov.

Ziseiû mai sus că nu ştiu ce ai făcut la Sibiiu, dar, înainte de vre-o două luni, venind Madame Vautier, unde sînt copiliţele d-tale, mi se plînsese că de atîta vreme nu primeşte de la d-v. ştire, şi îi lipsesc banii pentru facerea unei hăinuţe de iarnă la fetiţe. Eu am fost gata numai decît a i da cît aû cerut, adecă odată 70 fl. în argint, şi în scurt după aceea iară 10 fl., care fac 240 zvanţihî. Ba în periclul (*sic*) fugirii le-am fost luat supt ocrotire-mî ca să le însoţesc până la Rîmnic. Însă, de aû şi fugit mai toţi Siibienii, şi pe noi vre-o cîtîva Romîni ne ameninţa cea mai mare primejdie, de ar fi pus Ungurii mîna pe noi; dar tot n'am mers din Sibiiu, rămînînd şi Madama cu noi. Aici ea-ţi trimese o scrisoare; binevoieşte a-i răspunde la dînsa.

Al d-tale frate,

Sibiiu, 31 Ianuar 1849.

(ss) **Nicolaî Balasiescu.**

(Originalul în Biblioteca Academiei Romîne.)

CUPRINSUL.

CUPRINSUL.

I. Înainte de răscoala lui Horea 1.

Clase între Romîni de peste munți, 1. Preoții, 2. Valoarea actului de Unire cu Roma, 3. Moravurile preoților românești, 8. Clasa mirenilor, 10. Țărani, 12. Grănicerii, 15.

II. Împăratul și răscoala lui Horea 18.

Legenda despre intențiile lui Iosif al II-lea, 18. Sensul monarhiei austriace, 21. Iosif al II-lea și Ungurii, 25. Iosif al II-lea și Sașii, 28. Iosif al II-lea și Romîni, 29. Horea și Împăratul, 30. Romîni de pe domeniul fiscului, 32. Conflictul lor cu funcționarii imperiali, 34. Atitudinea Împăratului față de Romîni, 35.

III. Izvoarele mișcării lui Horea și caracterul ei . . . 37.

Natura izvoarelor despre răscoala lui Horea, 37. Intențiile răsculaților, 39. Actele oficiale despre răscoală, 41. Începuturile ei, 41. Întinderea mișcării, 43. Atitudinea oficialității, 44. Armata și răscoala, 47. Tentative de împăcare, 47. Măsurî pentru împiedecarea unor asemenea tulburări, 48.

IV. Măsurî legislative și schimbări constituționale supt Iosif al II-lea și Leopold al II-lea 51.

Noua orînduire a Ardealului, 51. Desființarea iobăgiei, 53. Retragera reformelor iosefine, 55. Dieta din Cluj și Romîni, 56. Causele agitației pentru un memoriu către Împărat, 57. Literatura românească de atunci și valoarea ei politică, 59. Ungurii revoluționari, 60. Încercări de presă românească reformistă, 62. Apropierea dintre cele două confesiuni, 63. *Supplex libellus*, 64. Primirea memoriului în dieta ardeleană, 66. Călătoria episcopilor la Viena și al doilea memoriu, 68.

V. Românii în cursul războaielor napoleoniene 70.

Izvoare, 70. Petiția din 1814 a Arădanilor, 71. Luptele cu Napoleon și Români, 72. Comploturi ungurești, 73. Românii ca ostași și birnici, 74. Idei politice nouă la Români, 75. Răspîndirea lor, 76. Semne de prefacere, 77.

VI. Vasile Moga episcop neunit în Ardeal 73.

Vicarî neuniți români, 79. Petiția din 1809 și alegerea lui Moga, 79. Personalitatea alesului, 80. Moga și Compania grecească; mutarea reședinței la Sibiu, 81. Școlile nouă ardeleni, 83. Uniții și școlile de Stat, 84. Neuniții și aceleași școli. 85. Cărțile de școală. 87. Cărți de instrucție superioară, 89. Rolul episcopului Bob, 90. Seminariul lui Moga, 90. Școli grănicerești, 91. Școli bănățene, 92. Caracterul „național” al culturii din Banat, 93. Influența sîrbească, 94. Studenții în Apus și Molnar, 95.

VII. Emigrația intelectualilor ardeleni și bănățeni în Principate 97.

Boierii din Principate și Ardealul 98. Legăturile lui Molnar cu Principatele, 98. Scriitorii ardeleni în Principate, 98. Operele istorice ale școlii ardeleni și Principatele, 99. Părerile ardeleni despre scăderea vieții de dincoace, 102. Venirea de dascăli ardeleni în Principate, 102. Cariera lui Gheorghe Lazăr până la trecerea sa peste Carpați, 103. Profesori ardeleni de latinește dincoace, 105. Profesori ardeleni în școlile Regulamentului Organic, 106. Conflictetele lor cu societatea boierească, 108. Foloase pentru comunicația sufletească a Românilor, 108.

VIII. Noua presă ardeleană și manifestațiile politice dintre anii 1830 și 1840 110.

Spiritul public în Ardeal la 1830, 110. Literatura și formarea acelui spirit, 111. Calendare, 112. Cărți populare, 113. „Foaia” lui G. Bariț și originile ei, 114. Caracterul „Foi”, 116. Petiții politice contemporane, 118. Noul spirit de maghiarizare: Szechenyi, Wesselényi, 119. Opunerea Românilor, 122.

IX. Personalitatea lui Andrei Șaguna 124.

Romanisarea Bisericii neunit, 124. Cîstigarea Scaunului din Arad, 126. Originile lui Șaguna, 127. Profesorii tineri din Blaj, 128. Studenții de la drept din Ardeal și idealul lor politic, 128. Macedonenii negustori și partea lor în opera de regenerare, 129. Începuturile lui Șaguna, 131. Romanitatea lui Șaguna, 133. Șaguna și mediul românesc, 134. Tendința politică a lui Șaguna, 135. Șaguna și elementul laic, 137. Guvernamentalismul lui Șaguna, 138.

X. Pregătirea mișcării de la 1848 140.

Revoluția de la 1848 în Apus, 140. Țeranii din Ardeal și ideile revoluționare, 142. Nemulțămiri sociale, 143. Lipsa unei burghesii și aristocrației ro-

mănești: Grecii, 145. Bărnauț și „canceliști“, 147. Pregătirea mișcării de a-
ceștia, 147.

XI. Mișcarea de la 1848: ziua de 3 Maiu 149.

Izvoarele mișcării, 149. Ziarele: „Foaia“, „Gazeta Transilvaniei“, „Organul
Luminării“, 150. Romînii și problema unirii Ardealului cu Ungaria, 150. Agi-
tația studenților, 152. Oprirea adunării din Dumineca Tomei, 153. Vlădicii și
adunarea cea mare, 154. Ziua de 2 Maiu, 155. Hotărîrile de la 3 Maiu, 157.

XII Urmările zilei de 3 Maiu 1848 158.

Lipsa de adevărată unire între Romîni, 159. Comitetul proviscriu, 159. Șo-
văielile episcopilor, 159. Eftimie Murgul și mișcarea anti-sîrbească a Bănățe-
nilor, 162. Mișcarea anti-săsească a unor Ardeleni, 165. Deputația la Împărat,
166. Părerile lui Șaguna, 167. Primirea de către Împărat; Șaguna la Pesta;
desaprobarea lui, 168. Declarațiile grănicerilor, 169. Șaguna în comisiunea de
la Pesta și purtarea Ungurilor, 169. Nouă comisiuni românești, acte sînge-
roase contra Romînilor, 170. Ruptura între Coroană și Unguri; Puchner,
guvernatorul Ardealului, și Romînii, 171, „Comitetul de pacificare“ și Avram
Iancu; luptele din Munții Apusenii; chemarea Rușilor, 172.

XIII. Era speranțelor: începutul Domniei lui Francisc-Iosif I-iu 174.

Abdicarea Împăratului Ferdinand, 174. Cea d'întăiu petiție românească la
Împăratul Francisc-Iosif; ideile lui Șaguna, 175. Șaguna la București, 176. Ce-
rerile românești presintate la Olmütz, 176. Romînii austrofili și Romînii
maghiarofili, 177. Eudoxiu de Hurmuzachi și ideia unității Romînilor din Mo-
narhie, 178. Răspunsul Împăratului, 178. Constituția cea nouă și protestări
românești, 179. Manifestul rebelilor unguri către Romîni, 179. Petiția comună
a naționalităților și noua declarație împărătească, 180.

XIV. Triumful Împăratului și răsplata Romînilor. Lupta pentru Mitropolia nouă 182.

Zdrobirea rebelilor unguri și Avram Iancu, 182. Șaguna și noua stare de
lucruri, 183. Planurile sale de Mitropolie și Biserica unită, 184. Petiția Bănă-
țenilor și atitudinea episcopului bucovinean Hacman, 185. Nouă agitații bă-
nățene pentru episcopii, 185. Cererile uniților prin Erdélyi. episcopul de Ora-
dea-Mare, 186. Conflictul lui Șaguna cu guvernatorul ardelean Wohlgemuth,
187. Noua împărțire a Monarhiei și nemulțămirea Romînilor, 190. Numirea
unui comisar sas pentru Ardeal și favorisarea Sașilor, 190. Sinodul lui Șa-
guna pentru desfacerea de Sîrbii și noile sale cereri la Curte, 192. Conferința
episcopilor ortodocși la Viena, 192. Greșeala lui Șaguna de a se fi restrîns
la Biserică, 193. Alegerea de episcop din Blaj, 195. Episcopul Șuluț, 196. Șa-
guna în sinodul sîrbesc din 1852, 196. Crearea Mitropoliei unite, 197. Des-
ființarea grănicerilor, 197. Proclamația lui Șuluț, 198. Hotărîrea împărătească

pentru Mitropolia ortodoxă, 199. Visita Împăratului în Ardeal, 199. Proiecte austriace asupra Principatelor, 200.

XV. „Noua eră austriacă“ până la dualism și Romîni. 202.

Diploma împărătească din 20 Octombrie 1860, 202. „Consiliul imperial înmulțit“, 202. Declarații ale lui Șaguna în Consiliu, 205. Chestia Bucovinei, 205. Declarații ungurești în Consiliu, 206. Înțelegerea lui Șaguna și Șuluț; noua deputație la Viena, 207. Nemulțămirea lui Șaguna cu rezultatul dobîndit, 208. „Congresul național român“ din Sibiiu, 208. Conferința și dieta ardeleană, 209. Plîngerile Romînilor, 210. Organizarea culturală a „Asociației“, 212. Neînțelegeri cu Bucovinenii pentru Mitropolie, 215. Noile alegeri pentru Parlament din 1862 și „Congresul național român ortodox“, dieta din Sibiiu (1863), 216. Hotărîrea împărătească în chestia Mitropoliei fără Bucovina, 217.

XVI. Dualismul austro-maghiar și Romîni 218.

Acceptarea dualismului austro-maghiar; dieta din Cluj, 218. Dieta de încoronare, 220. Atitudinea Romînilor, 221. Deputații romîni la dieta de încoronare, 222. Schimbarea bazei politice a Romînilor, 223. Dieta din 1865-6, 223. Tratarea deputaților romîni în dieta ungară, 225. Atitudinea lui Gozsdu și a lui Iosif Hodos, 226. Războiul cu Prusia; cearta dintre cei doi Mitropoliți, 228. Dieta după război; jigniri ale Romînilor, 228. Petiția celor 1493, 229. Conflicte în dietă între Romîni și Unguri, 229. Pronunciamentul de la Blaj, 230. Legea naționalităților, 231. Recunoașterea Mitropoliei ortodoxe, 232. Congresul de organizare și *Statutul Organic*, 233. Moartea lui Șuluț, 234.

XVII. Cultura populară la Romîni din Ungaria în preajma anului 1870 236.

Ce este o adevărată cultură politică națională, 236. Lipsa legăturilor mai strînse cu Principatele, 238. Noile școli de sate românești, 239. Ocupația cărturarilor cu manuale didactice, 241. Manifestări literare slabe, 242. Desvoltarea ziaristicii românești, 243.

XVIII. Agonia activismului (1868-72) 245.

Motivele pasivității, 245. Proclamarea ei și efectele acestei hotărîri, 247. Valoarea reală a activismului, 247. Domeniile în care el trebuia păstrat, 250. Romîni în Camera din Pesta, 252. Efectul progreselor din Principate, 253.

XIX. Până la programul din 1881 255.

Încercări de „împăcare“ cu Ungurii: Ludovic Vaida, Lonyay, 255. Observații ale deputaților romîni în Camera ungară, 257. Procese și condamnări. 258. Războiul din 1877-78; alegeri nouă, 258. Noi episcopi romîni ortodocși: Miron Romanul, 258. Presa românească pe la 1880, 259. Părerile lui Bariț; indisciplinații pasivismului, 260. Părerii românești în Parlament; chestia Bosniei și Hertegovinei, 261. Mitropolitul Miron și d. Partenie Cosma des-

pre România; proiectele de lege ale lui Tréfort, 262. Opunerea Românilor; Mitropolitul unit Ioan Vancea, 263. Noua deputație la Viena; răspunsul Împăratului, 264. Primirea de popor a arhierilor ortodocși, 265.

XX. Formarea „partidului național român” 266.

Lipsa de organizația solidară a Românilor, 266. Pregătirea unei adunări dă-tătoare de program, 267. Inițiatorii: caracterisarea lor, 268. Adunarea pentru program, 269. Punctele programului, 270. Opunerea contra programului de la 1881, 271. Programul Mitropolitului Miron; noi de puțați ungureni, 273. Noua lege Tréfort; observațiile Împăratului către Mitropoliți, 273. „Măderății” ro-mâni, 273. D. I. Slavici și „Tribuna”, 274 „Liga Culturală”, 274. D. Aurel Popovici și „Replica”, 275.

XXI. „Memorandul” și urmările sale 276.

Idea „Memorandului” din 1892, 276. Autorii actului, 277. Refusul imperial, 278. Procesul „Repliei”, 278. Efectul acțiunii românești în Cameră; noi ob-servații ale Împăratului 279. Procesul „Memorandului”, 279. Disolvarea „par-tidului național român”; era Bánffy, 280.

Epilog 281.

GENERAL BOOK BINDING CO.

QUALITY CONTROL MARK

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MICHIGAN

M

M

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY

DATE DUE

M

M

M

M

M

Filed by Preservation **M** 1991

M

M

**DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE CARD**

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MICHIGAN

M

M

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY

DATE DUE

M

M

M

M

M

Filed by Preservation **1991**

M

M

**DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE CARD**

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MICHIGAN

